

ПАМ'ЯТКОВА КНИЖКА

217.

СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

I

КАЛЕНДАРЬ

НА 1917 РІК

З 103 ІЛЮСТРАЦІЯМИ

Краєве Товариство господарів
"СІЛЬСКИЙ ГОСПОДІ"
У ЛЬВОВІ.

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольдгавзена у Відні.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00711927 (R)

2007

ПАМ'ЯТКОВА КНИЖКА

СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

I

КАЛЕНДАРЬ

НА 1917 РІК

З 103 ІЛЮСТРАЦІЯМИ

Краєве Товариство господарів
«СІЛЬСЬКИЙ ГОСПОДАР»
У ЛЬВОВІ.

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні.

200,388

925(4A)1 + Ш5(2-Ук)5-6943

Купуйте дешеві й загально-доступні видання Союза визволення України:

	к. с.
Т. Шевченко. Кобзарь. 2-ий випуск	Бр.1'—в опр. 1'50
Проф. М. Грушевський. Як жив український народ. Коротка історія України. З малюнками і картою України . . .	—'50
Сім Пісень. Гостинець для українських воїнів. З нотами . . .	—'20
Др. М. Лозинський. Галичина в життю України	—'60
Українські колядки.	—'20
М. Возняк. Наша рідна мова. З 18 портретами	—'20
Проф. І. Шишманов. Роль України в болгарськiм відродженню (Вилив Шевченка на болг. поетів передвизвольної доби) . . .	—'20
Проф. С. Томашівський. Церковний бік української справи . . .	—'30
О. Кириленко. Українці в Америці	—'50
Др. І. Крип'якевич. Українське військо. Короткий історичний нарис. З малюнками	—'40
Др. Л. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія	—'80
Др. Осип Назарук. Слідами Українських Січових Стрільців. З малюнками	4'50
Prof. M. Hruschewskyj. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичнім розвитку) . . .	—'50
G. Cleinow. Das Problem der Ukraina. Українська проблема. (Про умови самостійної української держави)	—'20
H. Boczkowski. Ukraina a ukrajinská otázka. (Україна й українське питання). По чеськи. З картою України . . .	1'—
V. Choma-Dovskí. Ukraina i Ukrajinci (по хорватськи) . . .	1'—
О. Скоропис-Йолтуховський. Значінне самостійної України для європейської рівноваги	—'20
Памяти Івана Франка. Опис життя, діяльності й похорону. Зладив М. Возняк. З малюнками	1'—
Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Найновіші часи. З численними портретами	1'20
Памяткова книжка Союза визволення України і календарь на 1917 р. з 103 ілюстраціями. Ціна . . .	2'50
Б. Заклинський. Що треба знати кожному Українцеві. З малюнками і картою України. Вид. 3-є	—'30
Іп. Боцковський. Фінляндія та фінляндське питання	1'20
Др. Е. Левицький. Листи з Німеччини	—'80
Вол. Гнатюк. Національне відродження австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)	—'80
Вол. Гнатюк. Українська народня словесність. (В справі записів укр. етнографічного матеріалу)	1'—
Наша нісня. Співаник. 20 найпопулярніших укр. пісень і гимнів з нотами	—'50
М. Богданович. Білоруське відродження	—'40

На складі можна дістати також брошуру др. Л. Цегельського:

Die großen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage. З картою	1'50
Винниченко. На пристані та нині	—'40

Набувати можна отсі всі книжки в адміністрації видань Союза визволення України, Wien-Mh., Josefstadtstr. 79, II. St., T. 6.

На жаданні висилать ся поштовою чек № 407.090.

Львівська державна наукова бібліотека

№ 20258

Львівська бібліотека

АН УРСР

38570

78.979

Ікраєве Тозар

„СІЛЬСКИЙ І

У ЛЬВОВІ.

СІЧЕНЬ — Януарій

Н. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	19.	П	(Грудня) Боніфатія муч.	Боніфатія муч.	Новий Рік 1917.
2.	20.	В	Ігнатія Богоносця	Ігнатія	Макарія
3.	21.	С	Юліянин, Петра, київ. митр.	Юліянин муч.	Ієновеси
4.	22.	Ч	Анастасії, Теофіля	Анастасії муч.	Тита, Евгена
5.	23.	П	Св. 10 муч. в Криті	10 муч. в Криті	Емілії й Телесфора
6.	24.	С	Евгенії, <i>Н.Р. (Святий веч.)</i>	<i>Насеч. Р. Хр., Евг.</i>	Трьох Королів
7.	25.	Н	Різдво Христове	Різдво Христове	1 Н. по 3 Королях
8.	26.	П	Собор Пр. Богород., Іос. ☉	Соб. Пр. Бог., Іос.	Северина
9.	27.	В	Св. Стефана первомуч.	Св. Стеф. первомуч.	Мартіяни
10.	28.	С	2000 мучеників у Нікомидії	2000 мученик. у Нік.	Павла пуст.
11.	29.	Ч	14000 дітей уб. у Вифл.	14000 дїт. уб. у Вифл.	Гітінія папи
12.	30.	П	Анісії, Зотика	Анісії, Зотика	Гонорати д.
13.	31.	С	Мел. Римлянки (Маланки)	Мелянії Римл. пр.	Іларія пани
14.	1.	Н	Новий Рік 1917. Васил. Вел.	Нов. Р. 1917. Об. Г. В.	2 Н. по 3 Корол.
15.	2.	П	Сильвестра, св. Юліянії	Сильвестра рим. п.	Павла пустин.
16.	3.	В	Св. пророка Малахії ☉	Малахії прор.	Маркила папи
17.	4.	С	Св. 70 апостолів, Теокт.	Собор 70 апост.	Антоніа пуст.
18.	5.	Ч	<i>Насч. Бог. (Голодна кутя)</i>	<i>Насчере Богоявл.</i>	Приски
19.	6.	П	Богоявлення (Водохреще)	Богоявл. (Йордан)	Генрика еп.
20.	7.	С	<i>Собор Івана Хр. Атан.</i>	<i>Івана Хрестителя</i>	Фабіяна і Севаст.
21.	8.	Н	Нед. по Богоявл. (Різдв. д.)	Н. по Бог., Юрія	3 Н. по 3 Королях
22.	9.	П	Подіївкта	Подіївкта й Евстр.	Вінкентія муч.
23.	10.	В	Григорія Нісійського ☉	Григорія Ніс.	Обручення Пр. Д.
24.	11.	С	<i>Пр. Теодосія, Атанасія</i>	<i>Теодосія преп.</i>	Тимотея еп.
25.	12.	Ч	Татяни, Евпраксії	Татяни муч.	Навернення Павла
26.	13.	П	Ермила, Стратоника	Ермила, Стратон.	Подїкарпа еп.
27.	14.	С	Св. Отців у Синаї й Раїті	Отців у Син. й Раїті	Івана Хриз.
28.	15.	Н	Н. 32 по 3. Св. Павла	32Н. по 3. Св. Павла	4 Н. по 3 Королях
29.	16.	П	Петра вер., Неонили	Покл. ок. Петра в.	Франца Салез.
30.	17.	В	<i>Антоніа Великого ☉</i>	<i>Антоніа Великого</i>	Мартина
31.	18.	С	Атанасія й Кирида	Атанасія	Петра з Нолі

ЛЮТИЙ — Февруарій.

П. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	19.	Ч	Макарія, Евфроз.	Макарія пр.	Ігнатія бог.
2.	20.	П	<i>Евтимія</i> , Евсевія	<i>Евтимія Вел. пр.</i>	Марії Громничної
3.	21.	С	Максима й Неофіта	Максима й Неофіта	Блажея еп.
4.	22.	Н	Нед. митаря й фарисея	Нед. митаря й фар.	Н. старозапустна
5.	23.	П	Климента, Евсевія	Климента свщмуч.	Агати
6.	24.	В	Закхей, Ксенії	Ксенії прп.	Дороти
7.	25.	С	<i>Григорія Богослова</i> ☉	<i>Григорія Богослова</i>	Ромуальда еп.
8.	26.	Ч	Ксенофонта, Марії, Давида	Ксенофонта	Івана з Мальти
9.	27.	П	<i>Перенес. мощ. Ів. Золот.</i>	<i>Пер. мощ. Ів. Зол.</i>	Апольонії
10.	28.	С	Єврема Сир., Якова	Єврема Сир. преп.	Схоластики
11.	29.	Н	Н. блудного сина. Ігнатія	Н. бл. сина. П. м. Ігн.	Нед. мясопустна
12.	30.	П	Трьох Святителів	Трьох Святителів	Іавдентія
13.	31.	В	Віктора, Кира й Івана Безс.	Кира й Івана Безс.	Катерини Річчі
14.	1.	С	Петра, Трифона муч.	Трифона муч.	Валентія муч.
15.	2.	Ч	Стрітенне (Грімниця) С	Стрітенне Господ.	Фавстина муч.
16.	3.	П	Симеона й Анни	Симеона й Анни	Юліянини
17.	4.	С	Ізидора, А. (Суб. за помер.)	Ізидора преп. (С. з.)	Константини
18.	5.	Н	Н. мясопустна. Агафії муч.	Нед. мясоп. Аг. муч.	Нед. запустна
19.	6.	П	Вукола еп.	Вукола еп.	Конрада
20.	7.	В	Партенія й С.	Партенія еп.	Евстахія
21.	8.	С	Теодора, Захарія ☉	Теодора стратил.	<i>Попелець.</i>
22.	9.	Ч	Никифора, Романа	Никифора муч.	Петра Кат.
23.	10.	П	Харлампія муч.	Харлампія й Порф.	Романи п.
24.	11.	С	Власія, Всеволода	Власія свщмуч.	Матея
25.	12.	Н	Н. сиропуст. Мел. (Хол. Ол.)	Н. сироп. Мел. й Ан.	1 Неділя посту
26.	13.	П	Мартина пр. (<i>Поч. посту</i>)	Март. (<i>Поч. посту</i>)	Віктора
27.	14.	В	Кирила, Авксентія	Авксентія, Кирила	Олександра
28.	15.	С	Онисима, Евсевія ☾	Онисима й Пафн.	Леандра

БЕРЕЗЕНЬ — Март.

Н. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	16.	Ч	Теодора Тирона	Теодора Тирона	Альбіна еп.
2.	17.	П	Льва папи римського	Льва папи рим.	Симплиція
3.	18.	С	Архипа й Филимона	Архипа апост.	Кунеґунди
4.	19.	Н	1 Н. п. православія. Льва еп.	1 Н. п. Льва еп. кат.	2 Н. посту. Суха
5.	20.	П	Тимотея	Тимотея	Евсевія, Фридриха
6.	21.	В	Найденне мощів мучеників	Найденне мощ. ММ.	Маркіяна
7.	22.	С	Полікарпа, Івана	Полікарпа свщмуч.	Томи з Аквіну
8.	23.	Ч	<i>Н. гол. Ів. Хр. (Обр.)</i> ☉	<i>1 і 2 найд. гол. Ів. Хр.</i>	Івана бл.
9.	24.	П	Тараса архиеп. царг.	Тараса архиеп.	Францішки
10.	25.	С	Порфира (Суб. за пом.)	Порфира арх.	40 муч. Геракл.
11.	26.	Н	2 Н. п. Григорія Пал., Прок.	2 Н. п. Прок. іспов.	3 Н. посту. Глуха
12.	27.	П	Василя ісповідн.	Василя іспов.	Григорія В.
13.	28.	В	Касіяна Римлянина	Касіяна Римл.	Христини
14.	1.	С	Евдокії, Нестора	Евдокії прм.	Матильди
15.	2.	Ч	Теодота, Арсенія	Теодота свщмуч.	Льоніна
16.	3.	П	Евтропія, Клеоніка	Евтропія й инш. муч.	Любіна
17.	4.	С	Герасима, П. (Суб. за пом.)	Герасима й Павла	Ієртруди
18.	5.	Н	3 Н. п. Хрестопок., Конона	3 Н. п. Конона муч.	4 Н. п. Середохр.
19.	6.	П	42 мучеників в Аморії	42 мучеників в Ам.	Йосифа Обр.
20.	7.	В	Василя, Фрема, Евгенія	Свщм. в Херс. еписк.	Йоахима
21.	8.	С	Теофілакта	Теофілакта преп.	Венедикта
22.	9.	Ч	<i>40 мучеників у Севастії</i>	<i>40 муч. у Севастії</i>	Октавіяна
23.	10.	П	Кіндрата (Середопісте) ☉	Кіндрата й инш. м.	Віктора
24.	11.	С	Софрона, патр. ер. (С. за п.)	Софрона патр. ер.	Гавріїла
25.	12.	Н	4 Н. п. Ів. Лівтвичника. Теоф.	4 Н. п. Теоф. ісп. пр.	5 Н. п. Ч., Благовіщ.
26.	13.	П	Пер. мощ. Никифора	Пер. мощ. с. Никиф.	Емануїла
27.	14.	В	Венедикта	Венедикта преп.	Руперта
28.	15.	С	Олександра, Аг. (<i>Поклоні</i>)	Агапія (<i>Поклоні</i>)	Сикста пани
29.	16.	Ч	Савина й Трофіма	Савина, Трофіма	Кирила діяк.
30.	17.	П	<i>Олексія (Теплого Ол.)</i> ☉	<i>Олексія чол. Боюс.</i>	Валерія
31.	18.	С	Кирила (Субота акафиста)	Кирила ерус. арх.	Бальбіни

Краєве Товариство господарске
"СІЛЬСКИЙ ГОСПОДАР"
У ЛЬВОВІ

КВІТЕНЬ — Априлій.

Н. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	19.	Н	5 Н. п. Марії Єг. Хр. й Д.	5 Н. п. Хризанта й Д.	Нед. Квітна
2.	20.	П	Отців убитих, св. Сави	Отців убитих в м. С.	Франц. з Пав.
3.	21.	В	Якова ісповідника	Якова препод.	Ришарда
4.	22.	С	Василя й Ісаака	Василя й Ісаака	Ізидора еп.
5.	23.	Ч	Нїкона, Лідії	Нїкона і 200 учеп.	<i>Вечеря Господня</i>
6.	24.	П	Захарії, Артемія	Прдпр. Бл., Захарії	<i>Вел. Пятниця</i>
7.	25.	С	Благовіщення , Суб. Лаз. ☉	Благовіщення ПДМ.	<i>Вел. Субота</i>
8.	26.	Н	6 Н. п. Цвітна. Соб. ар. Гавр.	6 Н. п. Цвітна. Гавр.	Великдень
9.	27.	П	Матрони содунської	Матрони мчц.	Світлий Понеділок
10.	28.	В	Іляріона, Стефана	Іляріона преп.	Езекїїла пр.
11.	29.	С	Марка й Кирила	Марка еп.	Льва папи
12.	30.	Ч	Ів. Лїств. (Живий Ч.)	Ів. Лїств. (Вел. Ч.)	Юлія папи
13.	31.	П	Іпатія (Страсна Пятниця)	Велика Пятниця	Юстина муч.
14.	1.	С	Маріїєг. (Велика Субота) С	Марії єг. (Вел. Суб.)	<i>7 болів Пр. Д. М.</i>
15.	2.	Н	Воскресен. І. Хр. (Великд.)	Великдень	1 Нед. по Велик.
16.	3.	П	Світлий Понеділок	Світлий Понеділок	Турибія
17.	4.	В	Світлий Вівторок.	Світлий Вівторок	Рудольфа
18.	5.	С	Теодула й Аґатопода	Теодула й Аґатоп.	Апольонїя
19.	6.	Ч	Методія, Евтихія	Евтихія архиеп.	Емми
20.	7.	П	Георгія, Данила переясл.	Георгія еп.	Теодора
21.	8.	С	Іродіона, Аґава ☉	Іродіона, Аґава	Анзельма
22.	9.	Н	Н. по В. Томина (Проводи)	Нед. Том. Евпсих.	2 Н. по Великодні
23.	10.	П	Терентія	Терентія	Георгія
24.	11.	В	Антипи	Антипи	Альберта
25.	12.	С	Василя	Василя	Марка єв.
26.	13.	Ч	Артемона, Крискента	Артемона	Клета й Мар.
27.	14.	П	Мартина, Евстахія	Мартина папи р.	Анастасії
28.	15.	С	Аристарха, Пуда, Трофима	Аристарха, Пуда	Віталаїя
29.	16.	Н	Н. по В. Мироносиць ☉	Неділя Мироносиць	3 Н. по Великодні
30.	17.	П	Симеона, Ананії, Акакія	Симеона й Акакія	Катерини сем.

ТРАВЕНЬ — Май.

Н. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	18.	В	Івана, Козми й Авксентія	Івана преп.	Филипа й Якова
2.	19.	С	Івана, Георгія іспов.	Івана стар. лавр.	Жигмонта
3.	20.	Ч	Теодора Тріхини	Теодора Тріхини	Найд. Хр. св.
4.	21.	П	Януарія, Теодора	Януарія свщм.	Фльоріяна
5.	22.	С	Теодора, Луки, Климента	Теодора прп.	Пія V папи
6.	23.	Н	Н. по В. Розсл. Св. в. Юрія	Н. Розслабл. Юрія	4 Нед. по Велик.
7.	24.	П	Сави муч. ☉	Сави муч.	Фляія, Домікелі
8.	25.	В	<i>Св. ап. Марка</i>	<i>Марка ап. св.</i>	Станислава еп.
9.	26.	С	<i>Перепоп. Василя, Глафіри</i>	<i>Переп. п'ятьдес. Вас.</i>	Григорія еп.
10.	27.	Ч	Симеона	Симеона	Ізидора
11.	28.	П	Ясона й Сосипатра	Ясона й Сосипатра	Адольфа
12.	29.	С	9 муч. у Кизиці, Мемпона	9 муч. у Кизиці	Панкратія
13.	30.	Н	Н. по В. Сам. Якова ап.	Н. Самар. Як. ап.	5 Н. по Великодні
14.	1.	П	Бремїї, Макарія С	Бремїї прор.	Боніфатія
15.	2.	В	Атан. Вел., Бориса й Глїба	Атанасія В., ар. ал.	Софїї
16.	3.	С	Тимотеля, <i>Теодосія Печер.</i>	<i>Теодосія Печерського</i>	Івана Непом. } Хрестові дні
17.	4.	Ч	Пелагїї муч.	Пелагїї придмч.	Вознесеннє Хр.
18.	5.	П	Ірини муч.	Ірини муч.	Фелїкса
19.	6.	С	Йова многостр., Варвари	Йова многострад.	Петра Кел.
20.	7.	Н	Н. по В. Слїпого	Н. Слїпор. Я. н. н. Ч. Х.	6 Нед. по Великодні
21.	8.	П	<i>Івана Богослова</i> ☉	<i>Івана Богослова</i>	Бернарда
22.	9.	В	<i>Пер. м. с. Н. (Весн. Миколи)</i>	<i>Перен. м. св. Ник.</i>	Олепи
23.	10.	С	<i>Симеона Зилота ап.</i>	<i>Симеона Зилота ап.</i>	Десидерія
24.	11.	Ч	Вознесеннє Іс. Хр.	Вознесеннє Іс. Хр.	Іванни
25.	12.	П	Епіфанїя, Германа	Епіфанїя й Герм.	Урбана п.
26.	13.	С	Глїкерїї, Георгія іспов.	Глїкерїї, Олекс.	Филипа Нер.
27.	14.	Н	Н. по В. Св. Отцїв із Нікеї	Н. Св. Отцїв. Ізидора	Зелені Свята
28.	15.	П	Пахомія препод.	Пахомія	Понед. Зел. Свят.
29.	16.	В	Теодора, Георгія ☉	Теодора	Максима
30.	17.	С	Андроника апост.	Андроника	Фелїкса
31.	18.	Ч	Теодота, Петра й Дїонїсія	Теодота, Юлїї	Петрон.

ЧЕРВЕНЬ — ЮНІЙ.

П. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	19.	П	Патрікія	Патрікія свщмч.	Нїкодіма
2.	20.	С	Талалея (<i>Клецальна суб.</i>)	Талалея (<i>Суб. зад.</i>)	Евгенїя
3.	21.	Н	Зелені Св. Конст. й Олени	Зелені Св. К. й Ол.	Нед. св. Тройці
4.	22.	П	Зелений Пон. Тройця, Вас. м.	Пон. Пр. Трійці В. м.	Квірина
5.	23.	В	Михайла еп., Леонтія ☉	Михайла еп.	Бонїфатія
6.	24.	С	Симеона й Микити	Симеона пр.	Норберта еп.
7.	25.	Ч	<i>Т. н. г. Ів. Хр. (Головат. Ів.)</i>	<i>Тр. найд. г. Ів. Хр.</i>	Боже Тїло
8.	26.	П	Карпа	Карпа ап.	Медарда еп.
9.	27.	С	Терапонта м., Теодора	Терапонта муч.	Фелїціяна
10.	28.	Н	1 Н. по 3. Св. Всїх Святих	1 Н. по 3. Св. Вс. Св.	2 Н. по Зел. Святих
11.	29.	П	Теодосїї муч. (<i>Поч. посту</i>)	Теодосїї (<i>П. посту</i>)	Варнави
12.	30.	В	Ісаакія С	Ісаакія	Онуфрія
13.	31.	С	Єрмія й Ерма	Єрмія	Антонїя з Падви
14.	1.	Ч	Юстина філ., Харяти	<i>Пр. Евхар. п. на нед.</i>	Василія
15.	2.	П	Никифора, Ів. Сузавськ.	Никифора патр.	Вїта й Модеста
16.	3.	С	Лукїліяна, Клявдія	Лукїліяна	Францішка
17.	4.	Н	2 Н. по 3. Св. Митрофана	2 Н. по 3. Св. Митр.	3 Н. по Зел. Св.
18.	5.	П	Доротeya	Доротeya	Боже Серце Іс. Хр.
19.	6.	В	Висарїона ☉	Висарїона	Ієрвасія й Прот.
20.	7.	С	Теодота	Теодота	Сильверія
21.	8.	Ч	Теодора Стратилата, Бѳр.	Теодора Стр.	Якова стр.
22.	9.	П	Кирила, Текаї	<i>Состраданнє Пр. Б.</i>	Павлини
23.	10.	С	Тимотея, Олександра	Тимотея	Ванди
24.	11.	Н	3 Нед. по 3. Св. Вар. й Вар.	3 Н. по 3. Св. В. й В.	4 Н. по Зел. Святих
25.	12.	П	Онуфрія (Онопрія)	Онуфрія при.	Проспера
26.	13.	В	Акилини й Антонїни	Акилини	Івана й Павла
27.	14.	С	Єлисея. Методія п. цар. ☉	Єлисея пр. Метод.	Володислава
28.	15.	Ч	Амоса пр., Модеста	Амоса прор. Ерон.	Льва папи
29.	16.	П	Тихона	Тихона чудотв.	Петра й Павла
30.	17.	С	Мануїла, Савела, Ісмаїла	Мануїла	<i>Уроч. Серія Ісуса</i>

ЛИПЕНЬ — Юлїй.

Н. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	18.	Н	4 Н. по Зел. Св. Леон., Іп.	4 Н. по З. Св. Леонтія	5 Н. по Зел. Св.
2.	19.	П	Юди й Зосими	Юди Тадея ап.	Навідання Пр. Бог.
3.	20.	В	Методія, Інни	Методія свщмуч.	Альфреда
4.	21.	С	Юлїяна, Терентія	Юлїяна Тарсійск.	Івана Калясанта.
5.	22.	Ч	Евсевія, Галактіона	Евсевія свщмуч.	Фільомени
6.	23.	П	Аґрипіни	Аґрипіни	Ісаїї прор.
7.	24.	С	Різдво Св. Івана Хр.	Різдво Св. Ів. Хр.	Пульхерії
8.	25.	Н	5 Н. по Зел. Св. Февронії	5 Н. по З. Св. Февр.	6 Н. по Зел. Св.
9.	26.	П	Давида	Давида	Кирила еп.
10.	27.	В	Самсона	Самсона преп.	Амалії
11.	28.	С	Кира й Івана	Кира й Івана	Пелагії
12.	29.	Ч	Петра й Павла	Петра й Павла	Генрика
13.	30.	П	Соб. 12 ап., Пет. (Полупет.)	Соб. 12 апост.	Маргарети
14.	1.	С	Козми й Даміяна, Вас.	Козми й Даміяна	Бонавентури
15.	2.	Н	6 Н. по Зел. Св. П. р. Пр. Б.	6 Н. по З. С. П. р. Б.	7 Н. по Зел. Св.
16.	3.	П	Якннта, Анатолія	Якннта	Пр. Д. М. з карм.
17.	4.	В	Андрія, Теодора, Марти	Андрія, Марти	Олексія
18.	5.	С	Атанасія, Анни	Кирила й Методія	Симеона з Л.
19.	6.	Ч	Марти, Інокентія	Атанасія	Вінкентія з П.
20.	7.	П	Томи й Акакія	Томи преп. й Акакія	Чеслава
21.	8.	С	Прокопія влмч.	Прокопія влмч.	Пракседи
22.	9.	Н	7 Н. по Зел. Св. Панк., Кир.	7 Н. по З. Св. Панкр.	8 Н. по Зел. Св.
23.	10.	П	Антокія Печ., Данчіла	Антонія Печерського	Аполіварія
24.	11.	В	блж. Ольги, вел. укр. княгині	Ольги, укр. кн., Ев.	Христини
25.	12.	С	Прокла й Іларія, Мих.	Прокла й Іларія	Якова ап.
26.	13.	Ч	Соб. арх. Гавр., Стефана	Соб. арх. Гавріїла	Анни М. Пр. Д.
27.	14.	П	Акили, Юста	Акили, Онисима	Наталії
28.	15.	С	рівноап. Волод., вел. укр. кн.	Володимира, укр. кн.	Інокента
29.	16.	Н	8 Н. по З. Св. Антипоїєна	8 Н. по З. Св. Ант.	9 Н. по Зел. Св.
30.	17.	П	Марини	Марини	Абдона
31.	18.	В	Еміліяна, Якннта	Якннта й Ем. муч.	Ігнатія Льюїолї

СЕРПЕНЬ — Август.

Н. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	19.	С	Мокрини, Романа	Мокрини	Петра в оковах
2.	20.	Ч	Ілїї пророка	<i>Ілїї прор.</i>	<i>Пр. Д. М. Анг.</i>
3.	21.	П	Симеона, Езекїїла	Симеона, Івана	Найденне св. Стеф.
4.	22.	С	Марії Магдалини	Марії Магд.	Домінїка, Стеф.
5.	23.	Н	9 Н. по Зел. Св. Трофима	9 Н. по 3. Св. Троф.	10 Н. по Зел. Св.
6.	24.	П	<i>Бориса й Гліба</i>	<i>Бориса й Гліба</i>	Пр. Г. Н. І. Хр.
7.	25.	В	<i>Успенне св. Анни</i>	<i>Успенне св. Анни</i>	Каєтана
8.	26.	С	Брмолая, Мойсея Угурина	Брмолая свщмуч.	Кирїяка
9.	27.	Ч	<i>Пантелеймона (Пал.)</i> С	<i>Пантелеймона вм.</i>	Романа
10.	28.	П	Прохора, Ніканора, Юл.	Прохора й товар.	Лавра
11.	29.	С	Теодотїї, Серафими	Калиника муч.	Зузання
12.	30.	Н	10 Н. по 3. Св. Сили й Сил.	10 Н. по 3. Св. С. й С.	11 Н. по Зел. Св.
13.	31.	П	Евдокима	Евдокима	Іполита
14.	1.	В	<i>Пр. Ч. Хр. Мак. (П. посту)</i>	<i>Пр. Ч. Хр. і 7 М. М.</i>	Евсебія
15.	2.	С	Перенес. мощей св. Стеф.	Стефана	Успенне Пр. Д. М.
16.	3.	Ч	Ісаакія, Далмата й Фавста	Ісаакія, Далмата	Яцка
17.	4.	П	7 молодців в Ефесї, Евд. С	7 молодців в Ефесї	Анастасія
18.	5.	С	Евсигнїя, Фабія	Евсигнїя	Олени кор.
19.	6.	Н	11 Н. по 3. Св. Преображ. Г.	11 Н. по 3. Св. Пр. Г.	12 Н. по Зел. Св.
20.	7.	П	Дометія	Дометія, Пульх.	Бернарда
21.	8.	В	Емїліяна, Мир., Леопїда	Емїліяна	Івана Фрем.
22.	9.	С	<i>Матей ап.,</i> Олексїя	<i>Матей апост.</i>	Тимотея
23.	10.	Ч	Лавренція, Сикста	Лавренція муч.	Филипа еп.
24.	11.	П	Евпла, Максима	Евпла	Вартоломея ап.
25.	12.	С	Фотія й Аникити	Фотія й Аникити	Людвика кор.
26.	13.	Н	12 Н. по Зел. Св. Максима	12 Н. по 3. Св. Макс.	13 Н. по Зел. Св.
27.	14.	П	Міхея	Міхея прор.	Йосифа
28.	15.	В	Успенне Пр. Б. (Пер. Преч.)	Успенне Пр. Богор.	Августина
29.	16.	С	<i>Нерук. образ Г. Діюмида</i>	Перенес. н. обр. Г.	Відсїч. гол. Івана
30.	17.	Ч	Мирона, Юліянїї	Мирона й Юліянїї	Йоахима
31.	18.	П	Фльора, Лавра, Іларїона	Фльора, Лавра	Раймунда

ВЕРЕСЕНЬ — Сентябр.

Н. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	19.	С	Андрея Стратилата ☉	Андрея Стратил.	Иди, Елідія
2.	20.	Н	13 Н. по 3. Св. Самуїла пр.	13 Н. по 3. Св. Сам.	14 Н. по Зел. Св.
3.	21.	П	Тадея апост.	Тадея ап.	Бронислави
4.	22.	В	Агатонїка, Евлалїї	Агатонїка	Розалїї
5.	23.	С	Лупа муч., Калиника	Лупа муч., Іриней	Лаврентїя еп.
6.	24.	Ч	Евтихїя муч., Арсенїя	Евтихїя муч.	Захарїї
7.	25.	П	Вартоломея, Тита, Міні	Вартоломея й Тита	Регїни
8.	26.	С	Адрїяна, Наталїї ☾	Адрїяна й Наталїї	Рїздво Пр. Д. М.
9.	27.	Н	14 Н. по Зел. Св. Пімена	14 Н. по 3. Св. Пімена	15 Н. по Зел. Св.
10.	28.	П	Мойсея Мурина, Анни	Августина	Николая з Тол.
11.	29.	В	Головосїки Ів. Хр.	<i>Ус. гол. Івана Хр.</i>	Яцка, Прота
12.	30.	С	Олександра, Івана, Павла	Олександра, Павла	Івідона
13.	31.	Ч	<i>Пол. пояса Пр. Дїви</i>	<i>Пол. пояса Богород.</i>	Товїї
14.	1.	П	<i>Симеона Стовпн.,</i> Айтала	<i>Симеона Стовпника</i>	Пїдн. св. Хреста
15.	2.	С	Маманта, Ів. постн.	Маманта й Івана	Нїкодема
16.	3.	Н	15 Н. по 3. Св. Антима, Т. ☉	15 Н. по 3. Св. А., Т.	16 Н. по Зел. Св.
17.	4.	П	Вавила, Юїяна	Вавила	Лямберта
18.	5.	В	Захарїї й Єлїсавети	Захарїї, Єлїсавети	Томи й Йосифа
19.	6.	С	<i>Чудо арх. Михайла</i>	<i>Чудо св. Михайла</i>	Януарїя
20.	7.	Ч	Созонта, Онисифора	Созонта	Евстахїя
21.	8.	П	Рїздво Пр. Д. (Друга Преч.)	Рїздво Пр. Д. М.	Матея ап.
22.	9.	С	<i>Йоакима й Анни</i>	<i>Йоакима й Анни</i>	Маврікія
23.	10.	Н	16 Н. по 3. Св. Мінодори	16 Н. по 3. Св. Мін.	17 Н. по Зел. Св.
24.	11.	П	Теодори преп. ☉	Теодори	Герарда
25.	12.	В	Юїяна, Теодора	Антонома свщмуч.	Клеофи
26.	13.	С	Корнила сотн. Об. Хр.	Корнила. Об. Хр.	Кипрїяна
27.	14.	Ч	Воз. Ч. Хр. (Здвиженнє)	Воздвиженнє Ч. Хр.	Володислава
28.	15.	П	Микити, Порфира	Никити	Вячеслава
29.	16.	С	Евтимїї, Людмилї	Евтимїї	Михайла Арх.
30.	17.	Н	17 Н. по 3. Св. С., В., Н., Л. ☉	17 Н. по 3. Св. Софії	18 Н. по Зел. Св.

ЖОВТЕНЬ — Октоврій.

Н. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	18.	П	Евменія	Евменія	Ремігія
2.	19.	В	Трофима, Доримедонта	Трофима й Саватія	Оттона еп.
3.	20.	С	Евстатія, Теодора	Евстатія муч.	Кандида
4.	21.	Ч	Кіндрата, Мелетія	Кіндрата	Францішка
5.	22.	П	Фоки муч., Йони пр.	Фоки і Йони	Плакида
6.	23.	С	<i>Зач. св. Ів. Хрестит.</i>	<i>Зач. св. Ів. Хрест.</i>	Брунона
7.	24.	Н	18 Н. по Зел. Св. Теклі С	18 Н. по З. Св. Т. м.	19 Н. по Зел. Св.
8.	25.	П	Пафутія, Евфросини	Евфросини	Вінк., Бригіди
9.	26.	В	<i>Івана Богослова, ап. і св.</i>	<i>Пам. см. Ів. Богосл.</i>	Діонисія
10.	27.	С	Калістрата	Калістрата	Франц. Бор.
11.	28.	Ч	Харитона	Харитона	Вінкентія
12.	29.	П	Киріяка	Киріяка	Максиміліяна
13.	30.	С	Григорія, Михайла	Григорія	Едварда кор.
14.	1.	Н	19 Н. по З. С. Покрова Пр. Б.	19 Н. по З. Св. II. Б.	20 Н. по Зел. Св.
15.	2.	П	Кипріяна, Юстини	Кипріяна, Юстини	Ідвіги й Тереси
16.	3.	В	Діонисія Ареопагита ☉	Діонисія Ареоп.	Іавла
17.	4.	С	Бротей еп.	Бротей	Лукини
18.	5.	Ч	Харитини	Харитини	Луки єв.
19.	6.	П	<i>Томи апостола</i>	<i>Томи ап.</i>	Петра з Альк.
20.	7.	С	Сергія й Вакха	Сергія й Вакха	Феліціяна
21.	8.	Н	20 Н. по З. Св. Пелагії	20 Н. по З. Св. Пел.	21 Н. по Зел. Св.
22.	9.	П	<i>Якова апост.</i>	<i>Якова ап.</i>	Кордулі
23.	10.	В	Евламнія й Евлампії ☉	Евламнія й Евлам.	Івана Капістр.
24.	11.	С	Филипа, Теофана	Филипа ап.	Рафаїла
25.	12.	Ч	Прова, Андроника	Прова, Тараха	Івана Кант.
26.	13.	П	Карпа	Карпа	Евариста
27.	14.	С	Прп. мат. Параскеви, Наз.	Параскеви, Назара	Сабіни
28.	15.	Н	21 Н. по Зел. Св. Евтимія	21 Н. по З. Св. Евт.	22 Н. по Зел. Св.
29.	16.	П	Донгина сотн.	Донгина	Наркиза
30.	17.	В	Осії пр. й Андрея ☉	Осії пр. й Андрея	Клявдія
31.	18.	С	<i>Луки ап. й єванг., Марини</i>	<i>Луки ап. й єванг.</i>	Вольфганта

ПАДОЛИСТ — Новембрі́й.

Н. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	19.	Ч	Йоїла пр. й Уара муч.	Йоїла пр.	Всіх Святих
2.	20.	П	Артемія	Артемія влмч.	<i>День задушний</i>
3.	21.	С	Іляріона Вел. (Суб. за пом.)	Іляріона преп.	Губерта
4.	22.	Н	22 Н. по Зел. Св. Аверкія	22 Н. по 3. Св. Авер.	23 Н. по Зел. Св.
5.	23.	П	<i>Ікова ап.</i>	<i>Ікови ап.</i>	Захарію й Єлисав.
6.	24.	В	Арети й Синклітики С	Арети	Леонарда
7.	25.	С	Маркіяна й Мартирія	Маркіяна й Март.	Геркуляна
8.	26.	Ч	Вмч. Дмитра Мироточивого	Дмитра влмч.	4 Коронатів
9.	27.	П	Нестора муч., Капітолїни	Нестора муч.	Теодора
10.	28.	С	<i>Параскеви, Неонїли</i>	<i>Параскеви влм.</i>	Андрея з Ав.
11.	29.	Н	23 Н. по 3. Св. Анаст., Авр.	23 Н. по 3. Св. Ан.	24 Н. по Зел. Св.
12.	30.	П	Зиновія й Зиновїї	Зиновія й Зиновїї	Куниберта
13.	31.	В	Евстахія, Амплїя	Стахія й Урбана	Станислава К.
14.	1.	С	<i>Козми й Дамїяна</i> ☉	<i>Козми й Дамїяна</i>	Йосафата еп.
15.	2.	Ч	Акиндина, Маркіяна	Акиндина	Леопольда В.
16.	3.	П	Акепсима, Айталя	Акепсима, Айталя	Едмунда
17.	4.	С	Йоанїкія, Нїкандра	Йоанїкія, Нїкандра	Сальомеї
18.	5.	Н	24 Н. по Зел. Св. Галактіона	24 Н. по 3. Св. Гал.	25 Н. по Зел. Св.
19.	6.	П	Павла, Клявдії	Павла, Клявдії	Єлисавети
20.	7.	В	Нїкандра, Атанасія	Ерона, Лазаря	Фелїкса з В.
21.	8.	С	Собор арх. Михайла ☾	Собор арх. Михайла	<i>Введення Пр. Д. М.</i>
22.	9.	Ч	Онисифора, Порфирія	Онисифора	Кекилії
23.	10.	П	Ераста, Константина	Ераста апост.	Климентя
24.	11.	С	Мини, Віктора (Пущ. суб.)	Мини, Віктора	Івана з Кр.
25.	12.	Н	25 Н. по Зел. Св. Івана	25 Н. по 3. Св. <i>Йос.</i>	26 Н. по Зел. Св.
26.	13.	П	<i>Івана Золотоуста</i>	<i>Івана Золотоуста</i>	Конрада
27.	14.	В	<i>Филипа апостола</i>	<i>Филипа апостола</i>	Валеріяна
28.	15.	С	Гурія, Самона (<i>II. посту</i>) ☉	Гурія й С. (<i>II. посту</i>)	Руфіна
29.	16.	Ч	<i>Мател ап. й еванг.</i>	<i>Мател ап. й еванг.</i>	Сатурніна
30.	17.	П	Григорія чудотв.	Григорія	Андрея ап.

ГРУДЕНЬ — Декемврій.

Н. ст.	Ст. ст.	Дні	С в я т а		
			православні	греко-католицькі	римо-католицькі
1.	18.	С	Плятона, Ром.	Плятона, Ром.	Елґія
2.	19.	Н	26 Н. по Зел. Св. Авдія	26 Н. по 3. Св. Авдія	1 Нед. Адв.
3.	20.	П	Григорія декапол.	Григорія декапол.	Францішка Кс.
4.	21.	В	Введ. Пр. Богор. (Вводи́ни)	Введенне Богород.	Варвари
5.	22.	С	Филимона, Валеріяна	Филимона, Кикилії	Сави
6.	23.	Ч	Амфилоха, Григорія	Амфилоха	Николая
7.	24.	П	Катерини, Меркурія	Катерини	Амвросія
8.	25.	С	Климентя й Петра	Климентя й Петра	Непор. зачат. П. Д. М.
9.	26.	Н	27 Н. по Зел. Св. Алґішія	27 Н. по 3. Св. Ал.	2 Нед. Адв.
10.	27.	П	Якова, Всеволода	Якова Перс.	П. Д. М. з Л., Евл.
11.	28.	В	Степана муч., Василя	Степана муч.	Дамасія
12.	29.	С	Парамона, Акакія	Парамона	Олександра
13.	30.	Ч	<i>Андрія первозваного</i>	<i>Андрія апост.</i>	Лукії, Отилії
14.	1.	П	Наума й Ананії	Наума пр.	Спиридіона
15.	2.	С	Авакума, Івана	Авакума	Евсебія
16.	3.	Н	28 Н. по Зел. Св. Софонії	28 Н. по 3. Св. Соф.	3 Нед. Адв. Аделї
17.	4.	П	<i>Варвари велм.</i>	<i>Варвари, Івана</i>	Лазаря
18.	5.	В	<i>Сави, Гурія</i>	<i>Сави освещ.</i>	Іраціяна
19.	6.	С	Николая чудотв.	Николая чудотв.	Фавста
20.	7.	Ч	Амвросія еп.	Амвросія еп.	Теофіля Лїб.
21.	8.	П	Патапія, Онисифора	Патапія	Томи апост.
22.	9.	С	<i>Зач. св. Анки (Св. Ганни)</i>	Непор. зач. Пр. Д. М.	Зенона
23.	10.	Н	29 Н. по 3. Св. Мини, Ер.	29 Н. по 3. Св. Мини	4 Нед. Адв.
24.	11.	П	Данила й Луки	Данила	Адама й Еви
25.	12.	В	Спиридіона	Спиридіона	Різдво Христове
26.	13.	С	<i>Евстратія, Авксентія</i>	<i>Евстратія, Евгена</i>	Стефана прмуч.
27.	14.	Ч	Тирса, Филимона	Тирса, Филимона	Івана еванг.
28.	15.	П	Елевтерія, Павла	Елевтерія	Дітей уб. у Вифл.
29.	16.	С	Аггея прор.	Аггея прор.	Томи еп.
30.	17.	Н	30 Н. по 3. Св. праотців. Д.	30 Н. по 3. Св. Праотц.	1 Н. по Різдві
31.	18.	П	Севастіяна	Севастіяна	Сильвестра

Увага!

Звертаємо увагу, що календарні відомости на стор. XXVI—XXVII відносять ся до 1916, а не до 1917 р. Так само неважні „Почтові приписи в Австро-Угорщині“ на стор. XXVII—XXXII, бо по надрукуванню сього аркуша вийшли вже нові. Календарні відомости на 1917 р. і найважніші нові почтові приписи подаємо ось тут:

Церковний календарь.

Мясниці 6 тижнів 1 день. Неділя мясопустна 18 лютого. Неділя сиропустна 25 лютого. Великдень 15 квітня. Вознесення 24 мая. Зелені Свята 3 червня. Петрівка триває 4 тижні й 3 дні.

Пости.

- 1) В навічере Богоявлення (Голодна кута).
- 2) Великий піст від 26 лютого до Великодня.
- 3) Піст перед св. Петром і Павлом (Петрівка) від 11 червня до св. Петра.
- 4) Піст перед Успенієм Пресв. Діви Марії (Маковійка або Спасівка) від 14 серпня до Успенія (Перша Пречиста).
- 5) У день Усікновення чес. голови св. Івана Хрестителя (Головосіка) 11 вересня.
- 6) У день Воздвиження чес. Хреста (Здвиженне) 27 вересня.
- 7) Піст перед Різдом (Пилипівка) від 27 падолиста до Різдва.
- 8) Кождої середи й п'ятниці крім загальниць.

Загальниці (тижні, вільні від посту).

- 1) Від Різдва до навічере Богоявлення.
- 2) Межі неділями митаревою й блудного сына.
- 3) Від Великодня до Томиної неділі (Проводів).
- 4) Від Зелених свят до неділі Всіх Святих.

Весілля й забави

з музикою забороняє церква відправляти:

- 1) У всі середи й п'ятниці крім загальниць.
- 2) Від початку посту перед Різдом аж до Богоявлення.
- 3) Від сирного понеділка аж до Томиної неділі.
- 4) В пості перед св. Петром і Павлом.
- 5) В пості перед Успенієм Пр. Богородиці (Перша Пречиста).
- 6) У день Усікн. чесної Голови св. Івана Хрестителя (Головосіка).
- 7) У день Воздвиження чесного Хреста (Здвиженне).

Жидівський календарь.

Рік 5677 від сотворення світа почав ся у четвер 28 вересня 1916 р., а в понеділок 17 вересня 1917 р. зачнеть ся рік 5678 від сотворення світа.

Місяці жидівського календаря називають ся:

1. Шабат (24. I), 2. Адар (23. II), 3. Нісан (24. III), 4. Іяр (23. IV), 5. Сіван (22. V), 6. Тамуз (21. VI), 7. Аб (20. VII), 8. Елул (19. VIII), 9. Тішрі (17. IX), 10. Мархешван (17. X), 11. Кіслев (16. XI), 12. Тебет (16. XII).

Свята у Жидів такі:

1. Всі суботи.
2. Празник Пурім 8 й 9 марта.
3. Паска (Великдень) 7, 8, 13 й 14 квітня.

4. Зелені Свята 27 й 28 мая.
5. Новий Рік (5678) 17 й 18 вересня.
6. Судний день 26 вересня.
7. Кучки від 1 до 8 жовтня. Святкуєть ся найбільше 1, 2, 7 й 8 жовтня.
8. Радість з закону 9 жовтня.
9. 1-ий день кожного місяця (В скобках показано, коли він припадає по нашому календарю).

Нові поштові приписи в Австро-Угорщині.

З днем 1 жовтня 1916 р. увійшли в життє в Австро-Угорщині такі нові поштові приписи:

Звичайні листи в Австро-Угорщині й до Німеччини до 20 грамів 15 сот., за кожних дальших 20 гр. 5 сот. За поручений лист доплачуєть ся ще 25 сот.

Переписні листки, видані поштовою управою з видрукованою поштовою маркою, 8 сот., всі інші переписні листки й видівки 10 сот.

Друки до 50 гр. 3 сот., за кожних дальших 50 грамів по 3 сот. На посилку з друками без різниці ваги можна наліпити т. зв. **поспішну марку** за 2 сот. й тоді посилку перешле почта з тою скорістю, що й листи та переписні листки.

Товарові прібки до 50 гр. 5 сот., найменша оплата 10 сот. За кожних дальших 50 гр. 5 сот.

Грошеві перекази: до 50 К. виносить оплата 20 сот., 100 К. — 25 сот., 150 К. — 30 сот., 200 К. — 35 сот. і т. д. До Німеччини 50 К. — 25 сот., 100 К. — 50 сот., 150 К. — 75 сот. і т. д. За переказ платить ся окремо 3 сот.

Пакунки без подання вартости в Австрії до 1 кг. — 60 сот., до 5 кг. — 80 сот., до 10 кг. — 2 К., до 15 кг. — 3 К. і т. д. За подання вартости платить ся ось як: до 300 к. — 5 сот., але найменше 10 сот. (коли вартість не переходить 300 К.) — в Австро-Угорщині й до Німеччини. За кожних 300 К. — 10 сот. більше оплати.

За неофранковані листи й переписні листки, як і за недостаточно офранковані листові посилки всякого роду, платить ся подвійну ціну того, що недостає. Коли квота, яку треба заплатити, не подільна через 5, її заокруглюєть ся на найближше число, подільне через 5. Друки й прібки товарів треба бодай в части оплатити при надаванню.

До Болгарії, Росії, Румунії й інших країв, які належать до всесвітнього поштового союзу, платить ся за кожних 20 гр. листового тигару 25 сот.

Телеграфічна оплата виносить 8 сот. за слово, при найменшій оплаті 1 К. за телеграму.

Історичний калєндарь. *)

Січень.

3. 1868 * укр. поет Микола Чернявський.
5. 1583 Львівський латин. архієпископ Соліковський велів позамикати церкви у Львові, щоб Українці не святкували Різдва по старому стилю.
6. 1894 * укр. письменник Степан Ковалів.
10. 1675 Запорозжці під проводом Івана Сірка побили яничар, що нічу закрали ся на Січ.
10. 1894 † поет Володимир Александрів.
11. 1647 † Петро Могила, київський митрополит і укр. церковний письменник.
11. 1888 † поет Осип Юрій Федькович.
14. 1649 в'їзд гетьмана Богдана Хмельницького до Київа.
15. 1667 Андрусівська умова: Росія і Польща поділили Україну.
15. 1871 * Агахангел Кримський, письменник і учений.
21. 1654 Переяславська рада.
21. 1703 Семен Палій розбив табор польського загального ополчення під Бердичевом.
22. 1803 † Кирило Розумовський, останній гетьман України.
23. 1797 † (у поході на Персів) Антін Головатий, кошовий, що вивів Запорозжців над Кубань (1792 р.)
24. 1884 † письменник Павло Чубинський.
26. 1769 Кримґерай вивів з України послідній ясир (40 тисяч татарів).
28. 1734 † Данило Апостол, український гетьман.
28. 1790 * поет Петро Артемовський Гулак.
29. 1663 Мелетій Смотрицький, укр. письменник і учений.

*) † значить „помер“, *

— народився —

Лютий.

2. 1655 Боротьба Хмельницького з Поляками під Охматовом.
2. 1812 * поет Євген Гребінка.
2. 1864 * поет В. Самійленко (В. Сивенький).
4. 1792 другий поділ Польщі, прилучення до Росії Волині й Поділля.
5. 1863 * укр. діяч і композитор священик о. Остап Ніжанківський.
6. 1704 правобічний гетьман Самусь передав гетьманські клейноди Мазепі.
14. 1897 † поет Пантелеймон Куліш.
14. 1863 * письменник Т. Бордуляк.
20. 1054 † Ярослав Мудрий, великий князь київський.
24. 1842 * громадський діяч і посол од Галичини до парламенту Ю. Романчук.
24. 1871 * письменник Олекса Мартович.
25. 1795 † Георгій (Юрій) Кониський, білоруський єпископ.
26. 1608 † князь Константин Острожський.
27. 1664 Поляки розстріляли укр. полковника Богуна.

Март.

3. 1811 * поет Антін Могильницький.
3. 1827 * поет Леонід Глібів.
4. 1859 * поет Цезарь Білиловський.
4. 1861 скасування кріпацтва на Україні.
4. 1860 * громадський діяч в Галичині д-р Е. Олесницький.
4. 1780 гр. Кирило Розумовський вибраний гетьманом України.
7. 1787 Сидір Білий отаманом „Вірного війська Запорозького“.
7. 1877 * письменник і громадський діяч В. Доманицький.
9. 1814 * *Тарас Шевченко*.
10. 1861 † Тарас Шевченко.
10. 1896 † поет Петро Ніщинський (* 1832).
12. 1817 * поет Олександр Афанасєв-Чужбинський.
16. 1681 Бахчисарайська угода між Московією та Турцією.
21. 1907 † історик Володимир Антонович.
23. 1651 Винницький полковник Богун потопив в полонках на Бузі під Винницею велику силу польського війська.
23. 1842 * славний укр. музикант Микола Лисенко.
30. 1674 Правобічний гетьман Михайло Ханенко віддав булаву Іванови Самойловичеві.

Квітень.

2. 1111 перемога кн. Володимира Мономаха над р. Сольницею над Тюрками.

7. 1839 * поет Володимир Шашкевич.
12. 1596 битва Наливайка та Лободи з Жолкевським на урочищі „Острий Камінь“. Жолкевський, зазнавши великих страт, мусів вертати до Білої Церкви.
13. 1902 † укр. історик О. Лазаревський.
13. 1909 † укр. історик М. Аркас.
14. 1340 † Юрій II (Болеслав Тройденівич), останній самостійний галицький князь: отруїли його бояри за те, що сприяв латинській вірі.
15. 1893 † письменник Іван Манджура.
17. 1093 † князь Всеволод, батько Володимира Мономаха.
17. 1847 арештування Тараса Шевченка.
19. 1885 † історик Микола Костомарів.
20. 1132 † князь Мстислав, син Володимира Мономаха.
21. 1910 закрито з наказу поліції київську „Просвіту“.
21. 1113 † київський князь Святополк.
25. 1622 † гетьман Петро Конашевич Сагайдачний.
22. 1910 † письменник і драматичний артист Марко Кропивницький.
25. 1913 † письменник Михайло Коцюбинський.
27. 1904 † письменник і артист Михайло Старицький.
28. 1871 * письменник Василь Стефаник.

Май.

2. 1512 кн. Константин Острожський побив Татар під Вишневцем над Горинем.
2. 1648 вибрано Богдана Хмельницького гетьманом.
4. 1838 викуп Шевченка з кріпацтва.
5. 1836 * поет Сидір Воробкевич.
6. 1910 † укр. поет і діяч Борис Грінченко.
13. 1648 реєстрові козаки під проводом Кричевського злучилися з Хмельницьким.
14. 1648 битва на Жовтих Водах.
14. 1857 Шевченко дістає амністію.
15. 1638 перемога Остріяниці над Поляками під Голтвою.
15. 1848 скасування панщини в Галичині.
15. 1856 * письменник Андрій Чайковський.
16. 1817 * історик і поет Микола Костомарів.
20. 1908 † відомий етнограф П. Ефименко.
22. 1861 перевезено і поховано тіло Тараса Шевченка на Чернечій горі коло Канева над Дніпром.
24. 1125 † князь Володимир Мономах.

25. 1125 князь Мстислав засів на великокняжім київським престолі.
25. 1909 † укр. композитор Денис Січинський.
26. 1648 перемога Богдана Хмельницького під Корсунем.
28. 1722 введено на Україні т. зв. „малоросійську колегію“.

Червень.

5. 1709 Іван Мазепа прибув до шведського табору.
6. 1224 нещасна битва українських князів із Татарами над р. Калкою.
7. 1843 † поет Маркіян Шашкевич.
8. 1653 перемога Богдана Хмельницького над Поляками під Батогом.
8. 1898 † укр. поет Яків Щоголів.
11. 1876 указ, яким заборонено в Росії друкувати українські книжки.
14. 1722 † гетьман Іван Скоропадський.
14. 1891 † письменник Василь Мова.
17. 1895 † учений Михайло Драгоманів.
18. 1569 Люблинська Унія.
18. 1709 зруйнування старої (чортомлицької) Січі.
20. 1855 * письменниця Наталія Кобринська.
20. 1891 † письменник Трохим Зінківський.
23. 1870 † поет Амвросій Метлинський.
24. 1651 надав Б. Хмельницький привілей Братській школі в Києві.
25. 1205 † кн. Роман в битві з Поляками під Завихвостом.
26. 1638 боротьба Гуні з Миколою Потоцьким коло Жовнина.
27. 1663 Брюховецький обраний гетьманом.
27. 1672 Самойлович обраний гетьманом.
28. 1768 Залізник і Гонти добули Умань.
29. 1651 початок битви під Берестечком.
29. 1852 * укр. письменниця Олена Пчілка (Ольга Косач).
30. 1861 * укр. письменниця Любов Яновська.

Липень.

2. 1825 * поет Вол. Александрів.
7. 1659 перемога Івана Виговського над Москалями під Конотопом.
9. 1649 Козаки побили Поляків під Межибожем і Константиновом.
9. 1651 наказний гетьман Іван Богун виводить козацькі полки з під Берестечка, кінець берестецької битви.
10. 1649 початок облоги Збаража.

10. 1709 битва під Полтавою.
15. 1015 † вел. кн. Володимир Великий.
15. 1844 * письменник Анатоль Свидницький († 1871).
17. 1902 хліборобські страйки в східній Галичині.
21. 1883 заведено першу українську інституцію у Львові „Народня Торговля“.
26. 1662 Сомко і Ромодановський побили Юрка Хмельницького під Каневом.
26. 1708 покарано на смерть Кочубея та Искру.
27. 972 згода кн. Святослава з Греками.
27. 1881 * письменник Володимир Винниченко.
28. 1672 Дорошенко побив Поляків коло Четвертенівки над Богом.

Серпень.

5. 1866 * письменник Володимир Леонтович.
5. 1657 † гетьман Богдан Хмельницький.
5. 1911 † письменниця Олександра Кулішева (Ганна Барвінок).
6. 1687 Іван Мазепа вибраний гетьманом.
7. 1834 założено київський університет.
7. 1648 боротьба кривоноса з Поляками під Константиновом.
8. 1834 * поет Юрій Федькович.
10. 1680 † отаман Іван Сірко.
10. 1907 † письменниця Марія Марковичка (Марко Вовчок).
11. 1792 переселення Запорожців над ріку Кубань.
13. 1724 Павло Полуботок прибув до Петербурга.
13. 1874 поет Антін Могильницький.
15. 1856 * поет, учений і громадський діяч Іван Франко.
- 14—16. 1649 перемога Хмельницького під Зборовом.
16. 1657 Юрій Хмельницький вибраний гетьманом.
17. 1651 чорна рада Б. Хмельницького на Масловім Броді.
17. 1772 прилучено Галичину до Австрії.
18. 1836 * письменник Олександр Кониський.
18. 1704 Козаки побили Поляків під Сенявою.
19. 1638 Гуня скаштулював над Старицею.
19. 1245 кн. Данило переміг кн. Ростислава під Ярославом.
20. 1843 † письменник Григорій Квітка-Основ'яненко.
22. 1867 * письменник Осип Маковей.
23. 1662 Юрко Хмельницький побив Москалів під Криловом.
25. 1399 битва Витовта з Татарами над Вореклюю.
27. 1589 Турки й Татари облягли Львів.
- 30—31. 1648 перемога Хмельницького під Пилявцями.
31. 1673 напад отамана Івана Сірка на Очаків.

Вересень.

1. 1652 Весілля Тимоша Хмельницького з Розандою Лунувівною.
2. 1657 похорони Богдана Хмельницького в Суботіві і вибір Івана Виговського гетьманом.
2. 1812 * письменник Іван Вагилевич.
3. 1657 Золотаренко побив Поляків під Чепелінцями.
3. 1709 † гетьман Іван Мазепа.
5. 911 договір кн. Олега з Греками.
6. 1672 Петро Дорошенко здобув Каменець Подільський.
10. 1769 * поет Іван Котляревський.
10. 1910 † письменник Василь Доманицький.
11. 1727 Данило Апостол вибраний гетьманом.
12. 957 гостина кн. Ольги в Царгороді.
12. 1903 відкрито торжественно в Полтаві пам'ятник Іванови Котляревському.
12. 1878 * поет О. Олесь.
14. 1867 † письменник Опанас Маркович.
15. 1907 † письменник і драматичний артист Іван Тобилевич (Карпенко Карий).
16. 1658 рада в Гадячі.
16. 1845 * Іван Тобилевич.
17. 1660 Юрко Хмельницький побитий Поляками й Татарами під Слободищами.
19. 1903 † поет Сидір Воробкевич.
27. 1651 Білоцерківська угода.
29. 1866 * історик проф. Михайло Грушевський.
30. 1769 вісім козаків узяли Хотин з 184 гарматами.

Жовтень.

1. 1877 † учений Осип Бодяньський.
9. 1655 побив Б. Хмельницький Поляків під Городком.
13. 1866 † поет Петро Гулак-Артемовський.
14. 1907 † письменниця Настя Грінченківна.
14. 1624 напад Запорозжів на Царгород.
16. 1648 Богдан Хмельницький почав облогу Львова.
17. 1596 † гетьман Іван Косинський.
18. 1851 цесарь Франц Йосиф поклав угольний камінь під „Народний Дім“ у Львові.
19. 1876 * публіцист Сергій Єфремов.
20. 1814 * письменник Яків Головацький.
22. 1596 Берестейська унія.

28. 1894 † учений Омелян Огоновський.
30. 1905 маніфест про „свободи“ у Росії.

Падолист.

1. 1861 * письменниця Л. Дніпрова-Чайка.
3. 1648 Богдан Хмельницький залишив облогу Львова.
3. 1885 † поет Микола Устиянович.
4. 1872 * поет Богдан Лепкий.
6. 1811 * поет Маркіян Шашкевич.
6. 1912 † композитор Микола Лисенко.
6. 1911 † письменник Григорій Шерстюк.
7. 1848 * письменник Дмитро Маркович.
10. 1609 здобуте Батурина Москалями.
10. 1834 † Іван Котляревський.
11. 1893 † поет Леонід Глібів.
15. 1625 Куруківська угода.
15. 1648 Б. Хмельницький облягає Замостє.
15. 1709 Іван Скоропадський вибраний гетьманом.
17. 1804 założono харківський університет.
18. 1838 * письменник Іван Нечуй-Левицький.
18. 1874 † письменник Олекса Стороженко.
19. 1698 † гетьман Петро Дорошенко.
20. 1709 царь Петро велів стати полковника Чечеля за оборону Батурина перед московськими військами.
23. 1883 † учений М. Максимович.
25. 1905 вийшло в Лубнях перше число першої на російській Україні української газети „Хлібороб“.
27. 1879 * укр. поет Грицько Чупринка.
28. 1906 † письменник Петро Римарь.
29. 1778 * Грицько Квітка-Основяненко.

Грудень.

4. 1803 † Іван Кальнишевський, остатній кошовий Запорожа.
6. 1871 * поет Микола Вороний.
7. 1811 * поет Микола Устиянович.
8. 1863 * письм. і учений Борис Грінченко.
8. 1868 заснування тов. „Просвіта“ у Львові.
12. 1900 † письменник Олександр Кониський.
15. 1848 † письменник Євген Гребінка.
18. 1856 * артист Микола Садовський.
19. 1240 Батий зруйнував Київ.
19. 1830 * письменник Данило Мордовець.

21. 1764 скасування Гетьманщини.
23. 1873 założone Naukowe Towarzystwo imeni Shevchenka u Lvovі.
24. 1653 побіда Богдана Хмельницького під Жванцем.
25. 1848 заведено у львівському університеті катедру української літератури.
26. 1637 нещаслива битва Павлюка з Потоцьким під Кумейками.
28. 1889 † укр. байкарь Левко Боровиковський (* 1804 р.).
28. 1824 † наказний гетьман Павло Полуботок.
31. 1637 † гетьман Павлюк.

Про різницю між юліянським і григоріанським календарем.

У нас юліянський календарь зовуть українським, а григоріанський польським. Але календаря не вдумали ні Українці, ні Поляки, тому нема ні українського, ні польського календаря, а кожному вільно вживати такого, який йому впадає в око. Отже нема чого спорити про календарь. Кажуть, що Китайці найперші вдумали календарь, бо вже в році 2697 перед Хр. мали його, а дивне й те, що в їх календарі призначається сьомий день на роздумування над самим собою.

Халдейці мали календарь ще перед р. 2.200 перед Хр., а рік рахували в них мало що не так само, як і в нас. Уладжено християнський календарь ось як.

Час від одного весняного зрівняння дня з нічю (21 марта) до другого називаємо соняшним роком і рік сей має 365 днів 5 год. 48 мин. і 46 сек. Але такий рік недогідний для рахування й тому Юлій Цезарь приказав 47 р. перед Хр., щоб ті години, хвилини й секунди при кінці кожного року заокруглити на 6 годин, збирати сі години через чотири роки в один день і той день додавати в четвертій році в лютім. Наслідком того юліянський календарь мав через три роки кругло 365 днів, а четвертий рік перестував о один день і мав 366 днів. Таким робом повстав переступний рік. Юлій Цезарь постановив також, що треба зачинати рік від 1 січня та що деякі місяці мають мати по 30, а деякі по 31 днів. Юлій Цезарь став ся отже основателем т. зв. юліянського календаря, котрий потім прийняли також християне. Але юліянський рік був від соняшного о 11 мин. і 14 сек. довший; тому соняшний доходить уже до кінця, а юліянський опізнюється о тих 11 мин. і 14 сек. За папи Григорія XIII в р. 1582 опізнився був юліянський рік супроти соняшного вже о 11 днів. Тому папа постановив зрівняти юліянський календарь з соняшним і приказав пропустити в 1582 р. 10 днів, а рахувати зараз по четвертій 4 жовтня п'ятницю 15 жовтня. Щоб описати роки знов не наростали, не ставали довші від соняшного, він установив, що не тільки так само, як в юліянським календарі, кождий четвертий рік має бути переступним, але також ще й у кождій четвертій сотні літ має бути сотний рік звичайним. Тому викинув він на 400 літ 3 дні, на один рік 10 минут і 47 сек. Остільки григоріанський рік став коротшим від юліянського й має 365 днів 5 годин 49 мин. і 12 сек., але все ще о 26 секунд довший від соняшного, та се вже різниця така мала, що з неї аж за 3.300 літ зробив ся б один день. Так став папа Григорій XIII основателем григоріанського календаря, котрий, не зважаючи на все те, ще таки не зовсім докладний. Різниця поміж обома тими календарями виносить 13 днів. Тому всі народи, що придержують ся юліянського календаря, радять над тим, якби то зрівняти вже раз обидва календарі. Навіть у Росії багато літ тому заговорили таки на правду про зрівняння обох календарів та й тепер над тим заставляють ся.

Астрономічний календарь.

Чотири пори року.

Весна починаєть ся 21 марта о 12 годині 21 минут у ночі. Тоді сонце вступає в знак барана. Се весняне зрівнянне дня з нічю.

Літо починаєть ся 21 червня о 3 год. 14 минути пополудні, коли сонце вступає в знак рака. Тоді маємо найдовший день, а найкоротшу ніч.

Осінь починаєть ся 23 вересня о 11 год. 11 мин. ввечері, коли сонце вступає в знак ваги. Се осіннє зрівнянне дня з нічю.

Зима починаєть ся 22 грудня о 5 год. 53 мин. рано, коли сонце вступає в знак козерога. Тоді маємо найкоротший день, а найдовшу ніч.

Затміння сонця й місяця, що припадають на 1916 р.

На 1916 р. припадають два частинні затміння місяця й три затміння сонця.

1. Частинне затмінне місяця дня 20 січня.
2. Повне затмінне сонця дня 3 лютого. Його видно на Атлантійськім океані, в Америці й на Спокійнім океані.
3. Частинне затмінне місяця дня 15 липня.
4. Кругове затмінне сонця дня 30 липня. Видно його в північній Австралії, на Спокійнім океані та в полуднево-східній Азії.
5. Частинне затмінне сонця дня 24 грудня.

Церковний календарь.

Мясниця 6 тижнів 2 дні. Неділя мясопустна 27 лютого. Неділя сиропустна 5 марта. Великдень 23 квітня. — Вознесенне 1 червня. Зелені Свята 11 червня. Петрівка триває 3 тижні й 2 дні. Граничний ключ Т. В руці літо Е.

Пости.

- 1) В навечере Богоявлення (Голодна кути).
- 2) Великий піст від 6 марта до Великодня.
- 3) Піст перед св. Петром і Павлом (Петрівка) від 19 червня до св. Петра.
- 4) Піст перед Успеннем. Пресв. Діви Марії (Маковійка або Спасівка) від 14 серпня до Успення (Перша Пречиста).
- 5) У день Усікновення чес. Голови св. Івана Хрестителя (Головосіка) 29 серпня.
- 6) У день Воздвиження чес. Хреста (Здвиження) 27 вересня.
- 7) Піст перед Різдом (Пилипівка) від 27 падолиста до Різдва.
- 8) Кождої середи й п'ятниці, крім загальниць.

Загальниці (тижні, вільні від посту).

- 1) Від Різдва до навечера Богоявлення.
- 2) Межи неділями митаревою й блудного сина.
- 3) Від Великодня до Хоминої неділі (Проводів).
- 4) Від Зелених свят до неділі Всіх Святих.

Весілля й забави

з музикою забороняє церква відправляти:

- 1) У всі середи й п'ятниці крім загальниць.
- 2) Від початку посту перед Різдом аж до Богоявлення.
- 3) Від сирного понеділка через Великий піст аж до Хоминої неділі.
- 4) В пості перед св. Петром і Павлом.
- 5) В пості перед Успенням Пр. Богородиці (Перша Пречиста).
- 6) У день Усіки, чесної Голови св. Івана Хрестителя (Головосіка).
- 7) У день Воздвиження чесного Хреста (Здвиженне).

Жидівський календарь.

Рік 5676 від сотворення світа почав ся у четвер 27 серпня 1915 року, а в четвер 15 вересня 1916 зачнеть ся рік 5677 від сотворення світа.

Місяці жидівського календаря називають ся:

1. Шебат (6 I), 2. Адар (5 II), 3. Веадар (6 III), 4. Нізан (4 V), 5. Іяр (4 V), 6. Сіван (2 VI), 7. Тамуз (2 VII), 8. Аб (31 VII), 9. Елуа (31 VIII), 10. Тішрі (28 IX), 11. Мархешван (28 X), 12. Кіслев (26 XI), 4. Тебет (26 XII).

Свята у Жидів такі:

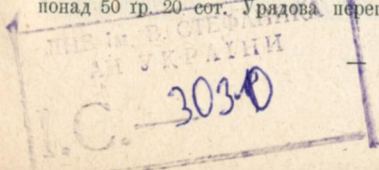
1. Всі суботи.
2. Празник Пурім в неділю 19 й середу 22-го марта.
3. Паска (Великдень) в вівторок 18, середу 19, понеділок 24 і вівторок 25 квітня.
4. Зелені Свята в середу 7 і четвер 8 червня.
5. Новий Рік (5677): в четвер 28 і в п'ятницю 29 вересня.
6. Судний день в суботу 7 жовтня.
7. Кучки від четверга 12 жовтня до четверга 19 жовтня. Святкуєть ся найбільше четвер 12, п'ятниця 13 вересня, середа 18 і четвер 19 жовтня.
8. Радість з закону 20 жовтня.
9. 1-ий день кожного місяця (В скобках показано, коли він припадає по нашому календарю).

Почтові приписи в Австро-Угорщині.

Листова почта.

Оплата або франкованне листів. Листи можуть бути оплачені або неоплачені. Оплачуєть ся позовними марками, котрі треба наліплювати вгорі з правого боку на адресовій стороні. Марки на листи продають по 1, 2, 3, 5, 6, 10, 20, 25, 30, 40 і 60 сот. та по 1, 2 і 4 кор. Угорських і боснянських марок не можна уживати в самій Австрії. За неоплачені або недосить оплачені листи платить адресат або цілу оплату або те, що недостає до цілої, а крім того ще й найнижшу звичайну оплату. Почта в такім випадку наліплює свої марки, щоб адресат знав, скільки має заплатити. Неоплачених листів можна не прийняти. За неоплачені урядові листи платить адресат до 50 гр. ваги звичайну оплату, понад 50 гр. 20 сот. Урядова переписка громадських урядів вільна від оплати,

c*

але треба написати на коверті: „Урядова річ у власнім (або „порученім“) обсягу ділання.“ Урядові картові листи коштують 11 сотиків.

Поручені („рекомандовані“) листи оплачує надавець і дістає посвідку або „рецепіс“ (рос. „квитанція“) („лист за рецепісом“). Колиб поручений лист пропав, то надавець має право жадати за нього відшкодовання 50 кор., за лист до Німеччини 42 кор. Поручений лист можна реклямувати, значить, зажадати від пошти, щоб вона розвідала ся, що з листом стало ся. За реклямацію платять ся 25 сот. і можна реклямувати або в сїм самім урядї, де надано посилку, або в якім небудь іншїм. Реклямувати можна до 6 місяців, а лист, висланий за границю, до року від дня надання листа. Рекомандувати можна також усякі посилки, що надають ся до листового перевозу, напр. під опаскою, картові листи, переписні листи, друки і т. д. Пересилки, адреса котрих складаєть ся з поодиноких букв, навіть коли вони адресовані „poste restante“, не можуть бути поручені.

Рецепіси листів, адресованих по українськи, повинні бути на почті виповнені в українській мові й українськими буквами. Рецепіси, виповнені чужою мовою, треба зараз звернути й зажадати українських!

Лист з повідомленням про прибуттє. З днем 1 мая 1907 завело міністерство торгівлі таку новину, що при поручених листах за окремою оплатою 25 сот. одержує надавець просто урядове повідомлення, що його лист зайшов на місце призначення.

Зворотний рецепіс. При всіх пересилках, надаваних за потвердженням надання, може надавець при наданню або й пізніше жадати зворотного рецепісу. Рецепіс той, підписаний адресатом, звертає віддаючи почта відворотно до надаючої, в якій може його адресат відобрати за зворотом рецепісу надання. За зворотний рецепіс платить ся 25 сот. Коли пересилка була вислана за зворотним рецепісом, за реклямацію не платить ся нічого.

Відбираннє листів на двірці. За оплатою 10 кор. місячно згори, можна відбирати листи просто з поchtового вагону на залізничій стації зараз по приходї поїзду. Такі листи мусить надавати все той самий надавець і до того самого поїзду.

Експресові (себто поспішні) листи й пересилки доручають ся зараз, хочби й на село, окремим післанцем. На листї треба виписати в долині з лївого боку „Експресом“ (Express), а на відворотній сторонї свою адресу. Експресових листів у тїм самім місці посилати не вільно. За дорученнє експресом у місці, де є почта, мусить надавець заплатити 30 сот. За дорученнє на село платить адресат від кождих 7 кілометрів (або й менше) $1\frac{1}{2}$ кор., але відчисляє собі тих 30 сот., що заплатив надавець. Колиб адресат не хотїв прийняти або заплатити належитости, то її мусить заплатити надавець. Можна також посилати експресом і пакунки, але лиш до місця, де почта; пакунок тоді не сміє більше важити ніж $2\frac{1}{2}$ кіло. Крім порта платить ся тоді від пакунка або т. зв. посылкової адреси ще 50 сот. Доручуваннє зглядно авізованнє (повідомленнє почти, що надійшов експресовий лист) експресових пересилок у нічний порї між 10 год. ввечері й 6 год. рано скасовано з днем 1 серпня 1904, хіба що: 1. надавець експресової пересилки допише на адресї додатково: „також у ночі доручити“, а дотичний адресат

проти того виразно не застеріг ся, або що: 2. адресат зложить у почтовім уряді заяву, що надавані для нього експресові пересилки мають бути йому доручувані згідно авізованих навіть нічною порою. Замітка про нічне доручування згідно авізування нічною порою має бути поміщена при листових пересилках на адресній стороні, при пересилках вазової пошти на дотичній пересилковій адресі побіч надпису „Експресом“ („Express“). До Босни й Герцеговини можна вислати лиш до місцевостей, де є почта.

Листи „Poste restante“, не поручені, можна означувати початковими буквами або числами й вони лежать на пошті доти, доки їх хтось не вібере, але не довше ніж 2 місяці; по тім часі відсилають їх назад до місця надання.

Переписні листки (кореспонденційні карти) продають ся по 5 сот., для заграниці по 10 сот. і подвійні (на відповідь) по 10 і 20 сот. Красві карти можна посилати й за границю, але тоді треба на них доліпити марками належитість. Переписні листки можна також рекомендувати й посилати експресом за такою самою оплатою, як листи. Можна вживати також кореспонденційних карт власного виробу, але тоді мусять мати такий самий розмір і так само грубий папір, як урядові. Коли мають бути вислані за границю, треба на них умістити надпис „Korrespondenzkarte“ або такий самий надпис у красній мові. Краска карт може бути довільна. На адресовім боці не можна робити ніяких приватних дописок. На картах (з видами), коли їх адресовий бік переділить ся прямою лінією, можна на лівій половині поміщувати кореспонденцію; права половина призначена на оформлення й адресу. Переписних листків для заграниці не можна адресувати олівцем.

Усякі друки, брошури, книжки, коректи і т. ин. можна посилати під опаскою (бандеролю). Опаски купують ся або готові з марками на пошті, або можна їх собі зробити. Опаски можна наділювати дві на перехрест або лиш одну широку. Адресу виписують ся на опасці. В посилках під опаскою не вільно посилати листів, ані робити ніяких дописок. Менші друки і т. ин. можна також посилати в одкритих ковертах. Переписні листки можна пересилати яко друки лиш тоді, коли на них є надпис „друк“ (або по нім. „Drucksache“) і не більше тексту ніж 5 слів. До корект можна додавати рукопис. На коректах можна робити всякі поправки, еwentуально навіть на окремих картках. Друки й документи можна рекомендувати, а навіть вислати „per express“. Великість друків не може переходити 25 см. і щодо довготи й щодо ширини; коли-ж висилають ся їх у рулоні, то не можуть бути довші ніж 78 см. Тягар друкованих посилок в Австро-Угорщині не може виносити більше ніж 1 кг.

Товарові прібки (взірці) можна посилати в державі й за границю у паперових або інших торбинках лиш до ваги 350 гр. і вони мусять бути оплачені. На торбинках треба написати: „Прібки без вартости“. До прібки не вільно додавати ніяких переписок. Прібок товарів, що виділяють немийний запах, почта не перевозить.

Часописи, вислані з редакцій, оплачують ся 2-сотиковою маркою за кождий примірник, коли часопис виходить бодай двічі на місяць, позатим оплачують ся їх як друки. Часописні рекламці з приводу недержання часописи до краєвих і заграничних часописей, коли вони не запечатані й коли на них надписано „часописна рекламація“, — не підлягають ніякій почтовій оплаті.

Почтова порука. Почта не бере ніякої одвічальности за недоручення або хиби, чи спізнєне доручення звичайних листових посилок. За пропащі рекомендовані пересилки платить почта надавцеві 50 кор. відшкодування, як він внесе реклямацію протягом 6 місяців від дня надання при посылках у границях Австрії й зайнятих країв, а протягом року при посылках до Угорщини та Німеччини.

Виміна почтових значків. Важні почтові значки, як вони зробили ся за-дя якої небудь причини непригожими до вжитку, міняють почтові уряди на нові тої самої вартости, але під тою умовою, що сторона принесе їх ураз із ковертою, опаскою або переписним листком, до яких вона була наліплена, без знаку почтової стампії. За виміну побирає почта 1 сот. маніпуляційної належитости.

Почтові посилки можна приймати або ні; неприйняте посилки треба зазначити на адресі. Урядові посилки треба обовязково приймати.

Перекази (рос. „переводи“) й почтові асигнації.

1. Почтовими переказами можна посилати гроші у внутрішнім обороті і з Угорщиною, оплачуючи за квоту до 20 К — 10 с.; до 100 К — 20 с.; до 300 К — 40 с.; до 600 К — 60 с.; до 1000 К — 1 К. (Блянкет коштує 3 с.). Можна також посилати експресовими переказами (блянкет 3 с.), а оплата, як від експресових листів. Більші суми треба посилати листом. — До зайнятих країв, до Сербії й Чорногори аж до 1000 К; а оплата до 40 К — 20 с.; до 100 К — 40 с.; до 300 — 80 с.; до 600 К — 1 К 20 с.; до 1000 К — 2 К; експресовими переказами не можна посилати.

2. Телеграфічними переказами: У внутрішнім обороті платить надавець за переказ, за експрес (30 с.) — з виїмкою телеграфічних переказів, адресованих *poste restante*, при котрих не платить ся належитости за експрес — і ще й таксу за телеграму.

3. Почтовими чеками: Хто до місяця зложив на книжку почтової каси ощадности звиш 200 К, може зажадати від почти видання чекової книжечки, але мусить зложити ще 3 К належитости.

4. Грошовими листами: Найліпше посилати в урядових ковертах (по 2 с.) й тоді прикладаєть ся дві печатки, на нинішні коверти 5 печаток. Приватні коверти не повинні мати ніяких обвідок, ліній або краток. На адресовій стороні треба виписати рід грошей і їх суму. Підчеркувати не вільно нічого. Додатки битими грішми треба в середині прикріпити так, щоб не пересували ся. Вага листу не може бути більша ніж 250 гр. Грошові листи за границю можна висилати лишень у ковертах з надписом „*Lettre de valeur*“ до всіх країв крім Англії, куди грошові листи посилаєть ся вдовою поштою. При висилці до Росії треба вимінити на рублі.

Возова почта.

Приймає грошові листи, цінні папери, прилади, коробки, скринки, кошї пакети і т. п. До всіх посилок і до грошових листів звиш 250 гр. треба долучити посилову адресу (фрахтовий лист) зі стемплом 10 с. (продаєть ся по 12 с.), а до

Німеччини ще 1 декларацію на посылку. Оплата обчислюється від ваги й віддалі та від поданої вартості:

I. Оплата від ваги: (до 250 гр.) при віддалі 10 миль (1 полоса) 24 с., на всяку иншу віддаль 48 с.; — за фрахтові посылки, хочби й найменшої ваги, та листи над 250 гр. платять ся: до 5 кл. при віддалі 10 миль 30 с., при всякій иншій віддалі 60 с.; при посылках понад 5 кл. платять ся за кожде дальше кільо або часть відповідно до полоси: 6, 12, 24, 36, 48 і 60 сот. За яку полосу треба заплатити, означить почта.

II. Оплата від вартості: за грошеві листи та фрахтові посылки до 100 К — за кожних 300 К або їх часть також 6 с., але найменше 12 с. — За неоплачені посылки й грошеві листи платить адресат ще додатково 12 с. За посылки більші ніж 1 метр і такі, що не дадуть ся легко примістити в почтовім возі, платять ся порто від ваги о половину більше.

Посилки до Америки: Листи, переписні листки, перекази і т. д. посилається ся до всіх країв в Америці, як подано вище. До Аргентини, Бразилії й Канади можна надавати почтові пакети до ваги 5 кл. і так: До Аргентини на Гамбург або Брему до 5 кл. — 5 К 25 с. До Бразилії на Гамбург або Брему 4 К 40 с. — До Канади на Англію, Брему або Гамбург до 1 кл. — 3 К 25 с.; над 1 до 3 кл. — 7 К 25 с. Инші інформації подає почта.

Посліплата. В Австро-Угорщині, до зайнятих країв, до Німеччини й деяких инших держав можна вислати рекомандовані посылки за посліплатою до 1000 К. До таких посилок купується крім перевозової оплати ще й провізію по 2 с. від кожних 4 К, одначе найменше 12 с. На адресовій стороні треба на посылці написати: „Післяплата“ або *Nachnahme* (рос. „наложений платеж“).

Час відобрання. Звичайні посылки й посылки за післяплатою треба відобрати до 7 днів від часу доручення авіза (себто повідомлення про посылку): посылки „*poste restante*“ без посліплати до 30 днів.

Почтові легітимації. Почтові уряди можуть виставляти почтові легітимації, які мають передовсім велику вагу для подорожних, для легітимовання в почтових урядах при відбиранню посилок. Легітимація коштує 50 с. і важна на рік, у котрім виставлена. Вона складається ся з фотографії, опису особи й підпису. Коли хто згубить легітимацію, відповідає сам за наслідки.

Українці в своїм ріднім краю повинні адресувати переписку й виповнювати всі бланкети лиш по українськи! Місцевости й адреси треба писати завжди по українськи.

Почтова щадниця.

Почтова щадниця каса платить лиш 3 проц., але для біднійших людей, особливо для тих, що хочуть складати малими сумами, найдогіднійша й найбезпечнійша. Можна вкладати по 1 К. Треба піти на пошту й там зложити вкладку, а почта видасть на то 2 книжечки: одну бронзову, де записується ся вкладки, а другу жовту, потрібну, колиб хто хотів виймати гроші. На книжечці й на посьвідці треба підписати ся. Хто не вміє писати, мусить узяти собі за свідка такого, що вміє писати. Особам, котрих почтовий урядник знає, або котрі вика-

жуться службовою книжечкою або яким свідоцтвом, може й сам урядник бути свідком. Можна також складати й по 10 сотиків почтовими марками і в тім найбільша вигода. Купується ся на пошті або де в трафіці за 10 сот. поштову картку ощадности й наліплюється на ній марки по 10 сот. доти, доки аж не заліпиться вся, а тоді йдеться ся на пошту й там складається їй так, якби готові гроші, та дістається книжечка. Таких карт з марками не можна на тиждень більше зложити ніж три. Від грошей у поштової касі ощадности не платиться ся ані податку, ані ніхто не сміє їх рушити, а також урядник не сміє сказати, чи хтось має гроші на пошті та скільки.

Телеграми.

Телеграфічні депеші можна посилати до всіх місцевостей. Де нема телеграфічної стації, там можна депешу пересилати з останньої телеграфічної стації поштою окремим післанцем.

Телеграми треба писати чорнилом і латинськими буквами. 15 букв або 5 цифр числиться ся за одне слово в Європі, 10 букв або 3 цифри поза Європою. Знаки перепинання не числяться ся. В Австро-Угорщині, Боснії й Герцеговині та Німеччині найменша оплата 60 сот. аж до 10 слів. Кожде дальше слово 6 сот. Коли надавець платить відповідь, чи то коляціонованне, потвердження доручення, поручення або дальше переслання депеші (колиб адресата не було вже в місці в хвили, як прийшла депеша) поштою або післанцем, може то зазначити цілими словами, а ще ліпше скороченнями, котрі числяться ся за одне слово, як: D—пильно, RP—відповідь заплачена, TC—депеша коляціонована, PC—потвердження доручення, FC—дальше переслання депеші, XR—післанець заплачений, RO—переслано неопечатано, MP—до власних рук, GP—poste restante.

За доручення телеграми до місцевости поза осідком телеграфічного уряду через навмисного післання належить ся окрема оплата, яку може заплатити надавець або адресат. Коли надавець хоче заплатити належитість за післання, має зложити відповідний депозит на надавчій стації. Віддаючий телегр. уряд повідомить депешою або поштою надаючий уряд про висоту припадаючої належитости для післання, а сей після того зверне надвишку надавцеві. Такі депеші означаються ся XPR. або ХРТ., коли повідомлення має наспігти в телеграфічній дорозі. В сім випадку треба ще крім депозиту зложити належитість за депешу з 6-ти слів (В Австрії 60 сот.). На залізницях платиться ся ще 2 сот. додатку від слова.

Телефон.

Хто хоче завести в себе телефон, мусить звернути ся з просьбою про се до ц. к. дирекції почт і телеграфів, яка має право евентуально відмовити його прошенню без подання причини. Телефонічні улаштування є власністю держави, а їхнім удержанням завідує дирекція почт і телефонів, які дбають також про задержання телефонічної тайни. Вони застерігають собі право застановити телефонічний рух на випадок неоплачування належитости, викриття надужитя, або колиб того вимагав публичний або державний інтерес. Будову проводів і стацій переводить державний скарб.

Висота абонаментових оплат залежить від кількості розмов, переводжуваних денно телефоном. Уживання телефону можна обосторонньо виповісти кожного 1 січня й 1 липня.

Міра й вага.

I. В Австро-Угорщині.

1. Міра на довжину.

За одиницю міри довжини береть ся тепер метр, котрий є 10-мільоновою частиною четвертини 1 меридіану (полуденника землі), себто лінії, що ділить землю на дві рівні половини й проходить через полюси (бігуни).

Нові: 1 метр (m) має 10 дециметрів (dm), 100 сантиметрів (cm) або 1000 міліметрів (mm) (= рос. 3 фут. $3\frac{3}{8}$ дюйм. або 1 арш. $6\frac{1}{2}$ вершк.).

1 гектометр (hm) має 100 метрів або десяту часть кілометра (km).

1 кілометр (km) має 1000 метрів (= рос. 468 саж. 2 арш. $1\frac{3}{4}$ вершк.).

1 міряметр має 10.000 метрів або 10 km.

Австрійська поштова миля має $7\frac{1}{2}$ km.

Географічна миля має 7 km і 320 м.

Старі: 1 сажень = 6 стіп; 1 стопа = 12 цалів; цаль = 12 ліній.
1 лікоть = 24 цалів. — 1 миля = 400 сажнів.

Заміна: 1 метр = 3 стопи й 2 цалі = 1 лікоть і 14 цалів = 38 цалів.
— 1 лікоть — 78 цм. — 1 миля = 7 км. і 586 м.

1 крок (у маршу) = 75 цм. 4 кроки = 3 м.; 1000 кроків = 750 м.

2. Міра площ (квадратова).

Нові: Один квадратний метр (1 m^2) має 100 квадратних дециметрів (100 dm^2), 10.000 квадратних сантиметрів (cm^2) або мільон квадратних міліметрів (mm^2).

1 ар (a) має 100 квад. метрів (полева міра = рос. 22 кв. саж.)

Гектар (ha) має 100 арів або 10.000 квадратних метрів (= рос. 2197 кв. саж.).

Старі: 1 морг має 1600 квад. сажнів або 57 а 54 m^2 64 dm^2 або 57.5464 а.

Заміна: $1\text{ m}^2 = 10$ стіп квад. — 1 а = 25 сажнів квад. і 28 стіп квад. — ha = 1 морг і 1180 квад. сажнів.

Пражина має 36 сажнів квад. або 129'4668 m^2 , себто = 1 ар і 29 і пів m^2 . 80 пражин = 1 фальча, що має 1 ha 3 а 57 m^2 і 24 dm.

3. Міра містоти (кубічна).

За одиницю міри містоти береть ся грану на метр або сантиметр довгу, широку й високу; гранний (кубічний) метр (m^3) і гранний (кубічний) сантиметр (cm^3).

$1\text{ m}^3 = 1000\text{ dm}^3$.

$1\text{ dm}^3 = 1000\text{ cm}^3$.

$1\text{ cm}^3 = 1000\text{ mm}^3$.

4. Міра на сипке збіжжє й на всяку рідину.

Нові: За одиницю береть ся літр (l), скількість, яка містить ся в однім граннім дециметрі (dm^3).

1 літр (l) має 10 децилітрів (dl) або 100 центилітрів (cl) (= рос. $\frac{4}{5}$ штопу, або $1\frac{3}{5}$ пляшки, або $\frac{3}{10}$ гарца).

1 гектолітр (hl) має 100 літрів.

Старі: 1 корець (4 чвертки) = 1 hl 6 l.

1 чвертка (8 гарців) = 30 l 9 dl.

1 гарнець (4 кварта) = 3 l 8 dl 6 cl.

1 відро = 56 l 5 dl 9 cl.

5. Вага.

Нові: За одиницю до важення більших тягарів береться кілограм (кільо, kg) — вага одного гранного дециметра (1 dm^3) чистої перегоненої (дестильованої) води при 4 ступнях тепла; для важення менших тягарів береться за одиницю тисячну частку кілограма — грам (g).

1 кілограм (kg) має 10 гектограмів (hg) по 10 декаграмів (dkg) або 100 dkg по 10 грамів (g) або 1000 g. (В практиці гектограмів не уживається).

1 грам = рос. $\frac{1}{4}$ золотника, 1 кілограм = рос. 2 хунти 42 золотн. $41\frac{1}{2}$ долі.

1 метричний сотнар (цетнар) = 100 kg.

1 тонна (t) = 10 метр. сотн. = 1000 kg (тонна = 62 рос. пуд.)

Старі: 1 сотнар = 100 фунтів = 56 kg і 6 g.

1 фунт = 32 лоти = 56 dkg.

1 лот = 4 квінталі, або 1 dkg $7\frac{1}{2}$ g.

Інші міри.

1 копа = 4 мендлі по 15 стук.

1 тузин (рос. дюжина) = 12 стук.

12 тузинів = 1 грос або 144 стук.

1 беля паперу має 10 рис по 10 лібер.

1 лібра = 10 складок = 100 листів (аркушів).

II. У Росії.

1. Міра довжини.

Миля = 7 верстов.

Верства = 500 сажень або 3500 футів.

Сажень = 3 аршини або 7 футів.

Аршин = 16 вершків або $2\frac{1}{3}$ фута чи 28 дюймів.

Фут = 12 дюймів.

Дюйм = 10 ліній.

Морська миля (узел) = 10 кабельтовів.

Кабельтов = 100 морських сажн. або 85 сажн. і 5 фут. звичайних.

2. Міра площ (квадратова).

Кв. верства = 250.000 кв. саж.

Кв. сажень = 49 кв. фут. або 9 кв. аршин.

Кв. фут = 144 кв. дюймів.

Кв. дюйм = 100 кв. ліній.

Кв. аршин = 784 кв. дюймів або 250 кв. вершків.

Десятина = 2400 кв. саж.

3. Міра містоти (кубічна).

Куб. сажень = 343 куб. футів або 27 куб. аршин.

Куб. фут = 1728 куб. дюймів.

Куб. дюйм = 1000 куб. ліній.

Куб. аршин = 21.952 куб. дюймів або 4096 куб. вершків.

4. Міра на сипке.

Четверть або казенний куль = 8 четвериків (мірок) або 64 гарців.

Четверик = 8 гарців.

5. Міра на рідке.

Бочка (важить 31 пуд) = 40 відер.

Відро (важить 30 хунт.) = 10 штопів або 20 пляшок.

Пляшка (бутилка), важить $1\frac{1}{2}$ хунта.

6. Вага.

Тонна = 62 пуди.
Берковець = 10 пуд.
Пуд = 40 хунт.
Хунт = 32 лоти або 96 золотників.
Золотник = 96 доль.

7. Міра на папір.

Стопа = 20 дестей або 480 листів.
Десть (лібра) = 24 листів (аркушів).

8. Антична вага.

Хунт = $\frac{7}{8}$ звичайного хунта або 84 золотників чи 12 унцій.
Унція = 8 драхм.
Драхма = 3 скрупули.
Скрупул = 20 іранів (гт.).

9. Інші міри.

Дюжина (тузин) = 12 штук.
Ірос = 12 дюжин.

III. На Україні (Стара народня міра й вага; народні назви чужодержавних мір).

Міра на землю.

Клітка = 10 десятин (подекуди 6 моргів).
Чвертка = 8 до 10 десятин.
Волока = 4 чвертини або 30 моргів чи 19 десятин 2010 кв. сажнів.
Риза = 2 десятини.
Десятинна = 2400 кв. сажнів.
Морґ = 1317 кв. саж.
Косара = $\frac{1}{2}$ десятини.
Опруг = $\frac{1}{4}$ десятини.

Міра на довжину.

Миля = 10 верстов.
Гіни = 120 сажнів..
Пшур = 75 ліктів або 63 аршини, подекуди 10 сажнів.
Лікоть = 13 вершків, або 22, 68 дюймів.
Корх = $1\frac{1}{2}$ вершка (завгрубшки 4 пальців).

Міра на сипке.

Четверть = 8 мірок або 64 гарців.
Корець = 4 мірки.
Мірка = 8 гарців.

4. Міра на рідке.

Бочка (кухва) = 40 відер.
Відро = 10 кварт.
Око = 3 кварта.
Кварта = 2 півкварти або 4 чвертки.
Чвертка = $\frac{1}{4}$ кварта.
Восьмушка = $\frac{1}{8}$ кварта або $\frac{1}{2}$ чвертки.
Кватирка = 2 кручки.
Кручок = 1 сотка ($\frac{1}{2}$ восьмушки).

5. Міра на прядиво.

Міток = міра ниток на 40 до 50 пасом.
Півміток (полуміток) = $\frac{1}{2}$ мітка (20 пасом).
Пасмо чи повісмо = 10 чисниць, 30 ниток.
Чисниця = 3 нитки.

6. Гроші.

Шаг = грин, $\frac{1}{2}$ копійки.
Гривня = 3 копійки.
Гривеник = 10 копійок.
Злот = 15 копійок.
Семигривеник = 20 коп. (7 гривень).
Сороківка або } 20 коп. (в Австрії 40 грейцарів).
Сороківець }
Кона або коповик = шв карбованця, 50 коп.
Карбóванець = 1 руб.
Тройчка = 3 рублі (в Австрії 3 гульдени).
Пятка або пятиричка = 5 рубл., 5 гульд. (10 корон).
Десятка = 10 руб., 10 гульд. (20 кор.).
Пятьдесятка = 50 руб., 50 гульд.
Сотка = 100 руб., 100 гульд.
Ходили ще давніше: Шеляг, дукач, талар.

В Австрії.

Ринський }
Срібний } 1 гульден (2 кор.).
Лев }
Грейцар або новий = 1 крайцар (2 сот.).
Сотик = гелер.
(Корона = 100 гелерів, чи сотиків).

Інші міри.

Вага. Око = 3 хунти.
Число. Кона = 60 штук.
Пів кони = 30 штук.

Порадник у справах полонених, вивезених, ранених і вбитих.

З вибухом війни між центральними державами й почвірним порозумінням перервала ся очевидно безпосередня комунікаційна звязь між ними. Тимчасом з бігом війни в обох тих групах найшло ся велике число полонених вояків, котрим не можна відмовити зносити ся з своїми родинами. Отже треба було найти дороги, якими могли-б полонені подавати вістки про себе своїм родинам. На основі ухвали газької конвенції признано кореспонденцію полонених вільною від оплати, а пересилання сеї кореспонденції, як також пересилки телеграм, грошей, пакунків, віддано з вибухом війни централіям „Червоних Хрестів“, утворених на основі женевської і газької конвенції в усіх державах, що підписали згадані конвенції.

Інтернаціональна управа „Червоного Хреста“ має свій осідок у Женеві.

1. Переписка.

В теперішній війні переходить кореспонденція від чужих полонених, що є в Австрії, до родин і від родин до австрійських полонених у ворожих державах (напр. з Австрії до Росії) таку дорогу: Всі почти в Австрії висортовують листи, писані до австрійських полонених і відсилають просто до Відня до централі „Червоного Хреста“. Туди пересилають також переписку від полонених з ворожих держав з поодиноких таборів, в яких їх інтерновано.

Всю ту переписку, коли перейде цензуру в Відні (k. u. k. Gemeinsames Zentralnachweisbureau, Wien I., Tuchlauben 8) пересилаєть ся через нейтральні держави, напр. Румунію, Швейцарію, Швецію або Данію, просто до „Червоного Хреста“ в Петербурзі, де по цензурованню російською воєнною цензурою, доручуєть ся її австрійським полоненим, а від російських полонених їх родинам. Аби переписка доходила до своєї цілі, треба:

1. Посилати передовсім переписні листки (листів ні). Такі листівки враз з долученою карткою на відповідь видав австрійський „Червоний Хрест“ у Відні (примірник 3 сот.). Картки австр. „Червоного Хреста“ з німецько-російським текстом не є такі самі, які видано у Львові з польсько-російським текстом (українського не додано), а коштують 4—6 сот. Ті, що з Галичини посилають картки не „Черв. Хреста“, повинні зазначувати на картках, що се письмо до полоненого, й тому вгорі треба помістити отсю дописку „Correspondance des prisonniers de guerre“. На ліво вгорі посилаючий повинен помістити свою адресу, а направо вгорі по німецьки: „Über die Zensur des G. Z. N. B. Wien“. Ся напис указує, що картка йде до полоненого й почта не відсилає її вже до місцевої військової цензури, тільки просто до Відня. Такої кореспонденції не треба посилати до секції „Черв. Хреста“ у Львові, вул. Пекарська 1, бо се бюро не має права переводити цензури ані пересилати її до ворожих держав. Ті, що посилають до Львова, наражують свою кореспонденцію на значне опізнення, зваживши, що се бюро й так мусить її пересилати до ц. й к. ген. цензури в Відні, яка є одинокою в цілій Австрії.

2. Адресу полоненого та зміст треба написати чітко й чорнилом.

3. Адресу й текст треба писати виключно по українськи. Поголоски, буцім-то до Росії або до котрої небудь ворожої держави не вільно писати по українськи, не правдиві, бо як в Австрії, так і в ворожих державах існують українські цензурні відділи. Не вільно натомісць писати українсько-російською мішаниною, так само не пожадано писати українською мовою, а латинськими буквами, бо того роду кореспонденції справляють трудність цензорам.

4. Адреса полоненого мусить бути дуже докладна. Російської мови побіч української поміщувати не треба.

5. Кореспонденція є безплатна.

6. Рекомандованих („казаних“) листів почти не приймуть.

7. Хто з родини полоненого не має доброго й читкого письма або не знає докладно потрібних вказівок щодо сеї кореспонденції, повинен звернути ся до священника, вчителя або поштового урядника по поміч; полонений же нехай пошукає добре битого в письмі товариша.

II. Посилка грошей.

До полонених можна також посилати гроші.

1. Кожда почта мусить прийняти гроші до полоненого.

2. Пересилка грошей є також безплатна.

3. Посилати гроші можна двома дорогами:

a) Відразу на найближшій почті можна надати гроші. Одначе до сього треба виповнити заграничний переказ тим способом. У місці, призначенім на адресу, даєть ся отсю адресу: „An die Oberpostkontrolle in Bern, Schweiz“. На відтинку наліво поміщує висилаючий свою адресу, а направо в тім місці, де маєть ся наліплювати марки оплати, марок тих не наліплюєть ся, тільки дописуєть ся: „Kriegsgefangenensendung“. На другій стороні на відтинку подаєть ся докладну теперішню адресу полоненого, як також бувшу, т. є. полк, баталіон, компанію з того часу, як полонений приналежав до армії, для якого призначені гроші. Надавець іде потім до урядника на пошту, заявляє, скільки хоче післати грошей, а урядник перемінить коронову валюту на швайцарські франки й умістить сам на переказі квоту в валюті франка.

б) Можна також звичайними переказами післати гроші до „G. Z. N. B. Auskunftstelle für Kriegsgefangene, Abt. E Geldverkehr, Wien I. Graben 17“ з поданням на відтинку докладної адреси полоненого, а з Відня вишле вже управа

ту квоту до рук полоненого. З огляду, що гроші йдуть дуже довго, належить посилати менші квоти, натомість частіше, або посилати їх телеграфічно, на що складається ще доплата в квоті 8 К. 30 сот. На відтинку треба се зазначити, а управа стягне собі ту квоту з пересиланих йому до висилки грошей. Телеграфічні грошові посилки належить слати тільки через згадане бюро „Червоного Хреста“ в Відні. Гроші в обох випадках можна реклямувати.

III. Посилки.

1. Пакунки до полонених приймає кожда почта.
2. Вони вільні від поштової та цлової оплати.
3. Тільки отсі предмети можна посилати: одіж, білле, тютюн.
4. Пакунок не може перевищати 5 кг. ваги й мусить бути відповідно опакований.
5. Не можна вкладати книжок, листів, часописей.
6. Часописи й книжки можна посилати під подвійними звичайними опасками, хоч ворожа держава може їх сконфіскувати.

IV. Телеграми.

До полонених можна також телеграфувати й то тільки в німецькій або французькій мові. (До Росії через Німеччину, Данію складається звичайну таксу 60 сот., а за кожде поодинокє слово платить ся 39 сот. До Росії через Угри—Румунію такса 60 сот., а за слово 38 сот. До Італії такса 60 сот., слово 14 сот. До Англії такса 60 сот., слово 23 сот.). Тому, що адреса полоненого буває звичайно довга, пересічна телеграма коштує коло 10 кор. Можна також заплатити полоненому відповідь. Телеграми йдуть від 4 до 10 днів.

V. Вивідування про побутраних, полонених, убитих.

Коли хтось не знає, що стало ся з яким вояком і чи він не попав у полон, треба в першій мірі віднести ся:

1. До команди того полку, при яким загублений служив. Полк відповість, чи вояк, про котрого ходить, попав у полон, чи ранений, чи загублений.

2. Одначе полки висилають відповідні списи до централї „Червоного Хреста“ й тому треба в справі загублених, коли припускається, що він дістав ся в полон, звернути ся за його адресою до „G. Z. N. B. Auskunftstelle für Kriegsgefangene Wien I. Jasomirgottstraße 6.“

3. Можна з вивідуванням звернути ся просто до російського „Червоного Хреста“: „Гл. Упр. Общ. Краснаго Креста, центральное справочное бюро о военнопленныхъ, Петроградъ“ або „Zentrale des internationalen Roten Kreuzes, Bern, Schweiz“.

4. Коли-ж маємо дані, що вояк, за якого питаємо ся, ранений або забитий, тоді треба звернути ся по інформацію до „G. Z. N. B. Auskunftstelle für Verwundete und Tote, Wien VI. Dreihufeisengasse 4, Kriegsschule“.

У всіх тих чотирьох випадках мусить одначе той, що питає: а) долучити картку на відповідь, б) подати отсі дані про того, кого пошукує:

Імя й назвище	} адреса того, що за- питує . . . . .
Шаржа (чин)	
Відділ армії (полк і т. д.)	
Приналежність (повіт і місцевість)	
Вік	}
Загублений від дня	
Майбутньо полонений у тім чи тім місці	

У всіх тих випадках з виїмкою під 3) бажано відносити ся тільки в німецькій мові, в випадку під 3) в українській.

VI. Закладники й вивезені.

Те саме, що сказано про переписку полонених, відносить ся й до вивезених закладників, або насильно заграних, або евакуованих. При висилці грошей до них треба крім теперішньої їх адреси подати також їх вік, суспільне становище та місцевість, з якої їх вивезено. Сього роду людей не можна мішати з полоненими й тому все треба при адресі додавати „Zivilinternierte“. Щодо вивідання їх місця побуту, треба звертати ся в німецькій мові на таку адресу „Schweiz. Auskunftstelle für Kriegsgeiseln beim internationalen Roten Kreuz, Basel“. Дували ся випадки, що родинам полонених звертали почтові уряди або не приймали кореспонденції, писаної в українській мові. На се заявляємо, що се були надужиття й військові начальні команди видали в сій справі дуже гострий обіжник з наказом, щоб такі випадки не повторили ся. Одначе, якби не вважаючи на се, на яким небудь пощовім уряді зайшло щось подібне, треба по українськи віднести ся з жалобою до „Rotes Kreuz in Wien“, а ся інституція боронить совісно прав полонених.

Червоний Хрест.

I.

Серед теперішньої страшно́ї війни звертають ся очі народів, а ще більше самих жертв кривавого весілля на один чинник, що замість смертоносного оружя несе на побоевище слово погтіхи, розради, помочи-рятунку. Неодин нещасливець, котрий сливе вмирає, покладає на нього свою останню надію рятунку життя. Тим чинником, для якого далеким є оружє, а кличем рятувати життя, існування, — є товариство „Червоного Хреста“.

Що се за інституція, які її початки, яка роля та завдання?

Можна без сумніву сказати, що початки сеї інституції сягають найдалших часів, відколи людство провадить війни. В тих старинних часах мусіло бути бодай якесь найпростіше рятункове поготівле. Ми читаємо вже в Гомера, що раненими героями піклував ся „лікарь“ (зв. *ιατρός*); був се свого роду знахарь-самоук, що розумів ся на зілях, якими обкладав рани. Було таке поготівле в усіх народів кожного віку, не бракувало таких знахарів-лікарів і в наших козаків. Одначе зорганізованої інституції в роді нинішнього міжнародного „Червоного Хреста“ в історії не стрічаємо, а її повстання припадає на половину 19-того віка.

II.

Основателем „Червоного Хреста“ в його міжнароднім значінню був Швайцарець Генрик Дюнан (Dunant). Уродив ся 8 мая 1828 р. в Женеві, а походив зі старої патриційської й багатой

та добродійної родини. Вже в ранній молодості визначався він великою людяністю, яку одіичив по своїй вельми благородній матері. Пішов за прегарним прикладом звісної Англійки міс Фльоренс Найтінґейль, яка враз з 37 товаришками в часі кримської війни вибрала ся на воєнний терен і тут, зайнявши ся раненими на побоевищі на основі згори обдуманого пляну, рятувала тисячам життя, — і також удав ся в 1859 р. з такою місією на італійський терен війни. Прибув саме в пору. 24 липня зайшов уже на поле боротьби під Сольферіном, де побачив неймовірну нужду й інші страховіття війни. Побоевище покрило 40.000 убитих і ранених вояків. Серед страшного болю ізза тяжких ран, серед невисловлених мук, голоду та спраги просили сотки ранених надаремне помочи: цілими днями зоставали ся вони без лікарської помочи й опіки, бо лікарі й санітарний персонал побіджених мусів поспішати за своїми військами, а лікарі побідників, не вважаючи на їх найкращу волю, ізза тягару праці не були в силі подати помочи. Положення тих жертв було тим страшнійше, що не було санітарних возів, якими було-б можна забрати з поля ранених, і вони зоставали ся й надаліше під страшним огнем ворога.

При помочи жінок з Кастіліону робив Дюнан усе для тих позбавлених опіки жертв, що було тільки можливе в його людській силі. По скінченню своєї добровільної самаританської служби вернув до Женеви. В три роки опісля в 1862 р. видав свій знаменитий твір: Спомин про Сольферіно (*Eine Erinnerung an Solferino*). В ній змалював він яскравим способом, що промовляв до серця, повні розпуки образки з поля війни та піддав думку, щоб лиху зарадити організацією товариств несення помочи в усіх краях і міжнародньою угодою щодо несення сеї помочи головно раненим у війні і щоб ся поміч була нейтральною.

Ся книжка викликала сильний відгук в Європі, а „Женевське загальнокорисне Товариство“, йдучи за думками Дюнана, постановило перевести підняту ним ідею в реальне діло. Довершення того повік найгуманнішого діла підняло ся крім Дюнана ще трьох мужів, а саме Густав Муане (*Moynier*), генерал

Дюфур і Дапія (D'Arpia), імена яких навіки записані золотими буквами в історії гуманности.

В цілі пропаганди своїх ідей розпочали Муане та Дюнан свої агітаційні подорожі по всій заграниці, вишукували всюди відповідних державних мужів, а навіть нашли щасливо доступ до пануючих. До своєї дуже чоловіколюбної справи приєднали Наполеона III, королівську родину в Нідерляндах, тодішнього князя-реґента (пізнійшого короля) Вільгельма Пруського та його подругу Авґусту й саксонського короля Івана.

Ізза енерґічного проводу справи завдяки сим володарям прийшло на запрошення „Швайцарської Союзної Ради“ в серпні в 1864 р. до першої конференції в Женеві. В ній узяли участь уповновласнені дипломати та делеґати 16-ти держав. На основі міжнародньої умови, яку зроблено 22 серпня 1864 р. під назвою „Женевська Конвенція“, проголошено неутральність, себто незайманість ранених на війні, санітарної служби та лічних засобів. Прапори військових полевих санітарних улаждень (шпиталів) й опаски санітарної обслуги мають мати за відзнаку для розпізнання відвернений герб Женеви, а саме червоний хрест на білім полі. Сю умову доповнено потім додатковими постановами в 1868 р.

В межичасі на основі набутого досвіду головно в німецько-французькій і японсько-російській війні, коли показали ся річеві недостачі, на новім конґресі, що тривав декілька тижнів, по дуже інтересних нарадах доповнено поновно „Женевську Конвенцію“ в 1906 р. В тих нарадах узяли участь відпоручники всіх європейських і дуже багатьох позаєвропейських держав. Сей конґрес доповнив і поправив у новім міжнароднім договорі „Женевську Конвенцію“ новими конечними 33-ма артикулами так, що остання конвенція відповідає всім модерним поглядам під кожним оглядом, як щодо військових, так і гуманітарних вимог.

III.

Австрійський Червоний Хрест. На тих умовах „Женевської Конвенції“ творили ся Червоні Хрести в усіх державах,

d*

отже й австрійський. У всіх війнах виявляло ся в Австрії в населення почуття добродійности, але зорганізоване товариство несення помочи в війні входить у життя щойно в 1859 р. у Відні під назвою „Австрійське патріотичне Товариство помочи“ (Oesterreichischer patriotischer Hilfsverein). Подібні товариства основували ся також по провінції, а передусім у воєнних роках 1864, 1866, 1878. В 1879 р. на великій нараді делегатів різних австрійських товариств „Червоного Хреста“ порішено для одноцільности організації й проводу в розвитку тих товариств утворити союз усіх краєвих Червоних Хрестів, а статут союзу має затвердити державна начальна воєнна управа. Сей союз названо „Австрійське Товариство Червоного Хреста“ (Oesterreichische Gesellschaft vom Roten-Kreuze)*. Подібно мала ся річ також на Угорщині.

Які-ж завдання „Червоного Хреста“ в часі мира й війни?

IV.

„Червоний Хрест“ у часі мира. Його завдання містять ся в трьох головних пунктах, а саме: 1. поборювання всілякого роду епідемій, як тифу, холери; в тій цілі „Черв.

---

* В Галичині існує рівнож Краєвий Черв. Хр. (Patriotischer Landes-Herren- und Frauen Hilfsverein vom Roten-Kreuze in Galizien). На чолі стоїть управа, яка висилає 8 делегатів до віденського центрального товариства. У львівській управі є лише 3 Українців (радник двора О. Барвінський, нотарь Й. Онишкевич і ст. радник, санітарний лікарь Е. Озаркевич). Ся інституція стараєть ся, щоб віденська централа віддала їй агенди вичисленені в розділі IV буква а, б, в, д, на Галичину. Безперечно ся інституція в краю дала-б великі користи для обох народів Галичини, колиб не носила характеру чисто польської інституції. Дотепер видало се товариство переписні листки для кореспонденції з полоненими, на жаль, лише з польсько-російським текстом, український поминено; так само все печатки і стампії уживає се товариство лише польські. Чейже належало-б усі формулярі й печатки для українського населення видати і в українській мові. Коли-ж права українського народу не будуть як слід заступлені, Українцям нема інтересу вступати в члени сього галицького товариства, яке лише малий процент від вкладок відсилає централі. Українцям слід вступати в члени центрального товариства, а за всіма інформаціями українська публіка нехай відносить ся — як се дотепер було — до централі до Відня.

Хрест“ основує й удержує шпиталі та захоронки, творить санітетські охотничі відділи та наділяє їх відповідними засобами; 2. несення помочи в часі надзвичайних катастрофальних випадків, як землетрусу, голоду, пожарів і т. ин., „Черв. Хрест“ займаєть ся будовою й улаштуванням бараків, несенням помочи в натураліях і грошах, дає лікарську опіку; 3. „Черв. Хрест“ удержує та провадить на широку руку самаританські курси, де приготавляєть ся головню жіноцтво теоретично й практично до самаританської служби, якої передовсім потрібно в часі війни.

Завдання „Черв. Хр.“ в часі війни:

- а) на полі: випосаження кожного вояка найконечнішими рятунковими засобами; творення й удержування польових шпиталів ураз із цілою службою та відповідними матеріялами; — провадження на широку руку санітетських відділів;
- б) в краю: ведення шпиталів й опіка над раненими вояками; удержування кліматичних стацій у відповідних місцевостях для хорих і реконвалесцентів (тих, що одужують), зорганізування домашньої опіки над реконвалесцентами в приватних домах, несення матеріяльної помочи інвалідам, удовам і сиротам по погибших вояках;
- в) удержування центрального інформаційного бюро для ранених і убитих;
- г) удержування інформаційного бюро для полонених і
- д) ведення цензури в цілі обміни листами полонених з їх родинами.

Центральне інформаційне бюро уділяє родинам покликаних інформації щодо кожного вояка, а саме, чи він живий, ранений, полонений, і подає місце його побуту. Се бюро стоїть у зносинах через централью в Женеві з Червоними Хрестами інших держав, веде перегляд своїх і чужих полонених, а сими

списами обмінюють ся з ворожою державою. Надто з фондів „Черв. Хреста“ висилаєть ся грошеву підмогу для своїх полонених і посередничить ся в її висиланню родинам полонених.

Цензура „Черв. Хреста“ має на цілі дати змогу своїм і чужим полоненим обмінювати ся листами зі своїми родинами. Листи полонених стоять також під охороною міжнародньої конвенції. Одначе щоб така переписка, головнo ворожих полонених, не принесла державі шкоди, напр. через шпiонажу й т. д., такі листи підпадають цензурі, над якою мають нагляд військові органи. З огляду, що в сій війні беруть участь різні народи, утворено різні цензурні відділи, в Австрії є напр. український, німецький, російський, польський і т. д. в тій цілі, щоб дати змогу кожному полоненому в переписці послугувати ся рідною йому мовою. В багатьох державах підчинено сей уряд виключно начальній військовій власті.

Так у загальнім нарисі представляєть ся діяльність і завдання „Черв. Хреста“. Є се, як бачимо, неутральна інституція, далека від національних, політичних, віроісповідних і партійних напрямів.

Фонди бере „Червоний Хрест“ із добродійних складок. Австрійський „Червоний Хрест“ у часі війни призвав понад 15 міл. корон з добровільних датків.

У сій війні з огляду на те, що бере також наш народ активну участь, або даючи вояків самій армії, або й добровільно виставивши „Українських Січових Стрільців“, повстав також і в Українців свого роду самаританський комітет, який має на цілі попри оснoвування шпиталів в краю нести головнo моральну поміч українським воякам через відвідування ранених, достарчування книжок і часописей до читання та дбає передовсім про національно-духову поживу для вояків-Українців.

Гр. Микетей.

ВЕЛИКА ВІЙНА.

(Огляд подій за 1914 — 15 рр.)

Французьке побоєвище.

Як вибухла війна, нікому й на гадку не приходило, що так довго буде тривати. Якби хтось на початку війни був відважився твердити, що війна затягнеться через зиму, був би виставив себе на сміх. І не з остраху перед насмішками, але з глибокого переконання загаль вірив, що різдвяну кутю в 1914 р. їстимемо вже по зробленню мира. Тимчасом минула вже й друга кутя, а Європа стоїть у військовому пожарі й немає поважної ознаки, щоб пожар мав незабаром вигаснути.

Почалося з малого: полуднева окраїна східної Європи, т. зв. „близький схід“, спалахнув дня 28 липня 1914 р. військовим огнем.

Місяць перед тим, 28 червня 1914, забито в Сараєві австрійського престолонаслідника Франца Фердинанда й його жінку. Процес проти убійника Гаврила Принципа довів по нитці до клубка. Показалося, що плян звести з світа австрійського престолонаслідника уложено в сербській Білгороді при участі урядових кіл. Австро-Угорщина зажадала сатисфакції, — Сербія відмовилася й так прийшло до війни. Сьогодні, коли цілу Сербію опанували союзні держави: Австро-Угорщина, Німеччина й Болгарія, — попали в руки болгарського правительства тайні документи колишнього сербського правительства, з котрих виходить, що в крові австрійського престолонаслідника мачав пальці не тільки кружок урядових найвищих сербських мужів, але навіть сербський престолонаслідник Олександр Караджорджевич. Трагічна доля! По трупі сербського короля Олександра й його жінки Драги вдерлася династія Караджорджевичів на сербський престол; на трупах Франца Фердинанда й його жінки скотилися Караджорджевичі, „з божої ласки“ сербські королі, з окривавленого престолу... І як що се правда, що династія Караджорджевичів була причетна до замаху на Франца Фердинанда, — то тяжить на ній кров не тільки пари австрійських престолонаслідників, але й кров тих мільйонів вояків, котрі до сьогодні ще борються на трупами закордонних полів сливе цілої земної кулі!

Європу перед війною прирівняв хтось до складу бочок з стрільним порохом. Від десятирок літ зброїли ся європейські держави на-в випередки. Кошти зоруження росли ненастанно й великим тягарем спадали на плечі оподаткованого населення. По цілїм європейськїм континенті лунав брязкіт оружя, а разом з тим росла нервова недовірливість одної держави до другої. Європа справді була подібна до складу оружя й до магазину стрільного пороху, а понад тим дріжало в повітряю воєнне напруження . . .

На Балкані впала перша іскра в сербську бочку пороху, наповнену російськими руками, й наступив перший вибух. Відсеїл перескакували іскри з бочки до бочки та в протязі декількох днів експлодувала ціла Європа.

Першого й другого серпня 1914 р. наступив воєнний стан межи Німеччиною й Росією та Францією, третього серпня вступила німецька армія на бельгійську землю й розпочала війну з бельгійським військом, четвертого серпня вивіла Англія війну Німеччині, шостого Австро-Угорщина Росії, чотирнадцятого Англія та Франція Австро-Угорщині. Крім того вмішали ся в воєнну заверуху против Австро-Угорщини й Німеччини ще Чорногора, Єгипет і Японія.

Рівночасно з тими формальними вповідженнями війни розпочала ся в Європі дійсна оружна війна на трьох фронтах: часть австро-угорської армії під начальною командою Потьорка зробила похід проти Сербії; російська армія переступила границі Австрії в Галичині; австрійська й німецька армія вдерли ся на землі Польського Королівства; російська армія під Рененкампом вмашерувала до східної Прусії, а німецька західна армія йшла побідним походом через Бельгію, по звалищах бельгійських твердинь, до Франції. Так закипіла війна на західнім, східнім і східно-полудневім фронті.

Похід через Бельгію окричало потрійне порозумінне, себто Англія, Франція й Росія, як „нечуване варварське знасилюванне неутральної держави“. Тимчасом иншої дороги для Німеччини не було. Їй мусіло залежати на тім, щоб як найскорше, поки Росія змобілізує свої війська й доставить їх з глибини держави на західну границю, вдарити цілою силою на Францію. Зрештою показало ся з дипломатичних актів, найдених у бельгійських архівах, що цілий сей крик в обороні бельгійської неутральности — се брехня й облуда! Вийшло на яву, що „неутральна“ Бельгія задалегідь, ще в мирних часах, згодила ся на перехід англійських і французьких військ через свою територію до Німеччини. Якби Німеччина не була випередила Англії та

Франції й не вмашеровувала вже третього серпня до Бельгії, якби була спрямувала свої війська на французько-німецьку границю, — то була-б мусіла тратити багато часу на здобування цілого ланцюга сильних і модерних французьких твердинь, а тимчасом англійсько-французька армія перемашеровувала-б через Бельгію та вдарила на боки німецької армії. Розумієть ся, що в такому випадку воєнні події могли би прийняти цілком інший, може й погубний для Німеччини оборот. Такої нерозумної роботи ніхто не може поважно домагатися від Німеччини, але сьогодні одно певне, що далеко розумніше була би зробила Бельгія, якби на правду залишилася була нейтральною, якби не вдавала ся була в безнадійну війну проти Німеччини, а попристала на словнім заперечуванню проти перемаршу німецьких військ. Стало ся інакше. Уповаючи на воєнну силу Англії та Франції, Бельгія вдала ся у війну проти Німеччини. Не тільки правильне бельгійське військо виступило в озброєну боротьбу проти Німеччини, але й цивільне бельгійське населення почало в перших днях німецької інвазії крадькома з різних кривок стріляти на німецьких воїнів. Німецькі урядово-воєнні звідолення описували, як бельгійські жінки перерізували гортанки німецьким воїнам, обливали з вікон окропом, вибирали очі раненим і т. ін. З пімсти за се Німці спалили цілий ряд бельгійських сіл. Та ся „народня“ війна не придала ся Бельгії нінащо. Вже 5 серпня впала сильна бельгійська твердиня Літтих (Льєж). Спосіб здобуття сеї твердині такий цікавий і такий характеристичний для божевільної відваги німецьких стратегів, що хочемо пригадати. Дня 4 серпня явили ся під фортами Літтих тяжкі австрійські моторові гармати й розпочали о 12 год. в полудне острілювання з північного сходу. Під вечір упало два форти й повстала сим способом прогалина. Командант німецької облоги генерал Емміх, що помер 22 грудня 1915, повзяв божевільно смілу постанову: взяти в полон команданта твердині Лемана. Дня 5 серпня досвіта велів він відділові уланів вдерти ся через згадану прогалину до середини міста. З нечуваною скорістю вгнали ся улани на ринок, розпочали стрілянину й певно були-б полонили команданта твердині, якби він у великім переляку не вискочив через вікно своєї квартири й городами потайки не перекрав ся на безпечне місце. Тимчасом, як улани шукали за ворожим командантом окружила їх залога твердині та взяла в полон. Сим робом твердиня могла боронити ся далше, але не довго. Нові сорокдвадцетиметрові мерзери, що перший раз розпочали тут свою страшну роботу, розторожили скоро решту фортів і вже 7-го

серпня Німці взяли приступом першу в сій війні велику твердиню. Тільки два дні пізнійше найшов ся командант Леман у німецькій неволі. Треба пригадати й сю незвичайну обставину, що здобуття Літтиху довершено розмірно дуже малими силами, бо всього при діланню шістьох бригад піхоти на мировій стопі (коло 12.000 вояків) і жменьки кінноти. Бельгійці оцінювали мильно облягаючу армію на 120.000 мужа.

Здобутте Літтиху наробило відразу великого розголосу в цілїм світі та відразу окрило німецьку армію високою славою. В сяєві тої слави йшла німецька армія далі побідно вперед. Дня 25 серпня впала друга сильна бельгійська твердиня Намюр у руки Німців. Тепер стояла вже для німецької армії відкрита дорога через Бельгію в границі Франції. Рівночасно з здобуванням бельгійських твердинь вели ся бої межі німецькою й бельгійською полевою армією. Німецькі війська йшли від побіди до побіди, змушуючи бельгійські подавати ся раз-по-раз назад. У скорім поході зайняли Німці Брюсель, Левен (або Лювен), Мехельн — розбиті Бельгійці схоронили ся за мури „нездобутої“ твердині Антверпен. Сумна доля постигла місто Левен. Німецькі воєнні звідомлення подають, що цивільне населення сього міста виконало дня 27 серпня о 8 годині в вечері підступний напад на німецьку невеличку залогу. З сього нападу вивязали ся завзяті дводневі вуличні бої, котрі покінчили ся тим, що німецька артилерія розбила одну п'яту домів сього міста — в румовища.

Прорубавши собі через Бельгію ворота до Франції, Німці розпочали велику офензиву проти Франції та здивували цілий світ скорістю й успішністю початкових операцій. Сім армій рушило в похід, довжина фронту виносила 400 кілометрів, ширина від фронту аж на зади армії з обозами — 70 км. Через горішній Ельзас посувала ся армія ген. Герінгена, через долішній Ельзас й Льотарингію армія баварського кронпринца Рупрехта, через бельгійські Ардени армія віртенберзького герцога Альбрехта, три армії під генералами Гавзеном, Більовом і Клюком творили праве крило й напірали через Бельгію.

Перші великі бої межі французькою й німецькою армією відбули ся на полях Ельзасу й Льотарингії. Начальний вожд французької воєнної сили Жофр забажав також піти офензивою на німецьку армію. Він наміряв два головні удари: в горішнім Ельзасі в напрямі німецького города Мільгаузена та Льотарингії межі Вогезами й Мецом у напрямі до Рейну. В Ельзасі вдало ся Французам двократно досягнути город Мільгаузен, але

оба рази побито їх і відперто; діяло ся се межі 10 і 18 серпня. В Лютарингії розіграв ся величезний бій у днях 18-го до 20 серпня. Вісім французьких корпусів, отже яких 300.000 вояків, ударило на армію баварського Рупрехта. Перший корпус армії Рупрехта, що переступив уже був французьку границю став подавати ся назад. Французи гадали, що се ніщо инше, тільки успіх їх офензиви та йшли слідом за першим корпусом. Але в дійсности було инакше: армія Рупрехта уложила ся луком, відкритим до Франції, від Мецу через Зарбург до Цаберну і перший корпус мав задачу заманити Французів у середину лука, й се знаменито повело ся! Як тільки Французи опинили ся в середині лука, Німці вдарили з усіх боків і розторопили французьку армію. Переслідуючи побитих Французів, Німці дійшли до французького города Люневілью, а 11.000 французьких вояків відійшли в німецький полон. В тім великім бою затупило ся цілком вістре французької офензиви, Генерал Жофр переходить у дефензиву. Рівночасно з тими рішачими подіями в Лютарингії, де кронпрінц Рупрехт досяг слави великого полководця, Генерал Клюк торощив раз-у-раз на північнім пограничю Франції англійські війська: в першій стрічі під Мобежем, у другій під Сан Кантенем. Армії Більова й Гавзена побили 24 серпня вісім французьких корпусів межі Намюром, Масою (Мезою) та Самбр і відперли на полудне від Сан Кантену дня 31 серпня. Твердиню Мобеж окружено з усіх боків. Армія герцога Альбрехта виперла Французів поза ріку Масу. Против армії німецького престолонаслідника пробували Французи удар з твердині Вердену, але безуспішно. З невідпертим і непоборним напором машерували німецькі війська на Париж. Начальний вожд Французів Жофр переконав ся, що вдавати ся в ненастанні бої з побідною армією Німеччини значить дати собі винищити й роздробити цілу французьку военну силу, тому розпочав ще цілком у пору скорий відворот.

Ряд французьких твердинь по дорозі від бельгійської границі до Парижа віддали Французи Німцям без поважного спротиву. Так попали в німецькі руки Ліль, Реймс, Перон, Ляон. Аби здержати хоч на час німецькі війська в їх божевільно скорім поході на Париж, десять французьких корпусів починають ще межі Реймсом і Верденом завятий бій, — армія німецького престолонаслідника виходить побідно. Вершок успіхів і слави осягли німецькі війська в перших днях вересня. При помочи австрійських моторових мерзерів заволоділи всіма укріпленими місцями в північній Франції, кіннота армії Клюка підїздила під Париж! Західне крило німецької армії відпирало во-

рожі війська на Марну, армії Клюка, Більова, Гавзена та віртенберзького герцога витиснули Французів на Марну, дня 10-го вересня були вже німецькі війська в Монмірай, Лянь і Фер Шампенуа. Фронтowa лінія німецьких армій йшла від околиць Парижа по Верден. Над столицею Франції жужіли день-у-день німецькі літаки і скидали бомби та проклямації до парижан з заповідю, що незабаром Німці ввійдуть у серце Франції! В уха парижан бив гук німецьких гармат, а навіть лоскіт карабінів. Світляні рефлектори паризьких фортів сліпили вже очі першим рядам німецьких вояків. В надсенській столиці запанував нечуваний переполох і глибоке пригноблення. Вийшов наказ з заходом сонця гасити всі світла на вулицях і по домах. Пітьма безпросвітних ночей сіяла ще більшу тривогу. Всі заможніші хмарами втікали з Парижа. Не можна було настарчити ані залізниць, ані самоходів, ані кінських підвод.

Президент французької республіки разом з усіма міністрами та важнішими урядами — перенесли свій осідок до Бордо. Багато дневників перебалося також до полудневих міст Франції. Французька преса обговорювала питання, чи не віддати Парижа без боїв, щоб не виставляти дорогого города гарматам на знищення. Світова преса заповідала упадок Парижа сьогодні-завтра. Кавар'янні політики впевнювали що дня кружки своїх знайомих, що ось прийшла депеша: „Париж здався без бою!“ ...

Але тепер виконав французький полководець Жофр свій офензивний удар, котрий допровадив до битви над Марною в днях 5, 8 й 9 вересня. Проти німецької армії, ослабленої тим, що значну частину треба було лишити під Антверпеном, де замкнула ся ціла бельгійська армія, другу значну частину перекинено на схід, де положення починало бути небезпечне, стала французько-англійська сполучена армія в силі двох мільйонів вояків. Удар французької офензиви був дуже сильний і розіграли ся завзяті, криваві й дуже втратні бої! Німецька армія відперла, правда, удари, але вийшла така ослаблена, що заходила небезпека, щоб Французи не оточили її на правім крилі й не впали на зади німецьких військ. В такому небезпечному положенню не зоставалося нічого іншого, як подати ся назад і зайняти заздалегідь приготовану оборонну лінію над рікою Ен.

Тепер ходило передусім про поспіх і порядок відвороту й так само, як дотепер дивувався світ скорим походом німецьких військ уперід, так і в сьім випадку мусів з подивом глядіти на божевільно скорий, але вірцево упорядкований відворот. І саме ся скорість і сей порядок урятували німецькі армії від халепи, що вже, здається, зависла була на волосочку.

В нових становищах над Ен найшли німецькі війська сильний пункт опору й тому могли відперти всі дальші удари французької офензиви. Жофр пробував обійти німецьке праве крило, або перервати німецький фронт на котрімсь слабшим місці, тому кидав свої армії в завзятих ударах з місця на місце, але успіху не було! Над Ен зломилася французька офензива так само, як перед декількома днями німецька над Марною. І тепер наступила позиційна війна, що ведеться на тім самім фронті вже цілих п'ятнадцять місяців і не принесла досі сливе ніяких важніших змін. За клопоть землі, за кількадесят метрів стрілецьких окопів проливано моря крові, лягали стоси трупів, вистрілювано мільйони чисел муніції, — але в головнім становища ворожих собі армій зосталися до сьогодні на тих самих місцях. Два важніші успіхи, які Німці досягнули вже по битві над Марною, була здача твердині Мобеж, причім у німецькі руки попало 40.000 полонених і 400 гармат, і зайняття середнього форту в ланцюзі французьких фортів межі Верденом й Епіналем.

На окрему згадку заслугоє скорість і зручність, з якою Німці запобігли окруженню свого правого крила. Се окруження планував Жофр таким способом, що з одного боку використав густо розвинену залізничу лінію до скорого транспорту великих мас війська на ліве крило, з другого Англіїці доставили велику армію, перевізши її через канал Ляманш. Німецька армія не мала ані залізниць, ані помочи від моря й тому вхопила ся помислового способу. Великі маси німецької кінноти пігнали ся, що кінь міг зарвати, на праве крило. Тут кіннота зїїла з коней і перемінилася у взірцеву піхоту. В днях 26 й 30 вересня прийшло до завзятих боїв, що скінчили ся поразкою французько-англійських військ, знаменитими успіхами Німців і сим способом небезпеку окруження кріваво відбито.

В міру того, як французько-німецька боєва лінія в своїм північно-західнім кінці наблизилася до бельгійської границі, почала виринати нова небезпека для німецьких військ. Ся небезпека лежала в бельгійській твердині Антверпен. Французи й Англіїці могли кожної хвили доставити морем значні війська до Антверпену, котрі були би проломали тонку німецьку лінію, що від полудня та сходу облягала сю твердиню, а тоді увільнена з засіку бельгійська армія й ті французько-англійські помічні сили, що зібрали ся-б в Антверпені, могли дуже небезпечно загрозити задам німецької армії. Треба було отже можливість такого маневру як найскорше виключити, бо його переведення було-б допровадило до випертя німецької армії не тільки з Франції, але також з Бельгії.

Се грізне положення Німці знаменито зрозуміли та в небезпеці зважили ся на діло, яке сміло можна назвати військовим чудом. Твердиню оточувала невеличка німецька армія, далеко менша від замкненої у твердині бельгійсько-англійської. Беручи на людський розум і розважуючи справу зі становища теорії стратегії, треба божевільної відваги й певности себе, щоб брати ся такими малими силами добувати дуже сильну новітню твердиню, боронену далеко сильнішою залогою. Не дивлячи ся на се, Генерал Безелер розпочав дня 27 вересня здобування твердині, що в фахових кругах мала славу нездобутої. Німецькі 42 центиметрові мерзери й австро-угорські моторові батареї розпочали острілювання полудневих фортів. Під страшними ударами нечувано сильних набоїв тих гармат тріскали склепіння фортів з бетону й заліза одно по другім. В протягу 12 днів такої стрілянини здобуто твердиню. Командант твердині, розумієть ся, ані не догадував ся, яка мала армія вдираєть ся в середину твердині й тому, не ставлячи поважного опору, повелів своїм військам відіставати ся в північно-західнім напрямі. З другої сторони сили побідної німецької армії рішучо не вистарчали на се, щоб перепинити се відіставання залоги. Тоді дивувався світ, як міг Безелер випустити значну часть залоги з твердині, сьогодні дивуєть ся, як міг Безелер такими слабкими силами здобути таку величезну й так знаменито укріплену твердиню. По здобуттю Антверпену німецькі війська завернули на полудне. Зайняли Гент і Бриґге (Брюж) і коло Остенде оперли своє праве крило об беріг моря.

Цілю німецьких військових змагань стали тепер Дюнкерка й Кале, щоб відсіль опанувати канал Ламанш, а навіть понад сей канал острілювати побережя Британії. З сеї причини Фляндрія стала видівнею завзятих боїв, що коштували по обох боках дуже багато жертв. Проти німецьких військ стояли кольоніальні армії Франції й Англії. Привезені з глибини Африки й Азії чорно та жовто-шкурі вояки виявили тут багато хоробрости й завзяття. Та проте Німці все-таки посували ся звільна вперед, наближали ся до бажаної мети. Тоді Англійці попериривали надморські греблі й повині заліяла побоєвище від берегів моря аж по Іперн. Сим способом сей терен став недоступним для військових операцій. Розумієть ся, що бельгійське рільництво потерпіло мільйонні шкоди.

Се була до сьогодні остання подія, що змінювала становища воюючих армій на більшім просторі. Від тої пори обидва військові фронти, себто німецький і союзних противників, неначе закаменили в лінійних окопів і бетонових укріплень. Що правда, з ні-

мецького боку не було навіть поважних проб офензиви на сїм фронтї. Головна сила нїмецької армії відійшла на російський фронт і тут сплїтала своїми геройськими вчинками та знаменитими успіхами невянучий вінець слави для нїмецького воєнка, оружя й воєнної штуки.

Зате Французи й Англіїці декілька разів вкладали всі свої сили, щоби проломити нїмецький фронт. Знаменна була офензива з половини січня 1915 р. Нїмці не тільки відбили французький напір, але перейшли до офензиви, виграли велику битву біля Суасону, виперли Французів за Ен та взяли п'ять тисяч полонених.

Друга велика французька офензива розпочала ся 16 лютого в Шампанії й безпереривно, сливе щоденно йшли удар за ударом, пробуючи проломити нїмецький фронт. Повних сїм французьких корпусів виконували приступ за приступом на відтинку, довгїм 8 кілометрів. Більше ніж сто тисяч стрілів на добу вистрілювали французькі гармати. Страти тих боїв обраховують по французькій стороні понад 45.000 і 2550 полонених, по нїмецькій 15.000. Нова французька офензива межі ріками Масою і Мозелею припала на першу половину квітня та скінчила ся без успіху. Зате Нїмцям удало ся досягти добрі успіхи біля Іперну у другій половині квітня. Величезна боротьба закінчила в перших днях мая біля Ля Бассе й Аррасу т. зв. льоретська битва. Першого мая зачали греміти французькі гармати як вступ до офензиви, притихли щойно в середині червня. В половині мая шалїли найзавзятїйші бої. Французька артилерія віддавала по 300.000 стрілів на добу. До приступу йшло 6 до 12 рядів піхоти один по другім. Вислід був такий, що Французи видерли Нїмцям декілька метрів розбитих окопів і деякі укріплені горбки й села, але вже при кінці червня Нїмці відібрали їх назад. Від 15 до 18 червня пробували щастя Англіїці біля Ля Бассе, але їхні заходи ще менше успіхів принесли, ніж французькі. В тій битві лягло головами більше ніж сто тисяч Французів, нїмецькі страти обраховано на 30.000.

Цїлий липень і серпень тривали на французько-нїмецькїм фронтї незначні перепалки, аж у вересні рішили ся Французи й Англіїці на нову наглу офензиву: зібрали півтора мільона воєнків, 5 тисяч гармат, мільярди мунїції, своєї й американської. Скількість гарматнїх стрілів підвищено до 500.000 на добу, до приступу йшло до п'ятнадцять рядів піхоти один по другім. Дві неділі тривали сї страшні зусилля та скінчили ся тільки величезними втратами Французів. Клаптика землі не втратили

Німці. Їх оферива мала свою окрему задачу: здержати похід центральних держав на Балкан, але, як відомо, й сеї задачі не досягнула.

Цілий жовтень і падолист не діяло ся на французько-німецькім фронті нічого гідного уваги й тому звідомлення німецького штабу звучали: „Нічого нового“ або „положення не змінене“. Так само й у грудні приходило тільки до стрілянини і стріч без більшого значіння.

Новий 1916 рік застав на західнім фронті положення сливе таке саме як 1915 рік. Тільки нещасна земля напилася до переситу людської крові, тільки кладовища трупів розросли ся в десятки квадратних кілометрів, тільки зруйнували ся неоцінені скарби людського молодого життя та здоров'я, занаштапили ся надармо великі, живі, творчі сили...

З початком 1916 р. знаходиться ся в німецьких руках 20.000 квадратних кілометрів французької державної території й 30.000 кв. кл. бельгійської.

Сербське побоєвище.

На самім початку світової війни була війна з Сербією. Був мабуть і план поперед усього розправити ся з Сербією, а потім уже воювати з иншими, позбувши ся в скорім темпі одного ворога й одного воєнного фронту. Одинадцятого серпня розпочала австрійська армія під командою Потьорка офериву від західної границі Сербії в куті межі Савою та Дріною. Австро-угорські операції довершували ся трьома групами військ. Одна група переправила ся через Саву й зайняла Шабац, друга поступала межі Лешницею та Ложницею в багнистій околиці Мачви, замкненій скалистими стрімкими горами, третя від полудня коло Вишеграду через Мокру гору до Валева. На захід від Валева Сербії ставили ся до бою 19 й 20 серпня та приписують собі побіду. Відворот австро-угорських військ, що наступив по сій битві, пояснюють конечністю як можна більше сил доставити на російський фронт. Дня 23 й 24 серпня подали ся австро-угорські війська зовсім з сербської території. Годі було під ту пору вести офериву проти Сербії, коли російський залив підпливав під Львів і там розгравали ся рішачою бою.

Сербії вважали, що прийшла пора їм робити офериву. Так звана тімоцька дивізія перейшла Саву та впала до Сирмії. Австрійські війська окружили її з усіх боків і стерли на мак: часть згинула від оружя, часть потонула в Саві,

часть попала в полон. Се діяло ся коло половини вересня.

Ще декілька разів пробували Серби щастя в офензиві, але вислід був усе некорисний для них.

При кінці серпня австро-угорські війська наново перейшли до офензиви. Наступ ішов тими самими дорогами, що й у серпні. Дня 16 падолиста зайняв Потьорек Валево, взяв 8000 у неволю й 42 гармати. Австрійські війська мусіли бороти ся не тільки проти правильної сербської армії, але й проти цивільного населення, навіть сербське жіноцтво стріляло на Австрійців з ріжних закутків, кидало бомби, обливало окропом. Та се не перепинювало походу вперед. З легкодушною скорістю Потьорек пер усе далі й далі; обіцяв, що до Різдва покорить цілу Сербію. В тім поспішнім поході занедбав дві річі, перше доставку свіжих військ і свіжої муніції, друге не зважав на се, що на полудне від Вишеграду Черногорці зосередили значну армію. Опанілий побідами йшов поспішно на Крагуевац. Але тут випали сербські армії з ріжних сторін так несподівано, що Австрійцям грозило окруження. Австро-угорські війська мусіли розпочати поспішний відворот, тим більше, що від Вишеграду виступили Черногорці з наміром відтяти відворот Австрійцям.

Ще в долині Мачви відлучила ся одна група австро-угорської армії й долиною Сави йшла на Білгород під проводом Генерала Франка. Чотирнадцятого падолиста Франк зайняв Обреновач, 2 грудня столицю Сербії Білгород. Супроти грізного положення армії Потьорка Франк кинув Білгород і завернув на полудне. Але Серби пхнули в бій всі свої сили й розпочали офензиву на цілій лінії. Австрійські війська були перемучені, без поживи й без припливу нових помічних відділів, — розпочали дня 7 грудня загальний відворот, 14 грудня опорожнено Білгород.

Ціла австро-угорська армія подала ся знову поза границі Сербії та вкопала ся над берегами Сави й Дрини, відпираючи сербські зусилля вдерти ся в межі монархії. Тут і вигасла сербська війна й на сербським фронті запанував мертвий спокій аж до осени 1915 р.

В перших днях жовтня розпочали центральні держави нову офензиву проти Сербії. Переправа через Дунай і зайняття Білгороду належить до найбільше блискучих воєнних учинків у сій війні. Начальним полководцем проти сербської армії став німецький полевий маршал Макензен, славний з побід над Дунайцем і з тріюмфального походу через Галичину аж на Волинь від побіди до побіди. Його група складала ся з двох ар-

е

мій під австро-угорським генералом Кивесом і німецьким Галь-віцом.

Осіння офензива проти Сербії в 1915 р. нагадує своєю швидкістю та знаменитими успіхами осінню німецьку офензиву проти Франції 1914. До сеї офензиви прилучився переміжний похід болгарської армії від полудневого сходу. В дні 23-го жовтня зайняли Болгари Пірот, 27 Княжевач, 24 Неготін, 28 Зайчар, 25 коло Брза Паланки отримали ся з армією центральних держав. Тепер ішло на-вперед: 2 падоліста зайняли центральні держави Крагуєвач, 4 Парасін, Болгари 20-го жовтня Ленковач, 5 падоліста Ніш. І так ішло скоро все далі й далі, аж при кінці падоліста Болгари зайняли Монастир, а союзні армії опинили ся на границях Чорногори й Албанії. В останніх дніх сього місяця Болгари виперли англійсько-французькі війська з сербської Македонії над довшнім Вардаром і тим способом ціла Сербія в протязі вісьмох тижнів упала як дозрілий овоч у руки союзників Австро-Угорщини, Німеччини й Болгарії. На Балкані зайняли союзні держави 91.000 квадратних кілометрів.

Недобитки сербської армії пішли в розтіч, одні шукали захисту в Чорногорі, другі в Албанії, треті в Греції. Сербський король Петро втік з своїм дрібним почетом через Албанію морем до Солуні. Тут у Солуні зібрали ся англійсько-французькі армії, що йшли нібито на поміч Сербам. Як бачимо з перебігу сербської війни, — нічого Сербам не придали ся. Побиті Болгарами мусіли забрати ся з сербської й болгарської території та вкопати ся й укріпити ся в Солуні.

Солунь, звісно, грецька державна територія. Греція заховає в сій війні неутральність і се, що війська почвірного порозуміння вступили на грецьку землю, що тут укріпили ся й задумують воювати, — се безправне порушення грецької неутральности. Але хто хоче в війні шукати права? Греція за слаба, щоб силою оперти ся почвірному порозумінню, й тому, здаєть ся, незабаром будемо свідками війни межі почвірним порозумінням і союзниками центральних держав на неутральних грецьких землях.

Війна з Росією.

Заздалегідь між Росією та Францією умовленою цілком російської офензиви були обі столиці центральних держав Берлін і Відень. Вистане глянути на карту, щоб побачити, що найближша дорога до обох столиць веде через Польське Королівство, бо

На війну. Прощання з сімєю.

сей край вбиваєть ся клином на захід між обі центральні держави — Австро-Угорщину й Німеччину. З другої сторони Галичина та східна Прусія держать Польське Королівство ніби в кліщах і якби російські війська вибрали дорогу через Королівство, могли були попасти в кліщі межи німецьку армію від півночи й австро-угорську від полудня. З огляду на се начальний полководець Миколай Миколаєвич рішив опанувати вперід Галичину та східну Прусію, щоб мати забезпечені боки від полудня й півночи, а опісля рушити на Берлін і Відень.

Центральні держави поступали знову по таким пляні: головна сила німецької армії має передусім ударити на Францію, щоб не допустити до французької офензиви й чим скорше зайняти Париж, австро-угорські війська мають розпочати відразу офензиву проти Росії, щоб на себе стягнути всі російські сили й унеможливити похід проти Німеччини, поки Німеччина не впораеть ся з Францією.

У сім пляні центральних держав головну вагу кладено на те, що Німеччина і Австро-Угорщина переведуть далеко скорше свою мобілізацію й доставлять свої армії на границю, ніж Росія. Сей рахунок ясний і оправданий, бо Росія займає величезні земельні простори й не має таких відосконалених і таких густих залізниць, щоб могла в декількох днях стягнути великі армії на границі.

Одначе показало ся, що Росія заздалегідь перед війною стягнула свої війська навіть з Сибіри на австрійську границю, що мобілізацію розпочала не з вибухом війни, а ще в маю й тому відразу пхнула велику силу військ на Галичину та східну Прусію.

На Галичину російські війська йшли двома дорогами на Львів: від півночи знад Буга через Холмщину під генералом Плеве, від сходу через Рівне й Винницю під генералом Івановим війська з київської округи, під ген. Рудзким з одеської, під ген. Брусіловим з казанської.

На стрічу військам Плеве вийшли австрійські під генералом Данклем. Західне крило сеї армії зайняло вже 15 серпня місто Кельці в Королівстві й получило ся з правим крилом армій Німеччини. Осередок сеї армії вмащерував у люблинську губернію та в тридневій битві під Красніком відніс знамениту перемогу: 6000 полонених і 56 гармат упали в австрійські руки. Рівночасно Москва наперли на ліве крило Данклевої армії, що коло Йосифова перейшла Вислу, та змусили подати ся на лівий беріг. Не зважаючи на се, стояла армія Данкля дня 1 вересня

На війну. В дорозі до збірного пункту.

вже під Люблином. По правій руці сеї армії йшла армія Авфенберґа. Межи 15 і 50 серпня звела ся армія побідні бої на лнії Замосте-Крилів і зайняла Комарів. Російську армію відперто за Буг.

• Не так добре йшло на сході Галичини. Армії Іванова, Рудзского й Брусілова перейшли 21 серпня Збруч, 23 Серет, 27 Золоту Липу, 28 виперли австро-угорські війська за Гнилу Липу. Надто Москалі пересунули свої сили з півночі на полудне та приневомили австрійські армії зайняти лнію Львів-Миколаїв. Коло Красного й Перемишлян зведено криваві, для Австрійців некорисні бої. Рівночасно Брусілов зайняв Галич і зближав ся до Львова від східного полудня. Супроти того, що похід Брусілова загрожував безпекою окруження, начальна управа австрійських військ видала приказ з дня 2 вересня в ночі опорожнити Львів. Армія ген. Брудермана, що на схід від Львова потерпіла величезні втрати, відістала ся сим способом без дальших боїв супокійно поза Верещицю та городецький став.

Дня 4 вересня увійшов ген. Рудзский у столицю галицької України...

Армія Брудермана, яка відістала ся зпід Львова, одержала нові зміцнення й розпочала нову офензиву. Від 8—10 серпня зведено побідні бої під Городком, узято поверх 10.000 Москалів у неволю та підступлено під Львів на 20 км. Рівночасно бажав ген. Авфенберґ упасти з боку на львівські московські війська, тому завернув на полудне й зайняв лнію Курники-Угнів. Через се повстала прірва межи армією Данкля й Авфенберґа та Москалі, котрі знову стягнули величезні помічні сили, почали вдирати ся в сю прірву. Заходила безпека, що армії Данкля й Авфенберґа будуть відтаті від інших австрійських армій, супроти того вийшов приказ відвороту для всіх трьох армій. Сим способом побіди під Городком не можна було як слід використати.

Тепер зайняли австро-угорські війська нову лнію: праве крило опирало ся о Перемишль, ліве о Краків, фронт був звернений на східну північ. Але російська перемога котила ся як лявіна! Чисельно Москалі перевищували вшестеро сили Австро-Угорщини й тому треба було видати приказ відвороту також правому крилу австрійського фронту до західної Галичини, а Перемишль полишити його власній долі.

Бувший болгарський генерал Радко Дімітрієв окружив 22 вересня армією, що числила найменше 200.000 вояків, твердиню Перемишль з усіх боків. Царь видав приказ: узяти Перемишль до 8 жовтня! Послушний сьому приказови Радко роз-

Під Перемишлем 1915 р.

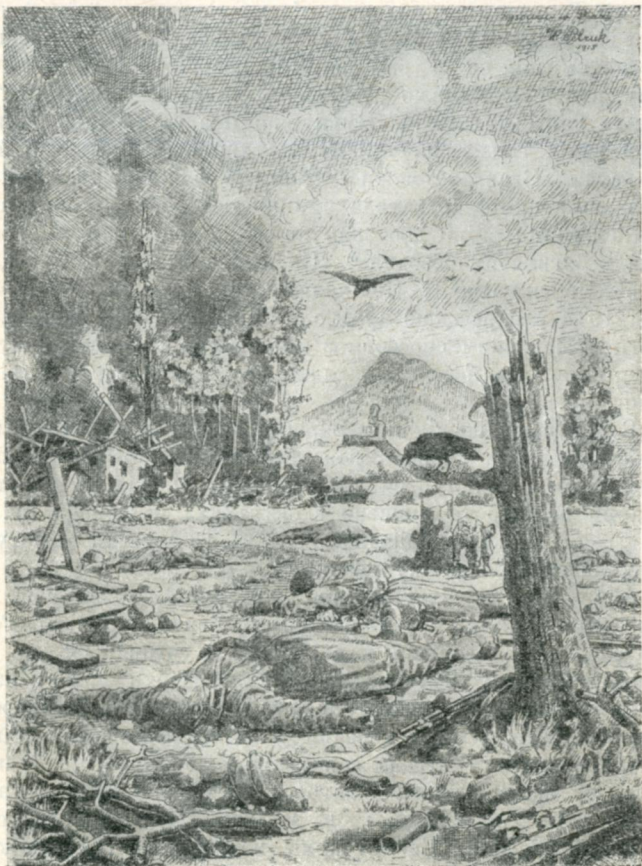
почав божевільні приступи піхоти, без артилерійного підготування хочби одного форту. Від 1 до 8 жовтня йшли ради московської піхоти одні по других на певну смерть, тим певнішу, що ззаду них були уставлені московські машинні карабіни, готові стріляти власних жовнірів, якби вони завагувалися йти смерті в горло. Се божевільне здобування Перемишля „на указ царя“ пожерло десятки тисяч московського війська.

Тимчасом австро-угорські армії віднесли нову перемогу в кліні межі Вислоком та Сяном під Ланцуттом і Диновом. Тут стояли против австрійської армії 100.000 Москалів, але сила удару була така непереможна, що Москалі мусіли дня 11-го жовтня увільнити зовсім Перемишль від заходу й генерал Бороєвич увійшов з своїми військами в увільнену твердиню. Рівночасно розігралися дуже важні й рішучі події на побовищах східної Пруссії та Польського Королівства й вони вплинули на долю Перемишля сим робом, що недавно увільнена твердиня мусіла знову бути полишена сама собі.

Вже сказано, що Миколай Миколаєвич рівночасно з походом на Галичину розпочав похід на східну Пруссію: німецька армія Рененкампа, зложена з чотирьох корпусів, наступала від сходу, нарвська армія генералів Жілінського й Самсонова з пяти корпусів і трьох дивізій кавалерії від полудня через Ломжу та Мляву на Аленштайн. Для охорони Пруссії стояв усього один корпус, котрий 7 серпня зіткнувся біля Шталюппина з армією Рененкампа, а вдруге під Інстербургом 20 й 21 серпня побідив Москалів і забрав 8000 полонених, але супроти переважаючих сил мусів подати ся назад на лінію Вилляу-Фрідлянд. Російські армії, нарвська й німанська, змагали до того, щоб получить ся перед Кенігсбергом, зайняти східну Пруссію й машерувати на Вислу. Здавало ся навіть, що на се нема ради, бо німецькі сили були заслабі, щоб перепинити. Але сеї неправдоподібности довершив Гінденбург! Показало ся, що стратегічний геній потрапить з успіхом протиставити ся навіть величезній чисельній перевазі. Обидві московські армії розпоряджали найменше 400.000 вояків, Гінденбург мав усього 100.000!

Геній Гінденбурга використав як слід хвилину, коли нарвська армія перебирала ся через багна між Ортельсбургом, Таненбургом і Найденбургом. При помочи одної дивізії та твердинних гармат і гавбіц Гінденбург замкнув їй дорогу межі багнами. Перехід був вузький, тож одна дивізія, оперта крилами о багна, через котрі не можна було обійти її, потрапила вдержати наступ десять разів більшої сили. На другий день

Не закує зозуленька
Йому вже з весною,
Не почує соловейка
В лузі над водою.

Ой не буде дівчинонька
Його цілувати, —
Буде йому чорний ворон
Оченьки дзюбати.

По втечі Москалів з Карпат (у червні 1915 р.).

ранком ударила друга німецька дивізія, зайшовши з полудневого сходу на згромаджені російські війська. Всі сили, якими Гінденбург розпоряджував, ударили від північного сходу. Проти армії Рененкампа полишив тільки тоненьку лінію й тільки тому, що Рененкамп не знав, які слабенькі сили має проти себе, не вмішався в бої під Таненбергом. Сим незвичайно хитрим, але й божевільно ризиковним способом Гінденбург знищив цілу нарвську армію. Замкнувши її з усіх боків, полишив вільний вихід тільки на східне полудне — в безмежні й бездонні багна. Здавлена межі багнами й засипана стрілами гармат нарвська армія, стратила 92.000 полонених і 500 гармат, решта з 220.000 армії або згинуло від німецьких куль, або потонула в багnistих безоднях. Ся перемога Гінденбурга з'єднала йому безсмертну славу! Покінчивши так у днях 29 й 30-го серпня 1914 з нарвською армією, Гінденбург готовився розправитися подібним способом з німанською, а саме вкинути її на твердиню Кініґсберг і заллати штучною повіню ельбінберзьку низину.

В нечувано поспішних маршах звернула ся тепер армія Гінденбурга проти Рененкампа. Рененкамп пронюхав завчасу письмо носом і видістався з східної Прусії. Тільки ліве крило його армії розбито та знищено в битвах 11 й 12 вересня. Десятки тисяч Москалів попали в неволю. 13 вересня переступили німецькі війська російську границю!

Аби зміцнити північні армії, Миколай Миколаєвич перекинув армію Рудзкого з Галичини до північної Польщі, Рененкамп оперся о твердині над Нарвою й готовився до нової офензиви на східну Прусію. Гінденбург відбув спільну нараду з шефом австро-угорського генерального штабу Гецендорфом і рішено виконати похід у середину Польщі на Варшаву. Гінденбург розпоряджував п'ятьма корпусами, до нього прилучився Данкль, що машерував на Івангород. Ся нова офензива заскочила Москалів несподівано: в західній Польщі були тільки слабі російські сили. Союзні армії машерували в трьох колах: ліве крило через Скерневіце на Варшаву, осередок долиною Піліци, праве крило по обох берегах Висли на Івангород. Союзні армії зблизилися до Варшави на 15 км., розбивши війська генерала Краузе під Гройцем.

Дня 12 жовтня стояли німецькі війська всього 12 км. від Варшави. Три сибірські корпуси під генер. Шейдеманом боролися столиці Польщі з нечуваним завзяттям, але Німці поступали поволі вперед і 16 переправилися через Вислу біля Карчева. Але вже 18 жовтня зібрав Миколай Миколаєвич 20 нових

На чатах („Ведета“).

корпусів на оборону Варшави. На лівім німецькім крилі втиснувся Рудзкий аж до Бзури, на правім ген. Жілінський перейшов Вислу біля Кальварійської гори, тільки з армією Іванова генерал Данкль давав собі раду в околиці Івангорода.

Як ясно з рухів російських військ, наміряли Москалі при помочі армії Жілінського відтягти Данкля від німецької армії, а опісля Жілінський від полудня, а Рудзкий від півночі мали взяти Німців у кліщі й, наперши від сходу великими свіжими силами (20 корпусів!), стерти з лиця землі армію Гінденбурґа. Щоб до сього не допустити, Гінденбурґ розпочав відворот, а наслідком того мусів також Данкль перервати свою побідну офензиву. В злучі з тим мусіли також австро-угорські армії понехати свою успішну офензиву над Сяном. Таким способом Перемишль знову окружили Москалі. Сей відворот Гінденбурґа знаменний ще й тим, що, подаючи ся назад від Висли аж до шлезької границі, союзні армії так основно нищили за собою всі дороги, мости та греблі, що Москалі ніяким способом не могли переслідувати армій, які подавали ся назад, бо потребували довгого часу на поставлення нових залізних доріг, відбудову мостів і вирівнювання глибоко поперекопуваних доріг.

По сім відвороті наступило важне стратегічне переставлення союзних армій, щоб унеможливити Москалям похід на Берлін і Відень. Москалі конечно бажали допровадити до розлучення австро-угорської армії від німецької.

В тім намірі вибрала ся сильна російська армія походом у Карпати, щоб, загрозивши Угорщину, спричинити переставлення австро-угорських армій з заходу на полудне, а тим самим відчинити ворота московському походу на Берлін і Відень. Головною цілю російської офензиви був пруський Шлеск.

Аби до сього не допустити, начальна управа австро-угорських військ рішила обороняти не Карпати, але Шлеск. Головну силу австрійських військ зібрано на лінії Краків-Ченстохов. Гінденбурґ уставив ся на лінії Познань-Висла, Данкль мав задачу воювати з Москалями й, подаючи ся назад, утягнути їх межі Гінденбурґа й австро-угорські становища, для того додано йому ще армію ген. Бем-Ермолі. Армію архикнязя Йосифа Фердинанда уставлено на полудне від Кракова, до неї притикала армія Бороєвича, котра разом з армією Пфлянцера-Бальтіна мала боронити Карпат.

І справді вдало ся Данклеви заманити російську армію на лінію Ченстохова-Краків. Тут Москалі зовсім несподівано наткнули ся на дуже сильний опір австро-угорських військ, мусіли спинити ся та стягати помічні сили. Сю хвилю використав Гінденбурґ і

вдарив з півночі 13 листопада, розторочив Москалів під Кутном, 15 під Влоцлавком. В тих битвах засіяла вперше слава Макензена. Проба оточити Москалів під Лодзю і задати їм смертельний удар не повелася, бо від Плоцка й Варшави наспіла нова значна поміч. Один німецький корпус потрапився навіть у лапку, його оточили п'ять разів більші сили. Тільки божевільна відвага й нечуваний розгін вирятували його. Коло Бжезін перебився щасливо 24 листопада та привів з собою 12.000 полонених і 15 гармат!

Тимчасом армія Йосифа Фердинанда подала ся назад перед переважаючими російськими силами з лінії Сьреняви на лінію Живец-Хабручка. З ним подала ся також назад частина армії Бороєвича. Тепер пробували Москалі проломити ся поміж Карпатами та правим крилом армії Йосифа Фердинанда. Так прийшло до битви під Лімановою. Бої тривали від 1 до 12 грудня. Була се одна з найбільших і найзавзятіших битв цієї війни. 31.000 Москалів попало в полон, незчисленні групи вкрили побоєвище. Можна сказати, що ся слава перемога австро-угорських військ урятувала Відень від московської небезпеки. В цій битві взяли участь між іншими одна німецька дивізія, польський легіон Пілсудського й перемінені на піхоту 9 і 10 полк гузарів. Шостого грудня зайняв Гінденбург Лодзь, Австрійці віднесли перемогу поміж Кросном і Заклічином, 17 зайнято Пьотркуф. Усе разом приневолило Москалів подати ся на Ривку й Ніду та закопати ся. Війна прийняла позиційний характер.

По битвах під Лімановою та Лодзю прийшло також на російському фронті в Польщі й західній Галичині до позиційної війни. Ворожі армії закопали ся в стрілецьких окопах вздовж Дунайця й Ніди; далі на північ йшла лінія окопів через Хенціни, попри Лопушно, Мнін, Шарнов, Іновлодзь, Раву на схід від Скерневіц через Сохачев попри Плоньск до Цеханова, наближаючи ся до Східної Пруссії. Тут у північній Польщі війна не перейшла в позиційну, противно через цілий грудень і січень розгравали ся тут подвижні бої й досягнули вершок з початком лютого в новій великій битві на мазурських озерах Східної Пруссії.

Десята російська армія, яких 200.000 жовнів, приневолила німецького генерала Бельова подати ся в січні на мазурські озера.

Москалі зайняли вдруге своїми військами Східну Пруссію. Та вже з початком лютого Німці назбирали стільки війська, що могли забрати ся до випирання Москалів поза границі держави. Двома кольонами рушили Німці на Москалів: ген. Айхгорн

заходив з півночі, ген. Ліцман з полудня, а рівночасно Бельов держав ся в середині, не атакуючи, тільки заховуючи оборонне становище. Айхгорн вийшов від Тільзіту і в напрямі до Ейдкунен, Вірбаллен і Кіберті обійшов російську армію та відтяв їй відворот. Тоді вдарили разом усі три німецькі армії й цілком рознесли десяту російську армію. Дістадо ся там у німецькі руки 100.000 полонених і 300 гармат; російських трупів обчислюють на 65.000. Дев'ять днів тривала ся битва, Німці виперли Москалів з Східної Прусії й переслідували війська, що втікали, аж до лісів коло Августова.

На самім правім крилі австрійсько-угорської армії в коломийських і буковинських Карпатах виконала армія Пфлянцера-Бальтіна, зложена з жовнірів усіх народів Австро-Угорщини, так само в місяці лютім знамениту офензиву, що дня 16 лютого увінчала ся по дводневній завязтій битві увільненням Коломиї, а дня 21 лютого випертем Москалів з Станиславова. Наслідком тих подій уступили Москалі без битви з столиці Буковини Чернівців. Сим способом з кінцем лютого прогнано Москалів з нашого Покутя та з Буковини. Де-кількама наворотами починали Москалі офензиву проти покутсько-буковинського фронту, але Пфлянцер зайняв такі позиції й так знаменито укріпив свою армію, що і значно переважаючі сили російських військ не потрапили нічого вчинити.

Треба згадати, що в карпатських боях армії ген. Пфлянцера брала участь сотня Українських Січових Стрільців під проводом покійного Кліма Гутковського. Ся сотня відзначила ся особливо в приступі на гору 995, де хоробрі Стрільці по завязтих боях прогнали з верха гори значно переважаючі російські сили, при чім у самий полон забрали вчетверо стільки російських салдатів, скільки числила сотня.

В склад армії Пфлянцера входять також українські гуцульські добровольці з Буковини, зорганізовані послом Васильком. Для сих українських добровольців характеристичне, що се переважно старші віком люде, поза ополченським обовязком; коли одначе ходило про долю буковинської України, радо вхопили за оруже, щоб боронити своїх рідних гір, батьківської землі та конституційних свобод українського народу. Кажуть, що, як уродить ся малий Гуцул, перше ніж до мами, простягає рученята до кріса, бо кождий Гуцул знаменитий стрілець, око добре й рука певна, як у молодого хлопця, так і в старого господаря, — не диво, що се й гуцульський легіон уславив ся як першорядні стрільці та завязаті витривалі жовніри!

Вже було сказано, що в осени 1914 р. Москалі спрямували свої армії в Карпати, сподіваючи ся сим способом відлучити австрійські армії від німецьких на шлезькій границі, а дальше передістати ся через Шлеск до Відня й Берліна. Машеруючи в Карпати, Москалі бажали осягти ще й політичну мету, щоб на вершках карпатських гір замайв російський державний прапор. Заткнення російського прапора в Карпатах мало образково представляти прилучення Східної Галичини до Росії, символізувати „возсоединеніє всех русских земель“. Дальше йдучих плянів Москалі наразі не мали, тому переправивши ся без значного опору через верхи Карпат, остановили ся на угорській Україні.

Кажемо, без значного опору — бо справді в осени й зимі 1914—15 р. лише слабкі австро-угорські відділи здержували російську офензиву в Карпатах. Якби Москалі змогли були в ту пору використати таку слабку оборону карпатської лінії, певно повело ся-б їм заллзати своїми військами угорську рівнину, а навіть наблизити ся під мури Будапешту. Але такий марш через Карпати на Угорщину не був зразу в пляні російської стратегії. Дорогу до Відня визначив собі Миколай Миколаєвич через Шлеск, а не через Карпати й Угорщину та за се належить ся повне признание австро-угорським і німецьким начальним військовим управам, що так знаменито відгадали й передбачили російські стратегічні наміри.

Щойно здержавши московський напір на шлезьку границю, союзні армії взяли ся до оборони карпатської лінії.

З огляду на се треба відрізнити дві стадії карпатської війни: від осени 1914 до початку 1915 р. й від нового, менше більше року до весни. В першій стадії Москалям ходило тільки про тактичний маневр і політичний символ, зі сторони союзних армій оборона була більше маскована ніж дійсна; в другій стадії Москалі напружили всі свої сили, щоб сфоресувати Карпати й через Угорщину передістати ся до столиць: Будапешту, Відня та Берліна. Одначе в сій стадії став проти російської армії залізний вал союзних військ.

Від початку 1915 р. ведуть Москалі завзяту офензиву в Карпатах. До весни зведено в карпатських горах довжезний ряд кривавих боїв. Коло Дуклі, Лупкова, Ужока лягли гекатомби найкращого російського жовніра, як розшалілі хвилі моря вдарили приступ за приступом російські війська об гранітну скелю союзних армій. Коли кажемо стіну, то не можна порівнювати з тою стіною, в якій від початку італійської війни стоять неподвижно австро-угорські війська. Будова Карпат не дозволяє повести одної оборонної лінії непрірваною стіною так, як можливе

се в Альпах. Карпатські гори не творять одної лнії хребтів, але безчисленні групи, поміж котрими є проходи й обходи. Тому не можна було повести одної правильної оборонної лнії, тому карпатська війна не мала характеру позиційної війни, але за цілий час було менше або більше подвижною. З сеї причини всіх т. зв. „російських „проломів“ не можна ставити на рівні з правдивим проломанням фронту, були се тільки незначні успіхи місцевого значіння, які цілком не впливали на цілу боеву лнію.

Карпати прозвано „гробом російської армії“, бо справді Миколай Миколаєвич загребав там цвіт і силу своїх військ. Страти союзних військ були без порівняння менші, а се тому, що за цілий час карпатської кампанії центральні держави держали ся в дефензиві й вибирали все такі місця, котрих можна було боронити при найменших утратах.

Все-ж-таки героїзм і витривалість союзних військ заслугоє на подив. Серед незвичайно сильних морозів, величезних сніжних засипів, у диких пралісах, на гірських бездоріжжях — видержали, здавало ся, непереможний напір щораз свіжих і свіжих російських військ. Російські війська одні гинули й калічили, на їх місце приходили нові, свіжі й здорові — центральні-ж держави видержали майже ті самі, майже не змінювані. Тут треба згадати, що самий упадок Перемішля дня 18 марта увільнив двістатисячну російську армію від облоги та позволив ужити її як свіже зміцнення російських карпатських армій. Одначе ціла карпатська офензива, по котрій почвірне порозумінне, а передусім Росія сподівали ся не знати яких воєнних успіхів, принесла Росії тільки таке страшне знищення сили та чисельности її армії, що по карпатських боях зникла безповоротно чисельна перевага російської армії над центральними державами, котра з початком війни представляла ся як шість на одного.

Була вже згадка про упадок Перемішля. Про сю твердиню треба дещо сказати, бо її доля стоїть одинока між усіми численними твердинями, які в сій війні відіграли ролю. Ми говорили вже про те, як в осени 1914 падали одна по другій белгійські та французькі твердині під стрільнями німецьких та австро-угорських гармат найбільшого калібру, прийдеť ся ще говорити про здобування численних російських твердинь. Доля всіх тих великим коштом і високою технікою укріплених місць, котрі перед війною вживали слави „ніким і нічим нездобутих“, — виказала, що нема такого сильного форту, нема такого грубого бетону, побудованого на залізі, який зміг би встояти перед силою удару стрільна найновіших німецьких чи австро-угорських моздрів. Російська армія не знає тайни будови тих гарматніх

велетнів, перший раз Радко Дімітрієв вибрав ся на перемиську твердиню з такими гарматами, котрі в прирівнанню до величезних моздїрів союзних армій виглядають, як гуцульська рушниця власного виробу в прирівнанню до манліхера. Недостачу гармат, придатних до здобування новітньої твердині, Радко бажав при першій облозі заступити приступами піхоти на форти. Вислід був такий, що Перемишль з'їв десятки тисяч російської піхоти, а перемиські форти всі до одного zostали ся нездобуті. При другій облозі, що почала ся з падолиста, Москалі не пробували вже силою здобути перемиську твердиню, а рішили голодом примусити її до здачі. Так і стало ся! Дня 18 марта 1915 Перемишль мусів піддати ся, бо не було чим жити ні людей, ні коней. Розумієть ся, що перед здачею самі Австрійці висадили в повітрі всі форти, поторопили гармати, порозбивали рушницї, знищили запаси пороху та мунїції — Москалі ввійшли до порожних розвалин нездобуто-сильної твердині й вивезли відти лише 117.000 голодних і з недостачі поживи цілком ослаблених жовнірів і 2307 офіцерів.

Говорячи про карпатські бої, годї не згадати про наших Українських Січових Стрільців! Не тільки тому, що вони наші, що се українська добровільна армія, воїни за ідею, за волю України, але ще й тому, що домагаєть ся згадки їх хоробрість, вправність, відвага — одним словом, їх мілітарні заслуги!

Жаль, що не можна тут довше спинити ся на воєннім поході українського Стрілецтва, що не можна докладнїйше описати хочби лише визначнїйших моментів з участі українських легіонерів в європейській війні — рамки нашого огляду за вузькі на се, тож мусимо обмежити ся до короткої згадки.

Від вересня 1914 беруть Українські Січові Стрільці участь у карпатських боях. Переходів через Карпати боронили наші добровольці вже тоді, коли оборона Карпат зі сторони союзних військ була більше маркована ніж серйозна та дійсна й тоді положили вони великі заслуги з мілітарного боку, вже тоді увійшла в пословицю фраза, дуже часто уживана командантами сусідніх з Стрільцями австрійських відділів — „небезпека серйозна, Українці вперед!“

Для пояснення треба сказати, що легіон наших добровольців називають коротко „Ukrainer“ (Українці).

Дня 10 вересня 1914 вийшла перша сотня У. С. С. у бій на провалі Веречки під проводом В. Дїдушка, 17 вересня

сотня О. Семенюка взяла участь у боях на ужоцькім провалі; 26 вересня рушили в бій сотні С. Горука, Д. Вітовського, І. Будзиновського; 30 вересня сотні М. Барана, Е. Коника, І. Коссака й О. Букшованого під проводом курінного Грицька Коссака. Сим способом до кінця вересня стояв уже цілий стрілецький корпус у боевій лнії й від тої пори бачимо наше Стрілецтво ненастанно в боях. Зразу йшли наші Стрільці як звичайна піхота до стрілецьких окопів, опісля показало ся, що як інтелігентні люде надають ся краще до патрулювання, до розвідної служби. В тій галузи воєнної служби Стрільці виявили себе так знаменито, що прозвано їх „очима й ухами карпатської армії“. Не треба одначе розуміти, буцім-то в иншого роду боротьбі Стрільці не визначають ся, противно в рішаючих моментах ідуть в розстрільну й бють ся завзято, витривало та холоднокривно; у скрутних хвилях беруть участь у приступах на багнети й також тут заслуговують собі на щирі признання та великі похвали. Найбільшу славу в протягу карпатської кампанії здобули собі Стрільці обороною гори Маківки. Приказ дивізійної команди звеличав тоді щирими словами одушевлення геройську боротьбу У. С. С. на Маківці, називаючи сей епізод „галузкою золотих лаврів в історії воєнних подвигів українського народу“...

Дня 2 мая зайшла на східнім театрі війни подія, що одним махом змінила ціле воєнне положення, витворене дотеперішнім перебігом російської війни проти центральних держав. Дня 2 мая довершив ся славний пролім російського фронту над Дунайцем. Від 6 до 10 години рано гуділи безнастанно гармати, засипуючи російські війська градом тяжких стрільн, о 10 годині рушили кольони піхоти до приступу, над вечером появилася в російській боевій лнії прірва, широка на 16 km, а в руки союзників попало поверх 20.000 полонених. Сей пролім довершив ся під командою генерала Макензена. Дня 3 мая проломив ся через російський фронт коло Громніка австро-угорський 14 корпус, німецька армія ген. Франсуа здобула дуже сильно укріплену гору Беч, армія Йосифа Фердинанда виперла Москалів з лісистих скель побережа ріки Біла, 4 мая крило армії Макензена досягало вже ріки Віслоки. Рівночасно наперла від полудня, з Карпат армія Бороевича, а німецький генер. Емміх загородив своїми військами відворот російських військ з дуклянського просмику. Російська армія не могла здержати сього напору з різних сторін: армія Радка Дімітрієва подавала ся у безладі й переляканім поспіху, ціла шоста армія втікала прискорено з Карпат, також знад Нїди мусїли Москалі усту-

пити. До 12 мая було в руках союзних держав 120.000 російських полонених.

14 мая розпочався приступ на Ярослав, 3 червня вперто Москалів з Перемишля. Рівночасно армії Бем-Ермолі, Лінзінгена та Пфлянцера-Балтіна напірали на Москалів від полудня, паралельно до бігу Дністра. 14 червня досягнула армія Макензена велику перемогу під Мостискама й відступала під Городок. 12 червня зайняла армія Пфлянцера Заліщики, 20 велика перемога під Магеровом і Городком, 22 зайняла армія Бем-Ермолі по завязаних боях Львів, 27 уступають Москалі з півдня Рави Руської та Жовкви, 28 армія Лінзінгена здобуває Галич, причім відзначаються наші Стрільці, а сотня Вітовського входить перша до колишньої столиці українських князів. У перших днях липня Москалі подаються на лівий берег Золотої Липи — на правім березі закупаються австро-угорські війська та в такому положенні наступає тут, себто в східній Галичині застій операцій, коли рівночасно в Польськім Королівстві поступає офензива нестримно вперед.

На найдалішій півночі в ковенській губернії армія Бельова відносить знаменитий ряд перемог в околиці Шавлів, гонить перед собою російські війська, обсаджує Віндаву, Тукум і дорогу до Мітави, наближається до Риги та тим способом загрожує московській армії від півночі, обходячи кругом російську боеву лінію та втискаючи її в кліщі російських позицій в Польщі. Від полудня межі Вислою й Бугом вдираються армії Макензена й Йосифа Фердинанда, ся остання зводить тяжкі бої в перших днях липня в околиці Красіка, але виходить перемогливо та випирає Москалів на схід і на північ. Армії Гольвіца й Шольца переходять до рішучої офензиви в північній Польщі. 14 липня розбито Москалів коло Прасниша та приневолено подати ся над Нарву. 23 липня падають у руки німецької армії укріплені місця Остроленка, Рожани й Пултуск. Москалі приневолені подати ся на лінію Буга. Армія Войрша торощить тимчасом Москалів межі Вислою та Піліцею, наближається до твердині Івангороду, обсаджує цілий лівий берег Висли аж по Кальварийську гору та прикінці липня переправляє ся в декількох місцях через Вислу межі устем Піліци й Козеніцями, Сі операції мають такий наслідок, що й на захід від Варшави Москалі опускають позиції над Равкою та Бзурою і подаються на лінію варшавських фортифікацій. Рівночасно з тим паде дня 30 липня місто Люблин у руки армії Йосифа Фердинанда, а армія Макензена

обсаджуює шлях Холм—Люблин—Івангород; 31 липня дістається Холм, прастара українська столиця, в руки німецьких військ. Від північної границі Галичини аж до полудневої границі східної Пруссії кипить ненастанно боротьба, в котрій союзні війська випирають крок за кроком Москалів щораз далі на схід, а рівночасно праве й ліве крило союзних армій зближаються до себе й загортають російські війська, неначе в кліщі. Праве крило опановує 1 серпня Володимир Волинський, 5 серпня твердиню Івангород, ліве крило твердиню Ломжу 10 серпня, середина армії осягає дня 4 серпня величезний не тільки мілітарний, але й політичний успіх, здобуваючи столицю Польщі Варшаву.

На самій півночі німецькі війська обсаджують 7 серпня Мітаву й наближують ся до берегів Двини коло міста Фрідріхштат. Далше на полудне здобувають у половині місяця серпня міста Ковно та Вільну, 20 серпня паде велика твердиня Новогеорґієвск, 23 неприступна й дуже сильна твердиня Осовець, 25 серпня вступають союзні війська до твердині Бересте Литовське, вкінці 2 вересня здобувають Городно, 31 серпня займають австро-угорські війська твердиню Луцьк, а 8 вересня твердиню Дубно. Цілий світ з подивом і запертим духом дивив ся на ті незвичайно скорі поступи офензиви центральних держав проти Росії. Як дозрілі грушки з дерева падали одна по другій російські твердині. Як лявіна, котрої не здержати, йшли армії центральних держав все далі й далі в глибину Росії, заливаючи щораз більші й ширші прогори царської імперії.

Також у Галичині розпочала ся в другій половині серпня паново австро-угорська офензива. Проломано знову російську лінію над Золотою Липою та переступлено Стир коло Бродів. При кінці серпня вступають побідні війська до Золочева, першого вересня відбивають Броди й на цілій лінії до Дністра випирають московські війська за Стрипу. Москалі подають ся на Серет і тут займають знаменито побудовані укріплення.

У дальших місяцях ведуть ся час від часу завзяті бої поміж ріками Стрипою та Серетом. Зразу виступають офензивно австро-угорські війська й наближають ся до Тернополя, Теребовлі й Чорткова, опісля Москалі переходять до офензиви й посувають ся декілько кілометрів на захід так, що вкінці біг Стрипи стає граничною лінією межі російським і австрійським фронтом. Союзні армії вконують ся і укріплюють свої становища так сильно, що хоча значна часть союзних військ відходить проти Сербії й хоча Москалі напружують декілька

разів всі свої сили, щоб проломити сей фронт, усі зусилля Москалів зостають ся цілком без успіху.

В боях над Золотою Липою, Стрипою та Серетом беруть участь Українські Січові Стрільці. „Золота Липа забрала наше золото“, пише отаман Дідушок у листі до Відня, „але Стрільці доказали такого геройства, яке мусить перейти до історії! Ті наші студенти, що лягли над берегами Липи, рішили в тім місці побіду в користь центральних держав.“ Другим місцем тяжкої проби й великих страт, а рівночасно і голосної слави та правдивої заслуги було село Семиківці. Тут знову наші Стрільці врятували ситуацію своїми грудьми в таку саме хвилину, коли Москалям удало ся проломити фронт і вдерти ся в австрійські окопи.

У вересні відбуваєть ся цілий ряд боїв на Волині коло Дубна, коло Кольок над річкою Кормин, коло Чарторийська. Союзні армії осягають тут Стир і Ясьолду, займають місто Пинськ, дальше на північ іде лінія Огінським каналом, рікою Шара до Німану, відти понад історичну ріку Березину до Сморгоні, а далі трошки на схід вигненим луком через Постави до Дінабурга, а від Ілюкста вздовж Двини аж під саму майже Ригу. Се лінія, яку осягли союзні війська серед ненастанних боїв у серпні й вересні. В другій половині вересня ся лінія дізнає лише місцевих незначних змін і усталоєть ся як лінія позиційної війни в останнім чвертьроці 1915. Тут і там пробували декількома наворотами Москалі проломити сю лінію, але всі їхні заходи принесли їм тільки великі втрати в людях, а зрештою не удало ся їм ані перервати фронт ані відперти центральні держави хочби трохи на захід.

З кінцем 1915 р. вислід війни межі Росією та центральними державами представляєть ся так, що 350.000 квадратних кілометрів російської державної території находить ся в окупації центральних держав, за се в руках Росії буде ще яких 3.000 квадратних кілометрів у східній Галичині. Ціла польська національна територія лежить сьогодні поза фактичними границями царської імперії, крім того значні простори української, білоруської та литовської землі належать до окупації центральних держав.

Усі твердині, які за французькі гроші Росія побудувала в останніх роках на німецькій і австроугорській границі, лежать у румовищах, тільки ніби на показ світить ся Рига й Рівне; близько півтора мільона полонених російських жовнірів приміщують ся в баракових таборах Німеччини й Австро-Угорщини. Кінець 1915 р. полишає російську армію так ослабленою, що нездатною до офензиви.

Війна Італії против Австро-Угорщини.

Дня 23 мая 1915 р. Італія объявила Австро-Угорщині війну. Так сумно скінчив ся довголітній военний союз між Італією й Австро-Угорщиною! Нечуваність такого вислідку довголітньої приязни — не в тім, що між недавніми союзницями прийшло до оружно́ї розправи — таке трапляєть ся досить часто, але в тім, що союзниця Італія постановила використати скрутне положення союзницї Австро-Угорщини саме в такім випадку, в котрім по умові була обовязана прийти з помічу загроженій союзницї. Якби між Італією й Австро-Угорщиною виникли були спори та непорозуміння й вони довели до війни, не було-б у тім нічого дивного, але Італія вдавала до останньої хвилі приязнь, а щойно, як Австро-Угорщина замотала ся в війну, напала й собі на неї, щоб зрабувати краї, щоб відтяти монархію від моря, щоб одним словом завдати їй смертний удар. В сїм саме лежить незвичайність і нечуваність поступку Італії, отсе кидає на італійську політику тавро етичної здичілости та виріжняє її в міждержавних відносинах віроломством, зрадою та підступом.

Тридержавний союз Австро-Угорщини, Німеччини й Італії зобовязував кожду з союзниць спішити з воєнною помічу на той випадок, якби одна з союзниць мусїла вести війну проти Росії. Коли вибухла війна mezi Німеччиною й Австро-Угорщиною з одного боку й Росією з другого й коли обидві перші союзницї рахували ще на поміч Італії, Італія відмовила ся помогти, подаючи викрут, що заціпною стороною є не Росія, а центральні держави.

Другого серпня 1914 італійський король запевняв ще власноручним листом цісаря Франца Йосифа, що Італія збереже сердечно-приятельську поставу супротив Австро-Угорщини.

Ся обіцяна „сердечно-приятельська постава“ виявила ся незабаром домаганням, зверненням до Австро-Угорщини, щоб Італії відступлено деякі землі „за неутральність“. Австро-Угорщина обіцяла територіяльні уступки на випадок, якби сама набула якісь території на Балкані. Се діяло ся в серпні. Тимчасом умер італійський міністер Сан Джуліано. Його наслідник Жид Сонніно виступив у грудні з новим енергічним жаданням територіяльних уступок. Розпочали ся довгі переговори й довели до того, що в марті 1915 Австро-Угорщина годила ся відступити Італії цілий полудневий Тиролю.

Сан Джуліано жадав уступок на той випадок, як Австро-Угорщина сама набуде нові території — Сонніно домагав ся

відступлення італійського Тиролю, Боцену, Гориції, Побережа, кусника Каринтії та цілого ряду далматинських островів — саме тоді, коли Галичину зайняла Росія, а в Сербії не було ані одного австро-угорського жовніра.

Ось знаменитий взірць „серечно-приятельської постави“.

Не зважаючи на ті „скромні“ жадання Італії, Австро-Угорщина не зривала переговорів, протинно готова була на далекойдучі уступки, щоб лишень удержати мир з Італією. Та се наніщо не придало ся. Дня 4 мая Італія виповіла союзну умову, а 23 обявила війну.

З перебігу тих переговорів і торгів виходить без сумніву одно, а то, що Італія рішила виступити оружно против Австро-Угорщини зараз з вибухом війни, усі-ж переговори мали послужити тільки до того, щоб зискати на часі й ліпше до війни підготувити ся. Виходить, що італійські політики тому тільки не розпочинали воювати против Австро-Угорщини ще в серпні 1914, що управа італійської армії не була як слід підготовлена до війни.

Дотеперішній перебіг італійської війни виказав одначе наглядно, що й ті довгомісячні підготовлення не потрапили поставити італійську армію на такий висоті, щоб вона могла успішно міряти ся з австро-угорською!

Австро-угорсько-італійська війна розпочала ся з першого кроку поражкою Італійців. Дня 24 й 25 мая австро-угорська фльота виконала наступ на східне побереже Італії тай, обстрілюючи густо побережну залізницю й пабережні укріплення, осягнула знамениті мілітарні успіхи.

Австро-угорська сухопутна армія зайняла рівночасно оборонні становища вздовж італійської границі й вижидала наступів зі сторони італійських військ. Австрійські становища були, що правда, самі собою з природи добрими й неприступними, але технічно не були як слід викінчені й тому начальна управа австро-угорських військ згори рахувала, що перша оборонна лінія моттима видержати напір лиш короткий час, і тому за першою лінією будовано поспішно другу, яка мала кінець кінців здержувати Італійців.

По піврічній італійській війні показало ся, що рахунки начальної управи австро-угорської армії були ще за оптимістичні для італійської армії! Усі зусилля Італійців не потрапили навіть сього осягти, з чим згори рахувала ся Австро-Угорщина як з конечністю супроти слабого технічного випосаження першої оборонної лінії. Навіть з сеї першої лінії не мусіли австро-угорські війська уступити!

Не хочемо одначе сим сказати, буцїм-то Італійці не трактують поважно своєї воєнної задачі, буцїм-то австро-угорським військам приходить ся легко відшпирати італійські наступи. Противно! Італійсько-австро-угорська війна є мабуть чи не найбільше кривава з усіх сучасних воєн. Тай італійські жовніри дали стільки доказів героїства й посвяти, що мусимо про них висловлювати ся тільки з пошаною, цілком противно ніж про італійських політиків і дипломатів.

Одначе, коли всі воєнні зусилля Італії принесли їй тільки величезні втрати в людях, а ніяких мілітарних успіхів, то се змушує нас до подиву для героїської витривалости та завзяття австро-угорських військ і для вмлости використовувати так знаменито користи природного положення боевої лінії.

На ріжних місцях боевої лінії Італійці намагали ся в ріжних часах проломити австро-угорський фронт. В тій цілі обстрілювали вперед т. зв. „тарабановим огнем“ артилерії становища противної армії. Описи сього тарабанового огня серед альпійських ґранітних скель витворюють вражінне казочного пекла! Ненастанний гук канонади розростаєть ся в гірським відгомоні до божевільного реву всіх гір і всіх гірських пропастей. Від удару стрільн об голі скелі розскакують ся дрібні відломки каміння на всі сторони неначе міліонові кульки шрапнелів і густим градом ранять та убивають. Лускіт, ломіт і рев такий страшний, що люде слабшої нервової конструкції сходять з розуму. По кількогадиннім таким страшнім пеклі лунає команда *avanti!* И кольони італійської піхоти ідуть до приступу... Тарахкотять австрійські машинкові карабіни і змітають покотом сотки й тисячі відважних італійських жовнірів, а боева лінія стоїть твердо й непохитно!..

Ось такий більше-менше перебіг мають італійські офензиви. Було їх досі над самою Сочєю п'ять. Тривали днями й тижнями, а кінчили ся величезними втратами в рядах італійської піхоти. Лишнева офензива на ґорицьке укріплене становище пожерла Італійцям 100.000 люда. Третю офензиву над Сочєю оцінюють на 150.000 італійських утрат! І так кінчають ся всі дотеперішні офензивні змагання Італії. Страшно подумати, що стільки людського життя та здоров'я, стільки праці та майна йде марно через імперіалістичні забаганки італійських політиків!

Визначнішим моментом в італійській війні було бомбардування міста Ґориції. Щоб зігнати на чимось злість свого безсилля, Італійці взяли ся обстрілювати необоронне місто позаду австро-угорських становищ. Цілими днями спадали страшним градом гарматні стрільна на вулиці й мешкання Ґориції. Се

обстрілювання принесло страшну руїну містови й мирним мешканцям, мілітарного успіху не дало ніякого.

Супроти того, що вже шість місяців Італійці розбивають собі надармо голови об австро-угорський непохитний фронт, що усі події на італійським фронті до себе подібні, подрібно описувати їх нема потреби. Вистане сконстатувати, що італійська війна в 1915 р. принесла Італії тільки самі нещастя й самий сором.

Турецька війна.

Імперіялістичні змагання Росії віддавна загрожували існуванню турецької держави. Ще Петро Великий указав своїм наслідникам у завіщанню, що Росія повинна змагати опанувати Царгород, що повинна стати сподкоємницею колишньої візантійської держави щодо володіння над східною Європою. Не ходить про те, чи завіщання Петра Великого правдиве, чи підроблене пізнійше, важне тут, що мрією, бажанням і метою російської політики було віддавна знищення турецької держави, опанованне Константинополя.

Проти тих замахів Туреччина мусіла шукати собі захисту в інших європейських державах, використовуючи їх часову ворожнечу до Росії. Аж до хвилі порозуміння між Англією та Росією, Туреччина опирала ся об Англію. Англія переперла те, що російська чорноморська флота не дістала вільного переїзду через Дарданелі. Англія давала своїх морських офіцерів на інструкторів турецької військової флоти, англійські інженіри побудували укріплення Дарданелів.

Супроти того, що в теперішній війні Англія тісно звязала ся з Росією та прирікла попірати російські пляни дотично Царгороду, одинокє місце для Туреччини було по стороні центральних держав. Не було найменшого сумніву, що Росія піде воєнним походом на Царгород, як лише удасть ся їй побідити центральні держави. Російські політики й вояки голосно кричали, що через Берлін і Відень веде дорога до Царгороду.

Зараз з вибухом війни в серпні 1914 Туреччина стала на бік центральних держав. Правда, відкритої війни не розпочинала, бо ходило про те, щоб підготувити ся, а ще важнійше, щоб поперебудовувати дарданельські укріплення, построєні, як уже сказано, англійськими інженірами. Не гаючи ся, Туреччина спровадила німецьких інженірів, підготування війська віддала німецьким офіцерам, свою флоту підчинила німецьким командантам.

Не залигло се все в тайні перед тодішнім потрійним порозумінням і тому політики порозуміння лише чигали на зачіпку, задля якої можна-б Туреччині объявити війну.

Перша зачіпка вивязала ся з пригоди двох німецьких воєнних кораблів „Бресляв“ і „Гебен“. Вістка про вибух війни межи Німеччиною та Францією застала сі кораблі біля Месіни й вони розпочали зараз бомбардування побережя французького Альжіру, обстрілюючи Філіпівль і Бон. Тут почала їх нападуствати англійська середземноморська фльота, вирушивши проти „Гебену“ і „Бресляву“ з тринадцятьма кораблями й десятима торпедними човнами. Не дивлячи ся на сю величезну перевагу англійської фльоти, німецькі кораблі вдали ся в боротьбу, ушкодили декілька кружляків і торпедників, передерли ся через англійську лінію й утікли на схід до турецького моря. Англія зажадала видачі обох кораблів, але Туреччина закупила їх до своєї фльоти й перехрестила на „Султан Селім“ і „Міділі“.

Се, розумієть ся, до краю обурило порозумінне та стало ясно, що тут без війни не обійдеть ся. І справді дня 28 жовтня напала російська чорноморська фльота на турецьку, але турецька відперла напад, затопивши один російський міноносець і один торпедник. У відповіді на се турецька фльота вибрала ся проти російського побережя: в Одесі затоплено канонірку, помічний кружляк і багато перевозових кораблів, крім того ушкоджено пристанні будівлі, рівночасно заподіяно багато шкоди в пристанних будівлях Новоросійська й Феодосії.

Слідом за сим пішли воєнні операції на суші. Турецька армія заатакувала російську на кавказькім фронті, а рівночасно розпочала похід проти євєцького каналу, себто проти Англії. Сим робом повстали два нові воєнні fronti, турецько-російський і турецько-англійський. Анї на однім з тих двох нових театрів війни не прийшло й досі до рішаючих подій.

Зате більше рухливим показав ся воєнний театр у Мезопотамії. Англіїці перевезли туди значну армію й почали наступати на Туреччину, щоб відтягнути турецькі сили з Кавказу та сим способом уможливити Москалям вдерти ся у середину турецької держави. Та не так гладко пішов сей маневр, як уявляли собі англійські полководці. Дрібними розмірно силами Турки здержували довгі місяці англійський напір, аж улітку та в осени 1915 р. зміцнили свої сили й тоді розпочали зі свого боку офензиву. В декількох рішаючих битвах зазнали Англіїці такої великої халени, що вкінці були приневолені подати ся поспішно назад й зайняти укріплені місця над Тигром.

У цих боях брали визначну участь добровільні формації бедуїнів і нанесли Англійцям багато болючих утрат.

Головним театром турецької війни аж до початку 1916 р. були Дарданелі.

Потрійне порозуміння взяло собі вже з початком 1915 р. за головну задачу вибороти вільний переплив фльоти через дарданельський просмик. Руководилося при тім економічно-стратегічними та стратегічно-політичними цілями.

Вільний переплив через Дарданелі мав би получить незамерзаючим морем держави потрійного порозуміння між собою, а дальше головного доставця муніції для порозуміння, Америку з Росією.

Вже від половини 1915 р., зглядно навіть від весни тогож року починає в Росії щораз гострійше проявляти ся недовстача оружя й муніції. Російська воєнна управа знала, розуміється, задалегідь, що воєнних матеріалів їй нестане, й тому перла до здобуття Дарданелів.

Крім того в Росії назбиралося багато сирого матеріалу, збіжжя, шкіри тощо, якого слабо розвинений російський промисел не в силі переробити. Увесь сей матеріал мав через Дарданелі дістатися до західної Європи, а з західної Європи мала тож дорогою поплисти в Росію муніція. Здобуття Дарданелів було би зміцнило ціле порозуміння і економічно і стратегічно.

Зайняття Царгороду було б для нього величезним політичним успіхом. Розгром Туреччини спонукав би балканські держави вдатися в війну по стороні порозуміння. З отсих причин порозуміння взяло ся на правду з напруженням усіх своїх сил форсувати Дарданелі.

Дня 19 лютого 1915 підпилила під Дарданелі злучена англійсько-французька фльота й почала обстрілювати зовнішні форти дарданельських укріплень. Вже в тій першій офензиві стратило порозуміння три великі кораблі. Від 25 лютого до 1 марта тривала друга офензива з моря на сушу, себто з кораблів обстрілювано дарданельські укріплення. Круг зовнішніх фортів ушкоджено в високім ступні, але всякі проби висадити війська на сушу Турки відперли.

Турки подали ся в круг внутрішніх фортів і, стріляючи звідти, затопили 7 марта по одному англійському та французькому кружлякови. Коло заливу Сарос висадило порозуміння незначну, армію, але вже 11 марта Турки зігнали її з суші назад на море.

Дня 18 марта виконало порозуміння головний напір на внутрішні форти, але сей напір покінчив ся розгромом атакую-

ючої фльоти. Англійський дреднавт „Іррезістайбл“ і два панцирні кружляки, французький „Буве“ й англійський „Океан“ пішли на одно. Французький панцирник „Галюа“ був так ушкоджений, що мусів опустити місце бою, а така сама доля постигла й англійський. Крім того потонули три торпедники. Вислід сих боїв переконав порозумінне, що атаками фльоти не можна знівечити Дарданелів, і тому порішено йти до сеї ціли сухопутною офензивою.

Порозумінне висаджує значні сили на сушу та дня 26 квітня виконує злучений приступ і сухопутної армії і фльоти. Але акція фльоти і сим разом не дала успіхів, а висадити армію повело ся тільки на кінчику півострова Галіполі. Від сеї пори порозумінне занехує вже безпосередню акцію фльоти проти дарданельських фортів, звертаючи головну увагу на висаджування армії на сушу та на наступи сухопутної армії. Фльота криє тільки висадку військ і підпомагає акцію піхоти на суші. Але й ся звужена акція фльоти не хоронить її від великих утрат. Турки затоплюють багато транспортних кораблів, 13 мая іде на дно панцирник „Голіят“; 16 мая появляють ся німецькі підводні судна на турецькім морі й затоплюють англійський панцирник „Тріумф“ і „Мажестік“, іде дальше на дно лінійний корабель „Агамемнон“, англійський помічний кружляк і російський „Пантелеймон“. Се все діяло ся в останніх днях мая. Наслідком сих знаменитих успіхів фльота порозуміння стає обережніша й її втрати в дальших місяцях маліють, а разом з тим вигасає цілком її акція. Обраховують, що під Дарданелями потерпіло порозумінне втрат у кораблях яких 140.000 до 150.000 тон.

Тимчасом усі проби сухопутного корпусу на Галіполі здобути укріплення Дарданелів приступами на суші затоплюють Турки постійно в крові Англійців і Французів. Кожда нова шумно заповідана офензива, що мала приборкати Дарданелі й ворота Царгорода відчинити для порозуміння, кінчить ся однаково сумно. По день 11 грудня 1915 самі Англійці обраховують свої втрати в людях на 209.675. Треба догадувати ся, що втрати Французів будуть ще більші, бо Англійці звісні з того, що себе більше щадять і зашановують.

Коло половини грудня Турки розпочинають офензиву на Галіполі. Під проводом німецького генерала Лімана фон Зандера виперго 19, 20 й 21 грудня англійсько-французькі війська зпід Анафорта й Арібурну. З початком нового року, 9 січня 1916 армія порозуміння була приневолена опустити цілий галіпольський півостров!

Ось так скінчив ся шумно заповіданий похід порозуміння на приборканне Дарданелів і здобутте Царгороду. Нїодного внутрішнього форту дарданельської твердині не опанував ворог, нїодно вороже стрільно не досягнуло укріплень Царгороду. Лише море крови розляло ся по воді й суші, лише знищили ся тисячі молодого життя й мільйони вартости пішли намарно...

Мрія про опанованне Царгороду може вже навіть у найсмілійших снах не навідує хоробливої фантазії білого царя.

Японсько-німецька війна.

Дня 19 серпня 1914 Японія поставила Німеччині свій ультимат. Бажань ультимату Німеччина не узгляднила й так прийшло до японсько-німецької війни. Цікаво, що не втайнений в круті дороги дипломатії світ до самого 19 серпня був переконаний, буцім-то Японія використає скрутне положення Росії та вдарить від сходу на царську державу. Поспішні та гарячі політики пророкували, опираючи ся на тих надіях, скоро розшматованне Росії. Японія мала забрати всі східно-азійські посїлости Росії, а надто з Сибіри мала утворити самостійну державу, Швеція й Норвегія мали піти відбивати Фінляндію, перські війська мали загнати ся по Волгу, турецькі від полудня, а австро-угорські від заходу мали завоювати російські краї по Москву, німецькі зайняти Петербург. Також серед галицьких Українців не бракувало людей, що такою скорою й лехкою рукою ділили Росію та свої пророцтва того роду готовили ся оголошувати світови друком. Розумієть ся, що виповідження війни Японією Німеччині було якби коновкою зимної води на їх розпалену голову, зайняття-ж Галичини було їм такою зимною купілю, що не тільки погас в їх душі весь рвучкий огонь, але опанували їх такі чорні думи, що треба було щойно весняної протиросійської офензиви, щоб згадані високолетні пророки поприходили трохи до себе.

Дня 26 серпня почала Японія блокаду німецької кольонії Чинґтау, що лежить на китайськїм півострові Шантунґ, а з початом серпня висаджено там же на сушу 60.000 японського війська. Німеччина розпоряджала в Чинґтау найбільше чотирма тисячками жовнірів. Отся маленька армія боронила вартної німецької кольонії з нечуваним геройством і витривалістю аж до половини падолиста. Щойно коли 15.000 Японців пішло приступом на німецькі укріплені становища, треба було німецькій залозі піддати ся, щоб дармо не проливати крови, бо

чей неможливо було такій малій армії вдержати ся супроти трьох дивізій японського війська.

Треба ще згадати про геройство старого німецького торпедника „S 90“, що 13 жовтня викрав ся з блокованої пристани, розстрілив трьома торпедами японський кружляк „Такахіо“ на кусні, а опісля підплив під китайське побережжя, висадив на сушу свою залогу й останньою торпедою сам себе затопив.

На тім і скінчила ся японсько-німецька війна, чи радше воєнні чинности Японії проти Німеччини. Воєнний стан триває межи тими державами й далше, але не проявляєть ся ніякою иншою акцією поза тим, що Японія достарчає Росії своїх гармат і муніції. Почвірно порозумінне, особливо-ж Франція, старало ся всіма силами та способами намовити Японію, щоби прислала свої війська на австрійський терен боїв, але Японія не дала досі намовити ся до сього ризиковного кроку, а вдоволяєть ся тим, що без воєнної боротьби опанувала Маршальські, Каролінські, Палявські та Маріанські острови, які належали до Німеччини.

Війна в заморських кольоніях.

Англія використала обставину, що Німеччина, зайнята обороною свого існування в Європі, не може боронити своїх кольоній і вибрала ся на рабунок. Майже без вистрілу обсадила вже 29 серпня без опору острови Самоа; в Новій Гвінеї та Новій Померанії Німці стали до боротьби, але супроти величезної переваги мусіли піддати ся.

Найдовше держать ся Німці у своїй східно-африканській кольонії. Німецька армія під командою підполковника Летов-Форбека складала ся тільки з 250 білих жовнірів і 750 африканських Аскорів, але розпоряджала добрим оружжям і достаточним запасом муніції, тому могла як слід боронити ся. На сїм театрику війни, на північнім пограничю німецької та англійської кольонії приходило до значніших боїв, у котрих Англіїці поносили декілька разів болючі поразки. З самого початку Англіїці стягнули тут армію, зложену з 8 тисяч жовнірів, і заатакували Німців від моря, вдираючи ся до Танґі, але в початках падолиста 1914 їх так побито, що мусіли завернути своє військо з суші на кораблі. Німецька артилерія острілювала ті кораблі й один згорів від стрілів, другий став нездатний до плавби. В січні 1915 р. розбили Німці над устем ріки Умба нову англійську армію, зложену з 3000 жовнірів, і на тім англійська офензива наразі закінчила ся.

Треба пам'ятати, що східно-африканська німецька колонія оточена з усіх сторін ворожими країнами: англійськими, бельгійськими та португальськими колоніями. Цікаво, що Португалія поводитися в своїй війні супроти Німеччини не як нейтральна, а як ворожа держава, хоча формально не була з Німеччиною на воєнній стопі.

Західно-південну німецьку колонію обсадили Бури в березні 1915 р. Бурський генерал Бота мав під собою армію, зібрану з 60.000 коней, німецька армія складалася всього з 4.000 чоловік. Розуміється, що супроти такої переваги, а надто супроти того, що німецькому війську не вистало в кінці ї їмуніції та поживи, не було Німцям иншого виходу, як здати ся, щоб дармо не проливати крові.

В своїй західно-африканській колонії Камеруні Німці ставляли довго ї завзято опір. Переважаючі сили противника випирали одначе крок за кроком німецькі війська під командою Цімермана. Ї стало ся, що супроти нерівності сил мусіло стати ся. Цімерман подавав ся серед завязятих боїв зі своєю армією назад до сусідньої еспанської колонії. 1916 рік застав німецьке військо вже на землі еспанської колонії, а потрібне порозуміння оголосило з триумфом, що Камерун очищений з німецького війська. Триумф се невеликий!

Морська війна.

Англійська воєнна флота перевишала в хвилі вибуху війни флоту центральних держав удвоє, а як ще до того додати флоти Франції, Росії та Італії, виходить ясно як на долоні, що центральні держави не мали-б навіть по що свого носа показувати на море, бо так страшно переважаюча ворожа флота повинна би змести слабкі морські сили центральних держав у перших днях війни...

Опираючись на людський розум, годі було ставляти инші вигляди морській війні. А одначе! Дотеперішній перебіг морської війни виказав, що річ не в кількості та великості воєнних кораблів, але в хоробрості, підприємчистості та зручності воєнних моряків. Те, чого в дотеперішній морській війні доказали моряки центральних держав, переходить не тільки всякі сподівання, але межує з надлюдськими подвигами.

Зате англійська воєнна флота завела всякі надії. Вона вибрала собі тактику повдержливістості, резерви та з тої резерви виходила щойно під фізичним примусом противника або під моральним примусом своїх горожан і цілого світа.

Поставивши резерву за правило, Англія оголосила, що замкне Німеччину, запечатає німецькі води. В тій цілі усталила подвійний ряд кораблів у західній частині Каналу та від берега Шотландії до берега Норвегії й тим способом справді припинила закордонську плавбу Німеччини. До цього загороження Англія ужила свої менші кораблі, дредновти захопили ся в заливах Ірландії.

Не дивлячись на сю загороду, Англія не потрапила зовсім відтяти від моря Німеччину, а німецька флота доказала на різних морях справдішних чуд!

Першим славним учинком німецької флоти було се, що дня 8 серпня малий корабель „Королева Люїза“ вдер ся в устє Темзи й заложив там велику скількість мін. Англіїці затопили, правда, „Люїзу“, але англійський корабель „Амфіон“ наїхав на міну, положену „Люїзою“, й пішов на дно.

Згадане загородження німецьких вод не випускає німецьких кораблів поза загороду, однак в хвилі вибуху війни було декілька німецьких кружляків на чужих водах і вони розпочали війну тим робом, що виловлювали та брали в полон торговельні кораблі ворожих держав. Під тим оглядом усталив ся найбільше кружляк „Емден“, що наловив ворожих кораблів до вартости 80 мільйонів марок. Крім сеї матеріальної шкоди, нанесеної торговельній флоті, „Емден“ завдавав удари також військовій силі, бо затопив російський кружляк „Жемчуг“, французький торпедник „Мюске“, а надто острілював успішно пристань Мадрас та знищив телеграфічні улаштування на Кокосовім острові. Другий німецький кружляк „Карлсруге“ розвинув дуже широку діяльність виловлювання торговельних кораблів на Атлантичському океані. З полонених кораблів зробив собі сторожу, яка на 50 кілометрів довкола його окружала й остерігала від небезпеки. Такуж саму роботу „виловлювання“ вели ще отсі німецькі кружляки „Кенігсберг“, „Лейпціг“, „Дрезден“, „Ейтель Фрідріх“, „Ніренберг“ і т. д.

Ся стратегія „виловлювання“ довела також до більшої морської битви. В жовтні удало ся капітанови Шпе зібрати малу флотилію, зложену з панцирника „Гнейзенау“ та трьох кружляків „Лейпціг“, „Дрезден“, „Ніренберг“. Ся флотилія вдала ся дня 1 листопада в битву з англійською флотилією, зложеною з трьох панцирників і двох кружляків. Сили були менше-більше рівні, але перемогли Німці завдяки кращому проводови та влучності стрілів. Два англійські кораблі пішли на дно, один вийшов ушкоджений; німецькі вийшли без значнішої шкоди.

Сеї знаменитої перемоги німецької флотилії Англії не могли переболіти. Адмірал побитої англійської флотилії зібрав вісім панцирників і панцирних кружляків, узяв до помочи японські кораблі й пустив ся навздогін за німецькою флотилею. Сьомого грудня біля Фальклендських островів удало ся Англіїцям заманити німецьку флотилію в засідку. Проти німецьких кораблів стояла велика англійська флота, тільки два дреднавти „Інфлексібл“ й „Інвінсібл“ перевищали німецькі кораблі і кількістю і якістю уоруження. Про вислід сеї битви не могло бути сумніву. Командант німецької флотилії приказав кружлякам „Карльсруге“ і „Дрезден“ рятувати ся утечею, три останні німецькі кораблі вдали ся в бій, опираючи ся неімовірно довго такій величезній перевазі ворога та задаючи йому тяжкі удари. Кінець кінців затонули всі три разом з моряками.

Дня 23 січня 1915 р. прийшло до третьої більшої морської битви біля Гельголанду. По англійській стороні взяли участь: п'ять великих боєвих кружляків, їм помагали легкі кружляки та флотилія торпедників; по німецькій стороні три великі боєві кружляки й один старий кружляк. Ся битва скінчила ся розіграною без рішучої перемоги, та вже тим самим була се одна з найбільших англійських поразок. Перевага англійської флоти була нечувана, три кружляки мали самі 34·3 цент. гармати, два 30·5 сантиметрові; з німецьких тільки один мав 30·5 сантиметрові, два інші 28 сантиметрові, а старого кружляка нема властиво що і в рахубу класти. Отже три німецькі кружляки, слабше ооружені, виявили вищість над п'ятьма англійськими, сильнійше уоруженими. Від тої пори Англіїці вже не вдають ся в морські битви, але зберігають свої кораблі в безпечних пристанях.

Одначе ті знамениті перемоги німецької флоти не могли знищити великої переваги порозуміння, ані вкоротити панування Англії над морем. З одного боку Англії такі загрозила німецькі води, з другого ті німецькі кораблі, котрі в часі wypowiedження війни були на чужих водах, — хоч, як се вже сказано, довершили надлюдських діл, то таки кінець кінців або улягли в нерівний бій, або шукали захисту в незвісних пристанях. Сим способом Англії бажала виголодити центральні держави й треба було шукати інших засобів, щоб боронити ся перед тим замахом Англії.

І справді теперішня війна найшла сей новий засіб, а саме підводні судна. Підводні судна взяли участь зараз з вибухом війни, а то на північному морі. В перших днях війни виринули німецькі підводні судна біля північного побережя Шот-

ляндії та здивували світ, що можуть розвивати діяльність так далеко від операційної основи флоту. За тим дивом у дальшій розвитку війни пішли нові й ще більші дива. Німецькі підводні судна перепливали Гібральтар і діставалися в Середземне море, австрійські перепливали Адриатичне море й виринали на полудневих берегах Італії! Цікаво, що тільки німецькі й австрійські підводні судна довершили великих воєнних учинків та й окрилися славою, підводні судна порозуміння не проявили майже ніякої діяльності.

Першим кораблем, що поцілений підводною торпедою, пішов дня 6 вересня, на дно був англійський кружляк „Пет-фіндер“. 22 вересня 1914 р. залунала по цілій світі слава німецького підводного судна „U 9“. Три англійські панцирні кружляки, що плавали біля Гік ван Голянд, поцілені один по другім трьома вистрілами підводних торпед, один по другім затонули! На сих кружляках потонуло також поверх півтретя тисячі залоги.

Дня 11 жовтня виконали німецькі підводні судна наїзд на цілу дивізію російських кружляків і затопили панцирний кружляк „Паляда“, того самого місяця торпедовано два англійські панцирні кружляки.

В дальшій перебігу війни розвивають підводні судна центральних держав щораз ширшу, енергичнішу й дальше сягаючу діяльність.

Особливі форми прибирає діяльність німецьких підводних суден з днем 18 лютого 1915 р. Зараз з вибухом війни Англія оголосила блокаду німецьких вод, а то в тій цілі, щоб перервати всяку морську комунікацію з Німеччиною, знищити торгівлю, припинити довіз живності. Реагуючи на се, Німеччина оголосила, що від 18 лютого 1915 р. уважатиме всі англійські води за воєнний терен і буде затоплювати на тих водах також торговельні кораблі. Затоплювання торговельних кораблів торпедами підводних суден нищити не тільки корабель з цілим набором, але і з людьми, бо підводне судно не може взяти на себе пасажирів тонучого корабля й тим затоплення являється багато гіршим і більше нелюдським ніж виловлювання та забирання в полон. Тому не відразу з вибухом війни Німеччина взяла ся до затоплювання торговельних кораблів, але щойно в лютім 1915 р., коли супротив англійської блокади, супроти того, що поняття воєнної контрабанди Англія розширила на всі найконечніші до життя предмети та сим способом унеможливила навіть неутральним кораблям довозити до Німеччини хочби збіже та засоби поживи, Німеччині не зоставало ся нічого як відплата

камінем за камінь. Англія замкнула й відрізала центральні держави від світа, щоб голодом змусити їх до некорисного миру, Німеччина розпочала затоплювання, щоб сим способом відплатити Англії та, задаючи їй величезні шкоди, відвести від постанови виголодження.

Докладних дат про розміри шкід, які підводні судна центральних держав завдали державам порозуміння, не можна тепер у часі війни усталити. В приближенню подають, що до кінця 1915 р. потонуло півчверта сотки торговельних кораблів, затоплених підводними суднами, з того до 30 неутральних, коло пятьдесят французьких, італійських і бельгійських, а коло 300 англійських. Найбільшим кораблем, що потонув від підводної торпеди, була „Люзітанія“ з 31.550 тонами містоти, що пішла на дно 6 мая 1915 р., а на ній утопило ся близько 1300 цивільних пасажирів.

Між затопленими були й горожане американських Зєдинєних Держав, що довело до конфлікту між Америкою й Німеччиною. Америка хотіла присилувати Німеччину понехати затоплювання торговельних кораблів, Німеччина-ж не може зрєкти ся сього одинокого успішного засобу побороування Англії на морі.

Про успіхи німецьких підводних суден на турецьких водах була вже згадка при нагоді огляду війни проти Дарданелів.

Австрійська фльота визначила ся зараз на початку італійської війни, а австрійські підводні судна затопили 21 грудня 1914 р. великий французький дреднавт „Жан Барт“ на полудневих водах Адріатику та французьке підводне судно, в квітні на Йонськїм морі французький панцирний кружляк „Леон Гамбета“, в маю англійський кружляк „Ліверпуль“ і т. д.

З огляду на великі розміри морської війни являєть ся неможливим вичисляти всі кораблі, затоплені центральними державами, тим більше, що наразі не маємо докладних і вірних даних. Треба одначе ствердити, що дотеперішня війна виказала рішучу перевагу по стороні централних держав на суші, а так само на водах акція підводних суден принесла тріюмф центральним державам. Правда, фльота порозуміння зостаєть ся і на дальше багато сильнійша, правда, порозуміння опановує й на дальше море, але се опанування має тільки теоретичне значінне, бо не вдало ся порозумінню осягнути рішачої побіди над фльо-тою центральних держав, ані увільнити або хоча забезпечити себе від акції підводних суден і сї два факти є вже дуже бо-лючою пораждою порозуміння на морі.

Війна в повітрі.

Про війну в повітрі годить ся дві річи сказати: перше, що відбуваєть ся вона на літаках і на бальонах, друге, що служить головно розвідній службі, а щойно в другім ступні вживаєть ся літаків і бальонів до того, щоб бомбами, повітряними торпедами та спеціальними стрільними острілювати та бомбардувати чи то ворожі війська на суші, чи ворожі твердині та воєнні будівлі.

Також у війні в повітрі центральні держави виявили вищість і перевагу. Досить згадати, що флотилі німецьких цеделінів залітали вже декілька разів над англійську сушу, бомбардували Лондон і інші міста та твердині Англії й викликали серед населення переполох і пригноблення, завдаючи також великі матеріальні шкоди, важні з мілітарного погляду.

Так само австрійські флотилі літаків залітали понад Венецію та побережні італійські форти й бомбардували успішно воєнні предмети, висаджуючи їх у повітрі та викликаючи пожежі.

У розвідній службі літаки віддають ту знамениту услугу, що перевірюють скоро й докладно становища та рухи ворожих армій.

При такій нагоді приходить нерідко до боротьби в повітрі межі ворожими літаками, при чім або острілюють себе машинними карабінами, або кидають на себе бомби.

І в того роду боротьбі в повітрі осередні держави виявили перевагу; число зістрілених літаків порозуміння перевищає удвоє число зістрілених літаків центральних держав.

Таким воєнним білянсом кінчимо 1915 р. *В. Темницький.*

Огляд воєнних подій у першім півроці 1916 р.

І. Російський фронт.

При кінці грудня 1915 р. розгоріли ся на бесарабським фронті, над Прутом і в багнистій області Полісся нові бої. На границі між Бесарабією й Буковиною та в східній Галичині прийшло до так званої „новорічної битви“. Російські маси військ, що стояли під проводом генерала Іванова, вдарили на яких 130 кілометрів широкім фронті на армії Пфляндера-Балтіна й Ботмера; фронт, на котрий напали Росіяне, тягнув ся

від Боян через Добринівці до Вікна; на північ від Дністра на-
перли російські війська на Заліщики, Устечко, Язловець і на
Бучач аж по Бурканів. Ся новорічнн битва, в котрій Росіяне
втратили 140.000 жовніврів, тривала до 15 січня 1916 р. й по-
кінчила ся побідою союзних військ.

На півночі від Пинська стояли союзні війська в той час
в чисто позиційній боротьбі. На фронті перед Ригою та Двин-
ськом аж по Німан стояла група військ Гінденбурга, від Ні-
ману аж до Пинська група військ Леопольда Баварського,
далше на полудне аж на захід від Рівного група Лінзінгена
з армією архикнязя Йосифа Фердинанда. Над Іквою стояли
армії Пугала й Бем-Ермолі. — Місяць лютий і март проми-
нули на східнім терені війни в позиційній війні. Часом лише
приходило до менших або більших артилерійних боїв у північ-
ній части східного фронту та до незначних сутичок розвідних
відділів на Волині або на бесарабським і східно-галицьким
фронті.

* * *

Щойно 20 марта зачали Росіяне масовий наступ на ні-
мецькі лінії на північнім крилі в області Двини, далі на по-
лудне в області між озерами Дрисвятським і Нароцьким; рівно-
часно вдарили на австрійсько-угорські й німецькі становища
над річкою Кормином, над Стрипою, Дністром і на бесарабським
фронті. „Мартова битва“ тривала до кінця марта. Росіяне, що
стягнули на фронт коло 30 дивізій (понад пів мільона жовніврів)
страли в сій боротьбі приблизно 140.000 мужа. — В цвітн
й маю наступив на російським боевищі розмірно спокій. Пооди-
нокі, навіть сильніші наступи російських відділів не могли
нічого вдіяти, щоб бодай вчасти змінити некорисне для них
положення.

Дня 4 червня рано заговорили знову російські гармати
над Дністром, над долішньою Стрипою, на північнім заході від
Тернополя й на Волині. Загарчали всі нараз з страшною силою
та скаженою залістю. Ще в маю Росіяне мали зачати офензиву,
зібравши великі маси військ перед полудневим відтинком австро-
угорського східного фронту. Страшні втрати в людях випов-
нено новими рекрутами; военний матеріал доставлено з Англії,
Франції, Америки й Японії. Фронт, на котрий вдарили Росіяне,
довгий на яких 300 кільометрів, тягнув ся від коліна Стиру
коло Сокуля аж по Прут. Російська полуднево-західна армія,
що стояла під проводом генерала Брусілова, складала ся з отсих
пятьох армій: VIII Каледіна, XI Сахарова, VII Щербачева,

ІХ Лечицького й VI яко резерви. До сеї останньої прилучила ся в половині червня III армія Леша, котра розвинула свою діяльність в області над Стоходом аж по Пинськ.

Головні сили поставили Росіяне против обох крил сеї довгої лінії: над Путилівкою і на Буковині. У східній Галичині вдарили вони на середину фронту. По тяжких, багатих втратах боях удало ся Росіянам досягнути успіх лише в двох точках східного фронту, а то: на Волині, де одна з союзних армій мусіла подати ся назад в цілій широті свого фронту аж в область на захід від Луцька, та на Буковині, де російські війська по кривавих боротьбах зайняли Чернівці, а в долині Прута поступили вперед аж по Коломию. — По першій наступі Росіян первісний фронт союзних австро-угорських і німецьких армій на сході zostав ся майже ненарушений.

Дня 14 червня прийшла офензива армії Каледіна на Волині до застою приближно на лінії: Горохів—Локачі—Свидники—Сокуль—Кілки. Дня 16 червня перейшла військова група Лінзінгена, зміцнена німецькими дивізіями, в області між Гороховом і Сокулем до протинаступу. В тяжких, завзятих боях відперто Росіян поволі назад так, що велика частина (майже половина) тих областей, які вони зайняли в перших двох тижнях червня, перейшла знову в руки союзних військ.

* * *

У східній Галичині й на буковинській фронті армія Пфляцера-Балтіна, що стояла супроти значно переважаючих ворожих сил, мусіла зачати відворот. Буковину віддано на поталу Росіян. У східній Галичині відперто 23 й 24 червня в області Ново-Алексинця—Радивилова—Берестечка всі наступні армії Сахарова; дальше на полудне коло Тернополя й над Стрипою на фронті військ Бем-Ермолі й Ботмера відбито наступні армії Щербачева. Між Дністром і Прутом удало ся армії Лечицького дня 28 червня обсадити Коломию й досягнути потім лінію Незвиска—Обертин—Коломия—Делятин—Мікуличин. Зате праве крило армії Ботмера перейшло до протиофензиви, якою відперто Росіян на полудневій сході від Товмача на 10 кілометрів назад. На північ від Дністра забрано 5 липня австрійсько-угорські війська у відтинку на південь від Бучача знад Стрипи над потік Коропець.

В околиці Луцька вели ся безнастанно бої. Вислід тих боїв такий, що російські війська на півночі від Липи подали

ся назад. Між Кілками й Рафалівкою над Стиром продовжали Росіяне свої наступи з найбільшою силою. Перед переважаючою силою союзники покинули дня 6 липня свої становища над Стиром і відтягнули ся над Стоход. При армії Войрша, що належала до військової групи принца Леопольда Баварського, відперто побідно по обох сторонах Баранович сильні російські наступи.

* * *

В половині липня перейшли армії російського начального команданта Брусілова по довгій перерві до нових великих наступів. Армія Леша напирала безуспішно на союзні війська над Стоходом. Зате багато дивізій армій Каледіна й Сахарова вдарило на союзні становища на полудневий захід від Луцька й відсунули їх у тяжких боротьбах 15 й 16 липня поза долішню Липу та в область Горохова. Дня 20 липня опорожнили союзні війська становища коло Вербину й відступили перед могутнім напором в околицю на полудне від Берестечка, а потім у коліно Стиру (на північний захід від Бродів). Дня 27 липня ввечері пробили ся російські війська через союзні ради й 28 обсадили Броди.

На північ від Дністра заломили ся криваво російські наступи в днях 28, 29 й 30 липня коло Монастириск. На полудне від Дністра відбили союзні війська російські наступи в днях 29 й 30 липня коло Молодилова. Росіяне понесли в сих боях величезні втрати. Шафування людським матеріалом і муніцією дійшло до нечуваних розмірів. Від 4 червня 1916 р. зросли їх втрати на 700.000 мужа в убитих і ранених.

Цілю російської офензиви було: проломити фронт союзних армій на сході від Двини до Прута, щоб сим способом продерти ся до Ковеля, Львова та Станиславова, а далше перейти через Карпати на Угорщину.

Окремо годить ся згадати тут про участь Українських Січових Стрільців у сих боях проти Росії.

Звісно вже, що легіон У. С. С. входить у склад армій гр. Ботмера, котра свого часу (в липні та серпні 1915 р.) перейшла коло Галича Дністер і стала муром проти Росії вздовж ліво-бічних допливів Дністра. Муром поворушним, що в літі 1915 р. посував ся крок за кроком на схід знад берегів Золотої Липи на береги Коропця, відсіль знову на береги Стрипи й Серету, зводячи цілий ряд боїв на простороні межі Серетом і Золотою Липою. Над кожною з названих рік поляла ся кров україн-

ських легіонарів, над кожною виросли могили, що будуть грядучим вікам оповідати про воєнну славу Українського Стрілецтва. Найдовше задержав ся наш легіон над рікою Стрипою, бо від осені 1915 р. до серпня 1916. За цілий той час відпирали У. С. Стрільці цілий ряд російських наступів, то знов у завзятих протинаступах видирали Москалям важні позиції. Бої під Соколовом, Семиківцями, Сосновом, Раківцем, під Буркановом і Беневом се картки історії сучасної світової війни, писані кровю Українського Стрілецтва. Сердечна кров і сотні жертви молодого стрілецького життя — се наймогутніший вислів волі цілого українського народу стати свободним і незалежним.

В хвилині, коли наш огляд замикаємо, не замикаєть ся історія воєнних вчинків нашого легіону, не кінчить ся ланцюг кривавих боїв українських добровольців проти споконвічного ворога України. Протинно саме тепер ясніє наново блиск воєнної слави над стрілецькими хоругвами, слави, добутої геройським завзяттем у вересневих боях в околиці Потутор. Та сі нові докази, що Українське Стрілецтво бореть ся з правдивим героїством, бо добре знає, чому й за що бореть ся, виходять поза часові рамці нашого огляду, тому посвячуємо їм лише коротку згадку.

II. Події на сербсько-чорногорським боєвищі. — Зайняття північної Албанії.

Чорногора. В перших днях 1916 р. зачали ся сильні артилерійні бої в австрійській воєнній пристані Катаро. Опісля здобули австрійсько-угорські відділи по тридневних заїлих боях „нездобуту“ гору Ловчен. До помочи прийшла армія генерала Кевеша, що рівночасно зайняла на північному сході від Чорногори важне й сильно укріплене місто Беране. Здобутте гори, перебудовані в „нездобуту“ твердиню, що у висоту 1759 метрів підноситься на побережі Адриїського моря між воєнною пристанню Катаро й чорногорською столицею, виявило перед цілим світом хоробрість австрійських військ, що навіть серед найтяжших обставин докунують майже чудес. — Дня 17 січня 1916 р. здобуто й чорногорську столицю Цетинію, яка не могла довго боронити ся. Найкращим виходом для Чорногори було просити о мир. Того самого дня зажадала Австро-Угорщина безумовного зложення оружя. Се стало ся без жадного опору. З сею хвилиєю австро-угорські війська залишили всякі ворожі кроки проти Чорногори. — Одначе король Микита уляг грозьбам почвірного порозуміння та з родиною утік через Італію до Франції. Тут розпустив

вістку, мовби то просьба о мир була лише зручним військовим підступом, щоб армія могла зискати на часі при своїм відвороті. — По сих подіях здобуто цілу Чорногору. До кінця січня розоружено майже без жадного спротиву ціле населення. Здобуто 314 гармат, а окрім того велику скількість всякого иншого військового матеріалу.

* * *

Албанія. В початках марта 1915 р. вмаширували сербські війська до Албанії ніби тому, що Албанці напали на сербську область. Той похід довів у половині червня до зайняття албанського міста Елбасану. Дня 25 червня стали Сербі над Адриатичним морем і здобули Дураццо. В грудні 1915 р. Італійці укріпили сю пристань, як і Валону. В сей бік звернув ся по зайняттю Чорногори похід союзних болгарських і австро-угорських військ, що гнали за недобитками сербської армії, які шукали захисту в Албанії. Серед того, як австрійсько-угорські війська здобули в першій половині лютого 1916 р. північну часть Албанії, а 21 лютого стали коло Кавали на адриатичному побережю, зайняли Болгари сусідні полудневі части краю з Бератом, Елбасаном і Ріері. — Дня 24 лютого біля Дурацца побито Італійців і приклонників Есада-паші (албанського „володаря“ та провідника). Сім способом давня албанська столиця, Дураццо, попала 27 лютого в руки австро-угорських військ. Есад-паша утік до Італії. — Італійців коштували боротьби за Дураццо 10.000 жовнів, а крім того багато артилерийної муніції, великі запаси живности й 17 малих кораблів. Сі італійські війська, що лишили ся над долішнім Семені в Албанії, зачали відворот на полудневий беріг Воюзи. Відтоді в північній Албанії настав спокій.

III. Турецькі фронти.

Коли в азийській Туреччині Англійцям не повів ся маневр на Багдад, подали ся їх війська перед напиряючими турецькими силами, що в осени 1915 р. перейшли коло Ктезифону, королівського міста, старої перської держави, поспішно назад і задержали ся щойно в Кут-ель-Амарі над Тигром. З тих боїв належить піднести кількадевну боротьбу коло Фелаяї в Іраку, в якій Англійці понесли в першій половині цвітня 1916 р. криваву поразку та стратили приближно 3.000 убитих жовнів.

Дня 29 цвітня піддала ся Туркам по 145 дневній облозі Кут-ель-Амара. Старання Англіїців увільнити замкнену залогу на ніщо не придали ся. В турецький полон попало коло 13.000 англійських жовнірів, 5 генералів і 551 офіцерів. Так щасливо закінчили ся на сїм фронті славні бої турецької армії. — Здобутте твердині Кут-ель-Амари має велике значінне головно для відносин в Індії. Своїм походом на Багдад хотіли Англіїці перешкодити будові багдадської залізниці, яка в будуччині має становити найблизше полуценне та найкоротшу дорогу Німеччини до Індії. Та сей плян цілком знищено. Наслідком того сильно потерпіла повага Англіїців серед магомеданського населення. Так отже Туреччина, що відперла всі дотеперішні французько-англійські проби вибороти собі на суші й на морі доступ до Царгороду, виявила свою незвичайну витривалість і відпорність також і тут в Іраку, а не менше й на кавказькім фронті в боротьбі з своїм відвічним ворогом — Росією. Турецькі війська все щасливо відбивали всякі з більшою або меншою силою ведені наступи Росіян, доки над воюючими російськими силами не обняв команди великий князь Микола Миколаевич, котрого з початком вересня 1915 р. перенесено задля невдач проти Німеччини й Австро-Угорщини на кавказький фронт. Перед переважаючими ворожими силами мусіли Турки на сїм фронті подати ся назад і з мілітарних причин полишити Росіянам дня 19 лютого 1916 р. відкрите місто Ерзерум, що мало колись славу сильної твердині. Одначе в позиціях, положених на захід від того міста, оперли ся турецькі війська напирायочому ворогові й вибороли собі в поході з весною знову значний простір. Використали вони сю нагоду, що деякі російські війська взято з кавказького фронту, щоб ужити їх при масових наступах на Буковині, у східній Галичині та в околиці Луцька. Особливо корисні були успішні наступи Турків з початком липня 1916 р. в області Ерзіндшан. Також на іракськім фронті osiąгнули турецькі війська нові успіхи. Розбивши по завзятих боях з кінцем червня надходячі Англіїцям на поміч російські війська в їх укріплених становищах на захід від Керманшагу, увійшли вони 1 липня 1916 р. до сього міста й зайняли його (Керманшаг або Карамсін — се нова столиця Персії, що лежить в Курдистані й числить коло 30.000 мешканців). Здобутте Керманшагу турецькими військами (се місто було від лютого 1916 р. в російських руках) має те значінне, що ударемнило плян Росіян виконати похід на Багдад і спільно з Англіїцями зачати наступ на побереже Авгазу й очистило дорогу на Гамадан, що є осередньою точкою полуцення між Тегераном і Казвіном. Сим способом

осягнули Турки ту ціль, що поклали кінець російській тиранії в сих перських областях. Ні гористий, неприступний терен, ні велика віддаль від турецької границі, що виносила коло 200 кілометрів, ні недостача відповідних доріг, що утруднювала доставу засобів поживи й муніції, ні всякі інші перешкоди, не змогли витривалости турецьких жовнів. В кожній точці, що надавала ся до оборони, ломили вони твердий, упертий ворожий опір, не даючи йому ні хвилини спочити.

IV. Війна з Італією.

В половині грудня 1915 р. зачала ся на італійським фронті п'ятитижнева, в деяких місцях нечувано люта боротьба, в котру кинули Італійці 7 дивізій піхоти. Се була четверта битва над Сочею, яка покінчила ся для Італійців також безуспішно. Відтоді панував над Сочею розмірно спокій. Причиною застою воєнних операцій були незвичайно великі сніговиці у високих горах і страшні небезпеки, що грозили від лавін. — Тимчасом у зимі кілька разів обкидували австрійсько-угорські летуни бомбами італійські прибережні форти, особливо укріплену Анкону, Равенну й Ріміні. В половині лютого 1916 р. бомбардували вони успішно Медіолян, Монцу, Схіо та всякі фабричні й воєнні забудування в Ломбардії, висаджуючи їх у повітре.

В половині марта розвинули ся над Сочею знову великі бої, до яких Італійці приготовляли ся три місяці. Розпочав їх Кадорна мабуть під впливом політичних подій. Кілька днів кипіла незвичайно завзята боротьба, почім Італійці застановили свої безуспішні наступи. Також і сим разом австрійсько-угорські позиції zostали ся ненарушені. Се була пята битва над Сочею.

Зараз по сій битві 18 марта перейшли австро-угорські війська в ріжних місцях до успішних протинаступів, головнo-ж над північною частию тольмайського примістка, зайняли італійські становища та взяли 450 Італійців у полон. В найближших днях перейшли австро-угорські війська дорогу Село-Цігінь й успішно поступали вперед аж на захід від С. Марія. Число полонених піднесло ся на 1000. Також над Ромбоном зайняли австро-угорські війська ворожі становища, при чім впало в їх руки приближно 200 Італійців, а при кінці марта заатакували всі ворожі позиції над горицьким примістком перед північною частию височини Под'гори, де полонено 525 Італійців. Серед того, як на цілім фронті відбули ся в найближших днях лише артилерійні бої,

прийшло щойно в половині цвітня 1916 р. знову до поодиноких боїв піхоти. Дня 18 цвітня відкинено Італійців сильним протинаступом з їх висунених становищ. Крім 4 скоропалів стратили Італійці 11 офіцерів і 600 полонених жовнівів. Зрештою відперто ворожі війська серед великих втрат усюди, де лиш вони заатакували австрійсько-угорські позиції. — Таке положення тривало до половини мая 1916 р., коли то в полудневім Тиролю зачала ся нова сильна офензива против Італії, що увінчала нестертою славою австрійсько-угорської армії.

Серед того, як над Горицьким примістком, в області Керн і в деяких відтинках каринтийського фронту відбували ся оживлені артилерійні бої й малі боротьби піхоти, здобули австро-угорські війська 16 мая під охороною переважаючого артилерійного огню в полудневім Тиролю перші італійські позиції на гірським хребті Арментера, на полудне від долини Сугана, а на високорівні Фільгерайт на північ від долини Тераньольо і на полудне від Роврайт. У сих боротьбах полонено понад 2500 Італійців. День пізніше розсіли ся побідні австро-угорські війська на хребті Арментера, зайняли італійські становища на горі Фільгерайт і вдерли ся у відтинку Тераньольо до Піяцци та Вальдуги. Число полонених зросло притім на 141 офіцерів і 6200 жовнівів, добича на 17 скоропалів і 13 гармат.

Відбиваючи сим способом успішно шалені протинаступи Італійців, — на самім хребті Арментера аж 6, — австро-угорські війська поступали в своїх успіхах нестримно вперед. Дня 19 мая рано зайняли між долиною Астах й Ляйн війська, що стояли під проводом наслідника престоло архикнязя Карла Франца Йосифа, італійські гірські панцирні укріплення над Кампонольон і Терраро. Дня 20 мая прогнали австро-угорські війська противника з гори Коль Санто. В долині Адигі полишили Італійці свої місця Марко й Морі. Число полонених піднесло ся на 12.900 мужа і 250 офіцерів; число здобутих скоропалів на 107. — Дня 21 мая виконали австрійсько-угорські війська на високорівні Ляфравну сильний наступ, вдерли ся в перші італійські завзято боронені становища, так, що вже 22 мая цілком відкинули Італійців з усіх їх становищ. Група військ наслідника престоло здобула лінію Монте Тормено — Монте Майо. Добича зросла на 23.883 полонених, в тім 482 офіцерів, і 172 гармати.

Австрійсько-угорська офензива йшла крок за кроком вперед. Поборовши найбільші труднощі на скалистім терені, вдерли ся побідні війська з обох сторін долини Сугана долиною Аса—Астах та Бранд з тирольського фронту до

Італії. Дня 30 мая проломили світлим ударом воєнні сили, що оперували в Тиролі під проводом ген. полк. архикнязя Євгена, сильні лнії противника й вибороли укріплені точки Асіяґо й Арсієро; потому прогнали ворога з Галліо (область на північний схід від Асіяґо) та приступом здобули його височинні становища на північ від сеї місцевости. Також гора Монте Бальдо й Монте Фяра попала в руки Австрійців. На захід від Асіяґо замикав ся австро-угорський фронт на полудне від провалу Аса аж до зайнятого укріплення Пунта Корбін. — Від початку австрійсько-угорської офензиви було тепер в руках Австрійців 30.388 Італійців, в тім 694 офіцерів; побіч численного воєнного матеріялу здобуто також 300 гармат.

Проминув рік з того часу, як зрадливий союзник виповів війну наддунайській монархії; п'ять боїв прогнала Італія над Сочею; в численних боях на цілім фронті від просмику Стільфзера аж до Адрийського моря відкинено всі наступи противника серед великих його втрат. Немало крові потекло, заки австрійсько-угорські війська стали у ворожім краю, готові до походу на венецьку низину.

При кінці червня 1916 р. зайшла потреба (з огляду на велику російську офензиву) скоротити австро-угорський фронт на лнії між Брентою й Адикою в деяких місцях. Се відтягнення військ з деяких наперед висунених становищ відбуло ся незаметно, без перешкоди й без жадних утрат. Тепер напали Італійці на нові австрійсько-угорські позиції. Одначе сю доволі сильну італійську офензиву, що тривала до 25 липня, відперто побідно. В часі від 21 до 29 липня йшли на східнім фронті Тиролю люті бої на просторі Паневеджа та просмику Ролле, які не принесли Італійцям ніякого успіху. В каринтійській граничній області діяльність італійських військ була розмірно мала.

V. Німецько-французько-англійське поле бою.

Через більшу часть зими не зайшла на німецькім західнім фронті жадна важна зміна. Офензивна сила Французів і Англійців цілком вичерпала ся. Лише тут і там приходило до малих оружних стріч без більшого значіння. Артилерійні бої не втихали цілком ніколи. З обох сторін приходило часто до боїв мінами. Воздушні боротьби лучали ся майже що дня, причім Французи обкидували бомбами й відкриті міста.

Щойно з початком лютого 1916 р. розвинули ся між каналом Ля Бассе й Арра, як також на полудне від Сомми оживлені артилерійні бої, почім Німці десь у половині лютого вдерли ся в Фляндрії в англійські становища, наперли в Шампанії на французькі лінії коло Sainte Marie à Py, потім виконали успішні наступи у Вогезах і здобули над ізерським каналом 20 лютого англійські позиції в широті 350 метрів. Дня 23 лютого наступила велика подія, яка дуже впливає і сьогодні на воєнне положення. Німецьким військам удав ся на схід від Маса більший наступ у широті 10 кілометрів, причім полонено 10.000 Французів і здобуто велику скількість воєнного матеріалу. Посуваючи ся дальше вперед на схід від Маса, зайняли вони на правім березі тої ріки кілька місцевостей; потому дня 26 лютого здобули великі панцирні укріплення Дуомон перед Верденом і зломали французький опір у низині Мевр (Moevre). Не зважаючи на те, що Французи п'ятьма страшними наступами пробували назад відібрати Дуомон, Німці здобули приступом дня 27 лютого також укріплення Ардомон (Hardaumont) й осягали успіх за успіхом в області перед Верденом, в рівнині Мевр, а так само і в Шампанії. Так зачали ся славні боротьби німецьких військ за велику французьку кріпость Верден.

Ще в 1874 р. вибудовано її на найсильнішу й найважливішу твердиню Франції. Вона лежить на самім північному кінці довжезної лінії французьких укріплень на французько-німецькій границі. В часі мира зовнішній пас укріплень Вердену складав ся з 40 сильних фортів, між якими уміщено численні батерійні позиції. В часі війни зміцнено укріплення коло Вердену тим способом, що сю кріпость уважають Французи нездобутою. Одначе дотеперішні успіхи німецького оружя доказали наглядно, що все збудоване рукою можна й рукою знищити, або иншими словами, що для німецького героїства непереможні укріплення не існують.

По зваленню німецькою й австро-угорською артилерією згаданих укріплень приступлено до здобування поодиноких фортів. Сього діла підняла ся незрівняно метка німецька піхота. При ostrілюванні твердині взяли визначну участь крім славних німецьких 42 см гармат також і австро-угорські 30¹/₂ см мерзери. — Коли Англіїці й Французи зискали в часі своєї останньої великої офензиви в осени 1915 р. серед страшних втрат усього 45 квадратних кілометрів простору, припало хоробрим німецьким військам вже в перших днях їх наступу на Верден коло 300 km². Притім понесли Французи втрату більше ніж 63.000 людей. Сі втрати піднесли ся в найблизших

місяцях до того ступня, що бої коло Вердену навіть у самій Франції загально вважається „масовим гробом французького війська“. Швейцарські часописи стверджують, що Франція страждала в боротьбах коло й довкруги Вердену з кінцем червня 1916 р. до 400.000 людей. Кождий день коло Вердену коштував Французів 5.000 жовнів. Досі бої за Верден ще непокінчені.

Загалом мала Франція стратити в сій страшній, жорстокій світовій війні $1\frac{3}{4}$ мільонів убитих і ранених жовнів. Крім того находилося в німецьких таборах з початком липня 1916 р. 345.000 воєнно-полонених Французів.

* * *

Першого липня зачалася в ширині 40 кілометрів вже давно заповіджена й від кількох місяців основно приготована велика англійсько-французька офензива. По обох сторонах Сомми й потоку Анкр розвинулася велика битва, що триває й нині. Не зважаючи на пристрасну рішучість, з якою Англіїці й Французи виконували свої наступи, не досягнули атакуючі війська майже нічого, крім скромних початкових успіхів. У завзятих боях зискали досі всього кількадесят кілометрів землі, а втратили вже до 350.000 жовнів. Цілю сеї офензиви було проломити німецькі лінії в північній частині західного фронту.

VI. Боротьба перед Скагерраком на північному морі — найбільша морська битва у всесвітній історії.

Дня 31 мая 1916 р. пополудні напала передня сторожа німецької морської флоти на передню сторожу англійської флоти, що складалася з 4 кружляків, недалеко Horns Riff на захід від середньої Данії. Зараз зачали Німці переслідувати противника, що подався в поспіху на північ. Минула несповна година, як появилося ще шість англійських боєвих кружляків і більша кількість торпедовців і кружляків меншого типу. В боротьбу, що тепер почалася, вступила пів години пізніше, з півночі, головна сила англійської флоти. Найменше 25 англійських великих воєнних кораблів, 6 боєвих кружляків і 4 панцерників стануло осьтак проти 16 німецьких великих воєнних кораблів, 5 кружляків і 6 лінійних кораблів старшого типу. Артилерійна боротьба розгорілася у віддалі 15 кілометрів; ся віддаль зменшилася потім на 10, а вкінці, як стемніло, на 5 кілометрів. Боротьба відбувалася на морській поверхні при-

ближню 150—200 кілометрів. Вкінці перемогла переважаюча стратегічна зручність німецьких адміралів і неустрашена відвага німецьких моряків у отриманні з нехитною ціллю й руйнуючою силою німецьких корабельних гармат над „непобідною“ англійською морською силою. Англійські втрати в кораблях обчислюють на 11 великих військових кораблів, 4 торпедових дивізійних суден, 10 торпедовців і 1 підводне судно, коло 225.000 тон містоти, вартості одного мільярда шіллінгів. Крім того стратили Англіяці 2 адміралів, 335 офіцерів і понад 7.000 матросів.

Німецькі втрати виносять: 1 великий бойовий кружляк, 1 старший лінійний корабель, 4 менші кружляки й 5 торпедовців з приблизно 60.700 тонами містоти.

Коли візьмемо під увагу незвичайну різнородність уживаних військових засобів, технічне удосконалення кораблів, гармат і всяких інших корабельних знарядів або хочби саму силу різних кораблів, так сю морську битву, в котрій перший раз брали визначну участь цеселі й літаки, безумовно треба уважати найбільшою дотеперішньою морською битвою.

Від початку війни знищила німецька флота четвертину всього англійського військового корабельного матеріалу.

В кілька днів по сій морській битві стратила крім того Англія на північному морі панцирний кружляк „Hampshire“ — правдоподібно наслідком торпедування німецьким підводним судном. З кораблем пішов на дно й англійський міністер війни лорд Кіченер, котрий в політичних справах їхав саме сим кораблем до Росії. Се стало ся близько Оркнейських островів. З Кіченером затонув цілий його штаб і вся залога англійського військового корабля.

Так минуло більше ніж два роки, як цілий світ спалахнув війсьним пожегом, а жорстока, страшна війна народів шаліє безупинно.

Течуть потоки людської крові, могилами вкриває ся земля...

Там, де пишали ся зелені села, zostали ся лише руїни де стояли гамірливі міста, сторчать лиш чорні комини на звалищах...

А всюди біда, плач і стогін — як море розлили ся.

Наступив уже й третій рік війни, а кінця й не добачити!

П. Т.

Літературна часть.

На новім порозі.

З кривавих побоевищ під Мукденом і Ляояном підняла ся велика хмара; випари сліз, поту і людської крові.

І гонили тую хмару не вітри, а соромне почуттє погрому, безсильна лють і жадоба відплати: відплати кому будь, хто перший навинеть ся під руку, щоб тільки ратувати честь і славу „непоборимого велитня“ — славу, яку розібрано до нага і виставлено на сміх і на наругу цілого культурного світу.

Зняла ся грізна хмара і летіла на захід.

Пересунула ся над тундрами й тайгами Сибіру, переповзла понад підземеллями, в яких карають ся мученики за волю, до одної тачки прикуті з найбільш злочинними ви родами деспотичної культури, — перевалила ся крізь верхи Урала і повисла між Києвом і Петербургом — велика, грізна хмара.

„Бийте в дзвін, бийте в дзвін на тривогу!“ крикнули ті, що здавна звикли бороти ся з тьмою.

„Бийте в дзвін!“ — і могутній голос остороги залунав від Чорного до Білого моря.

„Бийте в дзвін!“ — і тисячі внуків Дажбога вийшли до бою з поганим, темним Дивом.

Тисячі, а не міліони і — темрява побідила світло...

Поплили нові слёози, полила ся свіжа кров, начинили ся печери кривди новими жертвами деспота.

Для легковірних і короткозорих, що хотіли примирити ся з судьбою, відчинено мармурові кімнати, в котрих колись відбували ся грища рознузданої цариці, і дано великодушний

дозвід, щоб там Дума думала свою думу. Думу про волю і про нездійснені свої бажання...

А хмара, що надтягнула з кривавих піль Мукдену і Ляояну висіла даліше, чим раз вагітніша, грізніша, страшна.

Все, що жило на широких просторах від Білого до Чорного моря, чуло її мов меч Дамокля над собою.

Закривала вона сонце радості, спивала росу знання, затроювала воздух їдю гнилі.

Важка, мов олово, хмара.

І виростили діти блідолиці, мов квітки пивничні, дозрівали великі громади молоді, з вузькими, запалими грудьми, котрих не стати було на глибший і ширший віддих, на далекий розмашистий гін; ниїли люде під грозою оттієї чорної хмари, що висіла між Чорним і Білим морем, мов казковий опир.

Широко й далеко навкруги віяло від неї вітром пустині, гнилю гробу, далеко й широко марніло все від її затроєного подиху, мов квіти над берегами Мертвого моря.

Всі ми тямимо сей зловіщий дув — і всіх нас давила мабуть отся оловяна стеля. Спускала ся вона все низче і низче і грозила, що роздавить нас мов мух.

І не один тоді зривав ся з нічного сну і хапаючись за груди кликав: „Ради Бога! відчиніть вікно! впусіть воздуху, бо помremo!“

Але вікно обмерзло було ледом і зацвіло морозом, а двері зачинено на сїм спустів страху.

А на вулиці скрипіла вже голими кістками біла смерть, смерть не одиниць, а цілих народів, і не посеред життя, ані на полі слави, а в запертю, в гнилій, душній коморі.

Страшна національна смерть без віри в воскресеннє.

Аж заграли на Балканах громи. Ревнули гармати, блисли мечі, поплила кров. Настала братовбійча різня.

Розлили ся озера крови на пустих просторах Косового поля і на рожевих болгарських огородах гень аж під золоті мінарети старого Адріанополя.

А з над тих озер кривавих, мов імла, знімались зітхання і слъози, безмежний біль і бездонний жаль і випари людської

крови; знімались, збивалися в хмару і летіли на стрічу тамтій великій хмарі, що прийшла з під Мукдену, Цусими і Ляояну і повисла була між морем Білим і Чорним, між Київом і Петербургом.

А люде з острахом ще більшим дивилися й хитали головою: „Що буде, як ті хмари вдаряться об себе? Де і як перетриваємо бурю?“

Говорили, тремтіли душею і клалися до стіп судьби, як кладеться трава під ноги північного вітру.

„Що буде, коли з заходу надсуне третя хмара і розяреним туром кине́ть ся на тамті дві“? — скигліли люде малої віри, а великого страху, покладаючись до долу низче трави і тихше води... Переполохані степові чайки... Киги... Киги... Киги...

І тільки дехто виходив на башту і голосом пильного вартівника кликав: „Вал будуймо кріпкий і високий, щоб ворожа хвиля не залляла, щоб як повінь з весною уступить, знати було, де їх, а де наше. Вал будуймо кріпкий і високий!“...

І будували ми той вал народньої свідомости, вал рідної культури з витривалістю, котрою здивували світ, будували його під дозором нашого Найвищого Вартівника, що родився був перед сотнею літ, а не умре ніколи.

В найтемніші хвилини бачили ми Його ясну постать і чули Його голосне слово, щоб будувати гать кріпку і високу, котрої чужій повині не залляти і не розметати.

Його пам'ять стала у нас святою, як святими є найбільші добродії людства. Його роковини стали великими роковинами народу...

Тисячі люду, мов різнобарвна струя, з ясними лицами і завзяттем в душі перепливає від гори Юра до дворища Льва; мов струя живої ріки крізь гнилий став.

Топірці, прапори, кріси і велика пісня, пісня воскресення!

Не забути нам тої хвилини ніколи, ані нам, ані нашим нащадкам во віки.

Се була наша велика неділя по будних днях важкої роботи на нашім народнім валі.

Незабутня неділя — зневажена злочинними вистрілами очайдухів.

Тяміте той далекий, зловіщий відгук від Сараєва по цілій Європі? — Божевільні злочинці!

Чуйте, як сей голос лунає, як іде, відбиваєть ся від хмари до хмари, летить довкола землі. Гу!... Гу!... Гу!... Гу!... Гу!... Гу!...

Заворушили ся хмари і двигнули ся з місця з грозою, якої не бачив світ...

Буде тут туча небувала, поллють ся огненні дощі, засичать блискавки, мов змії, покладуть ся люде покотом, як снопи.

Буде бенкет червоного вина, пісня руїни, радість крукам.

Двигнуть ся на себе народи, культури, світи. Правда і кривда, ширість і облуда, сонце і тьма, воля і поневолення людства.

Страшний рішаючий бій.

Тепер він як раз ведеть ся і нема мабуть ані кутика землі, кудиб не долітав його могутній гук.

Страшний, великий бій 1914 року, в котрім і ми не стояли з заложеними руками.

„Або добути, або дома не бути“! — сказав український народ, висилаючи самий цвіт своєї молодіжки на ті криваві поля, на яких саме тепер рішаєть ся наша доля-воля!

Хай борють ся, як їх хоробрі предки, щоб вороги наші не сміли нам сказати, що ми сиділи дома і перед бурею сховали ся під стріху.

Що було в нас найліпшого, кинули ми на вагу.

Дай Боже, щоб ваячка перешилила ся на добрий бік, на наш, на той, по котрім стоїть правда, сила і воля.

Ми того даром не хочемо!...

З пограбованих хат, зі спалених осель, з кривавих боєвищ нашого краю звімаєть ся до неба одна велика просьба: „За наші муки, терпіння і болі — хочемо волі“!

І дістанемо її.

Лиш не тратьмо надії, не збуваймо ся того розгону, з яким наші стрільці летіли на заклик свого Найвищого Вожда у великий бій.

Вірно, що ані одна кривда не мине безкарно, ані одна краплина крові не проллється безслідно.

Всі вони будуть почислені, позбирані і покладені на тій великій вазі, на котрій важить ся судьба народів.

Не забуваймо, що про тих, які „для волі поклали голови на полі, внуки казатимуть колись: вони лягли, а не дались“!

З мужеською відвагою гляньмо в лице 1915 року!

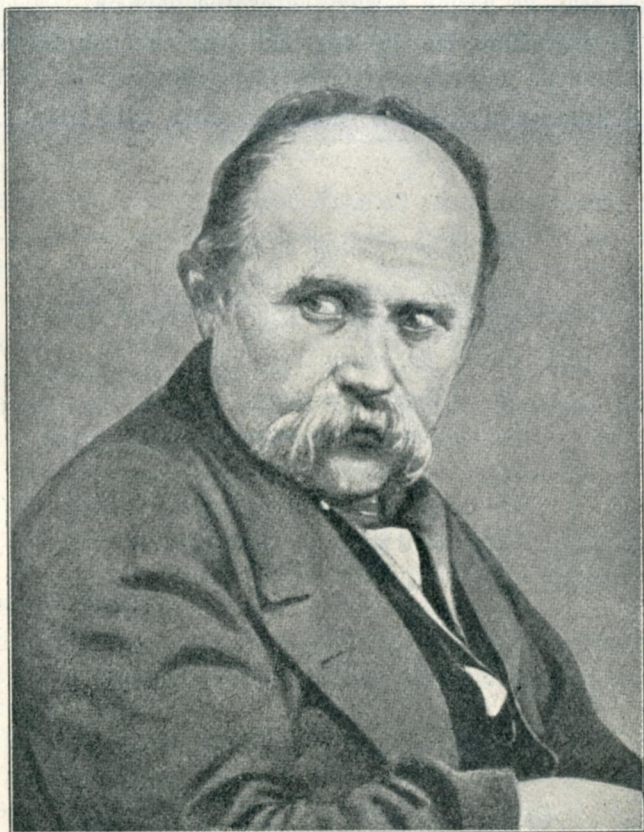
*

*

*

*Не булоб Господа на небі,
Не булоб правди на землі,
Булиб не люде, а звірі,
Колиб Ти, наша Україно,
За ті пожжежі і руйну,
За кривди бідного народу,
І за його бездонні болї,
Не виборола в нагороду
Собі хоть крихту, крихту волї!*

Богдан Лепкий.

Тарас Шевченко.

ЗАПОВІТ.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Україні милій;
Щоб лани широкополі
І Дніпро і кручі
Було видно, було чути,
Як реве ревучий!

Як понесе з України
У синєє море
Кров ворожу, оттоді я
І лани і гори —
Все покину і полину
До самого Бога
Молити ся. А до того —
Я не знаю Бога!

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте,
І вражою злою кровю
Волю окропіте!
І мене в семі великій,
В семі вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим тихим словом!

Тарас Шевченко,
Переяслав, 25. XII. 1845.

Шевченків заповіт і 1914 рік.

Серед гуку гармат, серед свисту стрілів, пролетів нам 1914 рік, — століття вродин Шевченка. Кілько надій покладали ми на сей рік, кілько національної роботи ми собі обіщували! Думало ся, що Шевченківським ювілєєм ми зведемо підрахунки з своїм національним сумлінням, справимо, у чім помиляли ся, доповнимо, чого не зробили, збудуємо те, до чого збирали ся складати тільки підвалини. Ми вже давно дійшли до думки, що не будь у нас Шевченка — ми булиб ніколи не вийшли зі шкаралуші етнографічної маси, по головах якої може свобідно танцювати хто не хоче: Москва, Польща, Волохи, Жиди . . . . Та 1914 рік мав виявити нашу національну силу: як далеко запустили корінне Шевченківські ідеї у нашого громадянства. І почали ся спроби. По цілім просторі Україні пішли так звані Шевченківські дні. В австрійській Україні вони пройшли гарно: не було села, не було містечка, де не булоб святкувань. По більших містах відбували ся повітові зїзди руханкових організацій — вони мали свідчити, як розвинула ся у нас народня сила, щоб, коли буде її треба, взяти її на ворогів українського народу. Ще в пам'яті всіх живе величній здвиг — багато-тисячний здвиг у честь Шевченка — саме в передодні великої війни! Ми були всі горді на свою силу, серця били ся, що за такий розмірно короткий час, серед найнесприятливіших обставин наш народ порозумів, чого йому треба, щоб „порвати кайдани і вражою, злою кровю окропити [волю“, що дійшов до розуміння великої Шевченкової ідеї: самостійности України!

Та не тільки по сей бік Збруча, де була воля українському народови, порозуміли силу Шевченкових ідей! І там, де скували нам уста і давно збирають ся поховати наш народ, і там, у царській тюрмі народів, пізнали, що таке Шевченко для України. Се можна було пізнати з думських дебат, тоді, як заборонили Шевченкове свято у Києві.

Лиш на жаль із уст ворогів українства треба було чути — що таке Шевченко для України. Серед гадючого сиду, серед зненависних викриків і безмежних образ на адресу поета, його роботи і його ідей, можна було дослухати ся правдивої оцінки Шевченка, що йому Українці завдячують ідеал: самостійности свого краю, що він перший у ХІХ віку свідомий Мазепинець модерного покрою, що від нього пішла „мазепинська язва“ і т. д. Якже супроти того виглядала оборона Шевченка з боку різних Малоросів, які старали ся зробити його просто народнім співцем, котрий любив свою „Малоросію“, любив її степи, могили і її співи, котрий нічого спільного не мав з сепаратизмом і . . . і більше нічого . . .

Розумієть ся, що се політиканство не може бути мірилом настроїв і розуміння Шевченка серед Українців. Бо боронити Шевченка перед чорною сотнею прийшло ся не заступникам українського народу, а таким людям, що давно з Україною та з українством порвали, що з її політичним відродженням не мають і не хочуть мати нічого спільного. Відомож, що до теперішньої Думи не допустили справжніх Українців.

Цілу образу за те, що не дозволили свята, відчуло українське суспільство на самій Україні і запротестувало проти заборони демонстрацією в Києві — демонстрацією, може першою від ряду літ, що мала на собі признаки свідомого українства. То протестували ті, що знали, чим для нас Шевченко, — се свідомі інтелігентна молодіж, нова молодіж, що виросла і викохала ся на ідеях Шевченка, се сепаратисти, „мазепинська молодіж“ сказавши терміном офіційної, ліберальної і якої там хочете Москви.

1914 рік мав і з наукового боку вияснити значінне Шевченка, мав принести повну його біографію, наукову генезу і розсліді його творів, збирала ся словниця його творів, до кінця року мав появити ся граматичний і ритмічний розбір його поезій — та з усього того зроблено тільки частину. Роботи пересунено на осінь, а тим часом усі вони мусіли спинити ся. Мусіли спинити ся, бо перед очима всіх свідомих Українців стало питання: тепер нам пора в сотню річницю вродин поета здій-

снити його ідеал — ідеал, що його від нього перебало наше теперішнє покоління: треба встати за Україну, треба використати велику війну, щоб вона принесла нам політичну волю. Запанував великий запал серед громадянства австрійської України, відчувало ся, що або тепер „порвати кайдани і вражою, злою кровю волю окропити“, або ніколи!

І, як заворушила ся сливе ціла Європа, наш нарід по сей бік Збруча порозумів вагу хвилини. Не будемо розбірати того, що склало ся опісля. Одно скажемо з чистим сумлінням: всі ті тисячі стрільців, всі ті добровольці, всі, що йшли в рядах австрійської армії — всі вони йшли з великим запалом у бій, всім їм зоріла перед очима надія, — не надія, а певність, що вони „вражою злою кровю окроплять волю України“, що по війні розвалить ся гнила колода, „церква домовина“, — у якій молив ся Богдан, щоб „Москаль із козаком ділив ся долею“, що вона розвалить ся, а з під неї „встане Україна“. Всі сподівали ся і всі йшли... І що нам доводило ся читати кореспонденції наших вояків — від усього того тхне такою вірою, такою бадьорістю. А все за Україну, все за рідний край, за його волю!

Як воно так склало ся, що всесвітня заверюха зчинила ся в році столітнього ювілею Шевченка? Припадок се, чи Доля зглянула ся вже раз над тим народом, битим громами історії та січеним канчуком недолі? Правда — сказати ще не можна, як повернеть ся колесо воєнних подій, як і не можна сказати, чи доведеть ся нам уже тепер виповнити Шевченків заповіт у цілій його повні!

Гори трупів ворога вкрили поля бою, наклало за рідний край багато синів нашого народа — полило ся вже багато ворожої злої крові — та чи окропили ми нею волю, чи скуємо ми у тій війні волю Україні — хто сьогодні вже може се сказати?! Тут треба віри, сильної віри в те, що перемогти мусить слушна справа, що розпадеться ся гнила колода — Росія, а разом з тим спадуть і кайдани з України і в стопершому році від уродин Шевченка ми, „невольничі діти“ помо-
мимо ся на волі!

Василь Сімович.

Яка краса: відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чув ся плач рабів,
Мовчали десь святі під попелом руїни,
І журно дзвін старий по мертвому гудів.

Коли відкільсь взяла ся міць шалена,
Як буря все живе схопила, пройняла,
І ось, дивись, — в руках замаяли знамена,
І гимн побід співа невільна сторона.

Так спить орел, — і враз, розкривши очі,
Угледить світ, красу і простір голубий,
І легко з скель спорхне і в небі заклекоче
Про вільний лет орлів, про ранок золотий.

Так море иноді всю ніч дрімає,
І нагло хвилями, як крилами забє,
І дивним жемчугом і барвами заграє,
І очі всесвіту до себе прикує.

Летить воно, хвилюєть ся і ллєть ся,
В обіймах соняшних і сяє і тремтить,
І щастєм все життє йому в той мент здаєть ся,
І все в путі йому і годить і щастить.

І де взядись сі хвилі сніжнобілі,
Хто дивно так навчив їх грати і шумить,
З яких ясних країн чайки сі налетіли,
Що вміють ніжно так і плакати і жалить?...

Чайки, чайки! тоді не треба плачу,
Коли іде борня за волю, за життє,
Коли на хмарах я вже дивний відблиск бачу
І сонця жданого блискуче вороттє.

О. Олесь.

З чого виникла війна та що вона нам може принести.

Розгорілась війна, як велика пожежа, від моря до моря. Пів світа горить і палає. Стали проти себе зі зброєю в руках мільйони людей: з одного боку Москаль, Сербин, Француз, Бельгієць та Англієць і Японець — з другого Німець, Австрієць та Турок.

За щож ведеть ся та війна, така велика, якої ще на світі не було? Хто і задля чого викликав її?

Зробила се Росія. Зробили се московський царь та його міністри, генерали та чиновники. Вони-то, ненаситні, якби могли зажерлиб цілий світ. Вони то перед кількома літами вигнали мільйони своїх селян та робітників на заріз Японцями, не давши своїм салдатам ні куль, ні харчів, а самі накрали мільйони грошей по людських трупах і по селянській крові. Вони то юдили Сербів раз-враз проти Австрії — не тому, щоб хотіли справді їм допомогти, а тому щоб їх руками печену картоплю з жару витягати. Через те мали народи що кілька місяців мобілізації, через те від кількох років нависла над світом війна.

Аж відтак підмовила Росія Сербів убити австрійського престолонаслідника, покійного Франца Фердинанда. Колиж Австрія хотіла покарати сербських винуватців за се убийство і зачала з Сербією війну, тоді царь та його міністри вступились за Сербами, та зачали й собі з Австрією воювати.

Німеччина уняла ся тоді за Австрією, а Франція та Англія — сусіди й вороги Німеччини — скористувались війною та кинули ся на Німеччину. Загоріла світова війна.

За щож ведеть ся війна?

Зачалась війна від Сербів, та не за Сербів вона по правді ведеть ся, а за нас Українців, за нашу українську землю і за наш український нарід!

Ми, Українці, живемо і в Австрії і в Росії. Є нас усіх на світі чимало — 35.000.000 душ, як не більше! Більше як 30.000.000 з сього живе під московським царем: у Холмщині, на Волині, Поділю, Полісю, Київщині, Катеринославщині, Бесарабії, Херсонщині, Чернигівщині, Полтавщині, Харківщині, Вороніжщині, Курщині, Донщині та Кубанщині. Се все славна наша батьківська земля — Україна. В Австро-Угорщині живе нас близько 5.000.000 душ: у Галичині, Буковині та на північній Угорщині.

Ми, Українці, були колись славним та могучим народом, мали свою державу, своїх українських володарів (князів, а потім гетьманів), своє українське військо (козаків), свою незалежну ні від кого країну та не знали ніякого чужого ярма. Коли в нас княжив у Києві Володимир Великий та заводив освіту і гарний державний лад, тоді Москва була ще диким краєм далеко на півночі. Коли в нас, на Україні, була освіта, були вищі школи в Києві, Острозі і Львові, було вільне козацьке життя, тоді в Московщині (Великоросії) царила кромішня тьма і неволя... Боронили ми славно свого краю від Турків і Татар, від Ляхів і Москалів та від усякого иншого ворога. Тому яких 270 літ мали ми війну з Польщею та визволили велику частину України зіпді польської кормиги. Але Польща була ще тоді сильна держава, і через те щоби тріvkіше забезпечити від неї нашу Україну, мусів наш Батько, гетьман Богдан Хмельницький, шукати помочи в московського царя.

В році 1654, у місті Переяславі, недалеко Дніпра стала умова поміж Україною і Московщиною, поміж гетьманом Хмельницьким і царем Олексієм Романовим. Україна пішла під царську руку, як вільна незалежна земля, що мала свій власний державний лад, свого гетьмана, своє військо, свій скарб і свої закони та уряди. Москалі прирекли не мішатись в українські справи, а тільки мали спільно виступати проти спільного ворога.

Та московські царі не додержали Переяславської умови. Вони стали ломити її віроломно, стали обмежати гетьманську владу, насилати московських воеводів і московські війська на Україну, а наших селян повертати у кріпаків. Якжеж Українці під проводом своїх гетьманів Петра Дорошенка й Івана Мазепи зірвались до зброї проти віроломної Росії, то московські царі змовились з Поляками та віддали значну частину України назад під Польщу, а решту спустошили та врешті 1775 року зруйнували останнє гніздо нашої волі, славу „Запорожську Січ“ (139 літ тому). Знищивши українське гетьманство, Москалі розібрали і Польщу, при чім заняли й решту українських земель.

Щоб прихилити собі на той час українських селян, Москаль казав, буцімто йде він визволити нас зпід Ляха; так само, як він тепер каже, буцімто він хоче „визволити“ Галицьких Українців зпід Австрії. Якже забрав усі ті наші землі, то взяв нас у кліщі гірш Ляха. Нашу батьківську українську мову споневіряв, вигнавши її з церкви і з урядів, та назвавши її мужицькою та хахлацькою. Наші церкви обсадив кацапськими попами та єпископами з самої Московщини, що українського слова не знають і знати не хочуть. Заборонив нам писати українські книжки і газети в нашій рідній мові. Завів заслання на Сибір, каторгу, самоволю поліції, жандармів та стражників. Скріпив панську силу над робочим народом. Багато вільних козацьких земель на Україні забрав на казну, на царську родину, на московських генералів і панів, а українські селяне мусіли виселятись в далекі степи та на Сибір, бо дома не ставало народови землі. Росія-Московщина провадила криваві, народови непотрібні війни: з Турком, Японцем і з иншими народами на те тільки, щоб царь, міністри і генерали нажили грошей та маєтків. Українських салдатів посилено в чужі краї сотками тисяч марно погибати за царські і московські справи, а не за Україну, не за свій край. Ось така гірка доля нашого народу під московським ярмом.

Чому Росія воює з Австрією?

Тому, бо хоче забрати собі ту частину українського народа, що живе під Австрією. Західна частина нашої української землі, Галичина, припала Австрії по розборі Польщі, 125 літ тому. Австрійський уряд polegшив зараз долю селян-кріпаків, 1848 року скасував панщину та наділив селян волею і землею, а 1867 року цісарь Франц Йосиф I., що ще до сього часу царює, надав усім народам Австрії конституцію, себто таке право, що народови й кождому чоловікови дає волю, свободу та голос у державних справах. З того часу в Австрії всяка віра має свободу; всі мови (які є в державі) рівно допущені до школи, до церкви, до суду і до кожного уряду; всі люде мають рівні права; нікого неможна без суду держати у в'язниці (тюрмі); всякому вільно без пашпорту їхати куди захоче та шукати зарібків чи оселитись, де хто хоче; не можна нікого заслати на ссилку; вільно сходитись народови на всякі збори і наради; вільно в газетах чи на зборах ганити урядників (чиновників), навіть губернаторів та міністрів; вільно основувати всякі спілки, союзи, това-

риства. А найважнійше те, що весь нарід вибирає собі своїх послів (депутатів), голосуючи кождий, хто має 24 літ, прямо на посла. Ті послы є заступниками всього народа та радять про державні і народні справи.

Через те в Австрії свобідно жити і кождій людині і кождому народови. В Австрії вільно всякому думати, говорити і писати що хоче, аби тільки сам не робив злодійства чи каліцтва та не підмовляв других до сього. В Австрії живуть і православні і унії і штундисти (хрестителі) — і євангелики (лютерани) і католики і жида і магомедане і кождому з них вільно хвалити Бога, як уміє і як хоче. І неправду кажуть ті, що галасують, буцімто в Австрії переслідують православіє. Аджеж є в Австрії православні Українці та Румуни на Буковині і вони вдоволені з австрійської свободи. В Австрії живуть Німці, Чехи, Поляки, Словінці, Хорвати, Румуни і т. д. та всі вони мають свою рідну мову в своїх школах, церквах, судах і всіх других урядах, а чиновники мають обовязок балакати в уряді тією мовою, що нарід їхньої сторони. І неправда знов, буцім то в Галичині переслідуєть ся російську (московську) мову, бо в Австрії крім жмені захожих людей по московськи ніхто ве говорить.

І Українці живуть в Австрії свобідно, далеко свобіднійше, як у Росії. Мають вони в Австрії свої українські школи й гімназії, свої українські церкви, своїх учених і чиновників, що говорять дома, в церкві, в суді та в усіх урядах по українськи. Мають свої українські спілки, товариства і газети, яких їм ніхто не заборонює. Мають своїх українських послів у Відні (29) та у Львові (34), що боронять там українських справ. І хоч сусіди галицьких Українців, Поляки, робили їм чимало перепон, бо самі хотіли старшувати над ними, одначе вони не дались взяти їм під ноги, бо їм конституція дала спосіб боронитись від неволі і недолі. Зборами, газетами та товариствами галицькі Українці навчили наш нарід постояти громадою за своє право, за свою долю, за свій український нарід. І тепер наш нарід у Галичині й Буковині се вже не темна маса, а свідома свогого права українська нація, що вміє боротись за кращу долю. Се все завдячують галицькі та буковинські Українці австрійській конституції, яка дає їм спромогу свобідно жити й розвиватись.

Як раз отсе й коле в очі царя та його московських міністрів і чиновників. Росія бачить, що австрійські Українці чимраз свідомійші. Росія боїть ся, що українська самосвідомість з Галичини перекинеть ся через кордон до Росії,

на 30 мільйонів Україну. Ось чому хоче Росія дістати Галичину і Буковину в свої загарбні руки. Росія хоче задушити наше народне життя в Австрії, щоб від Галичини не зайнялась згодом ціла Україна. Росія хоче здобути Галичину й Буковину, щоб задушити назавжди наш нарід, не тільки тут, але й на російській Україні. Через те ся війна за Галичину і Буковину, се війна за життя і смерть України.

Що булоб, як би Росія забрала Галичину?

Булоб се страшне лихо для всього нашого українського народу, як сього, що в Австрії, так і того, що в Росії. Росія знищилаб усі конституційні свободи у Галичині і Буковині, завелаб політичні тюрми, шибениці, заслання на Сибір без суду, закрилаб усі українські читальні, товариства, спілки і газети, відобралаб народови загальне, вселюдне право виборче, замкнулаб у тюрму та вислала в Сибір сотки свідомих селян, робітників та інтелігентів, скасувалаб свободу віри та українську мову по церквах і урядах, а завелаб московщину у церкві та школі. Робить се вже Росія тепер, часово занявши Галичину. Булаб се руїна нашого національного життя в Австрії, а так само удар для українського життя на російській Україні, бо по побідній війні Росія певне не дасть Україні ніякої полекші, але навпаки, збувшись ворогів, стане ще дужче гнобити Україну.

Росія все провадила підступну, хитру політику, числячи на людську темноту та нужду. Як завоювала який край, то вдавала зразу приятеля мужиків проти панів і друга православних проти католиків. Та як тільки захоплювала кріпко в свої руки країну, тоді як стій зміняло ся її поведіння: нагайка, яку зразу мала тільки на жида, чи на католика, обертала ся тоді й на православного українського мужика. Український мужик чи козак доти був добрий Росії, доки була війна, та доки треба було, аби сей мужик тихо сидів і не перепиняв їй у війні. По війні-ж пани — хочби й жида і католика — знов впливали на верх, бо одно, що мають чим платити хабарі, а друге те, що царь на панах своє царювання опирає. Тому хочби Росія в Галичині та Буковині і не показувала зразу своєї вдачі, то певне, що занявши на все Галичину і Буковину, помирилася-б з польськими панами проти нашого народу.

Що булоб, якби Австрія забрала Україну.

Український нарід у Росії тільки виграє від того, як австрійські і німецькі війська побідять російську армію та займуть

Україну. Московські газетярі та офіцери кажуть, буцїм побіда Австрії, се значить німецька неволя для України. Се брехня та видумка. Як же можуть Німці запанувати над Україною, коли вони і над малою Галичиною не панують, але навпаки Українці в Галичині мають такі свободи, яких не мають Українці в Росії. Тому не треба вірити сим московським брехням. Навпаки! Вся українська земля, що її занялаб австрійська армія, та яка булаб прилучена до Австрії, раз на все визволила ся б з-під Росії і дісталаб конституційні свободи та вольности. Не булоб тоді засланя, шибениць, тюрми та чиновницько-жандармської самоволі. Не булоб паспортів, але всякому булоб вільно їхати та жити, де хоче, і заробляти, як хоче. Всі віри: православна, уніятська, католицька і інші булиб однаково шановані та кождому булоб можно свобідно ісповідувати свою віру.

З окрема що-до віри православної, то брехня, буцїм то побідна Австрія та Німеччина схотїлиб її скасувати. Навпаки: тоді ми, Українці, відновилиб знов нашу стародавню самостійну, українську православну церков. Тоді православні Українці не булиб залежні від московських єпископів, від російського Синоду та мирських наставників сього Синоду (царя і оберпрокурора св. Синоду), а тільки від своїх-же українських єпископів, як се було тому 200 лїт, за давніх київських митрополитів: Петра Могили, Борецького, Тукальського та за українських гетьманів.

Булаб тоді повна воля збиратись народови в товариства, спілки та на збори, щоб добувати собі кращу долю та радитись над своїми справами. Булаб повна воля писати та читати всякі газети, на всяких мовах та всякого напрямку.

Булаб повна воля вживати нам свою рідну, прадїдну мову українську в сїльських школах, гімназіях і університетах, в наших церквах і судах. Сталиб ми освіченим народом, та всі у світі почалиб нас шанувати. Тоді краще зажилиб ми, маючи свою науку в зрозумїлій нашим дітям мові і не далиб себе визискувати чужинцям.

Селянам покращалоб життє, бо прибулоб їм землі. Землі царські (удільні), казьонні та землі ворогів визволення України забралось би на користь українського народу. Робітникам по фабриках і заводах покращалоб доля. Колиб українські землі з-під Росії дістались під Австрію, тоді сї землі враз з Галичиною і Буковиною малиб право самі собою порядкувати, як окремий край, з окремим українським Сеймом, себто дісталиб свою українську автономію. Самі собі тодіб господарювали у своїм краю. Сього всім Українцям

треба домагатись, для сього працювати і бажати побіди Австрії та Німеччині і їх союзникам, бо побіда ся принесе кращу долю для українського народу.

Що воно так булоб, а не инакше, се бачимо по всім теперішнім ладі в Австрії, де кожен нарід, кожна мова і кожна віра мають своє право. Се бачимо і на прикладі Боснії і Терцевини. Сорок літ тому, як Австрія взяла ті країни з-під Турка, зруйнованими, темними, поневоленими. Сьогодні сі країни впорядковані, загосподарені, покриті хорватсько-сербськими школами, бутими дорогами, залізницями і т. д., та мають свій окремий сойм (свою автономію), де засідають депутатами Хорвати та Серби, значить саміж місцеві Славяне, а не Німці.

Що може нам дати розгром Росії?

Побіда Австрії та Німеччини може бути менша, а може бути й так велика, що буде рівна розгрови і розпадови Росії. Дехто з російських Українців боїть ся сього, бо каже: не знати, що сталося б тоді з українськими землями, чи не розібрали-б їх поміж себе інші держави: Австрія, Туреччина і Румунія та чи не прилученоб тоді частини українських земель до Польщі, про відбудованне якої мріють Поляки?

Що такий розбір українських земель бувби великими лихом для нас, се річ ясна всякому Українцеві — чи він з Росії, чи з Австрії. А найбільшим лихом булоб, як-би часть українських земель прилучено до Польщі, колиб мала вона взагалі повстати. Се був-би початок нових українських повстань проти Польщі, з чого тільки скористала ся б Росія та забрала-б знов усі українські землі від Польщі.

Та тільки такого розбору українських земель нема чого бояти ся. Що найбільше — як уже попередю сказано — Австрія заралаб частину російської України та далаб їй автономію, на чім українство тільки виграло. Отже австрійського забору нічого нам бояти ся, а про всякий инший шкода й говорити. Він немислимий.

Натомість певна річ, що в разі розгрому Росії повсталаб самостійна українська держава. Україна за-великий край, щоб його можна було прилучити чи до Австрії, чи до иншої держави. На се не згодили сяб й інші сусідні держави, які бажать собі рівноваги між державами Європи, а не бажать собі за-великого скріплення одної тільки держави. От для сеї рівноваги й сотворено б на міжнароднім мировім конгресі українську

державу так, як недавно сотворено Албанію, тому сорок літ Болгарію, а ще давнійше Сербію і Грецію.

Українська держава потрібна перш усього нам Українцям, до котрих писав наш Батько Кобзарь, що

„в своїй хаті, своя правда і сила і воля“.

Але вона потрібна й майже усім нашим сусідам: Австрії, Німеччині, Румунії, Болгарії та Туреччині, бо українська держава захистилаб усі ці держави муром від Росії-Московщини.

Також інші держави (от як Італія, Швеція) радо пови-тають утворення української держави, бо вони волять такий кінець війни, ніж надмірне скріплення їх сусідок. Навіть Англія не буде проти української держави; хоч вона сьогодні й союзниця Росії проти Німців, так се тільки хвилево й припадково. Англія ворогувала з Росією віддавна в Азії і буде з нею знову ворогувати. Тому вона не буде противна ослабленню Росії, аби тільки Німеччина при тім не скріпилась.

Найкраще для нас, Українців, було-б, щоби Росію так розгромлено, аби від неї відпали всі українські губернії аж по Дон, та Кубань. Повстала-б тоді велика самостійна Україна, багата пшеничною землею, каменним вуглем, залізною рудою, сілю, нафтою, гарними пристанями, великими ріками — многочисна і свободна. В сій нашої державі завели-б ми собі такий лад, якого нам Українцям треба. Здійснила ся б аж тоді мрія Богдана Хмельницького, Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи та Тараса Шевченка, що нам пророчив:

*„стане Україна,
світ правди засвітить,
і помолять ся на волі
невольничі діти“.*

За волю України.

Всякий нарід повинен мати свою власну державу. Як не має її, повинен стреміти до її сотворення. Бо тільки у своїй державі нарід може бути щасливим. Ми, Українці, втратили свою державу тоді, як царі Петро I і Катерина II скасували Гетьманщину. Від тоді нема добра на Україні. І під російським ярмом не буде його ніколи. Хто з Українців думає, що Великороси (Москалі) дадуть нам автономію, чи бодай нашу мову в школах та судах — сей легковірна дитина. Навіть найпоступовішій Москалі є ворогами автономії України. Тому нам Українцям нема іншого виходу, як бажати собі розгрому Росії.

Побіда Росії — се побіда царя, побіда самодержавія, централізму, чиновництва, охрани, чорносотенства, істинно-руських людей і обрусенія. Саме по побіді Росії запанують ті темні сили на добре у Росії.

Розгром Росії, — се розгром царського самодержавія, чиновництва, охрани, чорносотенства і обрусіння. Розгром Росії — се революція в Росії, правдива конституція і свобода робочого народу. З окрема розгром Росії — се воля України. Тому всякому, хто почуває себе свідомим Українцем, ясно, кому ми маємо бажати побіди в сій війні.

Найсвідомійші Українці там, де вони мали свободу, своє політичне життя, свої газети, своїх послів і т. д., себто в Австрії. І сі Українці стали лавою при Австрії, а проти Росії, не з якоїсь сліпої любови до Австрії, а бачучи в її побіді кращу будучину всього українського народу. Тому українська молодь з Галичини пішла в полки „Українських січових Стрільців“ — свідомі того, що тільки розгромом Росії дібемо ся вільної України.

Таке саме становище заняли і свідомі Українці з російської України та з вибухом війни злучились в „Союз визволення України“. Ціль його — через розгром Росії до волі України.

Льонгін Цегельський.

На прю.

На прю! Без ляку і зневіри —
За правду, волю й рідний край!
Бо завзяли ся бузувіри
Народ наш винищити вкрай.

Повсюди чад, а ворог лютий
Пекельні бенкети справля
Гнітить наш мозок неокутий
І точить сили наче тля!

Хоч мало нас, та наша сила
Росте у правді наших дум —
Понесемо ж ми гордо, сміло
На вражий регіт і на глум

Новий псалом живого слова!
В йому не пагуба стара,
А світло лагоди, любови,
Братерства, волі та добра.

У гору стяг! Най кат шаліє,
Най тисне нас, та се ж на мить!
Бо іскру ту святу, що тліє,
Не сила ворогу згасить:

Вона зедна всіх нас докупи,
Дасть силу серцю, голові, —
І через скошені трупи
Перейдуть страдники нові!

На прю ж! До смерти, до загину —
Другого виходу нема!
І хто уникне й на хвилину —
Хай буде проклятий всіма!

М. Старицький.

Наш прапор.

Ось він, високо над нами
Стяг, освячений в боях!..
Гей, хто з нами, не з рабами,
Хто стоптав ганебний страх, —
Станьмо вкупі й за Україну
Биймось, биймось до загину!

Глянь, написано на йому:
Воля — сонце! Волі нам!
Воля духови людському
І робітницьким рукам!
Вернем волю на Україну, —
Биймось, биймось до загину!

Ось він кличе, ось він має, —
Станьмо всі ми навкруги!
Грім і пекло не злякає;
Згинуть наші вороги!
Гей за стяг наш, за Україну
Биймось, биймось до загину!

Б. Грінченко.

Наше минуле.

Український народ споконвіку любив свободу і не довго потрапив зносити чуже пановання. Ціла, більш як тисячлітня, минувшина українського народу виповнена безнастанними війнами за власну свободу проти численних наїздників, що переходили через українську землю і хотіли нею заволодіти задля її корисного географічного положення і природного багатства. На протязі своєї довголітньої історії приходилось українському народови завзято бороти ся проти Гунів, Аварів, Печенігів, Торків, Половців, Татарів, Турків, Москалів і Поляків і не жаліти ніяких жертв в обороні рідної землі. Зломані сильною перевагою ворогів і змушені до служби чужим панам, Українці ніколи не піддавали ся лиху і скорше чи пізнійше скидали з себе чуже ярмо, бо замилювання до свободи перейшло в кров і кість кожного Українця, а гаряча любов до вітчизни додавала сил навіть слабшим рукам. Українець родив ся і зріс не на невільника і слугу, а на власного пана і хазяїна у своїй рідній хаті. Українська історія — се разом історія безперервних визвольних рухів.

Найдавнішим осередком незалежного українського життя була околиця Києва. Тут витворила ся вже з початком дев'ятого століття велика київська держава, яка з часом злучила під собою всі землі, заселені Українцями і стала наймогутнішою державою тодішніх часів у цілій Східній Європі. Великокиївська держава була щиро національною і об'єднала всі українські племена від найдалших західніх границь Польщі і Чехії та від самого Дунаю аж по Чорне море і по степи лівобережної України. Особливого розросту зазнала київська держава за пановання великого князя Володимира

(972—1015), що, продовжуючи роботу свого попередника Святослава, збирав витревало „руські землі“ — і за його наслідника Ярослав, що, маючи розуміння національної єдності, також свідомо старався вдержати всі українські землі в границях і залежності від київської держави. В спадщині по них ідею незалежності і єдності земель, залюднених Українцями, перейняли галицько-володимирські володарі, що з упадком Київів при кінці XII століття перебрали на себе провід в українських землях і сотворили на довший протяг часу могутчу галицько-володимирську державу, наче противагу проти зростаючої на півночі сили московських сусідів. Обі ці українські держави були на протязі майже п'ятих століть (IX—XIV) заступниками тодішніх українських політичних і національних змагань і витворили власну багату культуру, яка не лише задоволювала потреби наймогутнішої державної організації в цілій тодішній Східній Європі, але мала великий вплив на доколичні народи і дала життя своїй будучій суперниці і гнобительці, Московщині.

Українська держава не могла потім вдержатися під сильним напором кількох могутних сусідів і втратила свою самостійність, підпадаючи в середині чотирнадцятого століття під пановання Польщі і Литви, однак українська національна думка, що вічно змагала до освободження поневоленої країни, не перестала працювати. Українські традиції враз з українською мовою і культурою переймають по часті литовські князі, а коли і вони піддаються сильнішому від українського польському елементові і пристають у 1569 р. в так званій польсько-литовській унії до Польщі, переймають їх ролю Українські козаки, що по ополяченню багатих українських панських родин скоро беруть у свої руки провід у всіх українських справах.

З чисто військової станової організації, що повстала ще за литовських часів (між XIV і XVI століттям) через лицарську вдачу людности задля оборони полудневих степів України від татарських нападів і зросла потім сильно наслідком господарських утисків з боку польської держави, переминюється козацтво в середині XVII століття в свідомого представника

української національної думки і витревалого борця за волю України. Козацькі гетьмани виходять скоро з вузьких станових інтересів і переймають на себе представництво релігійних і національних ідеалів.

Проблиски свідомости національних інтересів бачимо вже у першого визначнішого козацького гетьмана, Петра Конашевича Сагайдачного, що побивався зручно не лише за підковиту козацьку самоуправу, але і за незалежну самоуправну (автономну) організацію церковну, яка мала охопити всі українські землі, між ними і західні галицькі, для котрих закладає у Львові окрему братську школу, призначаючи на се при смерті (1622 р.) значну частину свого майна.

Найяскріше пробивається національна свідомість і змагання заложити незалежну українську національну державу від часів повстання Богдана Хмельницького в 1648 р. Богдан Хмельницький, підносячи давно приготований клич повстання, не руководився — як се читаємо у деяких ворожих нам московських і польських істориків — особистою справою і не обмежувався тільки на саме заспокоєння старих козацьких станових бажань. Хмельницький носився з гадкою освободити з неволі цілу українську землю і заложити нову українську державу в межах старої держави Володимирі і Ярославі, хоч як добрий політик не хвалив себе перед усіма своїми плянами і ідеями — не дармож читаємо в думках: „Тільки Бог Святий знає-відає, що Хмельницький думає-гадає“, — то всеж таки не міг часами здержати ся від того, щоб не лише чином, але й словом зазначити свої задушевні гадки. Не задля станових інтересів переводить Хмельницький політично-військову організацію України, турбується релігійними справами, навязує через послів зносити з чужими державами і робить у Турків заходи, щоб Україна стала окремою. Не дармо ми стрічаємося з такою відповіддю татарського мурзи, Тугай-бея, зверненою до полоненого польського гетьмана, Потоцького на його питання: чого хочать козаки: „Найперше треба, щоб ви їм відпаювали удільну державу по Білу Церкву та вернули їм давню волю, і щоб по містах, замках

і по селах ваші воєводи не орудували!“ Розбивши Поляків, Хмельницький по вїзді до Київa, на обідї у воєводи Кисїля в присутности польських комісарів нахваляв ся підняти на

Наші гетьмани:

Богдан Хмельницький.

Іван Виговський.

Петро Дорошенко.

Іван Мазепа.

Поляків „всю Русь“. „Згине лядська земля, згине, а Русь буде в тім році панувати!“ — кликав Хмельницький до православних панів з України. При частих переговорах Хмельницький випадав нерaz з ролі хитрого і мовчазливого політика і ви-

хвалював ся, що він тепер за Божою ласкою „Єдиновладний самодержець руський (український)“.

Хмельницький думав цілком ясно про цілу українську територію і про весь український народ. „Вибю з лядської неволі“ — казав він Кисілеви — „нарід руський ввесь!... за границю війною не піду... буде з мене України, Поділя і Волинї; досить достатку в князівстві нашім по Холм, по Львів і Галич“.

Сї думки поділяла безперечно і його старшина, коли Хмельницький міг заявляти польським комісарям: „Не знаю, як та комісія скінчить ся, коли наші молодці не згодять ся на 20 або 30 тисяч реєстрових і не вдоволять ся своїм удільним князівством!“ Тай полковник Джеджалій викпиваючи польських комісарів годить ся лишити їм Польщу, а „Україна нехай нам козакам останеть ся!“

„Удільне князівство“ було певно в планах Хмельницького; инакшеб не казали польські комісарі по своїм повороті до Польщі, що „Хмельницький дбає вже не про козацтво, але про незалежне панованнє в руських провінціях“, — тай сам Хмельницький не вживавби залюбки звороту „моя руська держава“ і не вминав ся би „цілої Русі“ і земель по саму Вислу. Хмельницький свідомо стремів до сотворення сильної, незалежної України і не перебирав у способах, коли йшло о переведеннє того пляну. Хмельницький вживає проти Польщі і Москви зненавиджених бусурменів, годить ся з Москвою проти Польщі, щоб її знищити, але переконавши ся про фальш і облуду Москалів, не жахаєть ся знов накладати то з Поляками, то з Турками, то з Шведами.

Переяславську угоду робив Хмельницький тільки для хвилової користи і признавав лише зверхню власть царя, забезпечуючи собі і Україні цілковиту незалежність як внутрішню так і зовнішню через право зносин з посторонніми державами. Видумки про те, буцім то Хмельницький щиро і радо піддав ся під руку Москви і всі дальші „обединительні“ вигуки, начеб тим самим Хмельницький зазначив єдність українського і московського народу, збив сам Хмельницький при кінці свого

життя, коли в тайні проти Москви і Польщі відновив союз з Туреччиною вже в рік по Переяславській умові і з Кримом, заключив угоду з семигорським кн. Раковцям (1656 р.), а вкінці порозумів ся зі Швецією. „Діти“ — казав Хмельницький, довідавши ся, що царь знову згодив ся з Поляками — „треба відступити від царя. Підемо туди, куди скаже Вишній владика. Будемо під бусуменським володарем, не то під християнським“.

Хоча Хмельницькому не вдало ся сповнити всіх своїх плянів і сотворити цілком незалежну Україну, то все таки полишив він своїм нащадкам самоуправну Україну, котра давала змогу розвою і доховала ся ще цілих 100 літ аж до скасування Гетьманщини в 1764 р.

Наслідники Хмельницького не всі дослали до висоти свого покликання і через незгоду та особисті амбіції копали гріб українським вольностям та нищили добутки крівавих зусиль кращих гетьманів, як Виговський, Дорошенко та Мазепа, що не спускали з очей плянів великого Богдана і цілком свідомо та пляново змагали до злуки обох частин України і до цілковитої самостійности українських земель.

У першій мірі побивав ся за тим гетьман Іван Виговський, що як генеральний писарь Хмельницького знав усі його пляни. Він бачив добре віроломність московського правління та передвиджуючи гаразд судьбу України під рукою „православного царя“ змагав відразу до зірвання переяславської угоди. Щоби те діло мало успіх, Виговський рішив оперти ся на Польщі і заключив з Поляками умову у Гадячі (1658 р.), прийняту потім польським соймом. Гадяцька умова — се вже акт ясної щиронародньої політики і дає прегарне свідоцтво про національну свідомість українського гетьмана. Україна мала творити самостійне українське князівство, злучене з Польщею тільки особою короля і спільним польсько-українським сенатом. Всі иньші власти мали бути вповні незалежні і спочивати в руках вибраного сойму укр. князівства і вибраного гетьмана. Українське князівство мало мати власні гроші, власний скарб і власну армію, а польські війська не мали права вступу на

Україну. Виговський думав злучити і т. звані не-козацькі українські землі, себто західні, галицькі, одначе на се не згодився польський сойм, приставши за те на управилення церковних відносин і усталення прав православної церкви в українських краях польської держави.

Гадяцька умова давала Українцям запоруку свободного розвою, одначе розбила ся о звичайну віроломність і облудне поступовання Польщі і Москви. І Польщі і Москві залежало на тім, щоби знищити Україну і тому легко прийшло між ними до так званого Андрусівського договору (1667 р.), в яким розділено Україну на право- і лівобережну і лишено лівий бік Дніпра при Москві, а правий віддано Польщі.

Андрусівський договір, заключений за згодою тодішнього гетьмана Брюховецького, викликав сильний відпір з боку козацтва, яке гуртується коло гетьмана правобережної України, Петра Дорошенка. Дорошенко бачив ясно перед очима ціль українських змагань і з цілою енергією змагав до зєдинення обох частин роздертої України. Вибраний гетьманом 1666 р. він не присяг ані польському королеви, ані московському цареві, бо вважав Україну незалежною. Щоб увільнити її цілковито від московського і польського пановання, признав над собою верховну власть Туреччини і проголосив ся гетьманом право- і лівобережної України. Одначе і Дорошенкови не вдало ся перевести своїх плянів: він добровільно зрікається гетьманської булави в користь гетьмана лівобережної України, Самойловича, щоби тільки довести до злуки обох частин України.

Здавало ся б, що по загальнім вичерпанню і з уступленнєм енергічного і свідомого Дорошенка загинуть і змагання освободити Україну. На щастє так не було. Українська ідея не затратила ся і у слабших представників козацтва, Дамяна Многогрішного та Івана Самійловича, а у їх наслідника Івана Мазепи спалахнула більшим огнем.

Мазепа бачив помилки своїх попередників і знав добре, що головною причиною наших невдач були особисті незгоди і слабо підготовлена організація. Тому старав ся скріпити свою власть, зорганізувати край і приготувити більшу військову си-

ду, щоб кинути її проти Росії у пригідну хвилю. Та хвиля надійшла, коли Москва вмішала ся у війну Польщі проти Швеції. Мазепа порозумів ся тоді з шведським королем Карлом, і козацька старшина ухвалила зірвати з Москвою і залучити ся з далеким і через те для України, цілком безпечним союзником, Швецією, під умовою, що Швеція заручить самостійність України. 1708 року підносить Мазепа повстання і оголошує незалежність України, уповаючи на військову силу шведського короля, що з своїм військом звернув ся на Україну. Одначе нещасливий вислід битви під Полтавою в 1709 р. розбив пляни Мазепи і вже на завсіди спинив усі більші виступи його нащадків. Московський медвідь наїдає від тепер тяжким тягарем на долі України. Московські царі докладають усіх зусиль, щоб знищити останки автономії України: насилають туди воєвод і численні військові гарнізони, обмежують, а в части і касують власть гетьманів і винищують українське козацьке військо частими походами, підбурюючи рівночасно простий народ проти питомих українських властей.

Із гетьманів і автономічних урядів переходить власть чим раз більше на заступників московського уряду, а зскасуванням гетьманщини і козацьких полків та зруйнуванням остатнього захисту української свободи, Запорожа, в 1775 р. зникають і останки самостійного українського державного життя.

Одначе українська національна ідея самостійности не загинула в засмучених серцях синів України. В тайних товариствах потомків славного українського козацтва живе вона далше, чекаючи знову пригідної хвилі до вибуху і ще з кінцем XVIII ст. роблять ся заходи підняти новий рух на Україні при помочи чужих держав. В половині XIX століття засновуєть ся у Києві Кирило-Методіївське братство з цілю змагати до сотворення української автономної держави у спілці з иньшими славянськими народами.

Національна думка і ідеал незалежної України обхоплює в другій половині минулого століття широкі круги українського суспільства і проникає у самі низи, між селян і робітництво. Геніяльний поет, Тарас Шевченко віщим і горячим словом

розворушує український загал і взиває до боротьби за волю України і до скинення московських кайданів, а „розум України“, Михайло Драгоманов дає почин до організації новочасних політичних партій, які в свої програми як найважнішу точку вкладають боротьбу за незалежність України і всіми силами змагають до її здійснення.

Боротьба за волю України зачала ся наново.

Український народ роздертий нині державними кордонами, а на його пограничних землях кипить велика світова війна.

Велика просторонь, заселена 35-ма міліонами Українців, знову несе на собі сотки тисяч завзятих борців, зливаючись кровю убитих і ранених, і знову кладе український нарід криваві жертви в надії, що ними окупить собі давно сподівану свободу і що сповнять ся вкінці святі заповіді наших гетьманів і передових людей.

Забувають ся штучні границі і всюди, де лише бєть ся шире українське серце, відживають давні мрії і надії про незалежну українську державу. В усіх українських землях одна гадка делїєть ся в серцях:

„Душу й тїло ми положим

За нашу свободу

І покажем, що ми, браття,

Козацького роду!“

З. Кузеля.

Уривок з „Гайдамаків“.

Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали,

Встали, подивились на той Чигирин,

Що ви будували, де ви панували, —

Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали

Козацької слави убогих руїн!

Базари, де військо, як море червоне,

Перед бунчуками, бувало горить,

А ясновельможний на воронім коні

Блисне булавою — море закипить, —

Закипить, і розлило ся

Степами, ярами;

Лихо має перед ними...

А за Козаками —

Та що й казать?...

Т. Шевченко.

Народний гімн.

Ще не вмерла Україна,
Ні слава, ні воля,
Ще нам, браття молодії,
Усміхнеться доля.

Згинуть наші вороги,
Як роса на сонці, —
Запануєм, браття, й ми
У своїй сторонці.

Душу й тіло ми положим
За свою свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.

Гей, гей, браття милі,
Нумо брати ся за діло!
Гей, гей пора встати,
Пора волю добувати!

Наливайко, Залізняк,
І Тарас Трясило
Із могили кличуть нас
На святе діло!

Спогадаймо славу смерть
Лицарства козацтва,
Щоб не втратить марне нам
Нашого юнацтва!
Душу й тіло ...

Гей, Богдане, гей Богдане,
Славний наш гетьмане,
Нащо віддав Україну
Ворогам поганим?!

Щоб вернути її честь,
Ляжем головами,
Назовем ся України
Вірними синами!
Душу й тіло...

Та як станем разом, браття,
Від Сяну до Дону,
В своїм краю панувати
Не дамо нікому.

Чорне море ще всміхнеть ся,
Дніпро ще зрадїє,
Ще над Галич, Буковину
Доленька наспїє.
Душу й тіло...

Славна воля, праця щира
Ще свого докаже,
В Україні ще раз волї
Пісня ся розляже.

За Карпати відобеть ся,
Згомонить степами,
України слава стане
Поміж народами.
Душу й тіло...

З наших предків шкуру дерли,
На палї вбивали,
А таки нас не пожерли
Вороги зухвалі.

Плила кровця, червонила
Степи і могили —
Наші груди запалила
Огнем волі й сили.
Душу й тіло . . .

Спогадаймо тяжкий час,
Лихую годину
Й тих, що вміли умирати
За нашу Україну;

Що козацтву не удалось —
Те нам довершити,
Ворогів десь тільки взялось —
Треба їх провчити!

Рідний краю, Україно,
Благослови діти,
Йдем за тебе, за єдину
Боротись, терпіти.

Душу й тіло ми положим
За свою свободу
І покажем, що ми, браття,
Козацького роду.

Гей, гей, браття милі,
Нумо брати ся за діло!
Гей, гей пора встати,
Пора волю добувати!

Кінець української волі.

На Переяславській раді 1654 р. поєднав ся Богдан Хмельницький з Московською державою, забезпечивши Україні волю й незалежність. Між козацькими послами і московським правительством були випрацьовані умови, звані статтями Богдана Хмельницького, на котрі царь Олексій присяг. Військо Запорозьке задержувало свої права і вольности; люде на Україні мали судити ся власними судами; ніякі московські урядники не сміли мішати ся до народнього діла, гетьмана мав собі обірати народ вольними голосами і гетьман той мав панувати незалежно, як всякий инший володарь.

Але Москва навіть і не гадала собі щиро додержувати угоду, яку заключила з Хмельницьким і на яку царі хрест святій цідували.

Поділити Україну між Польщею і Московією, викликати братовбийчі бої, ослабити славний український народ, а що йно тоді сісти йому на спину, — отсе був її задушевний намір. Знала Москва, яку вартість мають чорноморські степи і подільські лани, знала, що без України не бути їй європейською державою. Тому то й пильно дбала, щоб по смерті Хмельницького весь український народ не опинив ся під булавою якогось одного гетьмана, Виговського чи Дорошенка, щоб не зажив спокою, не відпочив і не скріпив ся. Хитрощами і грішми вміли Москалі так попровадити діло, що на Україні люде заєдно воювали з собою, що один другому виривав з рук гетьманську булаву, що край пустів, а народ біднів.

Аж найкращі простори нашої землі, які могли стати райськими огородами Європи, перемінилися в пустиню, на котрій цілими ватагами волочилися здичілі пси та блукали голодні діти, замість пшениці росло бодяче і біліли непохоронені людські кістки.

Виділи се деякі світліїші Українці, що вміли даліше дивитися, ніж безнастанними сварами й боями обаламучений народ, і пробували видобути з під поганої московської корми.

Першим таким мудрим та бистрим Українцем після смерті Хмельницького був Іван Виговський. Ставши гетьманом, зірвав з Москвою і побив її так, що 30.000 Москалів під Конотопом трупом впало.

Він мав би хотіти обновити на Україні колишню княжу державу та стати князем, як Володимир Великий, або Ярослав Мудрий.

Але до того не прийшло, бо між нашими старшинами знайшовся все якийсь зрадник, якийсь хапуга, ласий на гроші і гонори, котрий поспував найкраще та найлучше задумане діло.

Такі то „рідні сини“, такі всілякі Брюховецькі й Тетері, гірші ворогів розпинали рідну матір Україну. Ділили її на ворожі табори, один ставав по стороні Польщі, другий по стороні Москви і так довго тягалися за чуби, поки з буйної, кучерявої голови не лишилася лиса гиря.

Навіть такий мудрий і хоробрий чоловік, як Петро Дорошенко не міг дати ради тому безголовю. Він уже і з Турком пробував у згоду увійти, щоб оборонитися від Польщі та розв'язати з Москвою, але й то не помагало, бо полковники не зрозуміли його і кождий на свій спосіб хотів добувати гроша і слави.

Аж гетьман Іван Мазепа, що політичним розумом перейшов був усіх своїх попередників, завів на Україні лад. Вилонив банди всіляких розбишак, позакладав школи і фортеці, наповнив грішми скарб, викоринив між старшиною охоту рити, доносити й коверзувати, дав народови скоштувати, як виглядає життя в упорядкованій державі, і що йно тоді хотів по-

чати боротьбу з Москвою. Хотів її побити в злуці з Карлом XII, славним королем Шведів, відперти геть на північ, в сніги та болота, а для Українців збудувати власну, ні від кого незалежну державу.

Але молодий Карло поспішив ся з походом на Росію, а знов український народ не зрозумів добрих намірів Мазепи і не зірвав ся до бою з таким завзятем, як зривавсь давнійше, до того де-які полковники прямо зрадили свого старого гетьмана і — о сором! — перейшли на московський бік. Московський царь Петро побідив Карла і Мазепу під Полтавою і справа незалежності України знову загирила ся на довгі літа.

Москалі, розбивши під Полтавою Шведів та Українців, позаводили на Україні свої порядки і стали йти до того, щоб ми не тільки осібної держави не мали, але й народу окремого, українського не творили, тільки з ними, Москалями, нашими споконвічними ворогами, уводно зілляли ся.

Якими дорогами хотіла Москва дійти до тої пекельної ціли, та яких вона насильних, звірських способів уживала, того навіть на воволій шкурі не списати.

Але щож! Як не годно дерево горі коренем рости, а ріка горі струєю плисти, так не годен був нарід український позбути ся своїх природжених прикмет, своєї української вдачі.

Даром царь Петро скасував право незалежного вибору козацької старшини, даром року 1722 замість українського правительства установив „Малоросійську коллегію“, зложену з московських офіцерів, даром такого чесного і правого чоловіка, яким був гетьман Павло Полуботок, котрий, як говорять, смів був йому цілу гірку правду кинути в очи, велів катувати й до неволі замкнути — український народ почував себе від російського і польського відмінним і хотів заєдно жити своїм власним, окремим життем чого собі й до нинішньої хвилі щиро бажає.

Так воно не забаром ніби і стало ся.

Як умер Петро I, котрий був великим царем, але ще більшим звірем (замордував рідного свого сина!), полегчало на Україні. Україна знову має гетьманів. Спершу був Апостол, а після нього вибрано Кирила Розума, якого Москалі називали

Розумовським. Був се чоловік мудрий і розважний. Він знову добив ся для рідного краю деяких прав і Україна під його булавою віджила та відітхнула трохи свободнійше.

Заведено новий устрій, перетворено й поправлено уряди, позакладано нові школи, а старшина, котра давнійше тільки ворогувала між собою та видирала собі з рук всілякі гонори і маєтки, почала тепер думати об тім, якби то завести спадкову гетьманську династію, щоб при виборі гетьмана не було таких суперек і такого безладдя, як досі.

Українська старшина й українські пани хотіли родину Розумовського зробити пануючим родом на Україні. Та не даром говорять, що де чорт не може, там бабу пішле. Такою бабою, сімдесять сім миль зза пекла родом, була цариця Катерина II. Вона-то довершила того, що почав був, та не вспів докінчити її сумної пам'яті попередник, Петро I, — докатувала Україну.

*„Се той Перший, що розпинав нашу Україну,
а Вторая dokonala вдову, сиротину“.*

Була се людина безперечно спосібна, але спосібна до всього. Перед світом удавала дуже поступову, листувала ся з ученими й філософами і в листах отсих виявляла нераз гарні думки. Але у себе, в державі тільки й дбала про те, щоб панів наділити як найбільшими маєтками і як найбільшою силою над простим народом, а народ сей як найгірше притіснити.

Жаден з царів для бідного, робочого народу не заподіяв стільки лиха, що Катерина II.

Вона дозволила продавати селян, як худобу, на штуки. В часописях можна було тоді читати ось які оповіщення: „На продаж трийцятьлітна дівка і молода гніда лошиця.“ Або: „Продам кухаря і шевця. Маю також на продаж нову бричку і коня-верхівця.“

Деколи гнали хлопів цілими стадами на ярмарок і продавали, як безрог. За гарну мисливську собаку давали нераз і сто хлопських душ, а бували й такі пани, що грали в карти

не грішми, лиш людьми. „Програв йому сто душ“ — говорило ся тоді у панськім товаристві. Катерина дозволила панам висилати на каторжні роботи своїх підданих без жадного суду і слідства.

Вкінці заборонила хлопам жалувати ся на своїх панів.

Щоб з ними ні робили пани, мужики мали терпіти й мовчати. А хтоб посмів слово писнути, того сікли кнутами аж до смерти. Пánови вільно було робити з своїми підданими, що йому тільки схотіло ся. І робили пани. Не тільки запрягали до надмірної праці, але й знущали ся над нещасливими хлопам до несхочу. Жінки-селянки мусіли своїми грудьми кормити панських цуценят, селянські дівчата йшли на забаву паничам, а були такі пани-дідичі, що їм не смакував обід, як під вікнами їдальні не катували людей. Настало правдиве пекло на землі і добре каже Шевченко, що тодішнім паном російським можна було здивувати саме пекло. І не тільки здивувати, але й перестрашити, бо то були не люде, а звірі і щось страшнійшого від найлютішої звірюки — то були московські пани!

І таким то даром, такою то „истинно-русскою“ культурою загадала Катерина ущасливити також нашу Україну. Дотепер на Україні вільно було селянинови переселювати ся вільно, де йому було лучше, від тепер запровадила Катерина „во всей Малоросіи“ кріпостне право. Можна собі уявити, що діяло ся тоді в серці нашого чоловіка, привиклого до волі, котрий нараз ставав найнещасливійшим в світі, безрадним і безборонним невільником. Недаром народня пісня прозвала Катерину „сучою дочкою, котра занастила край широкий і люд веселий.“

Стерпіти не могла вона, що якісь там „Українці“, чи Малоросси, ходять собі незалежними людьми, мов Американці. Їх конечно і негайно треба змосковщити. Почала від гетьмана.

Розумовського покликано до Петербурга, там задержано насильно та приневолено, року 1764, зректи ся гетьманської булави. Таким чином Розумовський був останнім гетьманом України.

Про нового гетьмана на Україні і думати не було що. Московські урядники, як чорні круки на жир, злетілись на Україну. Московське військо стало залогою на городах і селах. Покасовано українські школи, а повідчинювано московські, українських книжок невільно було друкувати, а священники й церковні дяки дістали приказ, в церкві підчас відправи вимовляти слова з-російська, і як Москалі при співі голос в ніс пускати.

А як жив простий нарід, те ми вже знаємо; гірше панських собак, багато гірше!

Оттакими то страшними і дивними способами старала ся Катерина II. перетворити Україну в „корінно-руській край“.

Тоді то прийшла також черга на славну українську Січ.

Січ переходила всілякі, добрі і злі часи. Був се неначе военний табор на однім з дніпрових островів, у якому заєдно перебувало тисячі сміливого й хороброго народу, готового кожної хвилини до завзятої боротьби за віру й вітчину. Правила собою самі, себ то вибирали заряд, на чолі котрого стояв так само вибраний січовий отаман. Сей отаман йшов часом рука в руку з гетьманом українським, а часом провадив політику на власну руку.

За Катерини II. січовим отаманом був Петро Кальнишевський, чоловік освічений, розважний та розумний. Він зрозумів, що війна та добичі воєнні не вічна річ, що Січи треба чогось певного, трівогого. Тому позаселявав просторі січові землі всілякими переселенцями й утікачами, поля посправляв та пообсівав, наставив у шпіхлірі збіжа, а до арсеналу куль та пороху. Одним словом, був добрим господарем і тому казали про нього: „як став кошовим Кальниш, то з'явило ся сало і книш“.

Отже Катерині саме такий добрий господарь дуже був не на руку. Січ була твердинею українства. Туди втікали люде, приперті ворогом до муру, українці переслідувані Ляхами й Москалями. Звідси вийшов не один славний вожд, не один оборонець віри й вітчини, не один лицарь, котрого величала пісня. Туди звертали ся очи нещасливого народу, як на останне прибіжище й надію.

Скріплена, відровлена, добре загосподарована Січ могла стати новою українською державою, не аби якою перешкодою в задуманім Катериною ділі змосковщення України. Значить ся — її треба знищити!

І се важке слово сказала Катерина.

Дня 4. червня 1775 р. на самі Зелені Свята на досвітках підступив генерал Текелій з 40 тисячами Москалів під Січ.

На Січі було лиш кілька тисяч людей. Решта розійшла ся була по роботах в полі, деякі полювали собі, як звичайно, й ловили рибу, иньші пішли по хуторах на свята.

Текелій підступив нагло й несподівано, як злодій. Заняв гармати й маґазини та післав до коша підполковника Місюрева із зазовом: „Здавайте ся!“

Кальнишевський скликав раду. Зароїв ся січовий майдан від чубатих козацьких голов. Заколисала ся товпа як море, заметушила ся. Такої пригоди не переживало наше брацтво. Як сходило ся на зазов литаврів, то по те, щоб рішити, чи на Турка йти, чи на Москаля. А нині отаман питає їх: „Чи віддамо нашу Січ-Мати Москалеви, чи не віддамо?“

Яке страшне питання!

Заметушились Запорожці, почувши таке прикре слово. „Віддавати Січ, останній захист української волі, гніздо лицарства, твердиню слави, — ні, ніколи! Краще головами лягти до одного, як тих триста на острові під Берестечком!“

А другі казали: „Головою муру не перебеш. Москалів 40 тисяч, а нас кільканадцять соток. У них гармати, порох і кулі, а в нас лиш добра воля. Не проливаймо даром християнської крови.“

Особливо ті з козаків, що по зимівниках мали жінок і дітей, бояли ся московського знущання над ними, були за тим, щоб увійти в переговори з московським генералом.

І січовий архимандрит, отець Володимир Сокольський, також промовляв за тим, щоб покорити ся волі Божій.

Тоді січовий отаман зі старшинами виїхав Текелієви на стрічу і подав йому хліб та сіль. Текелій прийняв їх ласкаво, а потім казав арештувати і взяти під сторожу. Москалі кинули

ся на Січ. Зруйнували церкву, маґазини пороху, канцелярію, пограбували, що ціннійшого було, навіть царські врата, зі срібла куті, сокирами порубали і замість козацьких сторож московські караули на валах порозставляли.

Січ збурено, так що камінь на камені не zostав ся.

Січовики розбрелись по світі. Деякі забігли аж у Туреччину і там новим кошем стали.

Кальнишевського із старшинами вивезли далеко на північ, де ворон костей не доносить, щоб більше ніколи не вернув ся. Довго думали люде, що останній січовий отаман доживав мученицького життя десть над Доном, і співали у пісні:

*„Ой полети, ти чорная галко, та над Дін рибу їсти,
Та принеси, ти чорная галко, від Кальниша вісти.“*

Але тепер ми вже напевно знаємо, що він цілих 27 літ терпів страшні муки, живцем замуrowаний в темниці Соловецького монастиря, на острові Білого моря, між вічними ледами. Везли його туди тайком-потаємно, щоб ніхто з Українців не догадав ся, куди запроторюють останнього отамана Січи. Ще й тепер бояли ся його, бояли ся гніву народу, щоби він не стрепенув ся та не пішов відбивати свого кошового.

В дорозі пильнували Кальнишевського, мов якого злочинця, майор Пузиревський, один підфіцер і пять саддатів.

Сім на одного безборонного чоловіка!

Їхали на Москву до Архангельська. Приїхали туди 11. липня. Тут губернатор Головцин наняв купецьке судно і казав перевезти Кальнишевського через Біле море. Але човно було старе, мало не потонуло і що йно 29. липня причалило до берегів страшного острова.

Вийшов архимандрит соловецького монастиря, Досифей, відібрав Кальнишевського з рук царських прислужників і за останнім кошовим України зачинила ся залізна брама.

На вік зачинилась . . . .

Помістили Кальнишевського зразу в Архангельській башті, а що йно по 12 літах перевели в Придиленну.

Темниця виглядала так. Яма пробита в грубезній стіні; два ступні завширшки, три завдовжки, без печі і вікна, з вузькою щілиною, куди нещасливому мученикови подавали кусник хліба і збанок води.

Як зважити, що на острові буває страшенна лють, а в темниці не було печі, щоб затопити, що цілими літами ані один промінчик сонця не розсвітив страшною темряви, що нещасливому старцеві ані біля не подавали, ані ніякого порядку не робили, то дивувати ся треба, як він міг в отсій тюрмі цілих предовгих двацять літ перебути.

Справді, не аби яка сила мусіла бути в тім чоловіці, коли він такі страшні муки міг так довго терпіти.

Така сила в цілім українськім народі.

Він також запроторений в страшну московську темницю, без світла просвіти, без воздуха волі, на хлібі і воді. І як не вгнув ся Кальнишевський, так не вгнеть ся і не піддасть ся душа українського, невгнutoго народу. Ніякі кнути і ніякі царські катування не знівечать її. Перебуде вона „люте время“ і діждеть ся таки свого великого свята, свого визволу з довго-вічної, московської неволі.

*Бо в тім народі чиста кров,
Здорова кров, життя любов,
Бо в тім народі волі хіть,
Тюрми, дріжїть! Царі, тремтїть!
Бо хоть він нині черву мун,
То він не ваи, то він не труп!*

*Бо хоть він нині порохно,
Так іскрою займесь воно.
Займесь воно і в одну мить
Сильнім огнем спалахкотить.
Сильним огнем у стїп Карпат.*

*І буде брат для брата брат,
І буде друг для друга друг,
І блисне слава, як жемчуг,
Новим огнем розсвітить ніч —
Воскресне Сїч!...*

Дай же, Господи, щоб тая хвилини наспіла як найскорше...

В 1801 році новий царь Александер І. дарував Кальнишевському волю.

Але, як його вивели з темниці, він був сліпий і забув ходити. Не міг вертати. Там він і помер 1803 року, доживши 112 літ від роду.

В 52 роки пізнійше на його гробі поставлено кам'яну плиту, котра по нинішній день говорить, де вмер і де спочиває останній січовий отаман. Далеко від пахучих степів, серед білих ледів замучила його злочинна царська рука. І справді — навіть чайка не принесе нам від нього останньої вісти. В обіймах чорної, безпросвітньої ночі заснув останній отаман Січи, останній вождь вільної України. І не покрила червона китайка його стомлених очей, не виросла калина на його самотнім гробі, не прийшли січові товариші проговорити щиру молитву за його хоробру душу.

Лиш глухий монастирський дзвін бебевкне інколи понад тим славним гробом, лиш море б'єть ся літом об беріг острова, а зимою тріщать леди та ревуть і шаліють вітри, як шаліє злість північного деспота.

Туди в нинішню велику хвилину льнемо думками і душею. Кріпім наші сили спомином негнущого героя, сталім наші серця козацьким зязяттем та пильно дбаймо про те, щоб пімстити нашу велику кривду, щоб муки наших предків не пішли намарне, щоб на могилах таких героїв, як Кальнишевський, виріс і розвинув ся невиданою красою чудовий квіт — воля.

Богдан Лепкий.

Скасування Січі.

(Народня пісня).

Ой з-за гори, з-за лимана
Вітер повіває,
Кругом Січі запорозькій
Москаль облягає.

Обляг Москаль Січу,
Таборами стали,
Вони свого генерала
Три дні дожидали.

Шатнули ся по курінях
Запасу шукати,
А московська вся старшина
Церкви обдирати.

Та беруть срібло, беруть золото,
Ще й воскові свічі,
Зостаєть ся пан кошовий
З писарями в Січі.

— „Ой устань Харьку, устань батьку,
Просять же нас люде,
Як станемо на границі,
По прежньому буде.

Як вийдемо на границю,
Та впросим царицю,
Щоб оддала степи вільні
По прежню границю.“

— „Та не на те я, вражі сини,
Москаля зібрала,
Щоб степ добрий, край веселий
Назад завертала.“

— „Ой устань Харьку, устань батьку,
Щож ми нарobili,
Що степ добрий, край веселий
Тай занастили!“

Та тече річка невеличка
Зпід білої кручі,
Заплакали Запорожці
Від царигі йдучи.

Встає хмара з-за лимана,
А другая з поля,
Заплакала Україна...
Така її доля!

Кальнишевський у неволі.

Богато, о багато відси миль,
На півночи, на зимнім Білім морі,
В куті берліг, на стінах цвиль,
Й малесеньке, вузьке віконце в горі.

Темниця довга може кроків три,
Широка два, — неначе домовина.
Крізь щіль, що звесь вікном, ревуть вітри,
Скиглять, як сич, сковичуть, як хорти,
І хлипають, заводять, мов дитина.

Крізь тую щіль від моря тягне лють,
Густа імла, мороз іде тріскучий;
До суду-віку в тій тюрмі мабуть,
Не виростуть квітки й не зацвітуть,
Не кине сонце промінь свій дріжучий.

Тут вічна ніч і безпросвітна тьма,
Тут вічна гниль і дожизненна мука.
Хто тут прийшов — надію кинь! Дарма!
Держить тебе отся страшна тюрма,
Немов змія стоглава і сторука.

Держить в руках, як мушечку павук,
З жил твоїх кров повільно висисає,
І серце рве, клює, як пташку крук —
Мабуть страшнійших і лютіїших мук
В своїх безоднях пекло не скриває.

В такій тюрмі — (о, серце, не зімлії,
Се не останні муки і не перві!) —

Сидить старець: довкола нього гній,
По тілі аж кишить хробацтва рій,
І вєть ся, лазить, шпирить, мов по стерві.

А він сидить у тій пурпурі ран,
На берлозі, мов на царськїм престолі,
Кругом тиша, лиш виє гураган...
Дивіть ся! — Се останній Січи пан,
Се отаман останній у неволі!

Дивіть, який плетуть йому вінець
З волоссєм хроби скручені на скрані,*)
Дивіть, сини, як гинув ваш отець,
Зніміть з його чола страшний вінець
І поцілуй кладіть на кождій рані.

Терпіннем тим він щедро заплатив
За прогріхи батьків і за провини;
Тим пеклом, що його оттут прожив,
Синам своїм опрощенне купив.
Дивіть сини: за вас він тутки гине!

Дивіть ся, гей дивіть ся в тую ніч!
А може день над вами засвітає.
Кому ж зовсім байдужна наша річ,
Най звідтіля собі тікає пріч!
Рабом родивсь, нехай рабом сконає! ..

---

*) Скрань = висок.

Богдан Лепкий.

Самостійна Україна.

Велика війна, що саме веде́ть ся, видвигнула в Європі нове національне питання — питання сотворення **самостійної української держави**. А недавні ще ті часи, коли про Україну та Українців мовчала не тільки вся Європа, але й не-далекі сусіди не мали про неї майже ніякого поняття або що найбільше мали цілком помилкове поняттє, буцім-то „Малоросія“ се частина одного великого „руського“ народу . . . від Карпат аж по Камчатку. Що більше: недавен ще час, як самі Українці не сміли навіть подумати про державну незалежність України — так далеко стояла ся думка від понурої і темної української дійсности. А то ще й сьогодні чимало таких малодушних синів неньки-України, що й самі не хочуть повірити в будучу волю, силу і славу України, та й другим браттям своїми зневіреними речами їх віру відбирають?! . . .

А всеж таки яка велитенська різниця між тим, що було ще недавно, а що сьогодні на свої-ж очі оглядаємо! І світ говорить про українську справу і самі Українці інакше про неї заговорили, ніж досі звикли говорити. Не за українські пісні чи вишивання, не за український театр чи аматорську виставу, не за українські галушки, наливку, тропак чи сині шаравари, навіть не за українські газети, не за „Просвіти“ чи за українську школу, не за поділ Галичини чи за „автономію“ України йде сьогодні розмова, а — за **самостійну українську державу**.

Так, браття! за українську державу — самостійну і від нікого незалежну!

Думку ось-такої **самостійної** України вивісив на своїм прапорі „Союз визволення України“, організація російських Українців. Визнає її й „Українська Національна Рада“, організація всіх галицьких Українців без ріжниць партій. Визнають її й американські Українці. Одним словом: всі Українці, що їм не затикає рота московсько-самодержавий кулак, заявили не інакше, як тільки за сотворенням чи пак за відновленням самостійної української держави.

А може й справді се якась недосяжна мрія та химера отся „Самостійна Україна“? Може справді правда за „Києвлянином“, за Савенком, графом Бобрінським, єпископом Євлогієм та іншими „об'єдинителями“ й „істинно-руськими людьми“, а як не за ними, то бодай за „Речію“, Мілюковим, Родічевим та за другими російськими лібералами й поступовцями, що кажуть Українцям вдовольати ся українською мовою в школах, земстві та суді, не допускаючи навіть „автономії“ України? — Погляньмо за сим в минувшину та сучасність України.

* * *

Кажуть „об'єдинителі“ — а то й не „об'єдинителі“, але й російські кадети-ліберали і поступовці — буцімто колись в обох „племен“ (Великоросів і Малоросів) була одна спільна держава; буцімто спадкоємцем її стало опісля московське царство та буцімто вкінці „Малоросія“, угнетена Польщею, „вернула“ опісля знов до одної спільної „руської“ держави. Чи правда се?

Історія — справдішна, вірна, а не на московське копито перевернена історія — навчає нас якраз чого іншого. Найстарша Несторова літопись розказує нам про київських князів зперед тисячі літ (Олега, Ігоря, Ольгу, Святослава, Ярополка, Володимира Великого, Святополка, Ярослава Мудрого, Ізяслава), про їх державу на Україні (в Києві, Чернигові, Переяславі, Овручі і т. д.), про їх походи на Византию-Царгород, — але також і про їх походи проти „Радимичів“ та „Вятичів“, мо-

сковських предків на горішній Оці, яких Українці-Кияне (тоді „Русию“ звані) мечем підбивали та дань з них брали. Підбив їх у перше Святослав, а наново мусів теж саме робити Володимир Великий, опісляж Ярослав Мудрий. Значить: не хотіли ті московські пращурі носити київського, українського ярма, не хотіли підлягати „Руси“-Киянам. Якже помер Ярослав Мудрий, так один з його синів дістав в спадщині як свій „уділ“ отсі пра-московські землі: Суздаль і Володимир на Клязмі. Від сього часу вони й ніколи не вернули вже під київську владу. Почували вони себе чимось окремішним від Києва, від України, від „Руси“. Їх-же силою підбито (Святослав) і силою повертано, як вони від України-Руси відривались (Володимир Великий і Ярослав Мудрий). Якже вони дістали своїх окремих князів, хоч і з київського роду, так і остали окремо. Вся їх спільнота з Києвом не тревала й сотні літ, бо за сей час аж двічі треба було їх наново підбивати — між тим, як державна спільнота Чернигова, Переяслава, Овруча, Володимира Волинського чи Перемишля з Києвом тривала яких 450 літ. Значить: всі українські землі творили в давнині одну державу мало не пів тисячи літ — московські-ж землі (і то лиш західна частина їх) належали до київсько-української держави як підбита земля тільки 100 літ тай то з перервами. Літопись Несторова й толкує нам причину сього: вона каже, що Радимичі і Вятичі були „от Ляхов“, себто иньшого коріння та иньшої мови, ніж Кияне та взагалі Українці.

Не було в давні княжі часи й ніякої спільности в мові та письменстві між високо-культурною Русію-Україною і дикою ще тоді Московщиною. „Обєдинителі“ кажуть, буцімто всі старі київські літописи, закони („Правда Руська“), поеми („Слово о полку Ігоря“ і т. д.) були спільною власністю „Малоросів“ і „Великоросів“. Се неправда. Всі ті твори писали тільки самі Українці старо-українською мовою, котра лишень через те в дечім схожа з теперішною „великорусскою мовою“, що було в ній багато т. зв. „церковно-славянщини“ та правопис її був церковно-славянський, що в церкві спільне всім православним Славянам (Українцям, Москалям, Білорусам, Сербам і Болгарам).

Так само незгідне з історичною правдою, буцімто московське царство стало спадкоємцем давньої київської держави. По правді прямим спадкоємцем великих київських князів була литовська династія Гедиміновичів, а спадкоємцем нашої старої держави IX—XIV віку стала держава литовсько-українська з половини XIV віку до кінця XVI-ого. Гедиміновичі (інакше звані „Ольгердовичами“) зукраїнчилися та їх держава була переважно українська. Вона обіймала всі українські землі (крім Галичини, яка припала Польщі), а мова українська (підмішана трохи білорусиною) була її урядовою і письменсько-шкільною мовою. Отся литовсько-українська держава воювала головню з Московщиною, при чім найславнішими воєводами литовсько-українських князів були Українці: князь Острожський, Ходкевич, князь Сопіга, князь Глинський і т. д. В сім часі не тільки не було між Україною і Московщиною ніякої спільноти, але навпаки була непримирима ворожнеча та майже безпереривна війна. В українських літописях і письмах сього часу (XIV—XVI віки) вважається Москалів за ворожих чужинців, а так само знов тодішні Москалі ненавиділи нас, як щось їм цілком чуже і вороже. І мови спільної та письменства спільного між Україною і Москвою тоді (XIV—XVI віки) не було, наші писання не допускали до Московщини, а Московщина була за-темна, щоб її писання були цікаві культурнішим Українцям.

Неправда вкінці, буцімто „Малоросія“ опісля, за Богдана Хмельницького, „вертала“ до „спільної, рускої“ держави. Повстання та бунти українського козацтва з першої половини XVII віку мали свою причину в тім, що литовсько-українська держава увійшла (1569 року) в спілку (т. зв. люблинську Унію) з Польщею та що ся спілка віддала Україну під лядське ярмо, бо всі українські землі відлучено тоді від Литви, а прилучено прямо до Польщі. Українці боронились проти польського натиску школою, письменством, організацією, брацтвами і т. д., а як се не помагало, так хапали за зброю, опираючись об українську козачину. В тих боротьбах з Польщею Українці находили поміч скорше в царгородських патріархів, молдавських „госпо-

дарів“ (князів) або й у Татар, ніж в Московщині. Стоячи осторонь від сеї смертельної боротьби України з Польщею, Московщина засвідчала найкраще, що Україна чужа їй, а вона чужа Україні.

Так само осторонь стояла Московщина від великого повстання Богдана Хмельницького проти Польщі. Помагали Хмельницькому не Москалі, а Татари. Цілю Хмельницького було вибити зпід Польщі весь український нарід, збудувати наново самостійну українську державу. — „Вибю я з лядської неволі“ — говорив Хмельницький до польських послів — „увесь народ руський“ (се значило в нас по тодішньому „український“). — „Не хочу я вашої Польщі, доволі буде з мене землі в моім князівстві руським“ (себто „українським“). — „За Божою ласкою я тепер єдиновладний самодержавець руський (себто „український“). — „Не знаю, як се скінчиться, як мої козаки не вдоволять ся . . . своїм удільним князівством“. — А його полковник Дзеджалій говорив до сих послів: „Виженемо вас, Ляхи, за Вислу, а нам наша Україна нехай останеть ся.“ — Значінне сих слів ясне: Хмельницький та його старшина говорили про свою самостійну українську державу, а про злуку з Москалем і не думали.

Колиж Богдан Хмельницький пішов опісля таки на спілку з Московщиною, так зробив він се не з доброї волі, ані не з серця до Москви, а з konieczności, з мусу. Хмельницький зміркував по кількох роках боротьби з Польщею, що сам її не побідить. Тому оглянувшись за союзником. Хмельницький звернувся вперше не до Москви, а до Туреччини, до султана та зробив з Туреччиною таку умову, яку опісля заключив з Московщиною: став під турецький протекторат (опіку). Колиж турецький султан не ввів спонукати свого підданця, кримського хана, до щирої помочи Україні, тоді Хмельницький зміркував, що на Туреччину годі числити та зробив з Москвою таку саму умову, як перше з Туреччиною, аби тільки мати поміч проти Польщі.

Москва зразу не похочувала мішати ся в сю справу — новий доказ, що їй Україна була чужа і байдужа. Аж по трьох

Візд Богдана Хмельницького у Київ.

літах стала між Україною і Московщиною умова (в Переславі 1654 року), що Україна заховує свою повну державну незалежність, своє військо, свій скарб, зносини з чужими державами, свої закони, свого гетьмана і свою управу, а тільки проти спільних ворогів Україна з Московщиною мають разом виступати. Значить: Україна не „вернула“ до спільноти з Москвою, ані не „злучилась“ з нею в одну державу, але на даліше остала самостійною державою та тільки „під протекцією“ царя — так само як передше ще мала оставати під „протекцією“ султана.

Що Хмельницький вважав Москву чужою, а не рідною та що він і не думав „лучитись“ з нею в одно, засвідчають також даліші три літа його володіння. Москва гляділа на Україну як на чужу землю, яку вона бажала захопити в свої руки. Тому вона поза плечима Хмельницького змовлялась з Польщею та не хотіла помагати Хмельницькому щиро до того, щоб решту українських земель (Волинь, Холмщину та Галичину) визволити зід Польщі і прилучити до України. Москва прямо не бажала собі сильної української держави. Хмельницький скоро зміркував се та злучив ся тоді з шведським королем Карлом X проти Польщі, хоч Москва була саме в союзі з Польщею проти Швеції. Карло X остерігав тоді Хмельницького правдиво, що „Москва не стерпить вольного народу українського побіч себе“. Цар напирив на Хмельницького, щоб сей відступив від союзу з Швецією, але Хмельницький рішив з Москвою цілком порвати і прийняти „протекцію“ Швеції. Він післав Шведам поміч в силі 30.000 козаків під отаманством полковника Ждановича. На жаль Хмельницький помер несподівано (1657 року) серед тої справи, не довівши її до кінця. Все девятилітнє гетьманованнє Хмельницького й уся його політика є одначе доказом, що він змагав оборинити повну незалежність державну України не тільки від Польщі, але й від Москви. Його союз з Москвою се було тільки шуканнє помочи в потрібі, так само як передше союз з Татарвою чи з Туреччиною, а опісля зі Швецією. Не було се ніяке підданство, ніяка „злука“ з Москвою і ні-

який „поворот“ до „спільної русскої держави“. Про все те він і не думав, а видумали все те щойно недавно московські „об'єдинителі“—націоналісти (московські історики Соловєв і Погодін, редактор Катков, граф Бобринський, редактори Піхно, Савєнко, Меншіков і т. д.) та вложили йому в його думки те, чого він саме найбільше жахався. Хмельницький думав тільки про самостійну українську державу, писався все гордо „гетьманом України“ та володів у ній як український володарь до останньої хвили свого життя. Тому плакала по нім гірко вся „річ-посполита українська“, як говорив над його труною „писарь“ (себто: державний секретарь) Зоряка.

* * *

Відносини між Україною і Московщиною, що настали по смерті Богдана Хмельницького, є дальшим доказом, що неправда се, буцімто Україна прилучилась до Московщини радо як рідна до рідної. Наслідник Хмельницького, гетьман Іван Виговський — дуже розумна та високо патріотична людина — бачучи лихі замисли Московщини проти державної незалежності України, пірвав з Москвою, розбив Москалів під Конотопом на прах та заключив з Польщею 1658 року Гадяцьку умову, силою котрої Україна увійшла в спілку як третя рівнорядна держава („Велике князівство руське“ — назва з давньої ще київської давнини!) побіч Польщі та Литви. Але нарід був ворожий Польщі, не вірив Ляхам і ся спілка не могла вдержатись. Наслідник Виговського, гетьман Юрко Хмельницький, відновив зразу спілку з Москвою, а далі відступив від неї та пішов знов на спілку з Польщею. Польща і Москва пішли тоді війною проти себе та стали битись на Україні. Юрко Хмельницький мав за слабу голову вивести сьому кінець та зрікся гетьманства (1663 року). Аж тоді счинилась біда: всякі честилубиві люде стали рватись за гетьманську булаву, з чого скористувались лихі сусіди, Польща і Москва. Виробилось тепер таке, що стало двох гетьманів: польський ставленик Тетеря на Правобережі, а московський прислужник

Брюховецький на Лівобережжі. Настав ще гірший заколот, бо Тетеря при помочи Польщі став воювати Лівобереже, а Брюховецький при помочи Москви Правобереже. Край руйнував ся. Самі Українці різались між собою. Москва і Польща зміркували, що їх спільний інтерес Україну поділити, та в Андрусівськім договорі (1667 р.) погодились поміж собою, щоб Україну поділити між себе вздовж Дніпра. Отсей Андрусівський договір рівнож доказує, що Московщина не вважала України за рідну сторону. Інакше не шматувалаб її на спілку з Ляхами. Андрусівська умова отямила знов Українців і вони зібрались боронити своєї незалежности та згуртувались довкола славного гетьмана Петра Дорошенка. Дорошенко з'єднав знов усю Україну Хмельницького в одну, незалежну державу (1688 року). Дорошенко зірвав і з Польщею і з Москвою та пошукав помочи там, де шукав її вже Богдан Хмельницький: в Туреччині. Стала умова між Дорошенком і Туреччиною, що султан Магомет IV має помогти Дорошенкови визволити всіх Українців зпід Польщі і Москви та злучити в одну українську державу. Але Татаре, що прийшли в поміч Дорошенкови, плюндрували Україну. Се відхилило нарід від улюбленого зразу Дорошенка. Дорошенко зрік ся тоді булави (1676 року), а Україну знов поділено на два гетьманства. Правобереже, замінене майже в пустиню, підлягало то Польщі то Туреччині, — Лівобереже, де гетьманував Самойлович, підлягало Московщині. Сей час назвав нарід „Руїною“.

Події всього часу від Хмельницького до Дорошенка показують, що Українці всіми силами хотіли боронити єдність та державну незалежність України, але за-багато мали кругом ворогів (Польщу, Москву, Татарву), щоби серед них устояти.

* * *

Останнім, хто з оружем в руках пробував оборонити від Московщини державну незалежність України був гетьман Іван Мазепа, наслідник Самойловича. Він гетьманував саме тоді,

Ой, на зорі та: хвилю: хвилю..

Tempo marziale М. Коляда 1911.

Ой, на зо-рі та хвилю: хвилю! Ой, на зо-рі та хвилю: хвилю!

А по пів зо-ру по Доладоли-по по Ре-да-ли ідути, Ре-да-ли і-дути

Попереду Дорошенко веде своє військо, військо
запорозьке хорошененько.

як у Московщині запанував царь Петро І, що став перетворювати московське царство в теперішню російську імперію. Петро І й задумав знищити державну автономію України до решти. Мазепа розумів се, що скорше чи пізнійше прийде до смертельної боротьби України з Москвою. І він літами готував ся до сього: заводив лад і освіту на Україні, будував школи, друкарні і церкви, обсаджував полковничі та сотенні уряди своїми довірениками, заводив карність та послух українській влади, не терпів неслухняности та неладу, поширив гетьманську власть і на Правобереже, а як йому на заваді став полковник Семен Палій, Мазепа не надумував ся ні хвилини, аби славного, але й неспокійного Палія увязнити. Ось так злучив він під своєю булавою знов усю ту землю, яку мав Богдан Хмельницький. По Хмельницькім і Виговськім був се найсильніший український гетьман — володарь України.

Росія тим часом заплутилась в тяжку війну зі Швецією. Отсю хвилю задумав Мазепа визискати, щоби визволити Україну з лабет Петра І-го. Порадившись з довіреною старшиною, Мазепа зробив з Карлом XII таку спілку, як колись Богдан Хмельницький з Карлом X. Шведи прийшли аж на Україну. Мазепа пристав до них, злучив ся з ними ще й славний кошовий Запоріжської Січи, Кость Гордієнко з Запорозжянами. Тим часом московські війська вже залили майже всю Україну, ідучи від сходу. Ті города, що ставили опір, Москва здобула, зруйнувала, вирізала і спалила. Опірних Українців прибивано тисячами на хрести, саджано на палі, прибивано до плотів і пущано ріками з водою на пострах. Тоді часть Українців з ляку перед Москвою стала по стороні Петра І-го. Шведи, Мазепа і Запорожці пробували виперти Москву з України і облягли Москалів у Полтаві. Царь прийшов з великою армією своїх виручати. Під Полтавою прийшло до бою (1709 року). Шведи, Запорожці та Мазепине військо боролись як леви. Короля Карла XII. пострілено в ногу та Шведи несли його на ношах у бій. Запорожці стояли муром, лягали покотом головами як снопи у полі; з них лишилось всього кілкасот душ. Над вечір однак битва була для Шведів і Українців програна.

Українські та шведські недобитки втікли тоді через Дніпро і степи на південь, до Очакова, що належав тоді до Туреччини, а далше в Бесарабію, що рівнож належала тоді до Туреччини. Мазепа там зі старости і грижі й помер, а українські недобитки і Запорожці вибрали тоді своїм гетьманом Мазепиного довіреника, Пилипа Орлика.

Списано тоді між Орликом, Гордієнком та Карлом XII умову, котрою Карло XII обіцяв так довго Москву воювати, доки Україна не стане самостійною державою. Карло XII і Орлик намовили Туреччину воювати з Петром I. І справді Турки побили царя та примусили його підписати умову, що Москва зрікаєть ся України і Україна буде самостійною. Одначе з того нічого не вийшло, бо царь не схотів опісля сеї умови виконати, а Турки знов мали інші клопоти та не схотіли далше з Московою воювати. Тоді Орлик і Карло XII виїхали до Швеції, де Карло XII небавом помер. Орлик, Гордієнко та інші українські емігранти довго ще намовляли то Туреччину, то Швецію, то Францію до війни з Московою, але без успіху.

Так скінчила ся остання спроба гетьмана Мазепи та Мазепинців уґрунтувати державну самостійність України. Скінчилась невдачею тому, що Україна була знесилена столітними війнами і неспокоями, була роздерта між Польщу та Гетьманщину, Гетьманщина-ж у нутрі мала колотнечу між багатою старшиною і біднійшими масами народу. До того Україна мала в себе республіканський, виборний лад та не мала постійної армії, тільки козацькі полки. Московщина-ж саме тоді перероблялась в теперішню, сильно scentралізовану, чиновницько-мілітарну Росію, була більша і сильнійша, власть у ній була в руках суворого царського правительства, опертого на сліпим послуху всього народу, армія була вже постійна, а мужиків кріпко держано в панських дворянських руках. Республікансько-демократична Україна не могла отже устояти проти scentралізовано-мілітарної, самодержавної Росії.

*

*

*

Полтавський погром припечатав долю України як самостійної держави. Гетьманщина ще мала свого гетьмана (Скоропадського) і свій уряд, але царське правительство стало вмішувати ся в правління гетьмана. При гетьмані установлено „малоросійську коллегію“, зложену з московських генералів, що мала наглядати гетьмана. Якже Скоропадський помер, тоді царь й не дозволив вибрати гетьмана. Тимчасовим гетьманом установлено Павла Полуботка. Якже він став упоминатись за право України до самоуправи, так його й чимало української старшини викликано до Петербурга, де й увязнено їх. Полуботок у тюрмі й помер. Україною правила далше малоросійська коллегія, руйнуючи давні українські права і роблячи всякі здирства.

Привернено гетьманство знов, як вже померли царь Петро I (1725 р.) та його наслідниця-вдова Катерина I. (1727), а настав царем Петро II. Українці впінулись тоді за право обирати собі гетьмана і їм се право повернено. Гетьманом вибрано Данила Апостола. Якже він 1734 року помер, Москва знов не згодилась на вибір гетьмана. Україною правила знов „малоросійська коллегія“, поки не настала царицею Єлисавета, котра згодилась знов на повернення гетьманства. Вибрано гетьманом Кирила Розумовського. Як померла Єлисавета, а прийшла цариця Катерина II, що стояла твердо за самодержавє, за централізм і за кріпацтво, тоді скасовано гетьманський уряд на віки (1764 р.), а Україну поділено на губернії і прилучено прямо до Росії.

Останньою вільною українською землею zostało ся ще Запороже, де тепер губернії катеринославська і херсонська. Цариця Катерина II післала свої війська на Запороже, веліла збомбардувати Запорожську Січ, а всю старшину з кошовим Петром Кальнишевським на чолі завдала в тюрми чи на заслання. Се стало ся 1775 року.

Осьтак скінчилась до решти державна самостійність України, уґрунтована Богданом Хмельницьким. Весь час від початку повстання Хмельницького проти Польщі (1648 р.) аж до зруйнування Січі (1775 р.) та до влучення

Гетьманщини (1764 р.) в Росію — себто 140 літ — се була одна безпереривна боротьба Українців — зразу з Польщею, опісля з Польщею і Москвою, а вкінці тільки з Москвою — за державну незалежність України, за українську державу. З Польщею, слабо-зорганізованою та невпорядкованою, Україна сю боротьбу до половини виграла. За те з кріпко-з'організованою Москвою Україна боротьбу програла — тим більше, що молода та зразу сильна організація Богдана Хмельницького, почасти через руїну краю і вмішування лихих сусідів, а почасти з вини самих-же Українців (їх сварки та клясові ворожнечі) скоро розхиталась.

* * *

Та скасування Гетьманщини і зруйнування Запорозької Січі не є кінцем українських змагань до державної незалежності. Ось-так останні Запорозжці не скорились Росії, але пішли в Туреччину, де в гирлі Дунаю, на островах, заложили нову „Задунайську Січ“ під турецькою рукою. Отся „Задунайська Січ“ простояла там аж до 1828 року, самим своїм існуванням пригадуючи Українцям їх давню волю. Тому Росія намагалася конче переманити тих задунайських Січовиків під свою руку і частину їх у війні з Туреччиною справді переманила. За се Туреччина й скасувала сю „Задунайську Січ“ 1828 року.¹

Українці з Гетьманщини не могли рівнож погодитись з упадком української державности. Коли в році 1767 цариця Катерина II скликала з усього царства виборних людей (депутатів) в „Генеральну устроїтельну комісію“ (ніби державну думу), тоді депутати з України під проводом Грицька Полетики стали домагати ся сміливо повернення давньої самоуправи Гетьманщини. Сю „Комісію“ небавом розв'язано, а багато Українців покарано за їх змагання до самоуправи засланням, тюрмою, а навіть смертю.

Дух самостійности України одначе жив даліше в українській старшині, переміненої в „малоросійське дворянство“, чого доказом були: подорож графа Василя Капніста

до Берліна в році 1791, яко тайного посла українських дворян до пруського короля, щоби сей визволяв Україну, — та знаменита „Історія Русів“ (себто Українців, не Москалів!) написана в тім часі звісним уже Грицьком Полетикою і поширена серед українського дворянства. В сім знаменитім творі представлено історію Гетьманщини як історію змагань за державну самостійність України.

Замітне, що й тодішній український митрополит з Галичини, що по розборі Польщі (1772 року) належала вже до Австрії, Лев Шептицький*) в однім своїм письмі до віденського цісарського правительства заохочував Австрію попірати Русинів (Українців), бо через них можна прихилити собі й наддніпрянських Українців, котрі тужать до давньої волі. Мабуть, що Лев Шептицький зносив ся потайки з Грицьком Полетикою, графом Капністом та другими Українцями з колишньої Гетьманщини. В кождім разі бачимо, що як у Гетьманщині, так і в Галичині жила тоді — з кінцем XVII віку — думка про самостійність України.

Жила вона і зараз по 1800-ому році, з початком XIX століття, коли — здавалось — темна, глуха ніч покрила всю Україну. Істнувало тоді на Україні якесь тайне „Товариство визволення України“, а провідника українських дворян з Лівобережа, Лукашевича, арештовано навіть за приналежність до нього. В 1821. році поліція викрила на Україні тайне „Общество соединенных Славян“. Думки його були мабуть подібні як потім в „Кирило-методіївськім Брацтві“, а саме, що треба, аби всі Славяне мали свої держави, злучені в свободну спілку. До отсього „Товариства злучених Славян“ належали тоді лівобережні, майже самі українські пани, в яких — як писав 1725 року М. Маркевич до російського революціонера-декабриста Рилєєва — „живе ще дух Полуботка“ (себто дух самостійности!). В програмі сього „Товариства“ було й домагання автономії України („Малороссії“).

*

*

*) З того самого роду Шептицьких, що й теперішній галицький Митрополит, граф Андрій Шептицький.

Новим полумінем стала горіти ідея української державної самостійности, коли визначний кружок молодих Українців звязав ся в 40-их роках минувшого століття в „Кирило-Методіївське Брацтво“, викрите поліцією в Києві 1847 р. Провідниками кружка були історик Микола Костомарів та письменник Панько Куліш, а речником його ідей в поезії — Тарас Шевченко. Цілю кружка була самостійна демократично-конституційна українська держава, що враз з іншими державами всіх інших славянських народів мала би належати до славянської федерації держав. „Брацтво“ викрито, його членів покарано засланням, а найтяжше Тараса Шевченка, котрого твори проповідували революційні, антицарські та самостійницькі українські ідеї. На творах Тараса Шевченка так і видно вплив „Історії Русів“ Грицька Полетики, котру Шевченко читав чимало разів. Дістав він її певне серед тих лівобережних дворян, серед яких він кілька років проживав та котрі були саме синами та внуками тих, що працювали разом з Грицьком Полетиною, Василем Капністом та инш. Стрічав ся там Шевченко певне і з старими членами „Товариства визволення України“ чи „Общества соединенных Славян“. Так само стрічались з ними певне й інші „Кирило-Методіївські Братчики“.

Думка дійти до української держави дорогою спілки славянських держав, се так само думка „Общества соединенных Славян“, як і „Кирило-Методіївського Брацтва“. Відгомін сеї думки бачимо ще опісля в „Вільній Спілці“ Михайла Драгоманова. Дехто мшає ті думки з думками російських чи не-російських панславистів, котрих цілє злучити всіх Славян під скиптром Росії. Се помилка. Російські панславісти під покришкою „всеславянсько-російської“ ідеї хочуть поневолення всіх Славян Росією і злиття славянських народів — особливо-ж українського і білоруського — з Москалями (Великороссами). Натомість українські „федералісти“ з „Общества соединенных Славян“ і „Кирило-Методіївського Брацтва“ чи Драгоманів гляділи на славянську спілку тільки як на спосіб, як би саме забезпечити державну самостійність славянських народів — особливо-ж українського — пе-

ред унітом других Славян (Москалів чи Поляків) і не-Славян. Ідея панславістів-обєдинителїв є: „через з'єднання Славян до їх змосковщення“; — ідея українських федералістів була: „через вільну спілку Славян до самостійности України“.

* * *

Тарас Шевченко був тим, що вивів українську політичну думку першої половини ХІХ. віку з туманних манівцїв федералізму знову на ясний шлях українського самостійництва. Через голови „Кирило-Методіївських Братчиків“ та „Общества соединенных Славянъ“ подає він руку: в минувшину авторови „Історії Русів“, Полуботкови, Орликови, Мазепі, Дорошенкови і Хмельницькому, — в будуччину через голови Драгоманова й „українофілів“ теперішнім українським ірредентистам (самостійникам). Його історичні та політичні поеми се один могутній протест против анексії України Росією, се громовий поклик усім Українцям відбудувати державну самостійність України — хочби й ціною рік ворожої крові.

Тільки в однім-однісенькім творі („Іван Гус“) Тарас Шевченко говорить про Славян:

*„Щоб усі Славяне
стали добрими братами
і синами сонця правди!“*

Поза тим Шевченко не интересуєть ся Славянщиною, тільки самою Україною. — „Встане Україна, світ правди засвітить і помолять ся на волі невольничі діти“. — „Кайдани порвіте і вражою, злою кровю волю окропіте“ — отсе його звичайні вислови. З бувальщини оспівує Шевченко або те, що свідчать про нашу боротьбу за державну самостійність України, або те, що нам отсю самостійність в ясных, світлих красках пригадує: одушевляєть ся Гетьманщиною („Гетьмани! якби то ви встали!“ . . . . „Була колись Гетьманщина!“ . . . . „Було колись Запорозжї вміли панувати!“ . . . .), оспівує українську воєнну силу і славу („Гамалія“, „Іван Підкова“, „Гайдамаки“, „Вибір Гетьмана“ і т. д.), проклинає Петра І-го і Катерину ІІ-у

(„Великий Лях“, „Сон“: „Се той Первий, що розпинав нашу Україну, а Вторая доконала вдову-сиротину“), дорікає Хмельницького, що віддав Україну під руку Москви („Ой, Богдане, Богданочку, нерозумний сину, нащо віддав Москалеви нашу Україну?“), одушевляєть ся Мазепою („Якби при гетьмані Івані вся Украина з шаблями стала — не плакали б діти, Мати б не ридала!“) і т. д. Отся ідейна творчість Тараса Шевченка ясно скристалізувала ідеал української державності. Він переріс голови своїх союзників, федералістів, і став пророком самостійної, вольної України.

Коли по Шевченку Михайло Драгоманів ще раз вертає до федералізму, опертого на думці про федеративний перестрій Росії (його „Вільна Спілка“), то се в него тільки спосіб, як би в існуючих, тяжких, російських умовах здобути згоду російських лібералів на автономію України. Його-ж історичні твори (приміром „Політичні пісні українського народу“) тому тільки й написані, щоби виказати Українцям, як вони в минувшині бороли ся за самостійну, одноцілу, українську державу, а його політичні письма (як „Україна і центри“, „Пропаший час“ та інші) виказують, скільки Україна потерпіла через сполуку з Росією. Сим робом Драгоманів, по теорії федераліст, агітує практично найсильніше побіч Шевченка за самостійною українською державою — так, що пізнійші і сучасні українські самостійники користують ся часто його аргументацією та умотивованнем для уґрунтування постулату самостійної України.

Ось-так виховане під впливом Драгоманова молоде покоління Галичан з 90-их років XIX. віку виставило твердо постулат „вольної і незалежної України від Карпат аж по Кавказ“. Першим речником сего клича був у Галичині український соціяліст Юліян Бачинський у своїм творі „Ukraina irredenta“ (1895 р.).

Отсей самий постулат проголосила рівносильно й заснована на російській Україні з кінцем 1899 року „Револьюційна Українська Партія“, перша брошура котрої носила заголовок „Самостійна Україна“. І хоч ся партія незаба-

ром розбилась та хоч з неї вийшло аж кілька українських партій чи організацій (соціально-демократична партія, так звана „Спілка“, „народня партія“ і т. д.), — то одначе клич „самостійної України“ не тільки не загинув, але й поширив ся по Україні, доходячи до народних мас — так само, як се сталося між 1900-им і 1914. роком в Галичині і в американських Українців. Коли російські Українці й не виставляли його в межах Росії явно, а жадали тільки „автономії України“ (українські клуби в I і II думі, письма українських селян і віч в I та II Думу, програма „Ради“ і т. д.), так робили вони се тільки тому, бо інакше не вільно й незручно було їм говорити. В душі кожен свідомий Українець поділяє і мусить поділяти думку „Самостійної України“ та кожен Українець, котрий тільки може, трудить ся для здійснення сеї думки. Тому „Союз Визволення України“ виписав її в теперішнє воєнне время на своїм прапорі та голосить її перед цілим світом. Тому й галицькі Українці, згуртовані в „Український Національний Раді“, вивісили такий самий прапор і вислали свою молодіж в „Українські Січові Стрільці“ воювати з Москвою.

Коли-ж є ще декуди „Малоросси“, котрі кажуть, що їм вистане тільки українська пісня і театр, українські вишивки, шаравари чи гопак, не требаж їм „Мазепинства“ чи „Вольної України“ — так се люде, що „самі не відають, що говорять“ та не знають „хто ми“. Се ні Українці, ні московські перевертні, се щось так недорозвите чи заснічене, наче недоносок чи запорток. Їм краще-би стати цілком Москалями, а не бути тим „смердячим гноєм“ і „гнилою колодою“, про котрих з такою погордою говорить Тарас Шевченко. Се ще не Москалі, бо всеж рідна їм ще їх прадідна мова, пісня і звичай, але й цілковитими Українцями вони не є, бо нема в них зрозуміння для волі і щастя рідної країни. Вони — се та гнила маса, що, дурячи себе українською вишивкою чи чудовою піснею,

*„Помагають Москалеви
Господарювати
І з Матери полатану
Сорочку здійсмати“, —*

як співав гірко Шевченко. Через них саме наш нарід беть ся як риба об лід вже стільки літ, шукаючи виходу з тюрми і неволі. Отсих „Малоросів“ вигубити до нащадку, приперти їх так до стіни, щоб вони або явно зрадили Україну і проголосили себе Москалями, або рівно явно, непохитно і твердо стали Українцями, себто „Мазепинцями“ й борцями за державну самостійність України — отсе задача кожного щирого Українця. Чим осьтих „Малоросів“ менше, тим ближчий день самостійности України і кращої долі всіх Українців.

*   *

Перед тим, заки закінчимо сю статю, коротко поглянемо ще на ті економічні (господарські) та правні (юридичні) підстави, на котрі опираєть ся домагання самостійної української держави. Буде се відповідь тим, котрі кажуть, буцім Україна не може розвиватись господарсько без Московщини та тим, що говорять, буцімто ми здались Москалеви і не маєм права на окремішність.

Михайло Драгоманів був першим, що виказав числами, як Московщина визискувала та визискує Україну („Україна і центри“, „Пропавший час“). Автор отсих рядків пішов слідами сього великого учителя, коли в рефераті про самостійність України (поміщено в „Молодій Україні“ з 1901 р.) мотивував домагання державної самостійности України між иньшим числами з бюджетів російської імперії, як також фактом експльоатації переважної части природних дарів України чужими капіталістами. Брошура М. Порша „Автономія України“ з року 1908 розробила сей матеріал ширше, виказуючи, як Росія нищить Україну залізничними тарифами (оплатами), иньшими (меншими) до портів великоруських, а иньшими (більшими) до портів чорноморських і т. д. Те саме з богатим числовим матеріалом в руках обробив М. Стасюк в брошурі „Автономія України і розвиток продукційних сил“. — Годі нам тут довше розводитись на сю тему. Читачі мусять вдоволитись, коли скажемо, що рік-річний убуток майна України на користь Московщини лише в самих податках, процентах від капіталів

і т. п. виносить що-найменше 312 мільонів рублів, не числивши убутків в ріжниці тариф, експлоатації українських копалень, землі і т. д.

Кажуть одначе деякі „обєдинителі“ — іменно з поступових (деякі російські кадети, соціалдемократи і т. д.), що буцімто Україна та Московщина звязані такими господарськими нитками, що одна без другої не можуть жити та мусять творити одну державу. Чи правда се? — Правда та не вся! Правда тільки се, що Московщині чимало гірше буде жити без України, бо, тратячи Україну, Московщина стратить країну, з якої побирала пшеницю (чорнозем), сіль (лимани), вуголь (Катеринославщина), залізо (Катеринославщина) і нафту (Тамань) — значить те, чого в Московщині нема та без чого годі жити країні в добробуті. Натомість неправда, щоб Україна не могла жити без Московщини. Україна має все, що країні до розвитку, промислу і добробуту потреба (пшеничний і бураковий чорнозем, ліси, гаре підсонне, нафту, сіль, вуголь, залізо, гарні морські пристані). Московські обєдинителі-централісти мають отже зі свого становища рацію, коли боять ся, що відпад України підкосить господарство Московщини — одначе нам такий відпад тільки pomoже. Тепер убога з природи Московщина має більший промисел та заливає Україну своїми фабричними виробами, навіть тими, що витворені з українського заліза, вовни, пшениці, бурака і т. д. та при помочи українського вугля. Сим визискує вона Україну, бо не дає розвинутись українському промислові. Самостійність України замкне московським виробам дорогу на Україну, спричинить розвій українського промислу та добробуту всеї України: хліборобів, промисловців і робітників.

* * *

Зостаєть ся ще розібрати питання, чи маємо ми, Українці, правну (юридичну) підставу домагатись державної самостійности України? „Обєдинителі“ кажуть, що Україна почасти сама прилучилась („вернула“) до „русскої імперії“, а почасти відбили („визволили“) її зпід Польщі „руські царі“. Ми вже на історії

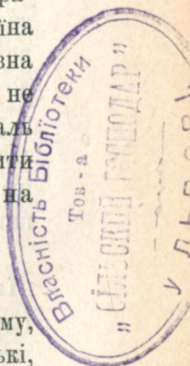

України висказали, що се неправда, бо Україна у переяславськім договорі (1654 р.) пішла тільки як окрема держава на спілку з Московщиною як з другою окремою державою. Визначні, такі російські вчені, знавці міжнародного права (як Нольде та інші) признають, що „переяславський договір“ се була умова про спілку між двома окремими державами: українською республікою і московським царством. Отся умова з боку України потверджена була козацькою радою в Переяславі, з боку Московщини царем Олексієм І та „Земським собором“ у Москві. Отсей акт потвердження з боку Московщини увійшов як закон російської держави в „Сводъ законвъ русской імперіи“ та до сьогодні в тім „Своді“ містить ся. Значить ся: Переяславська умова не стратила для Росії законної сили до нинішнього дня та повинна бути виконувана в життю. Одначе Росія вже давно зломила сю умову, вже давно замінила спілку на підданство України Москві.

Сим способом Росія звільнила і Українців від обовязку задержати спілку з нею. Коли Росія зломила „переяславську умову“, то не має вона права вимагати від України, щоб Україна zostавала ся при Московщині, — бо Україна годилась тільки zostавати ся з Московщиною в спілці як „рівна з рівною“, а не в підданстві! До підданства нас мусити не має Москаль ні божого, ні людського права. Колиж Москаль сам спілку зірвав, так ми, Українці, маємо повне прав робити те, що нам вигідно і що нам корисно — се значить: раз на все розділитись від Москви.

* * *

Девятнадцяте століття названо „століттям націй“ — тому, бо в сім столітті повстали середньо-європейські і балканські, національні держави (Німеччина, Італія, Сербія, Румунія, Болгарія, Угорщина) та в сім столітті ціла низка завершених чи поневодених націй проявила своє національне „я“. Відродились та стали впоминатись за своє право під сонцем Чехи, Поляки, Хорвати, Словінці, Словаки, Флямандці, Литовці, Лотиські, Ести, Фіни, Ірландці, Грузини, Вірмени, Албанці і т. д. Та мабуть,

що двадцять століття ще з більшими правом буде носити назву „століття націй“. Балканська війна виявила, що національне питання на Балкані зближаєть ся до своєї розв'язки: Туркам відобрано в Європі всі нетурецькі землі, утворено албанську державу — так, що зостало ся полагодити ще тільки питання Македонії, котре здаєть ся тепер саме й буде полагоджене. В Росії збудилось національне питання по революції з несподіваною силою, що вказує на його дозріваннє. Зростає рух Білорусів, Грузинів, Лотишів, Естів, Литовців, Татар, Вірмен — навіть Башкіри, Буряти та Якути прокинулись. Виникає чим-раз сильнійше думка перестрою Росії на основі федералізму і автономії всіх народів. Коли й Україна прокинулась до нового життя, коли й Українці жадають автономії чи самостійности України — так се та сама могутня течія, що опановує тепер всю східну Європу. Тому пусті балачки тих, хто нас навчає, що боротись за волю свого краю се буцімто „шовінізм“ та що годить ся боротись тільки за волю „всіх людей“. Воля нації се частка волі всього людства, до якої треба нам йти, яка ще одначе дуже далеко. Хтож каже, що служить тільки „всьому людству“ чи „всій Росії“, а не хоче прикласти рук до скоршого визволу свого рідного краю, до сього можна приложити слова Павла, виписані Шевченком в голові його „Послання“: „Аще кто рече: люблю Бога, а брата своего ненавидит — ложь есть!“ Служачи нібито „визволенню всіх“, осьякий потурає несвідомо гнобителям поневолених націй.

Тому ми, Українці, не журім ся другими більше, ніж самими собою. Здобудьмо перше волю своїй Україні, а тоді вже можна і про „всесвітню волю“ думати. А то в нас хата неметена, а чимало з нас преть ся всесвітню палату замітати. Якби отсі сили, що їх Україна вложила від 60-их років у всеросійську революцію, були зужиті тільки на визволення самої України, то й Україна мала б до сього часу волю і Московщина давно вже впорала ся б з деспотизмом. А так пішли ті сили — ті люде, той запал, та праця і ті засоби — наче намарне, намагаючись зрушити з місця величезну та

отяжілу всеросійську колоду. Що більше: Україна тільки стра-тила на сім, бо кожна українська сила, віддана на службу хочби поступової Росії, є втратою для України, а скріпленням російського національного добра і російського натиску на Україну.

Для Українця остаєть ся отже тільки одно: служити тільки українській революції проти Росії та дбати тільки за визвіл, за самостійність України. Все инше — се явна чи замаскована гарними словами зрада України.

*
*
*

Сучасна війна збудила в Українців надію на визволення. Вона може різно скінчити ся. Маємо надію, що скінчить ся вона побідою Німеччини, Австрії та Туреччини над Росією. Побіда ся може бути менша, може одначе рівнатись і розгрому Росії та її поділови.

Хто справді Українець, не тільки тілом і мовою, але й усею душею і всім серцем, той мусить бажати собі тільки отсього посліднього, себто: розгрому Росії — і мусить для сього працювати. Розгром Росії се буде заслужена кара за поневолення мільонів других народів, буде се й акт справедливости Провидіння, бо дасть волю понево-леним народам Росії. Тоді й Україна дістане волю, зарабо-вану їй Росією. Пусті та брехливі балачки тих, що лякають малосвідомих Українців німецьким поневоленням України. Ми могли б таких людців спитати: чим краще московське, грубе, неотесане ярмо від культурної, людяної та конституційної ні-мецької управи? Чи може тим, що Москаль „Славянин“ та „православний“? Чи від сього ярмо перестась бути ярмом, а кнут кнутом? Але й сього людяного німецького ярма нема що бо-яти ся. Ні! Україна се за-великий шмат землі, щоби її Німеччина чи Австрія хотіли собі загорнути. Тому маймо тверду віру, що недалекий час самостійности України.

Навіть одначе, якби теперішня війна не принесла нам освободження від російського ярма, то принесуть се нам не-

далекі десятиліття. Колись Україна пропала як держава тому, що за-багато мала з-надвору ворогів (Польщу, Татар, Москву), що була роздерта між Польщу і Росію, що саму Україну гризла внутрі станова боротьба, а маси народні були темні і непричасні до політики. Тепер усе змінилось. Україна має тільки одного серйозного ворога — Московщину. А се не три вороги, як колись бувало. Ми й не роздерті тепер так, як колись бувало. А якби навіть Москва всіх нас загорнула, то й тоді всі Українці вкупі станемо тим сильнійше боротись проти Московщини і побідимо. Є в нас, що правда, і тепер клясові боротьби: мужиків з панами, робітників з капіталістами. Але ті пани і капіталісти люде головню чужі і тому клясова боротьба проти них не шкодить національній справі. Вкінці і ті маси сьогодні вже не ті, що були. Не „князі“ чи „шляхта“, не „старшина“ чи „кармазини“, не „дворяне“ чи „пани-дідичі“ є сьогодні заступниками України, а десятки мільонів українських хліборобів та робітників. Отсе море люду збудилось і прокинулось. Воно шумить і грає, клекоче та гуде. Здіймаєть ся все вище та вище хвиля його, котить ся від краю до краю, захоплює народню масу де-далі до її споду, до дна.

А тоді стане Україна — вольна, нероздільна, народна, демократична, українська держава.

Іван Франко.

Встане Україна.

Розвивай ся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Розпадуть ся пута віковії,
Прокинуть ся люде.

Розпадуть ся пута віковії,
Тяжкії кайдани, —
Непобіджена злими ворогами
Україна встане.

Встане славна мати Україна,
Щаслива і вільна,
Від Кубані аж до Сяна річки
Одна нероздільна.

Щезнуть межі, що помежували
Чужі між собою,
Згорне мати до себе всі діти
Теплою рукою.

Діти-ж мої, діти нещасливі,
Блудні сиротята,
Годіж бо вам в сусід на usługі
Свій вік коротати!

Піднімайтесь на святе діло,
На щирую дружбу,
Та щоби ви чесно послужили
Для матери службу.

Чи ще-ж то ви мало наслужились
Москві і Ляхови?
Чи ще-ж то ви мало наточились
Братерської крови?

„Пора діти, пора поглядіти
Для власної хати,
Щоб газдою, не слугою
Перед світом стати!“

Розвивай ся ти, високий дубе,
Весна красна буде!
Гей вставаймо, єднаймо ся,
Українські люде!

Єднаймо ся, братаймо ся
В товариство чесне,
Най братерством, щирими трудами
Вкраїна воскресне!

Іван Франко.

Звідки взяли ся і що значать назви „Русь“ та „Україна“.

Всякому звісна казка про „нетямущого Івана“, що не знав ні свого імени, ні свого роду. Ось такого нетямущого Івана нагадує й переважна більшість українського народу — не тільки простолюддя, але й інтелігенції. Наш нарід як маса загубив своє давнє історичнє ім'я, під яким знали й шанували його другі народи, — забув й загубив опісля й друге ім'я, котрому пошану і честь здобув він над Жовтими Водами і над Пилявою, під Зборовом і під Конотопом, під Берестечком і під Полтавою ціною рік власної і вражої крові. Чужі захопили, закрали його добре ім'я з давнини, а з ним разом і честь та пошану давнього роду перед світом. Чужі намагались затерти й нове добре, честне ім'я нашого народу, дбаючи звести Україну до значіння свого загумінка. А наш великий, — бо й дужий, вельми дужий! — „нетямучий Іван“ терпів се, сонливо понуривши голову, зігнувши спину, постогнуючи на долю. Та прийшов час пробудження й для „нетямучого Івана“. Він оглянув ся по білому світу за своїм правом, за своєю честю, за своєю давниною — батьківщиною, за своїм родом і своїм іменем. Давнє ім'я і добро пращурів найшов закрадене лихим сусідом, нове в поневірці. І став він правити у лихих сусідів свою батьківщину, свою честь. Став правити свою історичну бувальщину, своє історичнє ім'я, а з тим і право бути своїм же господарем на своїй землі.

*

*

*

Що народи змінляли свої імена, що брали їх від других народів, що загубляли давню назву, а прибирали нову, що носили по кілька назв — се бувало часто й буває до сьогодні.

Ось був колись ще за часів Христових славний в світі нарід „Римляне“ — „Romani“, як вони себе звали. Потомки їх сьогодні звуть ся „Італіянами“, а „Романами“, „Роминами“ чи властиве „Румунами“ назвались мішанці тих Римлян з наддунайськими варварами: Іллірами чи Даками. Правдиві потомки Римлян загубили свою давню назву „Романів“, прийнявши нову, а ся стара назва перейшла на новий, молодий нарід — Волохів-Румунів.

В кількасот лїт по Христї завоювало невеличке німецьке (германське) племя Франків чималу країну Галлію, заселену зроманізованими Кельтами або Галлами. Франки розплились серед завойованих Романо-Кельтів, загубили свою мову, але за те накинули своє ім'я країні та її народови. Країна назвала ся Франція, а народ „Французами“. Подібно ватаги скандинавських „Норманів“ завоювали часть провінції Франції, розплились серед тамошніх тубольців, але лишили їм назву „Нормандія“.

Німці звуть ся по своїм „Deutsche“, як давнійше писалось: „Teutsche“. Назва походить від латинського слова „Teutoni“ або „Teuti“; так звало ся невеличке німецьке племя, з котрим вперве стрінулись Римляне. Опісля перенесли Римляне сю назву і на другі германські племена, поки самі Німці, що не мали зразу одного спільного імени, — не стали звати себе „Teuti“, „Teutoni“, а по німецьки „Teutsche“, „Deutsche“. Французи і до сьогодні звуть Німців „Аллєманами“, себто іменем одного тільки німецького племени Аллєманів, що сусїдувало з Францією. Подібно західні Славяне звуть часто всіх Німців „Швабами“, рівнож від одного тільки німецького племени „Швабів“. І наше слово Німці мабуть тогож початку, а іменно пішло воно правдоподібно від племени „Неметів“ („Nemetii“), опісляж приноровилось до славянських мов, начебто пішло воно від слів „німий“, „німота“.

А от одна часть німецьких племен, що жили при гирлі ріки Рейна, стали зватись з часом „Нідерляндцями“ себто „низовянами“, „низовцями“, свою-ж мову доси звуть „neederduitsch“ себто долішнонімецькою. Вони й вважають себе окремим на-

родом. Цікаво, що Англіїці зуть Нідерляндців до сьогодні „Dutsch“ (себто „Deutsch“) між тим як Німців (правдивих „Deutsch'ів“) зуть вони з-латинська „Germans“.

І великий нарід англійський взяв своє теперішнє ім'я від невеличкого німецького племені „Англів“ („Angli“), що коло 800 року завоювало часть острову „Британії“, заселеної кельтськими Бритами. Наплили опісля до Британії ще всякі інші германські та норманські ватаги, все те змішалося з Бритами в один нарід, а назва остала від малих „Англів“. Але й стара назва „Британці“ ще не загубила ся і — хоч рідко — але вживається й до нині на означення Англіїців і Англії. Часом-же зветь ся їх і „Англьо-Саксами“, а то від того, що побіч Англів та інших ватаг найшли до Британії також і ватаги німецьких „Саксів“, яких головна сила й остала таки в Німеччині.

* * *

Подібні зміни з назвами dokonались і в нас, Українців. Та коли вони другим західним народам, що жили спокійнішим життям, ні трохи не зашкодили, то нам, котрих знесилила кількасотлітня боротьба з Татарвою, Турками, Польщею і Москвою, зміна нашого народного імени далась добре в знаки. Наш нарід покинув чи радше загубив своє тисячолітнє ім'я, а не вспів задля тяжкої долі уґрунтувати нового імени так сильно, щоб ніхто не смів зачіпити його правности. Старе наше ім'я, як сказано, захопили чужі — „байстрюки“, та пишаються ним незаслужено, ходять по світу в нашої чести і в нашої славі, крадуть нам нашу бувальщину і нашу історичну честь — нас же хочуть мати за свою челядь.

Розгляньмо ж в нашої минувшині, як було з нашим іменем.

* * *

На иншій місці сеї книжки вичитаєте, що стара держава кийвських князів Олега, Ігоря, Ольги, Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого і т. д. се була наша, українська держава. Наші пращурі, давні Українці збудували її, а не Москалі (Великороси), що роблять собі тепер до неї право. На иншій місці вже вияснено, що пращурі Москалів були тільки

коротко підданцями сеї давньої київсько-української держави та дістали з неї свій княжий рід, почім вже цілком відокремились від неї та нічого спільного з нею не мали. Звідки-ж роблять вони собі право до сеї старої київсько-української держави?

Звідси, що ся стара українська держава зперед тисячи літ звалась „Русь“, а Кияне-Українці звались тоді „Русинами“ або „Русичами“. Звідки взялось отсе слово „Русь“, ніхто сього добре сказати не може. Дехто виводить сю назву аж від Скандинавії, від норманських Варягів, але виводи отсі дуже на-нягнені. Інші виводять її від іранського чи турецького пле-мени „Роксолянів“, що тинялось по чорноморських степах в лі-тах 300—400 по Христі. Ще інші ведуть її від слова „русий“, „русявий“, бо нібито предки наші були здебільша русявого волосся. А ще інші кажуть, що отсе слово „Русь“ того самого незвісного коріння, що й назва рік „Рось“ і „Росава“ (обі в Ки-ївщині). Мабуть що за сими останніми й правда, бо зразу звало ся „Русию“ тільки племя київських „Полян“, що жило кругом Київa та як раз понад Росю і Росавою. Якже отся ки-ївсько-полянська „Русь“ підбила собі сусідні, українські пле-мена (Сіверу кругом Чернигова і Переяслава, Деревлян кругом Овруча, Лучан кругом Луцька, Дреговичів кругом Турова і Пин-ська, Дулібів на Поділю, Бужан над західним Бугом, Уличів по Дністру і т. д.) то сі племена, будучи одної мови з київ-ською „Русю“, скоро злились з Киянами в один нарід та при-няли від Киян як спільну назву імя „Русь“, „Русини“. Сим робом назва „Русь“ і „Русини“ се старе імя України і Українців, а не Москалів. Вся стара історія „Руси“ — се історія „України“, а не Москви, Москалі не мають до неї права. Колиж вони кажуть инакше, так роблять вони се тому, щоб нашою давньою славою свою давню мізерію заслонити, щоб нашим добрим іменем своє байстрюцтво покрити, щоб нас, правих спадкоємців київської „Руси“, з чести і прадідівщини обдерти, та над нами по віки панувати.

* * *

Звідки-ж се взяло ся, що Москалі (Великороси) звуть ся „руськими людьми“, а свою державу „Россією“, та чи нема

в них через те права до старої „Руси“? — Назва „руськіє люди“ походить очевидно від слова „Русь“, подібно як назва „Ромини“ від давнього „Romanip“ або назва „Французи“ від „Franci“. Але так само, як Ромуни і Французи цілком що інше, ніж давні Римляне чи Франки, так рівно „руськіє люди“ цілком що інше, ніж давня „Русь“, ніж „Русини“. Сказано вже де інше, що пращурами Москалів були племена „Радимичів“ та „Вятичів“ (над Окою і Сожію), іншого роду і іншої мови, ніж Українці-Русини. Вони тільки не цілих сто літ підлягали Київу, почімже, діставши коло р. 1100 по Христі окремих князів, творили окрему — зразу суздальсько-володимирську, а опісля московську державу.

Отсі перші князі Москалів були їм накинени з Києва, з київської, „руської“ династії „Руриковичів“. Вони, враз з своєю київською дружиною, звали себе очевидно „Русю“, бо з Руси вони пішли. Але їх піддані, славянські „Радимичі“, „Вятичі“ та фінські племена („Чудь“, „Мерь“, „Весь“, „Мордва“, „Карель“ і т. д.) — се вже не була „Русь“, ані „Русини“, але се були підданці князів пішовших з „Руси“. Піддані називались в Москалів тоді „людьми“. І так говорено „литовськіє люди“, „татарськіє люди“, себто литовські чи татарські піддані. Своїх же підданих назвали ті князі „руськими людьми“, себто підданими князів, походячих з „Руси“.

Виходить з того, що назва „Русь“ — се було національне ім'я Українців, натомість назва „руськіє люди“ се пригадка на підданство московських пращурів князям з Руси-України. Ся назва „руськіє люди“ пристала поволі до Москалів і стала їх іменем. Разом з нею вживали одначе Москалі й другу назву: „московськіє люди“, поки царь Петро I не переніс столиці Московщини з Москви до Петербурга, та не став урядово вживати на означення Московщини і Москалів назв „Россія“ і „руськіє люди“. Щож до Українців, то називали вони себе постійно аж до часів Хмельницького і пізнійше „Русинами“, а Москалів ніколи инакше як тільки „Москалями“. Так само Поляки, Турки, Татаре, Німці, Французи, Шведи, Англіїці і т. д. називали нас від IX—XVII віку „Русинами“ по латин-

ськи „Rutheni“, а Москалів „Moscoviti“, або „Mosci“. Так стоїть в усіх письмах і мапах (картах) сього часу. Замітне, що знов-же Москалі, звучи себе „руськими“, або „московськими людьми“, нас називали тоді „литовськими людьми“, а пізнійше, від XV віку „Черкасами“.

*   *   *

Щойно по Хмельницьким в XVII віці, а особливо по Мазепинім погромі під Полтавою XVIII віці стали в нашого народу загинати назви „Русь“ і „Русини“, а натомість приймають ся нові імена „Україна“ і „Українці“. Слово Україна мало що молодше від слова „Русь“ та означувало зразу майже ту саму землю, котра первісно звалась „Русь“, себто околиці по ріці Росі і Росаві. Ось так в старій київській літописи пишеть ся про смерть князя Володимира Мономаха (початок XII століття), що „Україна о нем много постогна“, себто, що Україна по нім дуже зажурила ся. Поширяти ся починає те ім'я одначе щойно в XV та XVI століттях враз з початками і розвитком української козаччини. Козаччина зародилась там, де передше „Русь“: по ріках Росі і Росаві на Україні. Разом з тим, як козаччина поширялась на південь в степи, на схід на Лівобереже та на захід на части Волини і Поділя — поширялась і назва „Україна“, а за сим ім'я „Українці“. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (з початком XVII століття) писав ся вже „гетьманом України по обох боках Дніпра“, Богдан Хмельницький в половині XVII століття підписав ся „гетьман України“, а його писарь Зоряка говорив над його труною 1657 року, що по нім плаче „уся Річ посполита українська“.

Отся назва „Україна“ або „Мати-Україна“ на означення держави українських гетьманів, а навіть всеї землі, заселеної нашим народом стрічаєть ся від сього часу постійно в народніх піснях, козацьких думах, штучних віршах і драмах, в літописях та документах. Так само чужинці (Німці, Французи, Англійці) вживають її в тім значінню в своїх письмах, на картах Європи, навіть як збірне ім'я цілої нашої землі, всього нашого народу.

А разом з тим, як поширялись у нас назви „Україна“ і „Українець“, загигали старі назви „Русь“, „Русин“. Ще за Хмельницького і Виговського (половина XVII віку) говорено і писано про нас „Русь“, „руський нарід“, „руське князівство“, „Русини“. Але як Україна увійшла в спілку і тісніші зносини з Московією та Москалями, тоді й зачинають у нас слова „Русь“, „руський нарід“ на означення нашого краю і народу загигати — головню ж з сеї причини, щоб відріжнити нас від Москалів, котрі звались „руськими людьми“. Ще Грицько Полетика уживав сих старих імен, називаючи свою сильно проти-московську історію України (кінець XVIII віку) „Історією Русів“. Якже Гетьманщину і Запороже влучено цілком до Росії, тоді загинули назви „Русь“ і „Русини“ в теперішніх губерніях Чернігівській, Полтавській, Київській, Харківській, Катеринославській та Херсонській до решти, а zostали ся тільки назви „Україна“ і „Українці“.

Слово „Русь“ на означення нашого народу і землі zostало ся ще тільки на Волині, Поділю, Холмщині та Галичині, — там, де наш нарід мав до діла тільки з Польщею, а не стріву ся ще з „руськими людьми“, себто Москалями. Якже Москалі заняли Волинь, Поділе і Холмщину (з кінцем XVIII віку), то й там слова „Русь“ та „Русини“ загигають. Тепер уживають ся вони на означення нашого народу і землі ще лише в Галичині і Буковині під Австрією та в сусідніх з ними околицях Угорщини, — де наш народ не мав досі до діла з „руськими людьми“ (Москалями) та міг без баламутства уживати свого старого імени. Одначе і в Галичині за останніх двадцять літ прийнялись дуже назви „Україна“ і „Українці“.

* * *

Ось так нові слова „Україна“, „Українець“ і „український“ увійшли поволі на місце давніх слів „Русь“, „Русин“ і „руський“. Сьогодні є се правильні назви нашого народу, землі і мови, уживані нами і чужинцями. Слова „Русь“, „Русин“ і „руський“ в значінню нашої землі, народу і мови за-

гибли (з виїмкою одної Галичини!), тому, щоб ми могли відрізнити себе від „русских людей“ (Москалів і їх держави „Росії“) та тому що ми, пішовши в московське ярмо, не мали сили свого давнього імени для себе оборонити.

Ось так царь Петро I. назвав свою державу „Россією“. Зробив він се навмисне, аби сею назвою і нас в одно з Москалями підгорнути. Слово „Россія“ пішло також від слова „Русь“, бо є се тільки грецька форма українського слова „Русь“. Царь Петро I не назвав одначе своєї держави Русю, бо знав, що „Русь“ се теж саме, що „Україна“, та що через те ніхто не зачне Московщини Русю звати. Тому взяв він хитро грецьку форму сеї назви — „Россія“, знаючи що таке нове слово вспіє він накинати своїй державі й своєму народови та знаючи, що сим робом він у чужих викличе вражіння, начебто „Русь“ і „Россія“ то було одно. І так справді стало ся. Царю Петрови I, що був першим „обединителем“, вдало ся назвою „Россія“ закрити окремішність давньої „Руси-України“ від Московщини. Щоби-ж ще краще сього доконати, Московщину прозвано „Великоросією“, а Україну „Малоросією“, так начеб-то Московщина була старша сестра — опікунка України.

Присвоївши ж собі наше давнє, хоч і згрецька перекручене, імя, присвоїли собі Москалі і нашу найстаршу історію та письменство, чванючись ними начебто своїми. Не мають одначе Москалі права до сього присвоєння, так само, як Румуни не можуть присвоювати собі, і таки й не присвоюють, ні історії, ні культури давних Римлян. До сеї староримської історії і культури мають право тільки Італійці — так як до давньої „Руси“ маємо право тільки ми, Українці, як справдешні її нащадки. Ми, Українці, а не Москалі є прямими потомками давніх „Русинів“ чи „Русичів“. Староруська історія і культура се наша, а не московська (російська) спадщина, та давня „Русь“ і теперішня „Україна“ се одно і те саме. Натомість давня наша „Русь“ з теперішньою Росією-Московщиною не має — крім украденої і перекрученої Москалями назви — нічого спільного, як нема нічого спільного між давнім Римом, а теперішньою „Роминією“. Ми „Українці“ є правдиві

„старо-руси“, праві наслідники Володимира Великого. Москалі ж се славянсько-фінські байстрюки, що — користуючись своєю силою — загарбали нам ім'я та історичну славу, а тепер і нове ім'я „Україна“ раді б стерти з лиця землі.

Українці! Русичі! Дажбогові внуки! Чиж довго ще дасьте поневіряти себе вашим колишнім холопам-рабам? Чи довго ще зноситимете наругу варварів, що своїм варварством затопили нашу високу культуру та що, самі не мавши давньої минувшини, чваняться краденим у нас добром і краденим у нас іменем? Пора відобрати нам наше добро: нашу волю, нашу землю, нашу історію, нашу славу і наше ім'я! Нехай запишається в тисячлітній прадідній славі Дажбогова земля — батьківщина Володимира Великого і Ярослава Мудрого, Романа і Данила, Острозького і Могили, Хмельницького і Мазепи, Полетики і Шевченка: — Русь-Україна!

Льонгін Целяський.

Запорозжії при бесіді.

Колись здавав ся ти мені орлом підтятим
І в полі кинутим в агонії сконатъ...

Очима стежиш ти за ворогом проклятим,
Що хтів тебе ногою ростоптатъ.

Ти гнівом дишиш і гориш, а не конаєш...

Щоб впитись, шарпаєш кігтями по землі,

Одним крилом граків ти відбиваєш

І сам лежиш на зламанім крилі...

Колись здавався мені ти лицарем прекрасним,

Що ліг в степу на камені спочить...

Ти важко спиш і мариш боєм щасним,

А ворог твій вже травами сичить...

Тебе взяли... Кати твої ламають руки,

Зривають твій мушкет з могутнього плеча...

Дарма, дарма впиваєтесь, гадюки, —

Його рука не випустить меча.

Народе мій! і ти — орел, вночі підтятий,

І чом не лицарь ти, захоплений в полон?!

О, орле мій, мій велетню крилатий,

О, лицарь мій, покараний за сон!..

Чому-ж ти, орле мій, з орлами не літаєш,

А крила веслами волочиш по землі?!

Чому-ж ти, лицарь мій, на герць не випускаєш,

А вітром жалібно голосиш на ріллі?!..

І що орел, коли його орлина згря

Не рве з землі в блакить ясного дня,

І що за лицарь ти з усмішкою льокая,

Без гордих дум, без чести і імя?!..

О. Олесь.

Україна.

Усі маємо се звучне слово на устах, для всіх нас воно символ відродження, свободи безмежної, світлої будуччини без хлопа і без пана. Ми поставили се слово на нашому синьожовтому стягові і воно мусить колись, — хто зна чи не в найблизшій часі, — побідно замайти на старих святих київських горах, на широких степах, шумних порогах, над українським Чорним морем.

Що значить се велике слово?

Воно означає величезний, всіми дарами природи пребогатий край, де від більш як тисячу літ сидить наш український нарід. Хоч страшні хмари ворогів з усіх сторін валили ся на багату нашу землю, хоч між усіма великими народами світа наш український найбільше витерпів злиднів, то все-таки він успів не лише задержати за собою цілу свою чудову землю, але й зайняти нові землі колишніх відвічних своїх ворогів.

Україна се одна з найбільших країн Європи. Вона обіймає 850.000 кілометрів квадратних або 750.000 верстов квадратних. Від Біловежської пущі на північному заході до Каспійського моря на південному сході є до 2000 кілометрів, від Мглина в Чернігівщині на півночі до Криму на південь до 1000 кілометрів. Се простір півтора рази більший як простір

усеї німецької імперії і куди багатший. Та щож? — ми на нім не стали господарями!

Велика є українська земля і багато в неї ріжних-пре-ріжних країн. Є тут і величні гори з дрімучими лісами, цвітучими полонинами та кригою окутими верхами; є горбуваті підгір'я з гарними левадами; є подерті ріками, немов бороздами, височини, що мов море хвилюють безконечними ланами збіжа; є широкі холодні, підмоклі низи з темними лісами; є безкраї степи, засіяні могилами славних прадідів великих; є чудове море, величні ріки, гарне підсоннє, багатий ростинний і звіринний світ. Та нема народної волі і добробуту, хоч змістило ся б на сій широкій, багатій землі не 33 мільйони Українців, що на ній тепер пробувають, а вдвоє або втриє більше.

На захід сонця, найдалше з усіх українських земель лежить наша карпатська **Верховина**. Се гірська країна, — довгі ряди високих гір, укритих долом темними лісами, на верхах квітчастими луками-полонинами, простягли ся тут як сятне око в синю далечінь. Глибокими долинами спішать хрустальні річки по скелях і каміннях, щоб чим скорійш вийти з гір на широке розділля. Тут беруть свій кінець і срібнолентий Сян і бистротечний Дністер і гремучий Прут і лютий та чудовий Черемош і дві сестри Тиси. Нарід там небогатий, а твердий мов скала й гострий як криця. Найдалше на захід, де Верховина наша найнижша, живуть Лемки під містами Санчем, Горлицями, Сяноком, Бардієвом, Пряшевом і Ужгородом. Бідні вони, бо земля неродюча, тож на долах і за морем в Америці заробляють тяжко на хліб, темні вони та збаламучені. Дещо далі на схід, де гори виспі, сидить друге плем'я Верховинців над жерелами Сяна й Дністра. Се Тухольці й Бойки. Вони кормлять ся бідно хліборобством і скотарством, беруть ся теж і до торгівлі. По угорській стороні Мукачів і Густе, по галицькій Турка, Старий Самбір, Долина і Калусь — головні торговельні місточка Бойківщини. Остання верховинська країна се наша Гуцульщина, населена прегарним лицарським племенем Гуцулів, що розсіло ся довкола велитенської Чорногори. Вони правдиві Верховинці. Кормлять їх верховинські ліси й полонини, до хлібо-

робства вони мало творять ся. Сигіт, Косів, Кути, Вижниця — се їх місточка.

Друга українська земля се **Підгірє**, що розкинулось широкою полозою під нашими Карпатами. Воно багате і лісами і лугами і полями, добувають тут сіль і нафту. Тут лежать старий український княжий город, укріплений Перемишль, торговельний Ярослав, де ходив до школи Хмельницький, Самбір, недалеко якого уродив ся славний гетьман Петро Конашевич Сагайдачний, Дрогобич, Борислав, славні нафтовим промислом, Стрий, Станіславів і Коломия зі значною торгівлею і столиця Буковини Чернівці. А старенький Галич, колись столиця князів цілої західної України, нині зійшов на нужденне місточко.

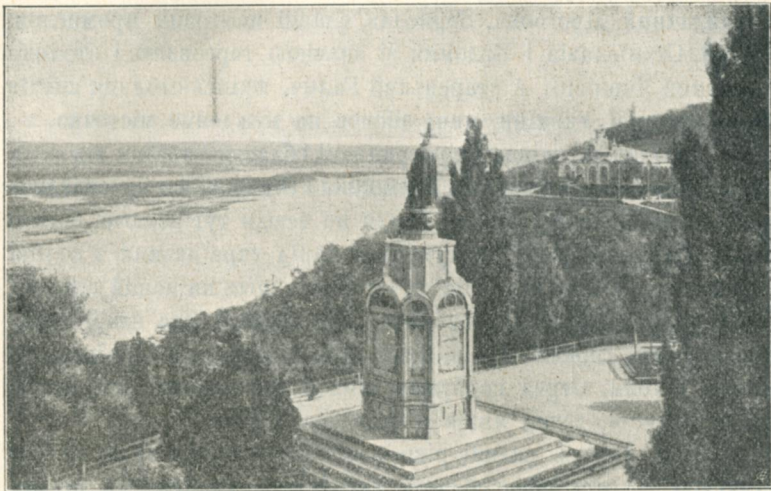
Далі пролетім понад триграничні області України від заходу, від Польщі. Се **Розточє, Холмщина і Підлясє**, що простяглись над Сяном, Вепром і Бугом. Земля не всюди тут родюча, багато лісів, пісчуг та болот та тутешній нарід український з коліна старинних Дулібів від віків тут кріпко стоїть на нашій границі і від віків успішно її боронить. Тут лежать два старі українські княжі городи: Львів, нині один з осередків українського життя, і Холм. Серед надбужанських болот пам'ятне церковною унією Берестє, тепер міцна московська фортеця.

Ліси, болота, великі ріки, часті озера, поміж ними пісчани кучугури — отсе нова область України — **Полісє**. Та не дивімось на нього згорда. Плечисті Пинчуки се наша споконвічна гранична сторожа від півночі. Не дала вона сусідам урвати ні крихітки української землі. Сидять наші поліщуки над Припєтєю і її притоками коло Пинська, Мозиря, Ковля й Овруча та промишляють оброблюваннем та сплавленнем ліса, скотарством та потрохи хліборобством.

На південь від Полісєя лягла **Волинь**. Ліса тут ще доволі та багато вже й родючих полей. Тут сидять споконвіку між Бугом та Тетеревом наші Волиняне, потомки давних Деревлян, і орють не всюди вдячну рілю. Давні українські княжі міста Володимир, Крем'янець, Іскорость нині бідні місточка, не багатші й городи славних князів Острозьких Острог і Старо-константинів. Один укріплений Луцьк дотепер має дещо зна-

чиння, попри нього фортеці Дубно й Рівне та торговельні міста Броди, Радивилів, Звягель. Столиця Волини се старий, тепер багатий торгівлею Житомир. Не забудьмо, що на Волини лежить сумної памяти Берестечко, де зрада татарська густим козацьким трупом вкрила багна над Стиром!

Ще дальше на південь простягло ся між Дністром та Богом високе рівне, безлісне, соняшне **Подіє** з його гли-

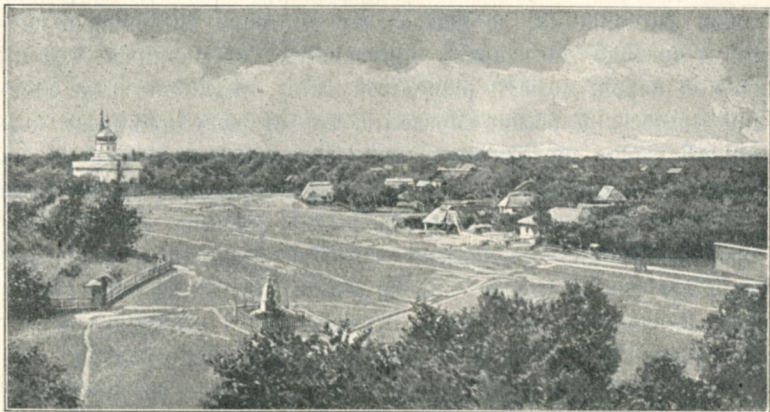
Пам'ятник Володимира Великою у Київі.

бокими ярами, де села тонуть в зелених садах над срібною стяжкою річки, де величнім яром пробиває собі Дністер дорогу до моря. Серед буйних ланів збіжа живуть тут Подоляне, що багато крови й поту проляли за свою родючу чорноземну країну. Городів тут небогато. По галицькій стороні торговельний Тернопіль, старезна столиця князів Теребовля, звісні побідами Хмельницького Збараж і Зборів, по російській стороні торговельні міста Камянець, Могилів, Балта, звісна Богунною побідою Винниця.

На південь від Дністра лягли височини **Покуття й Бесарабії**, де кукурудза, овочі і виноград гарно вдають ся. Се теж

гранична сторожа України від молдаванської межі. Тут лежить славний побідами Сагайдачного Хотин та місточка Сороки, Оргіїв, Більці. Між Тетеревом, Богом та величнім Дніпром бачимо серце України **Київщину** або правобічне Подніпрє. І се височина, легко горбиста з чудовими річками, величними святими горами дніпровими, де над ревучим Словутицею найбільша святість кожного Українця — Шевченкова Могила благо-

Село Кирилівка, де провів свої диточі літа Т. Шевченко.

словляє соборну Україну. А скільки тут й інших могил з вітром розмовляє таких, що якби розкрились, то — не плакали б діти, мати не ридала б!

Золотоверхий Київ, найстарше місто України, сей не-вмиручий город-матір розсїв ся тут над величнім Дніпром на святих своїх горах. Не зломил його історичні заверюхи. Він росте в славу, богатства, духове життя і мусить стати тим, що йому належить ся, столицею самостійної України. Цілий круг старих міст, монастирів, урочищ окружає його вінком, а там дальше понад Дніпром розкинулись понаддніпрянські невеселі, та славні козацькою бувальщиною села й місточка: Трехтимирів, Черкаси, Канів, Чигирин, Суботів. Оподалік від Дніпра бачимо торговельний Бердичів, славну договором Хмель-

ницького з Поляками Білу Церкву, памятну з гайдамацьких часів Умань, фабричний Елисавет. Недалеко Корсуня, де Хмельницький зломив могутість Польщі, лежать бідні села Кирилівка і Моринці, де вродив ся і виріс Тарас Шевченко, що своїми безсмертними творами зломив вікові пута українського народа.

По другім боці Дніпра широко розкинулись по придніпрянськім низу стара **Гетьманщина і Слобожанщина**, що сягає далеко на схід по-над Дін і Донець. Се старі козацькі займанщини, де кожде село, місточко, місто повні споминів кривавої та славної минувшини. Тут Чернігів, старий княжий народ, може й рівноліток Київу, там Конотоп, де славний Виговський розбив Москалів, тут стара гетьманська столиця Батурин, що був вирізаний до немовляти Москалями за Петрових страшних часів. Давні козачі полкові і сотенні міста й місточка Стародуб, Глухів, Кролевець, Сосниця, Ніжин, Миргород, Лубні нині ледви животіють, хоч колись за козацьких часів тут кипіло вольне широке життє. Де ділась велич княжого Переяслава, що бачив Тарасову ніч і сю сумну переяславську угоду, що запродала вольну Україну Москалеви? Ромен задержав ще досі дещо зі своєї торгівлі; козацькі Прилуки тепер торгують тютюном; Гадяч, де Виговський мирив ся з Польщею, тепер бідне місточко. Так само підупав Лебедин, де свого часу Меншиков вирізав усе населеннє. Дещо промислу і торгівлі мають Суджа, Білопіль, Суми, Охтирка. Полтава, сумна споминами нещасної битви, що розвіяла всі надії великого Мазепи визволити Україну з-під московського ярма, тепер богата промислом і торгівлею. Виросла також на межах Запорожа пристань і промисловий город Кременьчук.

В сточищі Дону виріс з козацької слободи на велике торговельне і промислове місто Харків. Інші города і місточка рідко засіяні і невеликі — ось Білгород, Чугуїв, Короча, Оскол, Острогожськ, Бутурлинівка.

Невелика і недуже густо заселена **Донеччина** та богата на різні підземні богатства: вуголь, сіль, залізо, мідь, ртуть. В останніх десятках літ виросло тут багато фабричних димарів серед степу, а коло них повиростили міста і села. Славянськ

і Бахмут копають сіль, Микитівка ртуть, Юзівка й Грушівка вугіль та залізо, Луганськ має залізні заводи, Ізюм гончарські, Каменське значну торгівлю.

Усі останні області України лежать на плоских височинах. Вони всюди лагідно обнижують ся до півдня до українських степів, до **чорноморського низу**, що простяг ся від оспіваних усть Дунаю по устя Дону. Тут було колись славне Запороже з Січю і її паланками, що боролось з Ляхом, Москалем, Татариним і Турком за волю й долю України. Не стало Січи, пішла в неволю Україна, а де пасли ся запорожські коні, тепер хвилюють лани збіжа, на руїнах Січи садять картоплю чужі кольоністи, над ріками і морем, де колись гуляли козацькі чайки, розсіяли ся змосковщені городи. Зате пропала навек татарська неволя. У Криму, де колись бідні українські невольники карались по каторгах, тепер розсідають ся наші рідні села українські і зробили вже з його і з сусіднього західного Кавказу українську землю.

Перегляньмо ще й ті городи, що вигодувались на загарбаній запорожській землі. Бо вони наші по закону природи і мусять бути наші по закону людському.

Над синім Дунаєм, де нащадки Запорожців промишляють рибальством, бачимо Ізмаїл, Килію і Вилків. Над Дністром: Тираспіль, Дубосари, Бендери, Акерман. Дальше над морем величезна пристань Одеса. Над Богом зустрічаєм Вознесенськ і воєнну пристань Миколаїв, над Інгульцем багатий в залізо Кривий Ріг. На придніпрянським Запорожю задимив безчисленими фабричними димарями Катеринослав, на святих для кожного Українця місцях давніх Січий розложились промислові Олександрівськ і Нікопіль. Недалеко Дніпрового устя лежить пристань Херсон, лиману пильнує славний Очаків. Над Озівським морем бачимо молоді городи Мелітопіль, Бердянськ, Таганрог, Ростів, що торгують за морем збіжем, і старий Озів — тепер осідок рибальства.

На **Криму** давні місця неволі перемінились в українські городи, ба й приросло багато нових міст та місточок. Остав

старим один лише Бахчисарай, колишня столиця татарських ханів. Козлів (Евпаторія), Кафа (Феодосія), Керч тепер уже на половину українські міста, звідна воєнна пристань Севастопіль, столиця губернії Симферопіль та купелеве місто Ялта з кожним роком більше українізують ся і недалекий вже час, коли Крим стане такий же український, як всяка инша українська область.

Доходимо до останніх східних меж України, до **Кавказу** і **Підкавказя**. І тут стоїть на межах кріпка сторожа, а zarazом передня чата великого українського народу — козаки Чорноморці. Переселені Москалями на Кубань, вони заснували тут нову Україну з її городами, селами та хуторами. До них прилинули з рідної України нові переселенці і крок за кроком заливася українське море підкавказькі степи, горбовини та починає здобувати сей велитенський кавказький мур, що його оспівав батько Тарас. Є тут українські города: столиця Кубанців Катеринодар, пристани Темрюк, Єйськ і Новоросийськ, українська хвиля заливає вже Майкоп і Ставропіль та доходить до далекого, рудими степами обрамленого Каспія.

Український народе! Ось твоя земля. Дивись, яка вона велика, гарна, богата! Подумай, яка вона важна для світа, коли найсильніші світові держави хочуть, щоб вона воскресла. Український народе! Ти сплячий велитню! Чи не порвеш ти своїх кайдан! Чи дальше велиш московському ненаситови кормитись богатствами твоєї землі, твоїм потом і кровю?!

Степан Рудницький.

Нива-Україна.

Гей ти, ниво, — в тебе гону
Од Карпатів аж до Дону!
Та широка ж, як погляну,
Геть укрилась килимами,
Огорнула ся лугами
Й простягала ся до Лиману.

— Що ж то, ниво, лихом збита,
Потом, кровію полита,
Ниньки стало ся з тобою?
Не красуєш ся стогами,
Не пишасяш ся скиртами,
А глушиш ся лободою?

— Ой ви, жалібники діти,
Та не вам би й говорити,
Як самі байдуже спали!
Деж ви були? Інші руки
Завдавали рідній муки,
Репяхами засівали!

Колись добре я родила:
Виростала з мене сила
Ворогам на страх і горе!
А тепер я геть дичаю
І не бачу скрутї й краю,
Бо ніхто мене не оре! —

— Правда, ниво! За сльозами,
Не рушали ми з ралами...
Гайда в поле! Гине нива!
Додаймо до праці руки:
Хоч не ми, то діти, внуки —
А таки діждуть ся жнива!

М. Старицький.

Потреба самостійності України з народно-господарського погляду.

(Як Росія визискує Україну.)

„Пропашим часом“ назвав незабутній український вчений і письменник Михайло Драгоманів той час, як довго Україна знаходить ся під панованнем централістичної Москви. Під кожним оглядом є се пропаший час для українського народа та для української землі. Росія душить українську культуру, не дозволяє рідною мовою вчити та писати книжок, Росія не дозволяє на самостійне політичне життя Українців, на становлення самим Українцям про свої справи, Росія вкінці не дозволяє на відповідний розвій економічного життя і добробуту на Україні, використовує та висисає всі багатства краю, а за те нічого не дає.

Російське централістичне правительство дивить ся на Україну як на чужий завойований край і відповідно до того провадить свою народно-хозяйственну політику, не дозволяє країні належно розвинути ся, розуміючи, яке велике значіння має розвій народного хазайства, хліборобства, промисловости і торгівлі для української національної справи.

При теперішньому розвою капіталістичного ладу для добрих чи злих відносин між державами хозяйственні справи не лише дуже важні, але прямо рішачі. Се найліпше показала теперішня європейська війна, причина котрої є власне те, що Росії та Англії не подобав ся такий скорий та могутній розвій народного господарства, промислу і торгівлі Німеччини.

Те саме дієть ся в межах одної держави, коли її замешкує більше народів. Пануюча нація, державна (якою в Росії є Великороси), стараєть ся визискувати всі інші народи сеї держави, свої економічні інтереси уважа інтересом держави, а область і торги

збуту (ринок) чужої народности вважає неначе чужою державою, яку треба використовувати. Пануюча нація хоче, щоб інші поневолені народи всі вироби купували від її буржуазії, та щоб усі багатства інших народів і країв служили лише на її користь. Коли в області недержавного народа почина розвивати ся промисловість, буржуазія державної нації заходжує ся знищити її. Економічні інтереси пануючої нації наказують їй таке поступовання: „коли хочеш, щоб інші народи у тебе купували, то треба або знищити кордони, що ділять ті народи від тебе, себто винародовити (денаціоналізувати), або не дати розвинутись в області недержавної нації промислу, тримати її в стані пасивного ринку. Сю політику пануючої нації влучно схарактеризував французький подорожник Бомон в відношенню Англії до Ірландії: „Пригнічення Ірландії Англією ні в чому може не виявилось так ярко, як в торговій політиці, Англія хотіла все продавати їй, але нічого у неї не купувати“.

Ще в гіршій мірі, як Англія супроти Ірландії, веде політику пригнічення Росія супроти України. Росія вважає Україну землею, яку належить лише використовувати під кожним оглядом.

Ціла економічна політика Росії супроти України є економічним визиском України російською державою на користь центру. Росія визискує Україну під оглядом податковим, через те, що побирає з неї більше податку, а менше звертає на потреби української землі. Те саме під оглядом податку крови, рекрутчини, під оглядом фінансової та дорожньої політики. Росія здержує розвій продукційних сил на території України, згладно спомагає лише о стільки, о скільки сього потреба центру.

Податкова політика.

В податках з України російський уряд багато більше забира грошей, як вертає назад на потреби українських земель та людности.

По урядовим даним, як „звідомлення державної контролі“ та „касові звідомлення міністерства фінансів“ за 10 років від 1882. до 1891. року зібрано з України звичайних доходів 1,428 мільонів карбованців, а зроблено на Україні звичайних витрат 727 мільонів; отже не вернуло ся до України 701 мільонів, себто майже половина всіх податкових грошей України!

Те саме бачимо і в пізнійші часи. За 9 років від 1898—1906 року зібрано з України звичайних доходів 3,548 мільонів карб., зроблено на Україні звичайних видатків 1,881 мільонів карб.

себто не вернуло ся до України 1,767 мільонів карб, або коло 200 мільонів річно.

І знову виявляєть ся, що біля половини всього того, що збираєть ся з України в державну казну, витрачаєть ся не на потреби нашого народа, не в нашому краю.

Та не всім частинам російської держави судилась однакова доля, не з усіх країв держави впливає сила народніх грошей. Є між ними такі, в які ідуть народні гроші ще й з інших країв, з інших частин російської імперії.

Таким упривілейованим краєм є прим. центр, столиця Росії — Петербург і вся петербурзька губернія. За 10 років від 1882. до 1891. р. на покриттє звичайних трат тої губернії треба було взяти з інших країв Росії 2,097 мільонів карбованців, а за 9 років від 1898—1906 р. довелось взяти 1,820 мільонів карб.

Так з року на рік впливали народні гроші з України в центр, витрачали ся на розвиток російського народного хазяйства. Така політика російського правительства ведеть ся вже з давніх давен, з того часу, як Петербург став столицею Росії, а може ще давніш. Російське правительство найбільше допомагало розвитку хазяйства в великоруських губерніях, в центрі, а занедбувало окраїни, передовсім же Україну.

Як бачимо, Росія витягає з України в податках річно 200 до 220 міль. карбованців, себто більше, чим виносять проценти державного довгу за границею (в 1903 р. 173 мільони карб.). Довги держави зроблені головно на військові видатки Росії для удержання переваги московського централізму. Так можна сказати, що коштом України сплачує Росія проценти французьким банкирам за фінансову поміч на зброєння і коштом України удержуєть ся великодержавне становище московського царизму.

Побір рекрута.

Рівнож що до побору рекрута великоруські краї стоять у ліпшому становищі, як українські землі. Статистичні числа виказують, що з України побирає Росія більший процент рекрутів, як з Великоросії.

Залізно-дорожна тарифова та взагалі комунікаційна політика.

Коли придивимо ся комунікаційній політиці Росії, то бачимо, що уряд комунікаційні засоби, залізні дороги, биті шляхи і канали, так важні для економічного розвитку, заводить так, щоби вони як найбільше служили центрови, Москві і Петербургу.

Перші залізні дороги були між Петербургом та Москвою, а пізніше всі нові дороги будовано так, щоби вони сходились до Москви або Петербурга. І тепер Москва займає чи не перше місце на всю Європу по числу залізниць, що сходять ся до неї з усіх кутків Росії. Шосейні (мощені) дороги теж були проведені між столицями, а опісля в різні боки од них.

Те саме і на водяних дорогах бачимо. Проводячи канали, правительство раз-по-раз направляло їх до столиці, щоби на тих каналах можна було насамперед привозити до неї сировину, хліб, залізо і т. ин., а з неї вивозити готові товари, машини, тканину і т. ин. Петербург став приморським портом мало не для всіх водяних доріг європейської Росії.

Та сього ще мало. Проводячи найбільше всяких доріг по великоруських губерніях, правительствена власть разом з тим гальмувала перевіз товарів по тих залізних дорогах, що були на Україні. Вона призначала за провіз товарів до балтійських портів меншу ціну, ніж до чорноморських та азовських портів. Се дуже збільшувало ціну на український хліб і спиняло його збут на всяких ринках. Наслідком сього було, що весь імпорт (довіз) відбуваєть ся через північні губернії і Балтійське море. Через українські та азовські порти ввозить ся всього лише $\frac{1}{9}$ часть усього ввозу до Росії, підчас коли вивіз (експорт) — головню збіже та рільні плоди через українські порти виносить одну третину всього вивозу. Тарифну політику використовує великоруське правительство на свою користь. Се противенство виступає тим яркіше, що в сфері обміну Україна не підлягає залежності від Великої Росії і має в багатому протилежні інтереси.

Ринки прим. збіжа для України та Великої Росії далеко не однакі. Велика Росія не є ринком для українського збіжа. Україна висилає своє збіже через чорноморські порти до західних країв Європи. Велика Росія не є ринком для українського товару (скота), якого на московські ринки привозить ся з України дуже малі скількості.

Ріжні ринки України і Великої Росії провадять до того, що в закордонній таможенній політиці Росія уважає передовсім, щоби запевнити користи на ринках Великої Росії коштом ринків України. Так хазяйственні інтереси України Росія віддає на поталу інтересам великоруської буржуазії в закордонній економічній політиці держави.

Фінансова політика. Відплив капіталів з України.

При участі і під опікою російського правительства відбуваєть ся систематичний вивіз капіталів з України до великоруських

центрів та по-за границі держави. Сей прояв є для економічного розвитку України прямо вбійчим і тим загрожений який-небудь її економічний розвій і будучність.

Кредит в теперішньому грошовому хазяйстві, як відомо, дуже важна річ. Без його дуже важко розвивати ся капіталістичний промисловости. Чим краще в краю впорядковано кредит, тим дужче розвиваєть ся в ньому народне хазяйство і навпаки: чим більше в країні розвинена промисловість, тим краще в ній впорядкований кредит.

А тим часом російське правительство перші і кращі кредитові установи заводило в центрі. Через таку політику правительства центр (Великоросія) все більше і більше розвивав ся промислово, бо в ньому чим далі, тим більше збирали ся капітали, без яких тепер не сила хазяйнувати ні одному народови в світі. „Значно більша половина всіх капіталів Росії містить ся в двох столичних губерніях“. Так сказав в дев'яностих роках минулого століття проф. Яснопольський. Те саме, в ще більшій мірі бачимо ми й тепер. Ще й тепер, як і раніш, більша половина всіх капіталів містить ся в столичних губерніях: в московській та петербурзькій. Тим часом їхній простір рівняєть ся тільки $\frac{1}{270}$ частині цілої держави, а живе в них біля $\frac{1}{30}$ частини всеї людности Росії.

Капітали відпливають з України ще й через інші причини. Так, більшість дідичів з України не сидить в своєму краю, але пробуває по-за границями краю або навіть по-за границями держави в великих європейських столицях. Туди забирають за собою дохід, який мають з землі, і за ті гроші весело пробують собі на чужині. Річно через таку відсутність (абсентеїзм) дідичів відплива з України коло 25 мільонів карбованців.

Дальше, багато гроша відплива з України на відсотки, які земельні власники мусять платити за заставні (гіпотечні) довги центральним банкам в Москві або Петербурзі.

Вкінці, багато гроша відплива через те, що в промислові підприємства на Україні вложені чужі капітали. Тоді всі баринші (зиски) з тих підприємств не зостають ся в краю, але мандрують в чужину, до банкірів Бельгії або Франції, що у нас вложили свої гроші.

Один український економіст постарав ся дати образ того відпливу капіталів з України.

По його обрахунку весь вплив капіталів з України річно є такий:

1. через податковий визиск наслідком державної централізації	208 мліонів карб.
2. через відсотки за гіпотечні довги центральним банкам	54 " "
3. через відсутність дідичів	25 " "
4. через бариші некраєвих капіталів в промисловости України	25 " "

Разом . . . **312** мліонів карб.

річно відплива безповоротно з України.

Не пораховано тут відпливу грошей за-для того, що на Україні приходить ся купувати вироби промислів, яких на Україні нема, як прим. ткацького і инш.

Так цифра 300 мліонів карбованців річного відпливу капіталів з України буде певне значно низча від дійсної. Але вже се число виказує, як Україну безпереривно зубожуєть ся і використовувєть ся.

Обрахуймо, яке місце та цифра займає в цілому народному господарстві України. Приближний цілий народний дохід України по обрахунку економістів виносив в 1913 році коло 1,600 мліонів карбованців. Народний розхід (на споживання людности і т. ин.) виносив приблизно 1,180 мліонів карбованців. Так отже лишаєть ся надвишка на нагромаджуванне капіталів і побільшення народного багатства всього 420 мліонів карбованців. А коли з краю відпливає коло 300 мліонів, то на дійсне нагромадження капіталів і розвиток хазяйственного життя лишаєть ся 120 мліонів карбованців, отже лише четвєрта частина всеї надвартости (420 мліонів карбованців). Таким чином можливість нагромадження капіталів і зросту народнього багатства та продукційних сил є в чотири рази менша від того, колиб такого відпливу капіталів з краю не було.

Спинювання розвитку промислу на Україні.

Кожда нація простує до того, щоби мати свій капіталістичний промисл, тому що брак його веде до економічної і політичної залежности від капіталістично розвинених націй.

Бажаючи Україну задержати в повній залежности од Великоросії, російський уряд спинював відповідний розвій продукційних сил на Україні. Він знав добре, що через утворенне сильної верстви робітництва та міщанства (буржуазії) на Україні, розвинулись би там також автономні сепаратистичні стре-

мління, що в відповіднім моменті могли би стати небезпечними для московського централістичного правління.

Подаємо образ теперішнього промислового розвитку України та його недостач, які треба завдячити централістичному московському правительству.

Беручи загалом, на Україні існує досить значна промисловість, але вона повстала та розвинула ся лише завдяки незвичайно корисним природним умовам на Україні. І так маємо дві головні галузі промислу на Україні: залізно-вугляний промисл та цукроварство.

Незвичайно корисними умовами для промислу на Україні є багатство сирівця на Україні (залізної руди, вугля і цукру), важкість сирівця, через що неможна його перевозити далеко для обрібки, а треба таки на місці обробляти, та се, що в Великоросії нема зовсім цукроварства за-для браку цукрових буряків. Українська залізна промисловість розвинулась через те, що уральські залізниці води за-для браку вугля не могли стати грізними конкурентами. Колиби так уральські заводи встигли були скорше перейти на уральсько-сибірський вуголь та відповідно розвинути ся, то залізна промисловість на Україні була б не розвинулась так скоро.

У всіх своїх промислах достарча Україна головно півфабрикатів, котрі доперва в заводах Великоросії переробляють ся на фабрикати. Так, коли залізної руди видобуто на Україні 68% всеї продукції Росії, а чавуна 62%, то готового заліза лише 38%, а стали 37%.

В сахарній промисловості теж виробляєть ся далеко менше готового фабриката (рафінованого цукру), як півфабриката (сахарного цукру).

Той промисл, що є на Україні, розвинув ся ще до того не на краєві капітали, але на чужі: цукроварство правобережної України головно на польські капітали, а залізно і камінно-угольна промисловість на закордонні капітали, головно бельгійські та французькі.

За-для того для нашого краю промисл той не представляє значіння, бо приносить користи не своїй країні, на котрій існує, але чужим власникам капіталів, що живуть далеко по-за краєм.

Всі наукові дослідники стверджують ріжницю між Україною, Польщею і Великоросією в тій ролі, яку відіграли в розвитку їх промисловостей некраєві, головно закордонні капітали.

В великоруській промисловості закордонні капітали грали незначну роллю, особливо в головній галузі промислу, ткацькій, тоді, коли на Україні всюди промислові заводи здвигнені чу-

жими капіталами. Участь чужих грошей прим. в залізній промисловості України виносить біля 95%.

В Польщі відограли чужі капітали значну, але й корисну ролю. В Польщу емігрували не тільки чужі капітали, але й їх власники, тому чистий зиск лишавсь в краю, підчас коли на Україні дієть ся навідворіт.

На Україні розвинулись лише ті промисли, що з природи річей мусіли розвинути ся лише на Україні.

За те інші роди промисловости завдяки свідомій цілі політиці великоруського правительства не розвинули ся на Україні. Се відносить ся передовсім до найважнійшої галузи сучасного промисла, до ткацької (текстильної) промисловости, що становить більше як четверту часть цілого промислу Росії. При вартости цілого промислового виробництва Росії 2 мільярди рублів виносила вартість ткацького промисла 250 мільонів рублів.

Сього промисла на Україні зовсім нема, хоч були тут всі дані, щоби текстильний промисл на Україні сильно розвинув ся. В інших краях Європи ткацький промисл розвинув ся в тих околицях, де вже існує горно-заводський і залізний промисл. В ткацькому промислі находять занятте тепер переважно жінки, з огляду на лекшу роботу, тому в промислових центрах робітники мужчини працюють в гірничому або залізному промислі, а їх жінки в ткацькому промислі. З тих причин гірнича Катеринославщина та Харківщина мали би рацію сподівати ся у себе розвою ткацького промисла.

Але дієть ся інакше. Ткацький промисл зосередкований сливе виключно в Великоросії та по части в Польщі. Центрами обрібки бавовни є володимирська, московська, петербурзька та пйотрковська губернії. В тих чотирьох губерніях було занятих ще в 1900 р. в обробці бавовни 300.000 робітників на 400.000 робітників цілого сього промислу Росії. Теж саме в обробці шерсти: лише в губерніях московській та пйотрковській було занятих по-над 50% всіх робітників сього промислу в Росії.

Багатьох галузей промислу на Україні зовсім нема, як прим. льняно-прядильної, парчевої, ленточної, дротової, гвоздевої, мідяних і бронзових виробів, фарбової і т. ин.

Всі видатки російської держави на військо і зоруженне рівнож є для України одним визиском. Українські землі платять на мілітаристичні цілі як усі інші частини держави, а в заміну за те ніщо не вертаєть ся до України, бо всі фабрики оружа та військової потреби є переважно в Великоросії і там лишають ся річно сотки мільонів витрачених на військові цілі.

Випирання українського робітництва.

Система визиску України Росією дасть ся відчувати безпосередно українському робітництву. Російське правительство з розмислом занедбувало просвіту народа на Україні, тому у нас є більше неписьменних між народом, як в Великоросії. Через те терпить не лиш український селянин, але й український робітник, пролетарь. Неписьменному робітникови годі дістати на заводах якого ліпшого заняття, хиба лише до простих робіт, зле платних. Тому в заводах на Україні місця ліпше плаченого, виченого (кваліфікованого) робітника забирають Великороси, і витискають українське населення та причиняють ся до винародовлення країни.

Статистика виказує непропорціональний зріст процента великоруського робітництва на Україні. Через національний гніт український пролетаріят не може набути певного степеня просвіти, якої від робітника вимагає капіталіст.

Загальний образ занепаду продукційних сил на Україні.

Про скорість зросту промислу в якійсь країні свідчить зріст числа робітництва. Коли розглянути ся в статистиці робітництва на Україні і в Великоросії за послідних кількадесят літ, то виказуєть ся, що зріст числа робітництва на Україні є багато менший, ніж у Великоросії. З сього виходить ясно, що і скорість зросту промислу на Україні менша в порівнянню до Великоросії.

А й той промисл, що розвинув ся на Україні, не представляє для нашої країни дійсної, трівкої вартости, а як раз противно відемну сторону. Промисл на Україні розвинув ся чужими капіталами, власники котрих сидять в Парижі або Брюселі і там зужитковують бариші з своїх заводів на Україні. Завдяки вложенню закордонних капіталів в промисловість зиск з капіталів, то бто надвартість, відпливає з краю, а се шкідливо відбиваєть ся на розвитку продукційних сил краю. Поволи, непомітно відбиваєть ся се на всіх клясах населення шкідливо, провадить до повільної господарської руїни і залежности.

Наслідком страшного відпливу надвартости з краю України загрожує вичерпанне та руїна продукційних сил, богацтв краю.

Занедбанне хліборобства.

Головне жерело богацтва України — сільське господарство селянське через брак опіки зі сторони правительства стоїть ще дуже низько. Московський уряд з розмислом здержує просвіту селян та не дбає про піднесення хліборобства на Україні.

Росія, коли дбає про селянське господарство, то хіба в великоруській області, а про українські землі не дбає. Інші є відносини великоруського хліборобства, а інші українського, інші форми володіння землею на Україні, інші в Московщині. Тому коли російське правительство не хоче тих ріжниць добачати і після того інакше дбати про інтереси великоруського і українського хліборобства, то виходить се на шкоду українському селянинові.

Не будемо тут обговорювати цілого земельного питання на Україні, бо се заняло би багато місця, але скажемо лише се, що поладити земельну (аграрну) справу на Україні корисним для селянства способом російське правительство не зважить ся. Воно обороняє лише інтереси великої посілости на Україні, а з селянства знає лише побирати податки і рекрута.

Заграницна торговельна політика.

Відносини України в сільському господарстві, промислі і торгівлі відмінні від відносин решти російської держави. Тому Українця потребує іншої заграницної листово-торговельної політики, як ціла Росія. Тим часом російський уряд веде торговельну політику лише зі становища великоруських інтересів, а що інтерес Великоросії протилежний інтересови України, то ясно, що він нехтує інтереси української землі і за економічні користи Великоросії платить коштом життєвих інтересів України.

Економічні відносини України є того рода, що українськ землі творять один організм економічний, інший від Великоросії, що змагає іншої, як російська, митово-торговельної політики супроти других держав.

* * *

Ми представили тут в короткім начерку політику економічного визиску, яку веде Росія супроти України. Тут найліпше видно, що російське правительство вважає українські землі за чужу, завойовану область і до України та українського населення відносить ся як до завойованого ворога, котрого треба лише нищити та використовувати.

Колиб теперішні відносини довше тревали, то Україну чекає судба, яку донедавна поділяла Ірландія, визискувана Англією. Україна стала би погноєм для великоруської культури та для великодержавного становища Росії. Українське населення визискане, збідніле, темне непросвітне, не можучи вижити на своїй рідній землі, багатства котрої чужинці визискують, мусіло б утікати з краю і мандрувати за хлібом в сибірські степи або до Америки.

Одинока рада — самостійність України.

Єдиний спосіб поліпшення теперішнього становища для України се державно-політична незалежність. Самостійність українських земель починає виринати як найважнійше домагання України, від якого залежить будучність країни.

Самостійність державна України відразу змінила би дотеперішні сумні відносини. Український нарід, маючи власну новочасну державу, впорядкував би свої відносини найліпше сам, розпочав би внутрішню і внішню економічну політику з точки погляду власного інтересу. Внутрі держави та політика змагала би піднести сільське господарство і поліпшити долю селян, розвинути власний краєвий промисл, двигнути торгівлю, поліпшити відносини комунікаційні (залізни і водянні дороги, гостинці) загалом упорядкувати всі досі занедбані російським правлінням народно-господарські відносини. В зовнішній економічній політиці українська держава уладила би торговельні договори і мита з сусідніми державами таким способом, щоби з них виходила як найбільша користь українським землям, а не, як тепер, Великоросії.

Україна вже певний час прямує до руїни її сил і природних багатств за-для визиску російською державою. Свідомість сього сумного, безвихідного положення мусить викликати на Україні всю силу самооборони, щоби визволити ся з московського гніту та уникнути повної руїни, не лиш культурної та політичної смерти, але і економічного банкрутства.

С. Кузик.

Ой, поля ви, поля!
Мати — рідна земля!
Скільки крови і сліз
По вас вітер розніс!

Він розносив кругом
І Дніпром і Дністром,
В Чорне море котив,
Босфор кровю поїв —

Од Карпат за Кубань,
По-за Сойм, за Есмань,
По траві, по степах,
У ярах, у горах

І на листі в лісах
Блищить, наче роса,
Наша рідна сльоза,
Наша тямка лиха.

І блищить і горить,
Жалем серце гнітить;
Та сльоза гаряче
Душу чулу пече.

Сивий діду Дніпро!
Свої води давно
Ти всі морю оддав,
Собі сліз ти набрав.

І у Дністер і в Прут
З гір не води течуть;
То не повинь була,
Що поля залила;

Не водою zalивсь
Дніпровою наш Низ, —
То з народніх із сліз
Береги розійшлись . . .

Ол. Кониський.

Чим жива українська література?

„Не хилійте свого духа,
Лиш розпалюйте до грани.
Хоть звалить нас заверуха,
Нарід обновить ся з духа
І обіовлений повстане.
Не хилійте-ж свого духа,
Лиш розпалюйте до грани!“

Звичайні наші думки, почування й бажання передаємо в розмовах, листах, бесідах і всіляких письмах звичайною, розговірною мовою. Але бувають такі хвилини, коли чоловік має сказати щось небуденне, таке, що не всякому на думку прийде, коле він хоче розкрити свою душу, відбути прилюдну сповідь. Тоді вже не вистарчає звичайний спосіб говорення, слова укладають ся якось інакше, святочнійше, насувають ся всілякі влучні та рідкі порівняння, бесіда набирає особливої сили, малює і співає, захоплює і пориває слухача. Так повстають літературні твори — поезії, оповідання, драми.

Є люде, котрі мають особливий дар знімати ся по-над буденню хвилю, котрі сильнійше думають і чують, котрих бесіда визначаєть ся великим багатством слів і зворотів та якоюсь надзвичайною гнучкістю. Се поети. Поети пишуть віршом, або прозою, поеми, або драми, з теперішнього життя, або з минувшини — все одно, щоб тільки розкривали перед нами незбагнуті тайни істновання, загадки людського життя, щоб зясовували важні життєві питання, щоб розпалювали в нас жадобу краси й добра, щоб побуджували нас до безна-

станного поступу. Ворушити читача і не дати йому задубіти, все одно чи в горю, чи в надмірнім добрі, — отсе їх завдання, а яким способом вони до тої великої ціли доходять — се вже їх справа. Нам до того не мішає ся. Коли поет зворушує нас до сліз, або побуджує до щирого сміху, коли після його творів ми задумуємо ся і сумуємо, або здригаємось і почуваємо в собі нові сили й нову охоту до праці й боротьби, так значить ся — він дійсно поет, він має право забирати слово і промовляти прилюдно, а тоді не годить ся йому перебивати ані зайвими замітами, ні недотепними питаннями. Колиж письменник не вміє нас зворушити, як буря зворушує застоюлий воздух, коли він нас лиш бавить, як весельчак, або навчає, як учитель в школі, так значить ся — він або не розуміє свого діла, або не годен його як слід сповнити, — і тоді шкода часу на читання його творів, бо се не поетичні твори, а звичайна писанина.

Письменники, котрі ходили до шкіл, читали всілякі книжки, образували ся — творять письменство; талановиті одиниці з люду, котрі навіть писати не вміють, творять словесність.

Кождий нарід має перше словесність, а що йно пізнійше розвиває письменство. Письменники не повинні забувати про словесність свого народу, бо в ній знайдуть вони живо збережену, мов заворожену минувшість, живий відблиск народнього світогляду, силу чуття і красу мови найширших верств народніх.

Український народ має дуже давню, велику й багату словесність і не один державний народ міг би йому позавидувати того великоцінного скарбу.

Колядки й щедрівки, гагілки й веснянки, весільні й похоронні співи лунають по нинідень від Карпат до Дону, мов якась велитенська, невмируща пісня, котру затягнув народ колись давно, перед тисячу літами, а котра не замовкла й до нині. Зайдіть до селянської хати на Підгір'ю в Різдвяний вечір або на Маланки і вслухайте ся та вдумайте ся добре в те, що співатимуть колядники і щедрівники, а воскресне перед вами минувшість народу, мов якийсь великий і гарний, лиш мра-

кою овіяний образ. Почуєте там про світове дерево і про їзду за тисовим столом, про зелені вина і солодкі меди, про боброві шуби і шовкові шати, про Дунай і Чорне море, про те, як хоробрі хлопці-молодці пускають ся на срібних човниках до далекого пана, щоб заслужити собі гроші і славу, чого-то ви не почувєте від тих наших пісень!

Затямили вони давно минулі літа, коли наші предки господарювали на широких, багатих землях вільно і достатно і Бога уявляли собі не інакше, лиш як найвисшого господаря; затямили широкий розмах героїв, тяжкі зусилля, щоб оборонити рідну землю перед ворогом Азіатом, безпвинні бої козаків за віру й вітчизну; одним словом: усе, що пережив і перетерпів наш народ, затямила його пісня, та наша прегарна, довгопамятлива народна пісня.

А сядьте собі на Великдень під липою на сільськім цвинтарі та подивіть ся, як дівчата гагілок виводять, як живим, різнобарвним хороводом вють ся довкола деревляної церкви, як співають „воротаря“, „жучка“, або „Зельмана“, подивіть ся і забудьте, що се 20 століття, а здаватиметь ся вам, що перед вами живим походом пересувають ся давноминулі літа, коли молодь наша в святих гаях зустрічала весну, коли дівчата з зеленими вітками виходили вітати князя героя, коли життє було для них піснею, а пісня життєм.

Так само багато давнини заворожено в наших родинних і звичаєвих піснях, в казках і легендах, навіть в сумних дівочьких і жіночих думках. Всюди гомонить, смієть ся, або сумує, тішить ся або плаче многотерпелива народня дума.

Богата і красна наша словесність, одна з найкрасших в світі!

Початок її губить ся в доісторичній добі. Чимало з її скарбів знищив невмолимий час, чимало давних творів уступало з місця перед новими; на стороженім пні ялиці або дуба виростала молода вільха або береза, як в якім пралісі в горах. Богато з нашого словесного багатства пропало раз на все, а те що осталося, яку-ж далеку мандрівку перейшло від віщого Олега й хороброго Романа аж до наших

сумовитих часів! Богато запаху втратили тії квітки з наших предвічних левад, не одна галузка на них зіяла, а роса геть висохла на вітрі та на спеці. Які-ж красні мусіли вони бути давно, коли ще нині чарують нас своєю незбагнутою принадою!

Віє на нас від них подихом українського степу і шумом Середземного моря, таємною принадою святих лісів і ясністю геленського неба, східним нахилом до мрій і старогрецьким коханням життя — життя буйного, широкого, на волі!

На пограниччю старогрецького й орієнтального світа кохала ся наша народня пісня, на широких, буйних степах виростала і нічого спільного їй нема з снігами й болотами півночі, з тамошньою хатньою задухою, з раболійними поклонами, з вічним тремтінням перед родинною, світською й церковною властю.

Українська словесність се незвичайно буйна, своєрідна ростина.

В дев'ятім віці почало ся ширити у нас християнство. З християнством прийшла й література. Богато дечого, що понаписували Византіїці й Болгари, принесено до нас в книжках, писаних чужою, староболгарською мовою і кириличним письмом. Увійшла до нас чужина під опікою князя і духовенства. Почала ся притасна боротьба між словесністю і письменством. Словесність величала давний, власний світогляд, — письменство несло нові завіти. В словестности співало ся про силу, красу і славу, — письменство голосило пісню милосердя й покори.

Два неподібні до себе світи. Почала ся боротьба. Духовники виступали проти пісень, співів, називаючи їх ділом грішним і богопротивним та загрожуючи карами небесними. Пісня тікала в ліси та крила ся під стріхи. З княжих і боярських дворів прогнано її скоро. Письменство побідило. Запанувала нова віра, новий християнський світогляд. Люде забули про давних богів, їх імена стали звуками без змісту. Словесність стратила значіння релігійне, але те, що в ній було гарного, овіяного поезією, ожемчуженого мріями, освяченого тугою, те лишило ся й надаліше. Перетрівало воно аж до

наших часів; не даром же й зовуть поезію невмирущою. І на тій-то старій народній основі виростало й виростає до нині що найгарнійше квіття нашої літератури.

Але зразу, як сказано, здавалося, що нове письменство може розвинути ся тільки на гробі давньої словесности. І письменники, переважно духовні, поборювали її завзято. На місце давних колядок і гагілок прийшли церковні пісні, місце поем про героїв заняли життя святих, давні казки про шкляні гори та стоголові змії усунули ся на бік перед наївними викладами астрономії та географії. Щоб сивооголові батьки й діди не оповідали своїм синам і внукам мов яку казку про героїчні подвиги лицарів-велитнів і князів-господарів, почали монахи списувати хроніки, звертаючи в них більше уваги на поширення християнських засад справедливости у життю одиниць і народів, чим на розбудження уяви і героїчний підйом духа.

Що було цікавішого й легко зрозумілого в тодішній Візантії й Болгарії, принесено до нас, а тут сей крам переписувано, продовжувано і перероблювано. Від богослужебних книжок, аж до збірки законів — се, як на тодішні часи, не аби що! І про історію і про те, як творив ся світ, як виглядає земля, як живуть люде і як бажали би вони жити, про все пробували писати тодішні книжки.

Деякі з них, як ось життя святих, народ наш любить читати донині. Так само залюбки слухає оповідань з рідної давнини. Особливо поширені були колись „Ізборники“, всілякі „Матиці“, „Ізмарагди“, „Пчели“, і ся цікавість для збірників й альманахів лишила ся у нас також аж донині. Згодом прийшли до нас повісті про Китовраса, котрого Соломон стягнув з пустині до будівлі єрусалимського храму, а потім вів з ним мудрі розмови, про чесного вола і хитрих шакалів, про Індійське царство й багато других. Одна з тих повістей, а саме про мудрця Варлаама й царевича Йосафата ще й нині зацікавила б і навчила неодного. Се наче похвальна пісня в честь християнства, прибрана в форму оповідань про те, як царевич Йосафат жив в чудовім, від світа гріху, недуг

і недолі відбитім, огороді; як, мимо того, пізнавши і побувши на розмові з мудрцем Варлаамом, кинув багатства і власть царську, пішов на пустиню і спасав душу.

Словом, багато нового й цікавого принесло нам спроваджене з чужих країв письменство і доволі скоро почало воно у нас ширити ся. Український народ заєдно цікавив ся висшими і небуденними питаннями, він рад був і є довідати ся, що нового люде зробили й до чого додумали ся, і страху перед новостями, такого як в Росії, він ніколи не знав. І ось незабаром почав зарівнувати ся той глибокий рів, який в першій хвилині викопали були наші книжники між старою словесністю й новим письменством. Люде почали цікавити ся принесеними книжками, а письменник знова не отямив ся, коли словесність почала його приманювати до себе. І хоча він, звичайно монах, відхрещував ся від неї, мов від злого духа, то всеж-таки в ряди годи з-під його пера ставали на папері слова, звороти, а то й цілі вірші, ба не раз цілі уступи, мов живцем перенесені з уст народу на сторінки в книжку.

Так почало ся єднання між живим і писаним словом, між словесністю і письменством. Уже й староболгарська мова стала нагинати ся до нашої, народньої, вже й постаті померших князів і княгинь стали в хроніках зарисовувати ся не так, як їх у Византії представляли, лиш як собі про них наша пісня гуторила. Таким вийшов рівноапостольний князь Володимир, такою його бабка Ольга. Нанесена чужа література й літературна мова стали в нас вдомашнювати ся, стали зливати ся з нами. Вже й наші писці почали переписувати розкішні, багато прикрашені книги для князів, бояр; вже по більших городах й монастирях склали ся цілі збори тих книг (бібліотеки); вже навіть жінки, навіть княгині брали ся до пера.

Карло Великий вмер і не вмів гаразд писати, а наші князі писали й говорили кількома язиками. Наше євангеліє заблудило до Франції і там на нього присягали королі; про наших гарних й образованих дівчат співала чужа пісня.

Що було в византійській літературі злого, те якось не хапало ся нас, а що добре, приймало ся хутко і давало гарні овочі. Вже в самих початках нашої літератури (коло 1050 року), немов на порозі літературного храму, являєть ся велика постать митрополита Іларіона, бесідника й проповідника, якому тоді не було другого під міру. Богата й вироблена мова, гарні прикраси, мистецтво стилю, а до того щирість думок і почувань вязуть ся в того великого бесідника в одну незрівнану цілість. Се вже не византійський монах, а свідомий український духовник, котрий тішить ся поступом рідного краю і держави, багатством і культурою, гараздами і славою, та просить Бога, щоб не віддавав тої багатой, гарної і славної країни в руки чужого нахаби.

І не одного Іларіона мали ми тоді. Був історик преподобний Нестор, були письменники Кирило Түрівський, Клим Смолятич, Георгій Зарубський і багато других. Стали наші учені й грамотії ширити науку також по інших землях, стала про нас добра слава скрізь по світу лунати. Наше „хожденіє Данила, руської землі ігумена, до Єрусалиму“ не мало собі рівного, „Поученне дітям“ князя Мономаха ще й нині може бути взірцем високо повчаючої книжки, а „Правда Руська“ — се найстарший збірник писаного права в цілій Славянщині, як найстаршою історією є наша так звана Несторова літопись. Маємо чим повеличати ся!

Але найбільшими нашими гордощами з тих часів є „Галицько-волинська літопись“ і „Слово о полку Ігоревім“, невмирущі докази високої талановитости нашого народу.

Галицько-Волинська літопись оповідає нам про події від року 1201 до 1292 так живо, барвно, поетично, що читаємо її не як хроніку, але мов високо артистичну повість про нашу давнину. Другої такої літописи ніде не знайдемо, як ніде нема такого степу, як наш, ані такої ріки, як Дніпро. Бо дійсно, щось високоталановите, своєрідне, тісно звязане з землею і духом народу скриваєть ся в Галицько-волинський хроніці. Коли порівнати її з літописями російськими, так виявить ся не тільки її безперечна перевага, але

також ясною стане ріжниця між нашим народом і російським. Що Галицько-волинська літопись в історії, се „Слово о полку Ігоревім“ в поезії — найцінніший тогочасний твір, якому рівного не було в світі.

Оповідас Слово про похід князя Ігоря Святославича на Половців, про боротьбу з тими найздниками, про його погром, неволю і щасливу утечу. Нема тут нічого надзвичайного, казочного, дивного. Такі пригоди лучали ся тоді нераз; нераз наші князі побивали Половців, а іноді й Половцям повезло наших побити — звичайна історія. Але, як тая Ігорева пригода представлена, які думки викликає вона в голові геніального поета, які високі почування будить у його і в нашому серці! Дивить ся автор „Слова“ на бій Ігоря, а в уяві бачить ті грядучі наші бої з наступаючою на нас Азією, гень-гень, може, аж до нинішньої хвилини.

То не Ігорева жінка в неділю до схід сонця рано на городських мурах, мов зозуля, кує-проквіляє, на свою гірку долю нарікає, то її устами цілі покоління українських жінок жалують ся сонцю, буйному вітрови і синьому Дніпрови на свою самотину, на гірке сирітське безталанне.

То не Див верху дерева кличе половецькі полчища на Ігореві вої, то дух цареславної тьми збирає всі свої сили, щоб знищити українську ідею. Крізь пітьму віків бачимо, як наше лицарство, закуте в залізну зброю, в зловіщу чорну ніч сунеть ся на стрічу з ворогом, і крізь гамір століть продираєть ся аж до нас могучий, з глибини серця добутий крик поета: „Схаменїть ся! Киньте братовбийчу боротьбу! Ставайте одностайне, бо іде на нас велика, ворожа навала, бо залле нас супротивна хвиля!“

Незабаром сповнили ся його віщування. Слово о полку написане 1186 року, а 1224 р. напали на нас Татари. Застали нашу державу розбитою на численні уділи, в сварах і межиусобицях, зовсім неспосібною до оборони. Побили нас, попалили городи й села, полили широку нашу землю нашими-ж таки слізми і нашою кровю. Буйні квіти молодой культури поникли, прикриті попелом згарищ і румовиннем руїн. Спинила ся

культурна робота. Не стало тої гордої самосвідомості, що ось-то ми маємо свою власну державу, свої городи, церкви, князів і маєтки, котра окрилювала роботу таких письменників, як Іларіон та автор Слова о полку Ігоревім. Грамотій по нещасливім 1224 році писав, а властиво переписував давні книжки без того духового підйому, котрий дає чоловікови спромогу творити, він вдовольнявся роботою, не маючи певности, чи вона на що придасться, чи не нападе ворог і не допише кровю останніх, білих листів. Кирило, Серапіон, Кипріяно, Фотій, Григорій Цамвлак, се люде талановиті, образовані, але письменники не великого духа, звичайні собі робітники на духовній і просвітній ниві, а не творці. Поезія, мов степова чайка, літала над пограбованими селами, над очеретами та ярами, в котрих ховалися перед ворогом люде, і співала свою сумну пісню, а письменники не вміли навіть її записати. Так пропала безслідно не одна дорогоцінна дума про колишні славні часи в тих літах сорому й упадку.

Нарікали книжники на те, що нарід жив грішно, бавився і веселився, не слухав проповідей, за-мало ходив до церкви і за те Господь зіслав на нас Татар, — нарікали, але, як би від тих Татар і від того лиха, яке вони нам нанесли, увільнитися, не подумали. Не довели до вирівнання і помирення давніх незгод, до витворення спільної сили, до заінтересовання широких верств народу долею власної держави. Бракувало їм того широкого погляду, який видно було в автора „Слова“.

Життя покотилося давними коритами, тільки плитшою і повільнішою струєю, тільки по тім намулі і камінню, яке нанесло нам татарське лихоліття. Не було кому того намулу спрятати і численні, дикі гони нашої народної струї пустити в одно поглиблене й поширене корито, котрим воно вільно і могутно покотилося б далі в країну лучшої будучности.

Здавалося, що в тій роботі допоможе нам Литва. Року 1321 забрав литовський князь Гедимін Київ і прилучив до литовської держави.

Тамошні князі женили ся з нашими князівнами, приймали нашу мову, звичаї й обичаї. Почала творити ся нова Литовсько-українська держава, в котрій безперечну перевагу мав український дух, а котра, здавало ся, відібеть ся щасливо від Татар і відживе давню, а може й ще більшою новою славою.

Та не так склало ся, як ждало ся. Литовська держава несла з собою поневоленне робочого люду, заводила чужий, фєвдальний устрій, а в кінці дала ся заманити Польщі, котра втягнула її в союз. Польща, притиснена до муру Німцями, замість держати ся руками й ногами Балтійського моря, стала перти над Чорне, а що по дорозі лежала Україна, так треба її було поневолити і запрягти до свого воза. До того відкритє Америки змінило основно умови торгівлі; вартість землі і збіжа піднесла ся високо, а з нею і вартість робочої людини.

Польські пани стали кольонізувати широкі українські землі і поневолювати їх мешканців, почали палити старі дубові ліси на поташ та вивозити його за границю. Так само й збіже. Наше-ж і литовське панство замість боронити рідної справи, задивило ся на польську шляхту та згодом почало тягнути до Речі посполитої, де панству були великі права і вигоди. Деякі з наших родин отямили ся, почали боронити ся, починаючи від віри і обряду. Закладали брацтва, школи, друкарні, але вже було за-пізно. Польща лежала близше заходу Європи, вона скорше приймала здобутки нової культури, „ренесансом“ званої, через неї ішла дорога до славних, заграничних шкіл й університетів і молодіж наша, навіть з найпатріотичнійших родин, виїзджаючи туди винародовлювала ся. Що з того, що батько був патріот, що давав маєтки на церкви, монастирі і брацтва, коли син, вернувши з заграниці, дивив ся на нього, як на неука, як на людину заскорузлу в старих поглядах на світ і життє. Не вміли батьки витворити у себе дома того, без чого діти не годні були жити, і діти покинули їх.

Перейшли на иньшу віру, а з вірою до иньшої народности. Так втратили ми своїх панів, а селяне були закріпощені

і не мали спромоги боронити рідної справи. Латинська віра, польська мова і державність польська положили тоді на нас важку руку. Тоді деякі з умнійших духовників, видячи, що Україні не вдержати ся при сході, бо той схід по упадку

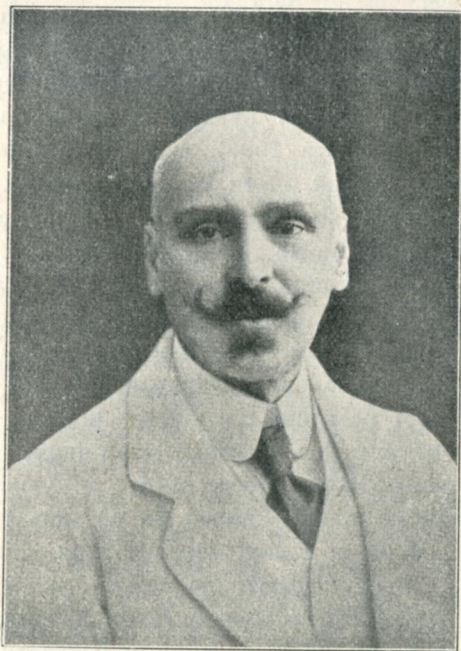

Іван Франко.

Царгорода (1453 року) ослаб, а його місце почала перебирати на себе північ, себто Москва, не менше ворожо до нас настроєна від Польщі, почали думати над тим, як би то повернути ся на захід, а не згубити ся в ній. Вони придумали унію, себто признали папу римського головою церкви, жадаючи для себе задержання східного обряду. Рим згодив ся. Так мала повстати особна українська, греко-католицька церква. Та знову-ж недобитки того нашого панства, які хотіли

вдержати ся при власній вірі і власній народности, бояли ся всякої злуки з Римом і стали опирати ся заведенню унії, тим паче, що за нею стояла Польща. Повстала боротьба давнього православія з новою унією, так звана полеміка, котра видала

М. Коцюбинський.

чимало книжок, видвинула багато письменників, але до згоди не довела. Одна частина народу лишила ся при православію, друга стала уніятською; віра поділила народ. Сей переходовий час заподіяв нам багато лиха, але полишив також деякі хосенні сліди. В брацтвах згуртувало ся міщанство і боронило своїх прав та ширило просвіту. Друкарні розвинули ся і видали багато книжок; школи, хоть не до-рівнювали західним, але все-ж-таки дещо піднесли рідну науку. Полеміка вимагала образования; наші духовні, що

стояли при православю, хотіли дорівнати наукою латинським духовникам, а до народу шукали доступу в гарних і живих проповідях. Рідна мова почала промощувати собі дорогу до письменства, бо як же в живих справах говорити мертвим, старославянським язиком? З того часу маємо Литовський статут, себто збірник прав (1522); маємо вельми патріотичний Плач (Тренос) Мелетія Смотрицького; маємо біблію Скорини „людем посполітим к доброму наученію“; маємо Пересопницьке євангеліє (1556) „на мову рускую із язика болгарського“, маємо Апокрізіє Філялета (1598), в котрім автор обстоює за правом світських людей брати участь у справах віри; маємо талановитий виклад Потія про Унію (Антірезіс 1599), Палінодію, а в кінці маємо Івана Вишенського, загорілого оборонця православної віри, але чоловіка дуже талановитого, невимовного поборника панів, котрі свого хлопа утискали і свою справу ради лакомства лукавого зраджували. Се мабуть і найбільше талановитий письменник тої нещасливої доби, котрий свої релігійні і соціальні погляди висказував дуже живим, гнучким, деколи навіть пламінним, хоть не чисто народним словом. „Питаю тебе, ругателю Христова імени, чим ти ліпший од хлопа? Альбо ти не хлоп такий же — скажи ми? альбо ти не тая-ж матерія, глина і персть — ознайми ми?.... А єгда показати не можеш, яко ти каменний, костяний ілі навіть золотий, тільки такий же гній, тіло і кров, як і всяк чоловік, чим же ти ся ліпшим показати можеш над хлопом?“ Так кликав знаменитий наш монах до свого і чужого панства, котре „по кількадесят полумисків розмаїтими смаками у фарбованих пожирало, а хлопам казало з одної мисочки поливку або борщик хлебтати“ — а в тім розпучливім крику о правду й справедливість маємо найкращий доказ, що наше письменство навіть в найгірших часах гнету і поневолення чоловіка не збивалось з дороги, що воно, як колись за князів боронило рабів, сиріт і вдовиць, так і тепер ставало в обороні покривдженого, робочого люду. Було воно не сміхованцем і весельчаком сильних мира сього, а їх обличителем і суворим суддею. Так само й тоді, коли разом з ко-

зацтвом прийшла до слова народня поезія, виступили в наших народних думках високі засади правди й справедливости, література стала ширити закон хороброго і славного, але разом з тим свободного і справедливого життя. Тому-то наші народні „Думи“ не тільки прегарні епічні твори, гідні стояти поруч найславнійших того рода пісень в світі, але вони й цінні своїм чесним і правим поглядом на світ і життє. Є в них щось святе, релігійне, щось, що підносить чоловіка.

Таким чином наша література боронила нашої і своєї чести, хоть рідної справи оборонити не могла. Запряжені до одного воза з Польщею, мусіли ми разом з нею котити ся в тую пропасть, в котру пхала її панська захланність, зарозумілість та засліпленість шляхоцька. Хотів нас від того воза відірвати Хмельницький та не всів. Бракло життя. Видячи кінець, увійшов в унію з Москвою. Думав, що з тим півазіятицьким ворогом скорше дамо собі раду. Тим часом з дощу попали ми під ринву. Росія вдавала брата, а була гірш ката. Польща нищила нас західною культурою, а Москва монгольською безкультурністю. Одною рукою голубила, а другою била. Оббрівувала, підлещувала ся, хитрила, а дальше покотила грошем, щоби нас зіпсувати. Побачили люде, що зле, і засуетили ся. Вертаймо до Польщі! — кричали одні; тримаймо з Москвою, бо вона тої самої віри, — казали другі; ідїм під Турка! — радили інші. Почала ся метушня. А ворог дивив ся і затирав руки. Чув добрий жир.

Бачила те все наша народна пісня і строїла бандуру на сумну нуту, або пригадувала давні красні часи. Бачила література і в хроніках, листах, тестаментях висказувала свій жаль — але на слово, котре могло би стати ся ділом, її не стало. Не було виробленої політичної думки, не було тої високої освіти, серед якої виростають ієнії. Таланти говорили мечем, — бо се було тоді найзвичайнїйше і найзручнїйше. Аж Мазепа задумав зробити кінець тій руїні. Заводив лад, громадив богацтва, ширив почуттє права і творив культуру. З державою мусить виступити до боротьби держава. Він творив українську державу, дарма, що на взір иньших

тодішних держав, але всеж-таки державу. А щоби раз вийти з того круговороту, в який попали ми між Польщею, Московією й Турком, пошукав иньшого союзника — Швецію. Та не повезло старому гетьманови, а наслідники не дописали. Жаден не дорівнював Мазепі умом, терпеливістю, політичним хистом, жаден не міг міряти ся з Петром, ані з Катериною по тім нещасливім полтавським бою.

Замість Польщі виріс нам над карком новий могутий переможець — Москва, хитрий, підступний, не перебірчивий в способах; зривав договори, ломив присягу, нападав нас у сні. Збурено Січ, знесено гетьманщину, заведено неволю. Казали нам до Бога молити ся російською мовою; що спосібніших людей вивозили в Москву. Наші учені творили російський літературний язык, наші політики переводили великі російські реформи. . . . Остали ся могили по полю. . . .

Але добре зерно, кинене в рідну землю рукою дбайливих предків, не пропало. Нарід привик до своїх старих книжок, до своїх житей святих, старуських повістей і збірників, до своїх церковних пісень і тримав ся того. Література при звичаїла його до свободи слова і думки, а народня пісня співала йому про колишню волю і славу та про теперішню неволю. Він не задубів під підшвою чужого деспота, як російський хлоп, лиш задержав у собі свідомість людської гідности і охоту до нового життя. Часи-ж Мазепи, котрий старав ся витворити нове українське панство, також не минули безслідно. Деякі багаті роди почали тужити за волею, їх давили російські шори, дошкулювала їм залежність від Петербурга. А від двора до двора ходив український філософ Сковорода і викладав про права чоловіка, приучував їх думати і жадати знання.

І ось, коли на заході Європи загреміли весняні громи, коли за поневолені права чоловіка поляялась щедро людська кров, коли частина Українців, що дісталась під Австрію, дочекала ся скасування неволі, — тоді в нас стрепенуло ся нове життя. Явив ся письменник, Іван Котляревський, що про-

мовив рідною, хлопською мовою, хлопа допустив до слова, чужину поставив перед суд, а над своїм рідним запалив сяєво краси і кохання. Зробив се дуже щасливою рукою; правдиво по українськи — на-пів крізь сміх, а на-пів крізь сльози. Читали люде „Енеїду“ (1798 р.) і сміяли ся, бо бачили давних Троянців, поперебираних по козацьки, як скитали ся по світі. Читали й сміяли ся, бо як же не сміяти ся з такої дивасії? — а дочитували ся до такого, що властиво не смій ся, а плач! Бо прийшли отсе до нас чужинці, нічого не роблять, лиш шють, гуляють, в карти грають, морально розкладають ся, а хлоп на них працює і терпить усяку біду. Чи-ж не краще було тоді, як ясновельможний на вороному коні вигравав перед козацькими полками, як мали ми свою хату і свою правду, свою радість і своє власне горе.

В Енеїді повно згадок про нашу славну минувшину, про Січ, про Сагайдачного, про те, як „вічної пам'яті бувало у нас в Гетьманщині колись“. І повно там гіркого докору панам „що людям льготи не давали і ставили їх за скотів“, що нарід пустили з торбами „собак дражнити по дворах“, повно глуму над хабарливими чиновниками, животатими кармазинниками, тупоумними духовниками, над отсею російською культурою, що пхала ся на Україну, мов густа паморочка, в котрій дихати трудно. А дальше крик:

Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку —
Лети повинність ісправлять!

Бо тільки там, —

— Любовь к отчизні де героїть,
Там сила вража не устоїть,
Там грудь сильнійша од гармат.

Так кликав Іван Котляревський до своїх запаморочених земляків, а голосу того варто ще й нині послухати. Він не прогомонів, мов крик пророка во пустині — дехто почув і взяв собі до серця.

За Котляревським пішов Григорій Квітка-Основяненко, нащадок давного панського роду. Котляревський писав віршом, — він прозою представив українського селянина. Як пан, не зрозумів його суспільного положення, цілої тої величезної кривди, яка випливала з кріпостного устрою, заведеного царцею на вольній Україні, але те одно, що пан, предводитель дворянства, признав селянинові душу, признав йому спроможність відчувати всі радости й болі існування тоді, як на хлопа дивились, мов на собаку, — те одно робить його імя невмирущим. Коли хлоп такий чоловік, як ми, з такою ж душею і мозком, то чому ж йому не мати рівних з нами людських прав? — міг спитати кождий тямучий читач квітчиних повістей і певно, що не один питає. До того Квітка дуже вірно змалював наше селянство — і як воно вбираєть ся, як мешкає, живе, які у нього звичаї й обичаї, яке воно багате духово й талановите — і таким чином дав свідоцтво правді, що сей народ зовсім окрема поява, до російського народу неподібний, одним словом, український народ. І знову ж не один з панів, читачів квітчиних повістей, питає ся: чому ж ми про його не дбаємо, чому маючи такий народ не стремимо до власного народного й державного життя, чому відрікаємо ся рідної матери України? Що такі питання родили ся в головах тодішніх Українців, на се маємо докази в творах письменників від Боровиковського до Метлинського. Але питання ті являли ся несміло і губили ся в сутолоці життя. Їх пригнітала і вбивала сумна дійсність: скріплення російського деспотизму по упадку деспота Наполеона, триумф морозу і болота над широким розгоном людської енергії, котра хотіла зворушити і до реформ та до рішучих змін спонукати цілу приборкану Європу. Росія з царем, чиновниками, з закріпощеним хлопом побила Наполеона, хтож смів би піднятись проти неї?

А отже явив ся такий смільчак. Отже явив ся геній, котрий мав відвагу цілком сміло, щиро, явно і славно поставити українське питання. Був ним Тарас Шевченко (1814—1861 р.). Сам з кріпацького роду, знав з власного до-

свіду все горе і цілу величезну кривду тодішнього суспільного устрою. На своїй власній шкурі досвідчив, що таке царська неволя. Цілі віки чекали ми на нього, на обличчя жорстоких тиранів — зрозумів се. І не побояв ся віддати всіх своїх сил, покласти власного життя, щоб визволити рідну країну з неволі. Змалював її буйну, широку минувшість. Козаки, чайки, воєнні походи, великий сон о славі, широкий розмах вірлиних крил.

А тепер що? „Катерина“, „Сон“, „Кавказ“.

Народ стогне у неволі, пани катують хлопів, зводять дівчат, плюгавлять святощі родинного життя, знущають ся над безборонними невільниками. Бо вони невільники. „Схаменіть ся, будьте люде“! . . . коли в вас людська честь не згасла до остатка, коли ви живі, а не ходячі трупи, так розкуйте ся і порвіте кайдани!

Мов вулкан бухнула з душі поета, така сильна революційна поезія, якої світ не чув. Чи єсть другий вірш, що міг би рівнати ся з „Кавказом“? Се поличник даний царатови, від котрого громовий луск гомонить і ще нині по цілім світі.

А „Сон“, а „Неофіти“, а „Посланіє“?

Во істину устами Шевченка заговорили не тільки всі болі, кривди і знуцання, але й вся невмируща сила України.

Не вільно з чоловіка робити безмовної худоби, не вільно народови видирати язика, не вільно живцем вкладати його до труни — не вільно, не вільно, не вільно! „Бо настане суд. Заговорять і поля і гори і потече сторіками кров у синє море!“

Та Шевченко не тільки, як ніхто другий, бичував усіх тиранів, від царя починаючи а кінчаючи секвестратором, що латину свитину з сироти здійсмає, але й на наші власні гріхи він приложив розпалене залізо, щоб вишпекти давню гнилу рану.

Раби, підніжки, грязь Москви

Варшавське сміття . . .

Які-ж болючі слова!

Але їх треба було раз сказати, бо „ність спасенія без ісцілення“. Народ, що хоче жити, мусить бути здоровий, му-

силь знати, хто він такий, яка йому ціль і куди його дорога. І туя дорогу в далеку гарну будучність показав нам Шевченко. Не вимощена вона мармурами і не встелена рожами, а полита слізма і кровю та наша тяжка дорога до волі. Але її треба раз перейти, одною великою народньою лавою, не зважаючи на кордони, на різниці обрядів, на всі чортівські затії, які нам під ноги кидають вороги, на ніщо — треба перейти, бо як ні, то другі перейдуть по нас. А як перейдете ту криваву дорогу до волі, тоді — і мене в семі великий,

В семі вольній, новій,
Не забудьте помянути
Незлим, тихим словом.

Нема другого поета, котрий для свого народу зробив би стільки, що Тарас Шевченко. Він розбудив його від сну, вдунув нове життя, об'єднав, просвітив і виписав огненими словами науку на будучність — куди і як іти, як гідно жити і славно вмирати, як поклонятися одній хиба правді на землі, як за рідну землю, за святу справу треба покласти душу й тіло. Так, як Він . . .

Нема поета, в котрім душа народу, всі його багаті дари, всі кривди і радості, мрії і сподівання, знайшли би такий повний, прегарний і щирий вислів, як в творах Шевченка. Богацтво чуття, відвага думки, сила і щирість вислову бують з кожної сторінки його безсмертного „Кобзаря“ і не слабнуть ніколи, як не слабне проміння сонця. Шевченко заєдно творить, він незримою рукою пише свою посмертну поему, поему нашого остаточного визволення.

Чуємо се.

І чують се наші вороги. Тому з такою ненавистю переслідували його за життя і обплюгавлюють по смерті. Плюють на сонце. Тому цар рукою власною написав на його присуді — „заказуєть ся писати й рисувати“, тому обласкавлювали й пускали на волю всіляких злодіїв й душогубів, а він більше як десять літ терпів великі муки далеко від рідного краю.

Тому на тих, що йшли й ідуть під його прапором, сипали ся й сиплять ся ворожі удари — бо він провадив до вольної України, духово й політично незалежної вітчизни.

Знаменитий історик Костомарів, талановитий поет, критик і письменник Куліш, глибоко думаючий учений Драгоманів, сердечний співак Грабовський всі вони терпіли за те, що були товаришами, одномишленниками і поклонниками Тарасової думи. І не тільки те. Навіть на нашу мову накинули ся вороги наші, бо се Шевченкова мова, бо визвольна ідея без рідної мови, як меч без руки. Називали українську мову хлопською, неспосібною до вислову вишних думок і почувань, а далше видали указ (1876) одинокий в світі, котрим на уста 30 міліонового народу покладено соромний каганець мовчання. Не вільно українською мовою ані в школі навчати, ані на зборах говорити, ані писати, ні друкувати. Зовсім по російськи. Але годі. Були люде, котрі не потрапили мовчати. По Тарасі заговорила Марковичка у своїх українських оповіданнях, та так-то щиро, так сердечно й щебетливо, як тільки жінка потрапить говорити. На оплюгавлену нашу народню мову впало нове сяєво краси. А заговорила ні про що иньше, як про лиху долю поневоленого народу. Заспівав Руданський — так легко, дотенно, глумливо, що найбільше вироблені мови не потраплять висловити ся справнійше. Защебетав Щоголів, мов соловій весною у вишневому саді.

І як-же тую мову можна було вбити? А за кордоном, в Галичині, також не дармували. Маркіян Пашкевич підняв золотострунну арфу, що лежала в пилі на Даниловім шляху, обтер її довгою священичою полою і поклав свої худорляві пальці. Став грати передсмертну пісню воскресення. Прийшла конституція і поклала край панській нетерпимости. Nie rozwalam! — кликали розгнівані пани, а народна мова вдирала ся до церкви, школи, уряду, навіть під їх власний дах. Повстали товариства, почала ся поважна наукова робота. Що живе, не хотіло вмирати і не вмер!

На Буковині явив ся співак великого і чистого голосу, співак гуцульської слави, автор Довбуша, жовнірських пісень і чудових оповідань, Федькович. Ударив в давний лицарський тон, затагнув пісню на високу нуту. Збудив земляків.

Побачив мороз, що не убіє весни, і почав ослабати.

Дозволено виставляти українські драми і вирости драматичні письменники: Карпенко Карий, Старицький, Кропивницький. Не кидав пера Нечуй-Левицький, Мирний, Кониський. Безнастанно боров ся з забороною Борис Грінченко.

Все щирі Українці, що раді були душу й тіло покласти за народню справу. Але всі задивлені були як в образ, в свого духового батька, Шевченка. А тим часом треба було глянути, що на широкому світі робить ся, треба було знова повернути ся на захід, та не згубити ся в нім. Як се зробити показав Драгоманів, а за ним пішов Франко. Розглянули, що цікавого вчинили люди на заході, і вість об тім принесли до хати, щоб наші люди не задивили ся в себе і не відбились від загального поступу. За їх приміром йшла Леся Українка, Коцюбинський, Маковей, Щурат. Держали ся рідної основи, але цікавили ся також здобутками європейської поезії.

На боці, мов самотний дуб, стояв найбільший хлопський новеліст, Василь Стефаник, пронизливий, вдумчивий, грізний, зі словом острим, як меч. Сам один, не подібний до нікого, великий знавець хлопської душі. Новий доказ питомої української творчости. Писання його, переложені на різні мови, здивували світ. Такий оригінальний, правдиво хлопський, український, а прецінь такий зрозумілий для всякого вдумливого чоловіка...

Між тим вдарили громи під Мукденом і загоготіла революція в Росії. Здрігнув ся царат і дав ніби якусь конституцію. Появили ся в Росії нові українські часописи, видавництва, нові письменники. Винниченко, Олесь, Філявський. Кождий з них иньший, але всі тісно звязані з українським рухом і з революцією в Росії. Їх товариші на галицькій Україні, Яцків, Пачовський, Карманський мали відмінне обличчє. Шукали нових доріг, нового вислову для давних мрій,

для вічних мрій про визвіл душі, що пішла на службу матерії, гроша, нажива, брутальної сили. Загал не розумів їх змагань, бо на те він загал. Мало зрозумілою зостала також поважна письменниця, Кобилянська, авторка „Царівни“, „Некультурної“, „Землі“ і тої страшної „Битви“, битви в наших горах Карпатах. Всі вони мали в собі якесь зденервування перед бурею, як квіти і як птахи... І тая буря прийшла...

Впала на наш народ в хвилину горячкової праці, в багатий урожайний рік, коли жінці з новими серпами ставали на рідних ланах і коли стострунна арфа нашої поезії пригравала їм до праці.

Не було, здається, такого звука в людській душі, якого б вона не рушила. Любов і ненависть, терпіння і пімета, туга і мрія, мрія до яєних, вільних, свободних часів, колиб душа людини ходила в святочній, одежі, а не лежала опльована і обезславлена біля воріт чужого, ситого, тупоумного переможця.

Ідея любови ближнього, кохання вітчизни, визволу із соромної неволі лунала заєдно в нашій літературі, а щирість вислову і чистість тону надавали їй особливої вартости. Українську літературу чути не чорнилом, а теплою, сердечною кровю.

І нині, серед грюкоту великої світової бурі лунають до нас ті щирі, з глибин душі вихоплені тони. Борітеся — поборете. Ваша справа чиста, справедлива, свята! Не лякайтеся тьми, бо ви Дажбогові внуки, ви маєте сонце в собі. Не хилийте вниз прапора — бо на нім виписані золоті слова: правда і воля. Йдіть за вашими провідниками духа, бо в них єсть іскра божя. А перше всього:

Свою Україну любіть,
Любіть її... во время люте,
В останню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Рідна мова.

Мова рідна, слово рідне!
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Тільки камінь має.
Як ту мову мож забути,
Котрою учила
Нас всіх ненька говорити,
Ненька наша мила?!

Ой, тому плакайте, діти,
Рідненькую мову
І учить ся говорити
Своїм рідним словом!
Мова рідна, слово рідне, — —
Хто вас забуває,
Той у грудях не серденько,
Але камінь має!

Сидір Воробкевич.

Короткий огляд української літератури.

I. Перша доба (988—1458).

Українське письменство починаєть ся із заведенням християнства за Володимира Великого (988). Характер його релігійний. Усі ті: слова, поученія, посланія, хожденія збірники мають своєю метою поширити та поглибити серед народу Христову віру. Серед письменників можна замітити дві школи: учену (Іларіон, Кирило Турівський) і популярну¹ (Нестор, Серапіон). Твори письменників першої школи се відблиск византійської тодішньої вчености, вони мало відбивають у собі тодішнє життя на Україні. Із писань авторів другої школи довідуємо ся таки дещо про народнє життя, хоч усе через шкло потреб християнства. Релігійність характеризує і українські літописи, — твори літературні, — ненаукові компіляції із різних легенд, історичних оповідань, перекладів, записів по монастирях, розповідань очевидців і т. д. Виїмком може бути тільки чудова лицарська поема з XII-ого віку: Слова о полку Ігоревім, високо поетичний твір, у яким невідомий по імені автор оспівує нещасний похід українського князя на Половців у 1185-ім р. Се твір наскрізь світський.

Розвиток старої української літератури припадає на XII-ий в. Та вже в XIII-ім в. приходить татарська навала, творчість паде, хоч характер письменства не змінєть ся. Давні літературні форми живуть далі, доки історичні події у краю і за його межами не втинають нитки їхньому життінню. А наступає се десь із кінцем XV-ого та на початку XVI-ого віку.

Мова у творах письменників першої доби — старославянська мова церковних книг, що прийшли на Україну з Болгарії, хоч видно у неї багато народного, українського елементу. Але видно книжна мова була тоді більш подібна до народньої, коли літописець міг ідентифікувати обі мови: старо-болгарську зі старо-українською.

Се штучне письменство. Народ за той час творив собі свою літературу, складав свої пісні, колядки, веснянки, весільні пісні, купальні то що. Перестає їх народ творити деє також у XV-ім віці.

II. Друга доба (1458—1798).

Із XVI-им в. всі українські землі опинилися під Польщею — для них відкривають ся нові шляхи, нові впливи. Навала Турків в Європі перериває зносини України з Візантією, південно-славянські держави, що засипували Україну своїми творами, щезають із карти Європи. Україна втрачає у себе ті культурні соки, які годують Захід, а передовсім Польщу. Гуманізм видає Франца Скорину, видавця Руської біблії (1517), реформаційна течія створює ряд перекладів святого письма на мову зближену до народньої (Пересопницьке євангеліє 1556—1561). За прикладом Єзуїтів, яких Польща спровадила боронити католицизм перед заливом реформації, закладають ся свої школи (т. зв. братські, Острожська академія, Київська колегія, а коло них друкарні). Із потреб школи виходить ціла низка шкільних підручників: історії (Гізель, Сафонович), граматики (Арсеній, Зизаній Тустановський, Смотрицький), богословія (Ставровецький). У школі починаєть ся віршотворство на польський лад (Сакович, Ставровецький, Максимович, а далі мандрівні, безіменні дячки). Школа плекає і розвиває драму, яка перейшла на Україну з Заходу через Польщу у формі містерії. Враз із поважною драмою, що після приписів теоретиків (Довгалецький) мала мати церковно-славянську одіжку на собі, розвивають ся інтермедії та інтерлюдії — комічні вставки,

що їх треба було на погляд тих самих теоретиків писати і виголошувати народньою мовою (найстарші інтермедії Якова Гаватовича з р. 1619-ого). Від інтермедій вже один ступінь до народньої комедії... Національна (Трофимович, Прокопович) і релігійна драма (Ростовський, Славинецький, Юрій Кониський) у великій моді у XVIII-ім в. і пишуть її вчені люде. Релігійна унія з Римом 1596. р. дає почин до великої полемічної літератури (Бронський, Рогатинець, Смотрицький, Галатовський, Княгінецький, Баранович і т. д.). Проповіднича діяльність латинського духовенства наводить наслідувачів серед українських православних попів, повстають цілі збірники схолястичної проповіді (Ставровецький, Галатовський, Радивилівський, Баранович) — а деякі з них доходять на протягу кількох літ і до трьох видань, як н. пр. „Ключ розуміння“ Галатовського — твір написаний досить гарною народньою мовою.

Лиш у творах письменників тої доби, хоч і видно з них дух того часу, не знайдеш нічого про те, що займало народ. Се час великої народньої експанзії, час козацьких воєн, страшного відпадку верхів українського громадянства від української нації. А про се нема згадок у творах учених письменників другої доби. Одинокий виїмок творить Іван Вишенський, атонський чернець, автор 20 посланій до рідних людей на Україні, людина дуже горячого серця, що відчуває ввесь біль цілої країни і громи кидає на відступників та кривдників рідного народу. Тільки з тим усім він був противником поступової науки, хотів замкнути ся у староруській вченості — а се не було на той час ліком для України. Коли Україна мала встояти перед напором латинства і польонізації, мусіла бороти ся з тими ворогами їхнім оружжям, тогочасною наукою. І се зрозуміли иньші вчені і так робили.

Й літопись II-ої доби инакша як у I-ій. Се світські твори, писані сучасниками і учасниками описуваних козацьких подій. Всі вони (Самовидець, Величко, Грабянка) крутять ся коло Хмельницького. Лиш ті твори не мали значіння в тім часі, коли поветали, бо автори їх не друкували. З кінця

XVIII-ого в. походить славна „Історія Русов“ — історія України, яка на жаль не була теж друкована, але серед українських панів ходила в переписах і нагадувала їм про колишню волю.

Леся Українка.

Закінчує сю добу діяльність філософа Григорія Сковороди (1722—1794), українського Сократа, автора кільканадцяти віршів і багатьох філософічно-моралізаторських творів.

Твори письменників II-ої доби писані здебільша мовою мішаною. У ній такі елементи: народній, польський, церковно-славянський, у складні видно вплив латини.

Сам народ витворив у тім періоді иньший рід поезії, т. зв. народні думи, в яких змалював як не можна краще бо з Турками, Поляками, оспівав героїв-борців за визво-

лення рідного краю. А був се час, коли сливе вся Україна опинила ся під Москвою, а давня Гетьманщина стала зжигати ся з новими формами життя, пани закріпостили нарід і т. д.

В. Винниченко.

III. Третя доба (від 1798-ого р.).

Французька революція, Наполеонські війни, відродження Славян, а далі упадок псевдоклясицизму, романтизм, сентименталізм, любов до старини, до народньої поезії, етнографічні студії на Заході — все те відбило ся на Україні. В літературі починаєть ся нова доба народня по мові і що до змісту.

Відродження мусіло прокинути ся у тій частині української землі, де найдовше була воля, де українське панство леліяло в серцях спомини про колишні кращі часи, де за-

Краєве Товариство господарске
«Сільський господар»
у Львові

ховався чистий народний тип — у колишній Гетьманщині, на Лівобережжі. Вийшло воно від потомків колишньої козацької старшини, а починає його Іван Котляревський (1766—1838) у Полтаві своєю перелицьованою Енеїдою (1798), травестією Вергілієвої епонеї, у якій крізь жарти та смішки найдеш багато матеріалу до пізнання життя українського народу з кінцем XVIII-ого віку. З появою Енеїди найшлося відразу багато письменників у Полтавщині, що стали наслідувати Котляревського (так звана Котляревщина представниками котрої були: Петренко, Писаревський, Білецький, Пузина, Рудиковський, Думитрашко і т. д.). Та майже рівночасно з Котляревським і незалежно від нього повстає у Харкові, на Слобожанщині, яку заселив український нарід, що йно в XVII-ім в. нове літературне огнище. Ціле життя купить ся коло Григорія Квітки-Основ'яненка (1778—1843), дідича села Основи і потомка слобідської козацької старшини — автора кільканацяти повістей з мужицького життя. В тім самім часі виступає і Полтавець (з Пирятинщини), Євген Гребінка (1812—1848) з своїми оригінальними приказками-байками. Появляються альманахи (Сніп, Ластівка, Молодик, Южно-руський збірник) і часописи (Український Вістник), які поміщують — поміщують їх і російські журнали — твори нових українських письменників (Гулак-Артемівський, Маслович, Боровиковський, Корсун, Метлинський, Щоголів) і знайомлять громаду з українською старовиною та етнографією. З театрів лунає народне слово, бо нові письменники користуються і сею формою поезії, щоб у ній змалювати народне життя (Котляревський, Василь Гоголь, Квітка, Тополя, Кухаренко).

Тепер перекидається літературний рух і на правий беріг Дніпра, де Польща давно знищила козащину і встигла ополячити інтелігенцію, а народ держала в ярмі кріпацтва. Тут геніяльний Тарас Шевченко (1814—1861), з роду кріпак, відразу підносить відновлену літературу на високий щабель. Зразу романтик, любить ся в чудових образах української природи; у своїх історичних поемах розкри-

ває перед очима земляків принадні картини волі українського народу („Підкова“, „Тарасова ніч“, „Гамалія“, „Гайдамаки“, і т. д.) і в тих поемах виявляє великий історичний нюх, із незвичайною вірністю схоплює духа колишньої козаччини; якими красками малює несправедливість, що панує на Україні із-за панщини, кидає громи протесту проти закріпощення народніх мас, виявляє фальшиве становище українського панства супроти України і Росії („Послання“, „Холодний яр“), вглиблюється у причини упадку волі на Україні („Великий льох“), а в політичних поемах („Сон“, „Кавказ“) із з'їдливою іронією відзивається про російське правительство. У цілім ряді поем заняв ся Шевченко матерями-страдницями („Катерина“, „Відьма“, „Марія“, „Неофіти“), що нераз не знають і жертв для своїх дітей, цілий вік для них карають ся („Наймичка“). Засланий царем Миколою І-им за політичні поеми та за участь в Кирило-Методіївськім товаристві, що поклало собі за мету злучити всіх Славян на федеративних основах, у кірпізькі степи простим салдатом із наказом писати і малювати, Шевченко творить у неволі цілу низку „думок“. У них кровю серця малює своє становище, тужить за рідним краєм, до якого горить безмежною любовю. Із Шевченком, чи не найбільшим поетом Славянщини, українське не лиш літературне, а й національне відродження пішло швидкою ходою наперед.

У Галичині прокинуло ся нове життя в сорокових роках ХІХ-ого в. Тут відродження вийшло від попівства, бо так склали ся тут політичні обставини, що самотнім українським інтелігентом був піп. У 1837-ім р. вийшла заходом Маркіяна Шашкевича (1811—1843) і товаришів, перша народня книжка „Русалка Дністрова“. Шашкевич одначе скоро помер; діяльність його, і так невеличка, не найшла наслідувачів, так що аж із приходом творів Шевченка до Галичини національне життя забило сильнійше і література стала гарно розвивати ся. За Галичиною пішла і маленька Буковина, що від ХІІІ-ого в. була відірвана від решти укра-

їнських земель. Тут появляється відразу великий свіжий і своєрідний таланти Юрій Федькович (1844—1888), що своїми ліричними військовими віршами, а перед усім повістками з незнаного досі гуцульського світа звернув на себе увагу української громади по обох боках кордону.

У шістдесяті роки XIX-ого в. українське літературне життя купить ся в Петербурзі коло журналу „Основа“, (1861—1862), що виходить при найближшій участі Пантелеймона Куліша (1819—1897) — він-же поет, повістяр, етнограф, історик, перекладач, дуже великий знавець української мови. В „Основі“ виступають з своїми творами талановиті письменники: Марія Марковичка (1834—1907), авторка чудових оповідань з крінацького життя; Леонід Глібов (1827—1893) — байки, ліричні поезії; Степан Руданський (1830—1873) лірик; Анатоль Свидницький (1834—1871), повістяр; Олекса Стороженко (1805—1874), гумористичні оповідання; Данило Мордовець (1830—1905), оповідання; Олександр Кониський (1836—1900) — лірик, повістяр, критик, перед усім гарні його оповідання (яких 50), автор біографії Шевченка, й інші.

Деякі з них творять свою школу — на пр. Марковичка. (До її школи належать: Ганна Барвінок (Олександра Кулішева) (1828—1911), Кузьменко, Номис і т. д.)

Тим часом російське правительство починає звертати бачнішу увагу на український рух і зачинає добачувати в особній українській літературі стремління відірвати ся від Росії. Через те й видає воно 1876-ого р. указ, яким заборонює у межах Росії українську літературу. Деякі полекші полишено українському театрови, який зорганізували брати Тобілевичі, Старицький і Кропивницький. Українську драму замкнуто у вузькій рамці сільського побуту і через те у ній довгий час панував етнографізм.

Закон 1876 р. зединив українських учених коло журналу „Кіевская Старина“; в ній містили ся праці про Україну по російськи. А літературний рух переносить ся цілком до Львова, де з підмогою Українців з Росії повстають

товариства (н. пр. ім. Шевченка 1873) і виходять літературні часописи українською мовою: Правда (1866), Зоря (1885), а далі й „Житє і Слово“ (1890). Такий стан передержався до 1905-ого р., коли завдяки визвольному рухови впав закон 1876-ого р.; на російській Україні появляється своя преса, творяться просвітні товариства, виходять на верх нові таланти. Тепер можна говорити про два літературні огнища: Львів у Галичині і Київ на російській Україні.

Від 1898—1905 рр. зосереджувався цілий літературний рух коло місячника: „Літературно-науковий Вістник“, редакторами якого були професор львівського університету Михайло Грушевський і славний письменник Іван Франко. Місячник виходив у Львові, тепер перенесено його до Києва.

У сїмдесятих роках появляються такі визначні таланти: Михайло Старицький (1840—1904), ліричний поет (із його віршів говорить громадянин Росії 70-их р.) і драматург; драматурги: Марко Кропівницький (1841—1910) і дуже талантовитий Іван Тобілевич (1845—1907); Іван Нечуй Левицький (1838 р.) творець українського роману, добрий знавець відносин на Правобережжі, автор яких 50 повістей і оповідань, Панас Мирний (псевдонім) найбільший український повістяр-реаліст, незрівняний мистець слова. На кінець сїмдесятих років припадає початок літературної діяльності найбільшого сучасного українського письменника, Івана Франка (р. 1856), Галичанина родом. Його літературна діяльність дуже різномордна: він лірик („Зів'яле листє“, „Із днів журби“, „Semper tiro“), епік („Панські жарти“, „Мойсей“), новеліст („В потї чола“, „Бориславські оповідання“ і т. д.), драматург („Сон князя Святослава“, „Украдене щастє“), повістяр („Захар Беркут“, „Для домашнього огнища“ і т. д.), критик, етнограф, фільольог — він працює на всіх полях і на всіх щасливо. Він добрий знавець відносин у Галичині і галицькі відносини — се головний сюжет його численних творів. Із минувшини він найбільше займається передконсти-

туційними часами в Галичині. Іван Франко — се духовий вихованець і ученик Михайла Драгоманова (1841—1895), великого вченого і незвичайно бистрого критика — родом із російської України, що приневолений обставинами перебував довгий час в Швейцарії, а потім був професором університету в Софії, у Болгарії, і навязав зносини з Галичанами. Він вимагав для літератури реалізму — правди — а передусім широкого європейського розмаху. Сим самим шляхом пішли у 80 і 90-их роках: Борис Грінченко (1864—1911), лірик, оповідач, повістяр, драматург, етнограф, перекладчик, автор словаря української мови і т. д.; Степан Ковалів (1848 р.) новеліст; Андрій Чайковський (1857 р.) що писав повісти з життя ходячої шляхти; Осип Маковей (1867) — сатиричні вірші, оповідання з маломіщанського життя; Василь Стефаник (1871) і Лесь Мартович (1871) — чудові картини з життя покутського селянина; Іван Семанюк (1874) — такі ж картини з Гуцульщини — а далі Денис Лукіянович, Агатангел Кримський (1871), Володимир Леонтович (1866), Модест Левицький (1866), Дмитро Маркович (1848), Василь Щурат, Ярослав Окуневський, Наталія Кобринська, Павло Грабовський, Микола Чернявський і Любов Яновська і інші.

Зовсім окремо стоять собі Леся Українка (1872—1913), зрівноважена поетка, артист із божої ласки, авторка кількох справді класичних драм, Михайло Коцюбинський (1864—1913), незрівняний новеліст-мистець, і сатирик Володимир Самійленко (1864).

В найновішій часі українська література хитається між реалізмом, якого репрезентантом являється вельми талановитий Володимир Винниченко (1880), оповідач і драматург (у драмах переводить цікаві проблеми), та модернізмом. Перша символістка — се буковинська письменниця Ольга Кобилянська (1853) новелістка і повістярка. До цього гурту письменників належать: Михайло Яцків, Гнат Хоткевич із новелістів, О. Олесь, Петро Стах, Микола Вороний,

Микола Филянський, Грицько Чупринка, потрохи
Василь Пачовський і Петро Карманський — із поетів.
Посереднє місце між одними й другими займає Богдан
Лепкий (1872) — лірик і новеліст.

Василь Сімович.

Пророк.

Неначе праведних дітей,
Господь, любя своїх людей,
Послав на землю їм пророка —
Свою любов благовістити,
Святому розуму учить.
Неначе наш Дніпро широкий,
Слова його лились, текли
І в серце падали глибоко,
Невидимим огнем пекли
Холодні душі. Полюбили
Пророка люде, і молились
За ним, і сльози знай лили.
А потім . . . люде, род лукавий,
Господню святу славу
Розтлили . . . і чужим богам
Пожерли жертви, омерзались,
І мужа свята — горе вам! —
На стогнах каменем побили,
І заходили ся гулять,
Святою кровю шинкувать.
І праведно Господь великий,
Мов на звірей тих лютих, диких,
Кайдани повелів кувать,
Глибокі тюрми мурувать,
І — роде лживий і жестокий! —
Вомісто кроткого пророка . . .
Царя вам повелів ізбрать.

Тарас Шевченко.

На роковини Шевченка.

Колись нашу рідну хату
Темрява вкривала,
А чужа сусідська хата
Світлами сіяла.

Багатіла чужа хата,
Лиха там не знали; —
Туди й наші Українці
Дари доношали.

Та минав ти, наш Кобзарю,
Чужії пороги.
Орав свою вбогу ниву,
Рідні перелоги.

Гомоніла твоя кобза
Гучною струною,
В кожному серці одбивалась
Чистою луною.

Спочиваєш ти, наш батьку,
Тихо в домовині,
Та збудила твоя пісня
Думки на Вкраїні.

Хай же промінь твоїх думок
Поміж нами сяє, —
„Огню іскра великого“
По вік не згасає!

Щоб між нами не вгасало
Промінне величне,
Ти „поставив на сторожі“
Слово твоє вічне.

Ми, як ти, минати будем
Чужії пороги,
Орать будем свої ниви,
Рідні перелоги.

Леся Українка.

Як живеть ся українському народови в Австрії.

Приготовляючи ся довгими роками до кривавої війни, яка відграєть ся перед нашими очима, Росія проголосила перед широким світом, що воювати з Австрією хоче передовсім на те, щоб визволити своїх братів з під австрійського ярма. Тими братами мали бути чотири мільони українського населення Галичини й Буковини. Наші брати в Австрії, — писали в часописах й говорили на своїх зібраннях московські політики, — терплять невимовні муки. Тисячі їх караєть ся по австрійських тюрмах за віру й народ. Але велика Росія чує їх крик розпуки, вона розірве кайдани, якими скована Прикарпатська Русь. Зближаєть ся вже час, коли на верхах карпатських гір повіватиме російський прапор!

Нарешті сей час надійшов. Злочинна робота російського царизму видала свої плоди:

воєнне полумя бухнуло

і російські війська стали на землях Прикарпатської Руси. Здавало би ся кождому, що український народ радо привитає свою освободительку та стане поруч з нею проти „гнобительки“ — Австрії. На ділі стало зовсім инакше. Він не тільки не помагає Росії руйнувати Австрію, але від першої хвилі війни став

однодушно в першім ряді

до боротьби проти московської навали. Крім сотень тисяч своїх дітей, що борють ся в рядах австрійського війська, він вислав на зустріч їй ще полки добровольців, які в пам'ять славних предків з Запорожської Січи, зруйнованої безпощадно півторасти літ тому царицею Катериною II, назвали себе „Українськими Січовими Стрільцями“. Що більше: Український народ не лиш не думає добровільно піддавати ся під московську руку, але односердно прямує до того, щоб визволити

зпід неї ще й ту велику часть України, яка дотепер належала до Росії.

Як вияснити се явище? Що стало ся, що в сій кривавій війні, яку Росія зняла буцім то власне для визволення нашого народу в Австрії, весь український народ так завзято став

по стороні Австрії і її союзників а проти Росії?

Причина ясна: Український народ надто добре розуміє, до чого по правді прямують заміри російської імперії. Він знає, що цілю її є не добро, а цілковите знищення тої частини нашого народу, що живе в Австрії. 260 літ минуло від хвилі, коли український гетьман Богдан Хмельницький в Переяславській угоді віддав Україну під руку московського царя. Сих півтредьох сотки літ — се час безперервних змагань Росії, щоб знищити самостійність українського народу, повернути його в частину одної, неділимой Росії. „Не було, нема і не може бути українського народу!“ — казав московський уряд, ламаючи крок за кроком українські вольности й свободи, обіцяні колись торжественно московським царем в умові з Україною. Кождий прояв життя нашого народу здавлено там безпощадно, тисячі його найкращих синів згинувло марно в сирих тюрмах і на далекій Сибірі, аж стало нарешті по волі московського уряду: Український народ обдерто з усіх його прав, позбавлено всякої можности жити й розвивати ся. Тільки дрібна частина українського народу могла заховати ся перед московським насилем та свободнійше віддихати. Тут в Австрії горів ще дотепер огонь українського життя. Знищити се останнє забороло українського народу, — се головна ціль Росії в сій війні. Прилучення Галичини й Буковини до Росії було б не визволенням, а

остаточним загином цілого українського народу.

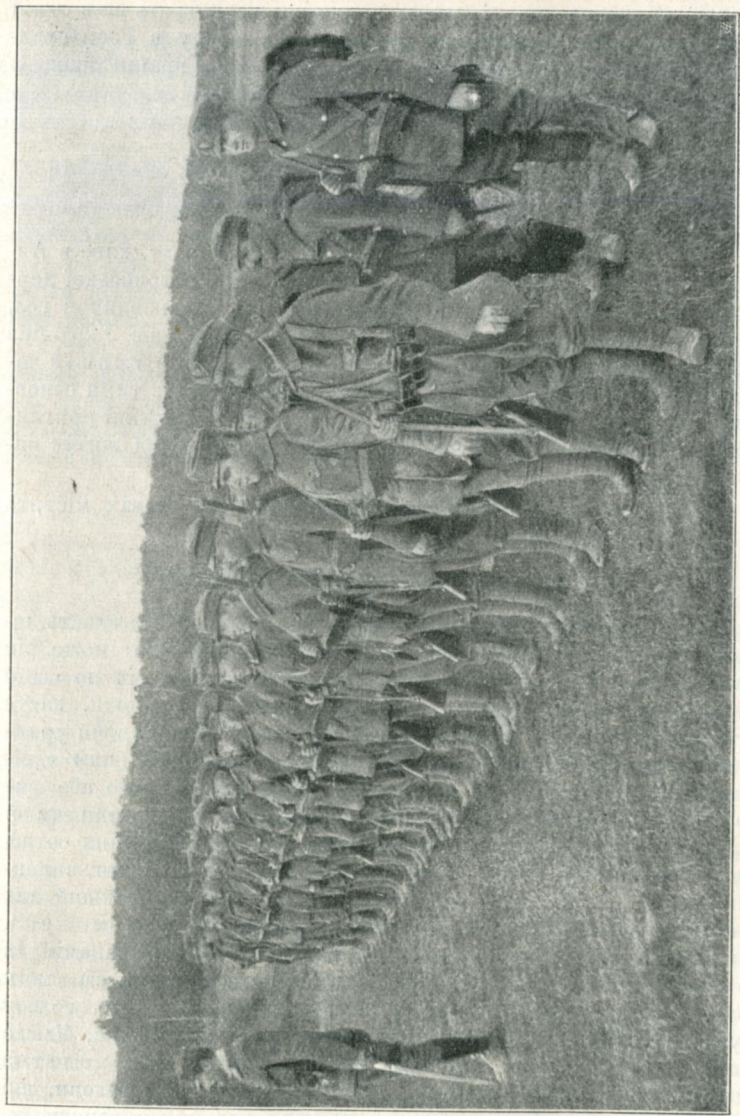
Тим то ясно українському народови, що краща будучність України вимагає не зруйновання Австрії, а навпаки якраз відірвання всіх українських земель від московського царства та створення

самостійної української держави,

а що найменше вже завзятої охорони перед московським наїздом бодай тих українських земель, що щасливою судьбою zostавали ся досі під австрійським „ярмом“.

Такою думкою перенятий тепер увесь український народ в Австрії. Чи правдива вона, побачимо найліпше, коли пригля-

Чета українських січових сирітків.

немо ся ближе, як живеть ся нашому народови в Росії і в Австрії та порівнаємо ті права, якими він користуєть ся в одній і другій державі. Важка доля українського народу в Росії представлена в інших виданнях „Союза визволення України“ наша ж задача представити, як живеть ся йому в Австрії.

I.

З великого 35 міліонового українського народу живе в Австрії чотири міліони. Заселяють вони два краї австрійської держави: Галичину з головним містом Львовом і Буковину з гол. містом Чернівцями. Щоб лекше зрозуміти положення Українців під австрійським панованнем, ми познакомимо ся в першій частині коротко з державним ладом в Австрії та з тими основними законами, які тут обовязують. В другій частині приглянемо ся, як серед тих правних відносин уложило ся життя нашого народу.

Австрія держава конституційна. В сих словах містить ся головний зміст її державного ладу.

Що се таке конституційна держава?

Двоятий може бути лад в державі. В одній вся власть лежить необмежено в руках одної особи пануючого (може він звати ся царем, королем, князем або инакше). Сам він по своїй волі і вподобі орудує всіми справами, видає нові закони, касує існуючі, накладає податки, сам установляє собі до помочи урядників (чиновників), які тільки його слухають й перед ним одвічають. Держава з таким ладом зветь ся абсолютною або самовладною, а пануючий її самодержцем. Горожани такої держави зовсім на подобу дітей або ще більше нерозумних сотворінь. Про їх долю рішає володарь-самодержець з своїми чиновниками, а про їх згоду ніхто й не питає. Зовсім инакший лад в конституційній державі. Тут власть пануючого обмежена, він кермує справами держави спільно з своїми горожанами. Їх не вважаєть ся тут вже нерозумними сотворіннями, за яких другі мають думати й рішати, але допускаєть ся до голосу і участі в управі держави. Ся участь може бути ріжна, більша або менша. Звичайно в руках горожан лежить законодагна власть, себто власть видавати, змінити та касувати закони, які мають в державі обовязувати, та нагляд над виконуваннем їх. Крім того полишена в конституційній державі горожанам певна

особиста й горожанська свобода, щоб вони могли вільно й по своїй волі полагоджувати свої справи.

І про Росію говорить ся, що від 1905. р. вона стала конституційною державою, що й нею править вже не, як давніше, царь-самодержавець, а царь на спілку з народом, який висилає на те від себе своїх заступників до Думи. На ділі

російська конституція — се пусте слово без змісту.

До нинішнього дня кермує там всім необмежено царь з своїми чиновниками, не турбуючи ся зовсім про волю народів, яким доводити ся далі продовжувати сумну долю своїх предків, про яких сказав колись наш кобзарь Т. Шевченко: Од Молдавана аж до Фіна на всіх язиках все мовчить!...

Які ж користи дає своїм горожанам, між тим і українському народови, австрійська конституція? Перше всього допускає вона горожан до участі в управі держави та дає їм тим безпосередній вплив на уложення відносин по їх волі і вподобі. Горожанам віддана передовсім

законодатна власть,

а виконують вони її при помочи вибраних на те своїх заступників-послів (депутатів), що збирають ся на наради в державній раді або парламентах у Відні та в краєвих соймах в столиці кожного австрійського краю. Державна рада або парламент у Відні є законодатним тілом для цілої держави. Він ухвалює ті права й закони, що мають обовязувати в цілій австрійській державі. Складається він з двох частей або палат, які радять окремо. До першої з них, що зветь ся палатою панів, входять не вибрані народом послы, а особи, що на підставі свого уродження, становища або покликання цісарем мають право там брати участь. Друга палата, що зветь ся палатою послів, складається з 516 послів вибраних всіми народами Австрії. Без згоди обох сих палат не може вийти в життя ніякий державний закон.

В краєвих соймах ухвалюють ся закони, що мають обовязувати не в цілій державі, а в поодиноких краях. Австрія ділить ся іменно на 17 країв, подібно як Росія на губернії. Кождий край має свої окремі уряди тай незалежно від інших країв заряджує деякими своїми справами. Всі закони, що мають обовязувати лише в однім краю, ухвалюють також послы вибрані населенням лише того краю. Вони збирають ся власне в краєвих соймах. Для Галичини збирається ся краєвий сойм у Львові, для Буковини в Чернівцях. До важности закона ухваленного парла-

ментом або соймом треба цісарського затвердження або санкції. Цісар*) може закон затвердити або відмовити йому затвердження, але змін робити не може ніяких.

Правда, і в Росії збирають ся послы на наради над законами в Думі і там можна би говорити про виконування горожанами законодавчої влади. Ціла велика ріжниця лежить однакже в тім, що коли до Думи правдивому заступникови народу дістати ся тяжко, а ще важче боронити прав народу, так що закони виходять не по волі народу, а уряду, то австрійська конституція уможливає народам в великій мірі висилати яко послів своїх щирих заступників та дає їм змогу свобідно заступати інтереси своїх виборців. Так обов'язує при виборах до державної ради загальне, безпосередне, рівне і тайне право голосування. На його підставі має право вибирати посла кожний австрійський горожанин, що скінчив в дні виборів 24 роки життя без огляду на те, чи має маєток, чи ні. Кожний виборець має лише один голос та віддає його тайно (на картці) просто на того, кого хоче вибрати за посла. Послом може бути вибраний також кожний австрійський горожанин без огляду на те, чи має маєток, чи ні, як лише в дні вибору має скінчених 30 літ життя.

Парляментарні і соймові послы мають заporучену законами широку свободу в виконуванню своїх прав. За виступи посла в парламенті або соймі в часі сповнювання посольських обов'язків не можна потягати до відповіді і ніяка власть не може його карати за виголошені ним в парламенті або соймі заяви, хоч би вони були найбільше каригідні. Послам прислугує крім сього так звана посольська нетикальність, то значить, що підчас тревання зібрань парламенту не можна посла за його каригідні діла, сповнені поза парламентом, взынати, ані вести проти нього слідства, хіба що парламент або сойм годить ся видати його судови, або коли спіймано його на горячій учинку. Сі постанови мають на ціли запобігти усуванню послів з парламенту підчас зібрань при помочи увязнень.

Управа держави, по законам ухваленим народними заступниками, або так звана

виконуюча власть в державі

належить до цісаря та покликаних ним міністрів і урядників, але і в тій справі горожанам признаний важний голос. До послів зібраних в парламенті і соймах належить передовсім нагляд і кон-

---

*) Цісарь — імператор Австрії.

троля управи держави. Правда цісарь, в руках котрого лежить загальна управа держави, ні перед ким неодвічальний, але відповідають його міністри і урядники. Кожний урядовий цісарський акт (розпорядження, чи зарядження) обов'язує лише тоді, коли на ній є підпис одного з міністрів. Підписуючи такий акт, бере міністер на себе одвічальність за нього перед парламентом; як не підпише, то акт обов'язуючої сили не має. Міністрам підлягають низші уряди. Всі вони відповідають також за свої ділання і вчинки перед народними заступниками. Парламент і сойми мають право ганити управу держави і країв, ставити запити (інтерпеляції) та жадати вияснень, ухвалювати до правительства візвання (резолуції), уділити йому заяву недовіря, а парламент може навіть міністра за його шкідливу діяльність поставити перед окремим суд. Участь горожан в виконуванню заряду держави проявляється ще сим способом, що багато справ віддано до покладження не урядникам, а властям вибраним самими горожанами, як ради громадські, повітові й инш. Вкінці закон забезпечує ріжними способами перед самоволею урядників та робить їх одвічальними за порушення влади перед вищою властю і судом.

Побіч участи у влади законодапній та виконуючій, про яку ми досі говорили, найціннішим скарбом горожан австрійської держави є запоручені конституцією широкі

особисті й горожанські свободи.

Участь у влади дає горожанам змогу безпосередно впливати на устрій держави та заводити в ній такі порядки, які найбільше відповідали б їх бажанню. Але се не завжди доводить до ціли. Потреби й бажання поодиноких австрійських народів та ріжних верств населення розходяться часто-густо так дуже, що одноцільної згоди й вдоволення всіх не все можна досягнути. Те, що добре для одного народу, кривдить часто важко другий народ, що корисне для багатого, часто шкідливе для бідного. В тій боротьбі суперечних потреб і бажань, побіджає все сильніший і він старається по своїй волі й на свою користь улаштувати відносини в державі: перевести корисні для себе закони і відповідно впливати на управу державою, не оглядаючи ся на слабших. Тут власне й приходять слабшим з помічу горожанські права й свободи австрійської конституції. Даючи доволі широку свободу ділання, дають вони можливість поодиноким народам або станам населення власними силами, не оглядаючись навіть на поміч держави, розвивати ся та улаштовувати по вподобі самим своє життя.

Приглянемо ся найважнійшим з них. По основним законам усі горожани держави рівні перед правом без огляду на народність, рід і стан горожан. Всі горожани вільні: підданство селян і неволя в Австрії давно вже на віки скасовані. Конституція хоронить горожан перед довільним арештованнем і ревізіями (трусами) означаючи докладно, що перевести їх можна правильно лиш на основі письменного наказу судді, в котрім мають бути подані причини арештовання. Далі забезпечує закон листову тайну, забороняючи властям задержувати і відкривати чужі листи, телеграми й посилки, хіба в дуже виїмкових випадках точно означених в законі. Горожанам вільно свobodно вибирати собі місце побуту в межах держави. Горожанина не можна видалити поза границі держави.

Важним горожанським правом є свобода зборів і товариств, а далі свобода слова і преси. Всяки збори, з виїмком зборів під голим небом і публичних походів, не потребують навіть дозволу властей. Треба тільки перед ними повідомити відповідну владу, а та може їх заборонити лише тоді, колиб вони загрожували громадському добру. Збори виборців, скликані підчас розписаних виборів, довірочні збори обмежені на запрошених гостей, а вкінці публичні забави і релігійні обходи не потребують ані зголошення, ані дозволу властей. Для основання товариства не треба також дозволу властей, лише треба предложити їм устав (статут) товариства. Влада може заборонити заснованне товариства лише тоді, колиб його ціль противила ся законам, або була небезпечна для держави. Свобода слова полягає в праві свobodного висказування думок словом, письмом, друком або образним представленням. Проте ніхто не може бути караний за висказування свого переконання, хіба що в тім висказі словом, чи письмом міститься zarazом переступство закона. Зі свободи слова випливає свобода преси, себ то друкованого слова. До видавання часописи не треба дозволу властей, вистарчає зголосити, що часопись буде виходити і хто буде її одвічальним редактором. Кожде число часописи мусить бути по видрукуванню рівночасно з розпочаттем розсилки предложене власті, яка може його з причини каригідного змісту сконфіскувати, то значить, забрати видрукований наклад і заборонити його розширення.

Кождий горожанин має запоручену свободу віри і совісті. Ані права, ані обовязки горожанина не залежать від його віри. Нікого не можна змушувати належати до якої віри, або брати участь в релігійних обходах і обрядах. З укінченням 14. роком життя має кождий право довільно змінити свою віру.

Далі признає австрійська конституція свободу науки. Учити ся або учити других вільно, хоч би проголошувані науки не були згідні з інтересом держави, коли тільки проголошується їх поважно і науково, без насміхів, образ і підбурювань.

Вкінці забезпечує австрійська конституція

свободу і рівноправність народностей.

Всі народи в державі рівноуправнені і кожному народови прислугує ненарушиме право хоронити та берегти свою народність і мову. Держава не може нікому наказати, до якої народности він має належати, ані не може заборонити нікому вчити себе і дітей на рідній мові. Конституція признає рівноправність всіх уживаних в краю мов в школах і громадським життю.

В отсій останній постанові австрійської конституції лежить головна підстава розвитку всіх австрійських народів, а між ними й нашого народу, а заразom кидається в очи ціла безконечна ріжниця державного ладу російського царства й австрійської держави. Право повного свободного розвою признається в Росії тільки московському народови. Тільки московська мова має доступ до уряду, нею мають учити ся в школі діти всіх народів. „Один царь і один народ“, отсе підвалина, на якій збудована російська імперія. Відчув се на собі найтяжче якраз український народ. Українську мову прогнано давно з уряду, школи і церкви, українському народови відмовляється ся права самостійного існування й розвитку, лишаючи йому одно право: загинути безслідно, потонути в московським морі.

Якже ж інакше в австрійській державі! Признаючи рівноправність всіх австрійських народів, австрійська конституція признала тим самим і українському народови

право самостійного існування і розвитку

нарівні з всіма іншими народами в Австрії. В Австрії знайшов наш народ не лише охорону перед смертю, але можливість двигнути ся з занепаду, розвинути свої сили та стати на довгий час одиноким огнищем життя для цілого українського народу.

II.

Перейдемо тепер до другого важного питання: Як на ділі уложило ся серед тих правних відносин, які ми пізнали в першій частині, життя українського народу в Австрії? Чи найшов він тут дійсно змогу жити й розвивати ся та як виглядає його народний доробок під австрійським панованнем?

Важка історична доля нашого народу, що довгими віками була його як ту „чайку-небогу, що вивела діток при битій дорозі“, зіпхнула його між австрійськими народами спершу на останнє місце. Хоч своїм числом займає він четверте місце між народами Австрії, не мав довгий час він ніякого впливу на порядки в державі та мусів у всім уступати перед сильнішим своїм сусідом — польським народом. Але ці часи минули безповоротно. Опираючись на заporучених всім австрійським народам рівних правах та свободах, він

власними своїми силами

зумів двигнути ся з упадку та стати поруч інших народів. Важкою працею, в тяжкій боротьбі він здобував крок за кроком чим раз більше простору для свого розвитку та змушував всіх числитися з своєю силою і бажаннями. З бездомного наймита других поволі він почав ставати господарем у власній хаті та зуживати свої сили не для других, а для свого власного добра.

Приглянемо ся найважнішим його здобуткам на всіх полях народнього життя.

1. Політична організація.

Рік 1848. називають в Австрії „весною народів“. В сій році заведено тут перший раз конституцію і скасовано панщину. Старий самовладний (абсолютний) порядок уступав, а його місце заняв новий лад, що покликав всі австрійські народи до нового, свободнішого життя. Довгий час тревала ще боротьба обох державних ладів, але в 1867. році переміг остаточно новий. Під подихом конституції, почали всі австрійські народи розвивати ся. Тільки один український народ не проявляв майже ніякого життя. На нім відбивали ся довгі віки тяжкої шляхоцько-польської неволі. Богатші та освічені верстви покинули його, пристали давно

до польського народу, прийняли його мову і віру. При українським народі zostało ся само селянство, вбоге і темне, без освіти і народньої свідомости, визискуване з усіх боків чужими і своїми. Тільки денедє серед молодих світських та духовних освічених людей появляли ся одиниці, що не відrekli ся ще свого народу та бажали йому кращої долі. Сей слабий огник українського життя, що погасав з першу під подувом кожного супротивного вітру, ставав з часом чим раз міцнійшим і сильнійшим. Особливо коли до австрійської України дістали ся твори Тараса Шевченка, що громовим голосом кликав до своїх земляків: „вставайте, кайдани порвіте!“, тоді серед галицьких Українців почав ся живійший рух та повстав великий гурт людей, що бажали працювати для свого народу. Всі вони не цурали ся вже своєї мови, називали себе „народовцями“, то б то людьми, що тримають з народом, та боронили в видаваних книжках та часописах самостійности українського народу супроти польського та московського. Все те одначе були слабі й непевні початки народньої роботи. Бо й робітників до праці було мало і самі вони, хоч люде щирі й доброї волі, не знали ще добре, якою дорогою йти та як найкраще для свого народа працювати.

Доперва яких сорок літ тому назад наступає важний зворот в сім ділі. Праця над розвоєм українського народу сходить на властивий, певний шлях. В тім часі під впливом великого українського ученого та діяча Михайла Драгоманова, що, прогнаний російським урядом за свою працю для українського народа, перебував в Швайцарії, а потім в столиці Болгарії, Софії, повстає між молодим поколінням галицьких Українців новий рух та зроджуєть ся нова думка про те, куди веде шлях до розвою українського народа. В отсім молодім поколінню, в яким вели перед визначні галицькі Українці Іван Франко, Михайло Павлик, Остап Терлецький і. н., перший раз повстає ясне переконання, що будучність українського народу лежить в народних масах,

в широках верствах українського селянства і робітництва.

Серед нього зроджуєть ся погляд, який тільки неясно при-свічував до того часу щирим заходом робітників на народній ниві, що український політичний рух мусить бути масовий, виходити від широках народніх мас і до них звертати ся. Тільки коли українське селянство й робітництво стане разом до боротьби за права українського народу, він може числити на кращу будучність. Обеднаний такою думкою завязав сей гурт людей для праці над народом між собою товариство або так звану полі-

тичну партію, та назвав її радикальною партією (часопись „Громадський Голос“) то б то партією, що з корінем хоче усунути лихо з поміж українського народу (по латинськи корінь зветь ся радікс, звідти слово: радикал, радикальний). З часом повстали побіч сеї партії і з її лона ще дві інші українські партії, переняті тою самою основною думкою: народно-демократична (партійні органи „Діло“, „Свобода“) і соціально-демократична (партійний орган „Вперед“). Сі три партії існують до нинішнього дня і в їх руках лежить вся політична робота на галицькій Україні. Кожда з них на свій спосіб та різними дорогами йде до тої самої основної ціли: розвою українського народу та поліпшення долі народніх мас. Невеличкий час життя сих трьох партій може виказати ся вже нині поважними вислідами їх праці.

Виходячи з того погляду, що в народніх масах лежить корінь українського народу, поставили всі вони за першу свою задачу: пізнати народні маси, їх положення й потреби, й працювати над їх освідмленням і піднесенням. Витворити з темного українського селянства й робітництва свідомих членів українського народу, який не дав би на поталу своїх прав та вмів охоронити ся перед загибеллю. З двох сторін наступала супротивна хвиля, що грозила нашому народови сею загибеллю, перед одною і другою треба було завзято боронити ся. З одної сторони шляхоцько-польські верховоди, що здавен-давна привикли вважати український народ рабом польських панів, відмовляли йому прав до самостійного розвою та бажали бачити його й далі своїм наймитом. З другої сторони серед самого нашого народу повстала для нього грізна небезпека. Серед нього найшли ся люди, яких не тягнула народня праця, а за се усміхали ся їм особисті користи та ласки російського уряду. За московські рублі, щедро присилані російським урядом, почали вони тягнути за сим урядом, кажучи, що український народ се частина московського народу. „Для лакомства нещасного“ покинули вони рідну мову, почали говорити й писати по книжках та часописах, видаваних за московські гроші, по московськи та жадали заведення в школах, урядах і церкві замість української мови — московської. В тім дусі вели вони серед темного народу свою москвофильську роботу, обіцяючи йому за зраду України рай під московським пануванням. Проти сих двох ворогів мусіли звернути ся передовсім українські партії. Книжками й часописами, на тисячах віч і зборів, скликуваних по всіх закутках краю, в тисячах товариств, основуваних по всіх українських селах, вели вони свою мозольну освідмляючу працю, поки не видала вона золо-

того зерна: в короткім часі непросвічена українська маса, топтана й визискувана усіми, перетворила ся в

свідомий своєї сили й самостійности нарід,

що став однодушно під проводом українських партій до боротьби за свої права. Український рух перестав бути пустою мрією гуртка молодих людей, а перетворив ся в могутий похід великого й сильного народу, перед яким мусять тремтіти й уступати його гнобителі. Виказують се ясно події останніх літ. Коли в 1906. р. почав ся в Австрії рух за зміною виборчого закона до парламенту або за т. зв. виборчу реформу та всі народи Австрії ждали введення замість давнього виборчого права — загального, рівного, безпосереднього і тайного права голосовання, тоді весь український народ став в першій ряді борців. Не було майже села на цілій австрійській Україні, в якому не відбуло би ся народне віче (збори) в сій справі. Сотками і тисячами збирав ся український народ на тих вічах та рішучо домагав ся заведення справедливого виборчого права, яке давало б йому можливість висилати до парламенту відповідне до його сили число заступників. В самім Львові відбуло ся велика краєве віче, на якому зібрало ся 50 тисяч самого майже селянства з усіх сторін Галичини. Новий виборчий закон ухвалений з кінцем 1906. р. в парламенті не узгледив вправді всіх домагань українського народу, але всеж таки дав йому можливість вислати значно більше своїх послів до парламенту. Коли дотепер заступників українського народу в парламенті було звичайно не більше як десять тай то переважна часть їх не боронила щиро його інтересів, а лучила ся часто з його ворогами, то після нового виборчого закона дістав український народ змогу вибрати з Галичини й Буковини разом 33 своїх послів і то таких, які би щиро заступали там його потреби.

Велику свідомість і живучість виказав український народ також в другій завзятій боротьбі: за український університет у Львові. Від кільканадцять літ домагаєть ся українська молодь в Австрії основання української найвищої школи, університету у Львові. В тій завзятій боротьбі, що потягнули за собою навіть криваві жертви став за українськими студентами весь український народ. Українські селяне й робітники складали з свого тяжко запрацьованого гроша кілька разів десятки тисяч для тих українських студентів, що мусіли покидати свій рідний край та йти вчитися в чужих краях по університетах або як инакше потерпіли в університетській боротьбі, а на своїх зборах і вічах

поміж найважливішими справами на першій місці ставлять раз-у-раз домагання оснований для своїх дітей найвищої рідної школи.

В останніх роках були ми також свідками завзятої боротьби українських народних мас за справедливий виборчий закон до краєвого сейму у Львові. По довгій, тяжкій боротьбі вдалося йому здобути новий виборчий закон, який значно зміцнить становище Українців в Галичині. Сей закон, ухвалений в березні 1914. р., забезпечує українському народові право висилати до сейму на 228 членів 62 своїх заступників. Сей гурт українських послів, хоч як не відповідає ще силі українського народу, буде вже вистарчати, щоб належно боронити прав свого народу.

Оттак український народ ступінь за ступнем здобуває собі належні йому права. Опертий на народніх масах зближається український політичний рух нестримно до своєї остаточної цілі, якою є повна рівноправність його на всіх полях народнього життя з всіма іншими народами. Ся хвиля надійде тоді, коли вдасться йому вибороти в Австрії

національну автономію,

себ то поділ Галичини та виділення земель, заселених українським населенням (Східної Галичини й Буковини), в особну цілість, з особним українським сеймом, урядами, і школами, в якій наш народ міг би самостійно жити й розвивати ся. Заведення такої народньої автономії становить головне домагання українського народу в Австрії.

2. Просвітно-культурна організація.

а) Товариство „Просвіта“.

Ми згадували вище про те, як українські народні діячі вже давніше прийшли до ясного розуміння того, що в широких народніх масах лежить основа нашого народу та що до них повинна звертати ся вся народня робота. Два головні лиха пригнітали українські народні маси: брак просвіти і маєткова нужда. Українські села залягала непроглядна темнота. Темний мужик був відданий на ласку всяких чорних духів, що визискували його на кождім кроці та довели його до страшної маєткової руїни. Щоб зарадити сьому, треба було перше всього кинути на українські села ясний промінь просвіти, відкрити українському мужикови очі та вказати йому, як у світі жити. Тим-то просвітна діяльність стала відразу найбільше пекучою потребою українського народу.

46 літ тому основується у Львові заходом гуртка людей товариство „Просвіта“, яке бере на себе сповнення сеї важкої задачі. З дрібних початків перетворилося це товариство за короткий час в пишну організацію, що стала осередком усієї просвітньої праці серед нашого народу. Заходами цього товариства в невеличкій часі покрила вся східна Галичина густою сіткою просвітних товариств, т. зв. читалень „Просвіти“, які рознесли в найтемніші кути світло науки й просвіти. В 1912. р. побіч головного товариства у Львові існувало 74 відділів (філій) товариства по містах і містечках, які помагають йому виконувати його цілі та 2611 читалень. До Головного Товариства належало в тім році 35.500 членів, а в читальнях було згуртовано коло 130.000 членів. З тих кількох чисел ми бачимо, як величній є вислід праці цього товариства. Згуртованим оттак широким кругам народу старається тов. „Просвіта“ подати як найширшу освіту. Першим засобом до цього є видавання пожиточних книжок для народу. Майже кожного місяця виходить заходом цього товариства книжка, яку всі члени його дістають даром. До 1912. р. видала „Просвіта“ 445 книжок в числі 3 мільйони 115 тисяч 395 примірників. Крім того видає вона щомісячну часопись „Письмо з Просвіти“. При львівській „Просвіті“ існує випозичальня книжок, яка числить понад 11 тисяч томів, крім того існують бібліотеки й випозичальні книжок при філіях і читальнях. Богато філій удержує бурси для шкільної і ремісничої молодіжи, де вона знаходить собі притулок і харч, уладжує просвітні і господарські курси, курси для неграмотних, приготовляючи курси до шкіл, а подекуди народні школи. При читальнях є хори, оркестри музики, аматорські театральні кружки і т. д. Під управою головного товариства було в 1912. р. 45 стипендійних і заповогових фондів, з процентів яких щорічно уділяється головно шкільній молодіжи підмог в сумі кільканадцять тисяч корон. В 1913. р. улаштувала „Просвіта“ у Львові курс вищої народної освіти, цілю якого було підготувати провідників для читалень і інших народних товариств. „Просвіта“ має свій власний дім у Львові, а вартість її майна доходить мільйона корон. Про господарську діяльність „Просвіти“ поговоримо нижче особно.

б) Січи, Соколи, Українські Січові Стрільці.

Побіч товариства „Просвіта“ з її читальнями повстали в новітніх часах ще дві організації, які широко розповсюдилися серед народних мас в Галичині та причинилися до культурного піднесення нашого народу. Є ними товариства „Січі“

і „Соколи“. Є се властиво пожарно-гімнастичні дружини, в яких гуртуєть ся передовсім молодіж на те, щоб вправляти ся тілесно (робити муштру й гімнастику) та хоронити людське добро в случаю пожару або иншого нещастя. В дійсности однакож довело ся сим товариствам сповнити далеко більшу й важнішу задачу: стати осередком освіти й народньої свідомости, гуртувати всіх до боротьби з тим пожаром, що грозить українському народови та його народньому добру зі сторони його ворогів. Особливо товариство „Січ“, якого назва пригадує нашу славу бувальщину, стало улюбленим товариством серед українського селянства в Галичині й на Буковині. В 1912. р. в самій Галичині було „Січий“ 794, „Соколів“ 866, разом отже 1660 товариств, отже майже в кождім другім селі. Сі товариства удержують для своїх членів читальні, бібліотеки, уряджують відчити, пожарні й гімнастичні курси, обходи, зleti, концерти і т. и. В червні 1914. р. відбув ся в пам'ять столітніх роковин народин Тараса Шевченка Сокильсько-Січовий Злет у Львові, на яким зібрали ся десятки тисяч Січовиків і Соколів з цілого краю.

В сих двох товариствах почала перший раз здійснювати ся нова думка, яка на наших очах стала найважнішою справою українського народу:

приготованне сил до оружної боротьби

з найбільшим ворогом України — російським царством. В тіснім звязку з сими товариствами повстала перед двома роками особна організація „Українські Січові Стрільці“, головною заслугою котрої є поставленне полків українських добровольців, яким якраз тепер доводить ся в боротьбі з московським наїздом власними кістями мостити шлях для кращої будуччини України.

в) Українське шкільництво.

Австрійські основні закони признають, як знаємо, рівноправність всіх уживаних в державі мов в школах і урядах. Тим самим обовязана держава закладати для кожного народу школи, в яких діти побирали б науку в своїй рідній мові. Відносить ся се і до українського народу. В великій части сіл і міст східної Галичини й Буковини існують публичні українські народні школи, де діти вчать ся в рідній мові. Крім сього є в Галичині пять, а на Буковині три українські середні школи або гімназії, а у Львові існує польсько-українська найвища школа або університет, в яким учать по польськи і по українськи.

Однак всі отсі публичні школи не могли заспокоїти потреб українського народу на полі шкільництва. Розуміючи добре, яка вага лежить в тім, щоб діти виховувалися і вчилися не в чужій, а своїй рідній школі, звернув український народ від кількох літ свою пильну увагу на шкільництво та приступив до закладання своїми власними коштами приватних українських шкіл. Найбільше відчував наш народ брак українських середніх шкіл, тому взяв ся він передовсім основувати гімназії, учительські семінарії і ин. середні школи. З незначних початків повсталася в кількох роках пишна українська шкільна організація, якою сміло може наш народ похвалити ся перед широким світом. В 1907. році повстав в селі Заланові перший приватний гімназійний курс, а тепер по 7 літах існує в Галичині 14 приватних середніх шкіл.

Всі ті приватні школи удержує своїми грошми сам український народ. Рік-річно збираєть ся з дрібних жертв сотки тисяч корон, з яких покриваєть ся кошти удержання сих шкіл, оплачують ся учителів, шкільні будинки і інші видатки. Школами, заряджує особний комітет „Краєвий Шкільний Союз“ у Львові, в склад якого входять представники всіх найважливіших українських товариств і інституцій. Великих жертв і труду вимагає від українського народу удержання сих приватних шкіл, але в них лежить найкраща надія цілого народу. Що-року виходити будуть з них сотки молодих освічених людей, які розійдуть ся по рідній країні з серцем повним любови до свого народу та зложать своє набуте в рідній школі знання в боротьбі за кращу долю України.

Від кільканадцяти літ веде, як уже згадувано, наш народ завзяту боротьбу за здобуттє своєї найвищої школи —

українського університету у Львові.

Університет — се школа, в якій виховуєть ся цвіт кожного народу, його освічена верства або інтелігенція. Тому кождий народ змагає до того, щоб мати свій власний університет. Університет у Львові, що був колись призначений для українського народу, перейшов майже цілком в польські руки. Тільки деякі професори вчать там по українськи, але се потреб нашого народу зовсім заспокоїти не може. Перед 15 літами підняли з тої причини українські студенти домагання основання самостійного українського університету у Львові. Вивязала ся довга і завзята боротьба, в якій український народ потерпів багато, навіть кривавих, жертв. Але справа українського університету набирала

чим раз то більшого значіння і нема сумніву, що се оправдане домагання нашого народу буде в найблизшій будуччині сповнене згідно з його бажаннями.

Разом з оснований приватних українських шкіл треба було подумати про те, щоб улекшити бідній, по найбільшій часті селянській молодіжи, можливість користати з сих шкіл. Ходить тут передовсім про те, щоб дати їй дешеве приміщення та прожиток в місцевості, де є школа. Тим-то й рівночасно з основуванням шкіл почала українська суспільність основувати й удержувати для шкільної молодіжи дешеві приміщення, або т. зв. бурси й інститути. Існують вони майже в кожній місцевості, де є школа, а загальне їх число досягає сотки. В бурсі дістає ученик дешеве приміщення і харч, а крім того поміч в науці і догляд. Удержують ся вони також по більшій часті з жертв суспільности. Деякі з них дають приміщення 200—300 ученикам, мають свої власні доми, з огородами і т. п. До таких належить приміром Дівочий Інститут в Перемишлі, котрий має свій власний гарний будинок, в яким міститься ся коло 250 дівчат, та удержує для них народну школу, ліцей і гімназіальні курси. Для університетської молодіжи існує у Львові „Академічний Дім“, де бідні студенти університету і політехники знаходять дешеві мешкання.

Великі заслуги коло українського шкільництва в Галичині положило „Українське Педагогічне Товариство“ у Львові, яке займаєть ся справами виховання молодіжи. Воно удержує у Львові три народні школи, жіночу виділову школу, жіночий і мужеський учительський семінар, мужеські і дівочі бурси, видає часопись „Учитель“ присвячену справам виховання, часопись для дітей „Дзвінок“ та бібліотеку для молодіжи. Се товариство має свої філії майже по всіх містах Галичини. Всі вони займають ся також справами виховання молодіжи, удержують школи, бурси, ведуть шкільні курси і т. д.

Шкільними справами займаєть ся також товариство учителів середніх шкіл „Учительська Громада“ у Львові і тов. ім. Сковороди в Чернівцях, які видають спільно часопись „Наша Школа“. Українські народні учителі гуртують ся в товаристві „Взаїмна поміч галицьких і буковинських учителів і учительок“, яке удержує для них запомогову касу, крамниці з книжками і шкільними приладами, видає часопись „Учительське Слово“ та книжки.

г) Письменство, наука і штука.

В 1876. році царським указом заборонено в Росії друкувати книжки писані по українськи, сим способом думав цар-

ський уряд замкнути уста українському народови, щоб лекше було його здавити й затопити в московськiм морі. Але стало ся инакше.

Митрополит гр. Андрій Шептицький.

Був ще кусень землі, на яким

могло українське слово свободно розвивати ся.

Здавлене насильно в Росії, розцвіло воно ще краще під охороною австрійської конституції. Австрійська Україна стала одиноком

захистом для українського письменства. Всі українські письменники й поети висилають сюди свої твори, тут виходили всі українські книжки й часописи. Московський уряд навіч переконав ся, що „не скує душі живої і слова живого“. В 1905. році скасовано сей дикий царський уряд; з того часу вільно вже і в Росії видавати українські книжки й часописи. Але сувора російська цензура придавлює кожде сміливіше українське слово, багато книжок там заборонено, багато часописей закрито, а на їх видавців накладаєть ся кари. Тому ще й тепер багато найцінніших українських писань може появи́ти ся тільки в Австрії. От хоч би й повний Кобзарь Шевченка — в Росії його сконфісковано, і тільки в Галичині він вільно друкуєть ся.

В австрійській Україні заходами рос. Українців зродили ся перші початки української науки. У Львові основано Наукове Товариство імени Т. Шевченка, ціль якого розвивати українську науку. Коло сього товариства згуртували ся всі найвизначніші українські наукові сили. Се товариство видає багато книжок та періодичних видань та піддержує всяку наукову роботу. Воно має у Львові два свої власні будинки, удержує свою велику бібліотеку, музей, друкарню та книгарню. Окрім музею Наукового Товариства імени Т. Шевченка існує у Львові ще „Національний Музей“, оснований заходом і коштами львівського Митрополита Андрія Шептицького. Находить ся в нім багато тисяч предметів, цінних для пізнання української історії та культури.

Велике значінне для розбудження українського народу має український мандрівний театр, удержуваний товариством „Бесіда“ у Львові. Сей театр їздить по всіх містах і місточках австрійської України та уладжує театральні представлення. Перед кількома роками виринула думка збудувати український театр у Львові. На сю ціль зібрано з дрібних жертв української суспільности понад 300 тисяч корон та закуплено вже площу під будову.

Для плекання української пісні існують у Львові два співацькі товариства „Боян“ і „Бандурист“, а крім того багато співацьких товариств по провінції. Крім того існує у Львові музична школа під назвою — „Вищий Музичний Інститут імени Микола Лисенка“, а в Чернівцях „Музична школа імени М. Лисенка“.

г) Організація жіноцтва.

Живу участь в народній роботі бере українське жіноцтво. Воно зрозуміло, що в боротьбі, яку веде український народ за свою кращу будучність,

українські жінки не можуть зіставати ся бездіяльними,

а мусять стати поруч з мужчинами і зложити всі свої сили для рідного краю. При кождім народнім ділі бачимо дійсно побіч мужчин українське жіноцтво. Богато жінок працює як учительки над вихованням української молодіжи, інші працюють по всяких українських товариствах і народних інституціях. Перед кількома роками основано у Львові товариство „Жіноча Громада“, яке має гуртувати українське жіноцтво до народної праці. Се товариство має багато своїх філій по цілій австрійській Україні, крім них існують ще інші жіночі організації. Навіть по селах свідоме селянське жіноцтво завязує свої товариства. Коли вибухла теперішня воєнна пожежа і український народ в Австрії підняв ся до боротьби з російським царством, українські жінки стали й тут в першім ряді борців, старають ся в міру своїх сил бути помічними в сім ділі, а деякі з них борють ся навіть в рядах „Українських Січових Стрільців“ на полі бою.

3. Економічно-господарська організація.

Ми згадували вже, що побіч браку освіти другим головним лихом українського народу в Австрії була маєткова нужда. Оба сі лиха спомагали себе взаємно. Темне, задовжене селянство, угинаючи ся під всякими тягарями попадало легко в руки всяких лихварів та визискувачів, що забирали йому його прагдну землю та змушували його шукати долі в далеких краях або йти за прошеним хлібом. Ратувати селянське населення з сього страшного положення стало першою пекучою потребою від самого початку українського відродження.

Перше взяло ся за сю працю товариство „Просвіта“ у Львові. Довгий час в руках сього товариства, спочивала вся робота на сім полі, ще й нині сповняє воно значну частину сеї роботи. Воно стараєть ся про піднесенне сільської господарки, видало 69 господарських книжок для народу, удержує урядників з відповідним знанням, які їздять з господарськими відчитами, уділяють рад і вказівок і т. и. Заходом сього товариства повстало в Галичині 540 крамниць і 257 кас. Вкінці удержує воно три школи — мужеську і жіночу господарську школу і торговельну школу. З часом однакож діяльність „Просвіти“ на сім полі стала невистарчаюча. Побіч неї і за її почином повстають інші товариства, що беруть на себе веденне сього діла. Господарську діяльність переняло на себе в найновіших часах товариство „Сільський Господар“ у Львові, якого живіший розвій почав

ся від пяти літ. Ціль сього товариства — дбати про піднесення добробуту українського народу через поправу сільського господарства і домових промислів. Для переведення сеї ціли заложило товариство до кінця 1912. року 90 філій по містах і 1151 кружків по селах, до яких належало 26.612 членів. Товариство старається передовсім про поширення між населенням господарського знання. За три роки (1909—1912) урядило воно 91 господарських курсів та 3529 викладів. Воно видає „Господарську часопись“, книжки та має свою бібліотеку. Далі займається воно закладанням досвідних (показательних) піль, ширенням господарських машин і знарядів, зорганізувало особну спілку для продажу насіння, штучних погноїв і господарських машин та особну організацію для збуту худоби.

В останніх роках звернуло ся українське селянство пильно

до закладання кооперативних спілок.

Вбогі українські селяне, які одинцем, без ніякої організації не мали сили поборювати всі злидні та мусіли попадати в маєткову руїну, найшли в сих спілках можливість спільно в більших гуртах легше і успішніше бороти ся за своє існування. В кількох роках ціла східна Галичина й Буковина вкрила ся густо всякими спілками, так що українська спілкова організація належить до найкращих здобутків українського народу. Спілки ділять ся на різні роди, а кождий з них приносить велику користь українському населенню. На першій місці стоять кредитові спілки, ціль яких — доставчати своїм членам дешевого кредиту та хоронити їх перед лихварськими довгами. Всіх українських кредитових спілок та споріднених з ними кредитових заведень є в Галичині 1011. Найважніші з поміж них: „Краєвий Кредитовий Союз“ у Львові, що є центральною касою для всіх спілок, товариство взаємного кредиту „Дністер“ у Львові, „Українська Щадниця“ в Перемишлі і „Земельний Банк“ у Львові. Побіч кредитових спілок важну задачу сповняють споживні або консумційні спілки, задача яких доставчати членам дешевих товарів. Тих спілок та споріднених з ними крамниць було в Галичині 563. Найважніша між ними „Народня Торговля“ у Львові, що має тепер 18 своїх складів в Галичині, 7 власних домів та є заразом Союзом для всіх споживних спілок. Молочарські спілки під проводом „Краєвого Союзу господарсько-молочарського“ в Стрию, займають ся перетворюванням молока на масло та продажем його на спільний рахунок. Сих спілок є 34. Дальше було 60 спілок

для збуту худоби під проводом „Краєвого Союзу для збуту худоби“ у Львові, 23 спілки для закупна і продажу предметів сільського господарства під проводом „Краєвого Союзу господарсько-промислових спілок“ у Львові та багато спілок іншого рода, між якими треба згадати товариство парцеляційне „Земля“, товариство обезпечень від огню „Дністер“ і обезпечень на життя „Карпатія“. Майже всі українські спілки стоять під начальним проводом „Краєвого ревізійного Союзу“ у Львові.

* * *

Ми перейшли побіжно найважливіші прояви життя українського народу в Австрії. Ми бачили, як з дрібних та слабих початків український рух, опертий на широких народних масах, перемінив ся в могутню силу, перед якою мусів подати ся ворог. В тяжкій боротьбі здобував собі український народ можливість жити й розвивати ся та коли ще дотепер не став самостійним паном в своїй хаті, то придбав собі власними силами великий, цінний народний добуток. На отсей добуток простягаєть ся тепер рука

найлютішого ворога України — царату.

По кривавій дорозі прямує вона тепер до найважливішої своєї цілі: знищення українського народу в Австрії. Ледви-що стала на українських землях Австрії нога московського наїздника, а вже почала ся його безпощадна робота. Від першої хвилі заняття Східної Галичини й Буковини російським військом заходять ся царські посіпаки пильно коло нищення українського життя.

У Львові заборонено російськими властями навіть говорити по українськи. Українські вивіски на skleпах понищено, замість українських написів на публичних будинках уміщено московські. Українську часопись „Діло“ закрито. Всі українські бібліотеки і книгарню Наукового Товариства імени Т. Шевченка опечатано урядово. Також опечатано „Національний Музей“ митрополита Шептицького, товариство „Просвіту“ і всі українські читальні. Львівського Митрополита Андрія Шептицького вивезено в глибину Росії. — Важкий удар українському народови завдало розпорядження военного Генерал-губернатора Галичини гр. Бобрінського, видане д. 30. вересня з обов'язуючою силою для Галичини й Буковини. Сим розпорядженням заборонено під карою трьох місяців в'язниці або 3000 рублів продавати по книгарнях і зичити з бібліотек книжки писані укра-

їнською мовою, що вийшли друком по-за границями Росії. Рівночасно заряджено, що всі ті українські книжки мають бути особіно зібрані і віддані до збереження (значить: знищення) властям. З огляду на те, що через відомі заборони проти українських книжок в Росії, тільки дуже дрібна частина їх могла появи́ти ся в Росії, а за те майже всі українські книжки були видані в Галичині й Буковині, має розпорядженне на цілі

знищення всіх українських книжок,

значить цілого духового доробку українського народу! Другим розпорядженням Генерал-Губернатора заряджено, що навіть приватних листів не вільно писати по українськи. Почтові уряди не будуть таких листів доручувати, але мають їх нищити!

Такі протиукраїнські зарядження видав вже царський уряд, хоча ще війна не скінчила ся тай ще зовсім не відомо, хто остаточно лишить ся паном Галичини й Буковини. Тим дав він пізнати, що першим його бажанням є знищити ненависний і небезпечний український рух, що супроти нашого народу йде він далі тою самою дорогою, котрою йшов і „той Первий, що розпинав нашу Україну“ і та Вторая, що „доконала вдову-сиротину“!

Ясно стає, що в сій війні рішаєть ся судьба нашого народу. Побідить Росія і забере Галичину й Буковину, сей останній захист українського життя, то пропаде для нього марно весь його дотеперішній розвій. Впаде сила російської „тюрми народів“, то на її руїнах встане

Вільна і Самостійна Україна.

Розуміє се український народ і не думає віддати себе на поталу ворожій силі. Настав для нього час сказати за себе своє могуте слово, відомстити свою вікову кривду. Тут в Австрії стоять вже полки українських „Січових Стрільців“ в завзятій боротьбі з Московщиною. І з російської України доходить глухий відгомін народнього невдоволення, який вказує, що там український велит підносить ся проти свого гнобителя. Цілий наш народ підіймаєть ся до завятої боротьби — на життя і смерть. — „Або добути або дома не бути!“

В силі українського народу й слушности його справи кріпка надія, що боротьба не буде безуспішна. Розпаде́ть ся тюрма

народів і для нашого народу, гнобленого й катованого віками, прийде час волі і спочинку. Вірмо сильно, що недалеко вже хвиля, якої близький прихід предсказав українському народови наш великий поет Іван Франко отсим віщим словом:

*Прийде час, і Ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, опережеш ся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І лянеш як хазяїн домовитий
По своїй хаті і по своїм полі!*

Володимир Левицький.

Не пора!...

Не пора, не пора, не пора
Москалеви й Ляхови служити!
Довершилась Україні кривда стара, —
Нам пора для України жить.

Не пора не пора, не пора
За неvigласків лить свою кров,
І любити царя, що наш люд обдира, —
Для України наша любов.

Не пора, не пора, не пора
В рідну хату вносити роздор!
Най пропаде незгоди проклята мара!
Під України єднаймося прапор!

Бо пора се великая єсть:
У завзятій важкій боротьбі
Ми поляжем, щоб волю і славу і честь,
Рідний краю, здобути тобі!

Іван Франко.

Приходить час!

Приходить час, приходить час, —
Сказати кожен мусить з нас,
Чи він народу вірний син,
Чи тільки раб похилий він.
Чи раб похилий, чи боєць —
Хай кожен скаже навростець!
І де він стане: чи до тих,
Що в путах сковані гидких,
Народ і край свій продають
Панам, що кров із його пють, —
А чи до сміливих борців,
Що серед бурь похмурих днів
За рідний край, за нарід свій,
За долю-волю йдуть у бій?
Приходить час, заняв ся світ
І вільним душам шле привіт:
Озвіть ся всі, хто є навкруг:
Хто нищий раб? хто волі друг?

Б. Грінченко.

Українська хата.

Українське представництво в Австрії.

Австрія є конституційна монархія. Се значить, що законодавчу власть виконує в державі монарх разом з народним представництвом. Народне представництво в Державній Раді і в краєвих соймах ухвалює закони, а монарх їх санкціонує.

Державна Рада, се назва австрійського парламенту. Складається з Державна Рада з двох палат: з палати послів і палати панів. Членів палати послів вибирає нарід; члени палати панів належать до сеї палати або на основі уродження або на основі монаршого призначення.

Державна рада виконує не всю законодавчу власть в Австрії. Австрійська держава поділена на окремі краї, які мають автономію. Через те законодавча власть в державі поділена між Державною Радою і краєвими соймами. Деякі закони ухвалює Державна Рада для цілої держави, а деякі ухвалюють краєві сойми — кождий для свого краю.

Відповідно до сього устрою держави український нарід має своїх представників і в Державній Раді і в краєвих соймах тих країв, в яких він живе, себто в краєвих соймах Галичини і Буковини.

Українське представництво в Державній Раді.

А. В Палаті послів.

На основі виборчого закону з 26. січня 1907 р. послів до австрійського парламенту вибирається загальним, безпосереднім, рівним і тайним голосуванням. Однак і сей закон все таки не є ще для українського народу зовсім справедливий. Через те, що Поляки, які здавна панують над українським народом у Галичині, мали в парламенті під час ухвалення нового виборчого закона занадто велику силу, добились вони того,

що для українського народу в Галичині призначено менше число послів, ніж се йому на основі загального і рівного виборчого права належить ся. Зроблено се тим способом, що виборчі округи на просторі, заселенім українською людністю, пороблено значно більші, ніж в решті краю і держави.

I. Українські парламентарні послы з Галичини.

На основі виборчого закона український нарід в Галичині може вибрати до парламенту 28 послів. Одначе дякуючи польській адміністрації краю, яка вороже ставить ся до українського народу, ані при виборах 1907 р., ані в 1911 р. українських послів не вибрано 28, бо один і другий раз Поляки на спілку з москвофілами забрали часть українських посольських місць. Так в 1907 р. в українських виборчих округах вибрано 22 Українців, 5 москвофілів і 1 Поляка. В 1911 р. вибрано 24 Українців, 2 москвофілів і 2 Поляків.

Таким чином українське представництво Галичини в теперішній австрійській палаті послів складається з 24 послів.

Поділ українських парламентарних послів з Галичини до партії.

Українські парламентарні послы з Галичини належать до трьох українських партій, а саме:

1. Найбільше, а саме 18 послів належить до української національно-демократичної партії. Сі послы творять разом „Український Клуб“, якого головою є посол др Кость Левицький.

2. Пять послів належить до української радикальної партії. Вони творять „Український радикальний Клуб“, якого головою є посол д-р Кирило Трильовський.

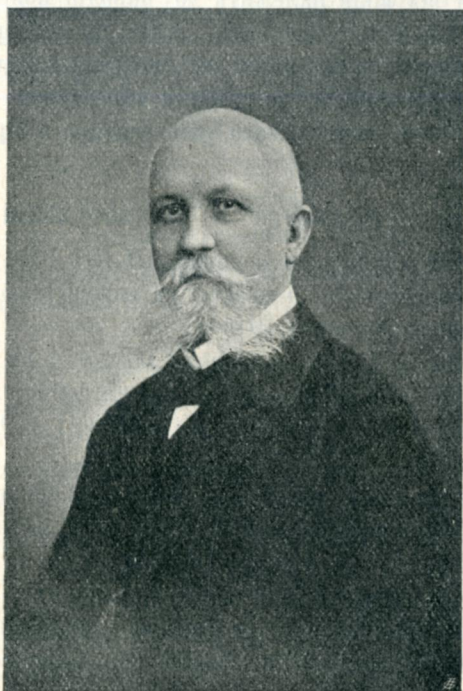
3. В кінці один з 24 українських парламентарних послів (Вітик) належить до української соціально-демократичної партії. В парламенті сей посол належить яко госпітант (гість) до клубу німецьких соціально-демократичних послів.

II. Українські парламентарні послы з Буковини.

Українському народови в Буковині признає виборчий закон 5 посольських місць в австрійській палаті послів. Як в 1907 р.,

так і в 1911 р. всіх 5 українських послів з Буковини належало до тамошньої української національно-демократичної партії; вони творили окремий клуб під проводом посла Миколи Василька.

*Юліян Романчук, віцепрезидент
австрійської палати послів.*

В останніх часах один з тих послів проф. Смаль-Стоцький виступив з української національно-демократичної партії і приступив до нової української партії, założеної на Буковині, до української народньої партії. Сей посол виступив також з клубу українських послів з Буковини, так, що в тім клубі зостало ся 4 послів, а той посол засідає в парламенті окремо.

Б. В палаті панів.

Членів палати панів, як сказано, не вибирає нарід, тільки належать вони до неї або на основі уродження (члени пануючого дому), або на основі монаршого призначення. А що український нарід від віків належить до народів поневолених, то в палаті панів він не може мати багато представників.

В теперішній палаті панів засідають тільки два Українці: львівський митрополит греко-католицької церкви гр. Андрій Шептицький і професор чеського університету в Празі д-р Іван Горбачевський.

Українське представництво в краєвій соймі Галичини.

Галицький сойм тепер не існує. В літі 1914 р. його розвязано, щоб перевести нові вибори на основі нового виборчого закону, ухваленого в марті 1914 р.

На основі старого виборчого закону сойм складав ся з 161 членів, з того 12 вірилістів (членів сойму, які засідали в ній на основі свого урядового становища) і 149 послів, вибраних людністю.

Старий виборчий закон був опертий на основі маєткового цензу; щоби мати виборче право, треба було мати певний маєток. Відповідно до маєтку виборці ділили ся на 4 курії: до першої курії належали великі земельні власники, до другої — багаті купці і промисловці, до третьої — багатша городська людність, до четвертої багатші селяне. Городська і сільська біднота виборчого права зовсім не мала.

На основі старого закону український нарід міг вибрати до сойму своїх послів тільки з сільської курії. В українській часті Галичини всіх виборчих округів сільської курії було 48, значить, український нарід міг вибрати до сойму 48 послів. Але в дійсности до такого числа українське представництво в соймі ніколи не доходило. Через те, що вибори були посередні (двохступенні) й явні, польській адміністрації краю вдавало ся всякими неправдами вибирати в значній часті українських округів польських, а також (напр. в 1908 р.) москвофільських послів.

На останніх виборах, які відбули ся в липні 1913 р., українських послів вибрано 31 (москвофільських тільки одного).

По партійній приналежності до національно-демократичної партії належало послів 23, до радикальної партії 6, а два послы були безпартійні. Всі українські послы в галицькій соймі творили спільний „Український Клюб“, якого головою був посол д-р Кость Левицький.

Крім українських послів засідали в соймі також три українські представники між вірилістами, а саме: львівський митрополит греко-католицької церкви гр. Андрій Шептицький і єпископ греко-католицької церкви — Перемиський Кон-стантин Чехович і Станиславівський Григорій Хомишин.

На основі нового закона, ухваленого в марті 1914 р., галицький сойм складається з 228 членів, з того 13 вірилістів і 215 послів.

Між вірилістами призначено 4 місця для Українців: для митрополита і двох єпископів греко-католицької церкви (як досі), а також для ректора українського університету, який мав бути незабаром заложений у Львові.

На основі нового закона виборче право до сойму є загальне, безпосереднє й тайне, але не рівне, бо виборці ділять ся на основі маєтку на отсі групи:

Група великих земельних власників — 45 послів.

Група великих купців і промисловців — 5 послів.

Група ремісників у Львові і Кракові — 2 послів.

Група вищеподаткованих городських виборців — 46 послів.

Загальна городська група — 12 послів.

Сільська група — 105 послів.

Для українського народу новий виборчий закон до галицького сойму тим корисніший від старого, що він забезпечує вибір 58 українських послів, а саме: з групи великих земельних власників — одного українського посла, з групи вищеподаткованих городських виборців — 6 українських послів, з загальної городської групи 3 українських послів, з сільської групи 48 українських послів.

Таким чином на основі нового виборчого закона українське представництво в галицькім соймі числило би 62 осіб: 4 вірилістів і 58 послів.

Дальша корисність нового виборчого закона до галицького сойму полягала в тім, що українському представництву в соймі закон признає в деяких справах національну автономію. Так зпоміж української соймової групи мусить бути назначений монархом один краєвий віцемаршалок. *) Українська соймова група вибирає зпоміж себе 2 членів краєвого Виділу, себто краєвого автономного уряду, який складається з 8 членів: 6 Поляків і 2 Українців. Так само українська соймова група самостійно вибирає українських членів соймових комісій і українських делегатів сойму в різних краєвих інституціях.

Вибори до галицького сойму на основі нового виборчого закона мали відбутися в осені 1914 р. Та тимчасом вибухла війна і перервала правильний хід політичного життя в краю.

Українське представництво в краєвім соймі Буковини.

Краєві сойми всіх країв австрійської держави мають однаковий устрій. Старий виборчий закон до буковинського сойму опирав ся на тих самих основах, що старий виборчий закон до галицького сойму. Новий виборчий закон до буковинського сойму подібний знов до нового виборчого закона до галицького сойму. Різниця тільки та, що буковинський сойм числом значно менший від галицького сойму.

Новий виборчий закон до буковинського сойму забезпечує кожній народности краю означене число посольських місць і кожній національній групі сойму в деяких справах національну автономію. Українському народови забезпечує він в соймі 17 посольських місць, в краєвім Виділі 2 місця.

Перші вибори до буковинського сойму на основі нового виборчого закона відбули ся в 1911 р. З 17 українських послів 16 належить до української національно-демократичної партії

---

*) „Краєвий маршалок“ — голова краєвого автономного уряду; він має двох заступників — „віцемаршалків“: одного Поляка й одного Українця.

і творить один клуб під проводом посла Миколи Василька, а один український посол належить до української соціально-демократичної партії (Гавришук).

Вищі організаційні форми українського представництва в Австрії.

Як ми бачили, українське представництво в Австрії, як в Державній Раді, так і в краєвих соймах Галичини й Буковини, творить різні клуби, відповідно до своєї партійної чи територіальної приналежності.

Та в політичній життю є справи спільні цілому народови, які заставляють всі партії і групи виступати спільно. Се спричинює, що й ті групи, на які розпадається українське представництво в Австрії, в важніших хвилях політичного життя українського народу виступають спільно.

В австрійській парламенті маємо три українські групи: національно-демократичну і радикальну з Галичини і національно-демократичну з Буковини. Були часи, що ці три групи творили один спільний клуб; потім знов, зберігаючи свою клубову самостійність, творили вони спільну організацію — „Український Союз“. Тепер формально спільної організації всіх трьох українських парламентарних груп нема. Але в дійсності в важних національних справах всі вони сходяться на спільні наради і виступають на-зверх солідарно як **українська парламентарна репрезентація**.

Сходяться на спільні наради і виступають спільно в разі потреби українські парламентарні і соймові послы з Галичини, хоч формально не творять вони окремої організації.

Натомість українські парламентарні і соймові послы з Буковини мають також формально окрему організацію: „Союз українських парламентарних і соймових послів Буковини“.

Вкінці, в найважніших хвилях виступає разом **все українське представництво в Австрії**, а саме: українські члени палати панів і палати послів австрійської Державної Ради, українські вірилісти і послы галицького сойму і українські послы буковинського сойму.

Українська Головна Рада.

З хвилиєю вибуху теперішньої війни між Австрією й Росією всі три українські партії Галичини (національно-демократична, радикальна і соціально-демократична) покликали до життя одну спільну організацію, якій віддали політичний провід українського народу Галичини на час війни. Сю загально-українську організацію названо: **Головна Українська Рада.**

„Головна Українська Рада“, маючи на увазі, що в Австрії український нарід має права, яких йому відмовляє Росія, і маючи далше на увазі, що коли б Австрія перемогла Росію і забрала від неї українські землі, тоді український нарід здобув би змогу вільного розвитку, бо Австрія утворила би з українських земель або окрему автономну українську провінцію або навіть окрему українську державу, і навпаки, коли б Росія перемогла Австрію і забрала від неї українську Галичину й Буковину, то так само старала ся б український нарід на сих землях змосковщити, як се робила досі на українських землях, приналежних до Росії, — маючи все те на увазі, „Головна Українська Рада“ виступила з покликом до українського народу, щоб він до війни Австрії проти Росії поставив ся як до війни за визволення України з російської неволі і всіми способами старав ся допомогти Австрії перемогти Росію. Для помочи Австрії проти Росії „Головна Українська Рада“ рішила організувати українських добровольців, яких на память Запорозької Січі названо: „Українські Січові Стрільці“.

Для організованя „Українських Січових Стрільців“ „Головна Українська Рада“ покликала до життя окрему організацію: „Українську Боеву Управу“.

Таким чином „Головна Українська Рада“ являєть ся представницею українського народу в Галичині на час війни. В своїй діяльності остає вона в порозумінню з організаціями буковинських Українців і з „Союзом визволення України“ — організацією Українців російських.

М. Лозинський.

Українським Січовим Стрільцям.

Так гордо, так пишно, рядом виступають,
Чола їх завзяті вкрасили вінці,
Як орли до сонця свій зір направляють, —
Се наші, кохані, Січові Стрільці!

Чи може не правда, що груди їх зі стали?
Що серце у груди, мов молотом бє?
Що в бою, як горде козацтво, вмирили,
За волю України давали життє?

Чи може не правда, що орли з них птиці,
Що в бою не дали рознести гнізда?
Що руки в них були з заліза і криці,
Що в них динамітом горіла душа?

Добудете волю, хоч кат скаженіє,
Хоть рад би сточити геть всю нашу кров,
У бою за волю рука не омліє,
Бо в бій сей веде вас України любов.

К. Студинський.

Українська Бовва Управа.

Українські Січові Стрільці.

I. Історичний розвій стрілецької ідеї та її поширення серед української суспільности.

Перших завязків мілітарного руху серед української суспільности в Галичині належить шукати в історії розвитку гімнастично-пожарних товариств „Січі“. Не хочу тим сказати, буцім творець тих товариств Др. Кирило Трильовський мав свідомий замір розбудити серед української суспільности мілітарний рух уже тоді, коли перед п'ятнадцяти літами укладав перший статут гімнастично-пожарного товариства „Січ“. Навпаки, здається мені, що не відступаю ні на ступінь від історичної правди, коли сконстатую, що ідея мілітарного руху була тоді творцям „Січей“ далека і чужа. Не можна одначе перелічити, що ці гімнастично-пожарні товариства мали у своїм

помислі два моменти, котрі з часом мусіли довести до того, що ідея створити українську національну міліцію, коли не зродила ся під впливом сих власне моментів, то в кождім разі сї моменти підготували ґрунт на прийнятте такої ідеї і промостили їй шлях до умів та сердець української суспільности

Сї моменти, то передусім сама назва „Січ“, котра кождому хоч як-так обзнайомленому з рідною історією Українцєви нагадувала нашу давню військову організацію, а дальше прийнятте полярними „Січами“ назв старшини запорозького козацтва: „отаман“, „осаул“, „кошовий“, „курінний“, спонукувала мимохіть до тягнення паралелі, до переводження аналогій, до прирівнювання і зближування сучасних „Січей“ до славної запорозької Січи.

Отсе власне мусіло мати великий вплив на психологію українського мужицтва, котре справді з щирим запалом горнуло ся до „Січей“, і на українську шкільну молодіж, котра у січовім руху відгравала визначну роль.

Таким отже робом „Січи“, хоча не були ані мілітарними, ані стрілецькими організаціями, то всеж-таки створили основу, на котрій український мілітарний рух міг оперти ся, а надто витворили атмосферу пригожу для розвою сього руху.

Також і другим нашим гімнастично-пожарним організаціям — „Соколам“ не можна під сим оглядом відмовити всякого значіння. І в сокільських організаціях найшов собі український мілітарний рух до певного ступня підготований ґрунт, одначе підготованне се було більш односторонне, бо давало лише фізичну справність, витревалість, відпорність і організаційні осередки, але не давало всіх тих психічних диспозицій для мілітарної організації, які витворювали в душах своїх членів „Січи“ завдяки власне згаданому вище навязанню до нашої військової минувшини.

Коли підчас балканської війни повстала серед галицьких Українців ясно сформулована думка започаткувати український мілітарний рух, то думка ся мусіла шукати нової організаційної форми, бо існуючі організації — ані „Соколи“,

Начальник Иноку У. С. С. Мих. Гаурицкий в окружении урта офицеров У. С. С.

Стежа (напру́ля) У. С. С. наближаєть ся через щу́ ліса до позиції непри́ятеля.

анії „Січи“ — не могли уняти сього руху в своїх рамах. Так приступлено до творення стрілецьких товариств. Сі стрілецькі товариства мали би за задачу приучувати своїх членів воєнного ремесла і таким способом творити завязок української збройної сили, української національної міліції.

Серед української суспільности в Галичині, а передусім серед поступових її кругів, котрі обстоювали становище, що бути за самостійністю України — значить в догідну пору почати оружний бій за тую ж самостійність, було переконання, що така догідна пора настане, коли прийде до воєнної розправи межи Росією й Австро-Угорщиною. Власне в часі балканської воєнної заверухи здавало ся, що війна між Росією й Австро-Угорщиною висить на волосочку — і тому переконані і послідовні українські самостійницькі партії в Галичині стали енергично заходити ся коло положення основ українському мілітарному рухови. Але і по закінченню балканської війни прозорливі політики мусіли чейже добачати, що воєнне полагодження конфліктів між Австро-Угорщиною й Росією дізнало лише проволіки. Вслід за тим треба було і українському народови робити дальше свої приготування до війни.

Ось таке міждержавне положення і такі політичні міркування дали товчок до основування українських стрілецьких товариств.

Треба тут за-для історичної вірности ще і те признати, що на народини і поширення стрілецької ідеї серед української суспільности польський стрілецький рух мав чималий вплив. Організовуванням польського стрілецтва в Галичині займала ся під ту пору передусім польська соціально-демократична партія і ся обставина спопуляризувала та виробила право горожанства стрілецькій ідеї серед низин галицької суспільности, серед робітництва та ремісництва, одним словом серед мас працюючого люду по містах і селах. З польської суспільности стрілецький рух перейшов на українські робочі маси і тому довело ся передусім тим двом українським політичним партіям зайняти ся стрілецьким рухом, котрі серед українських робочих мас політично працюють, отже соціально-демократичній і радикальній партії.

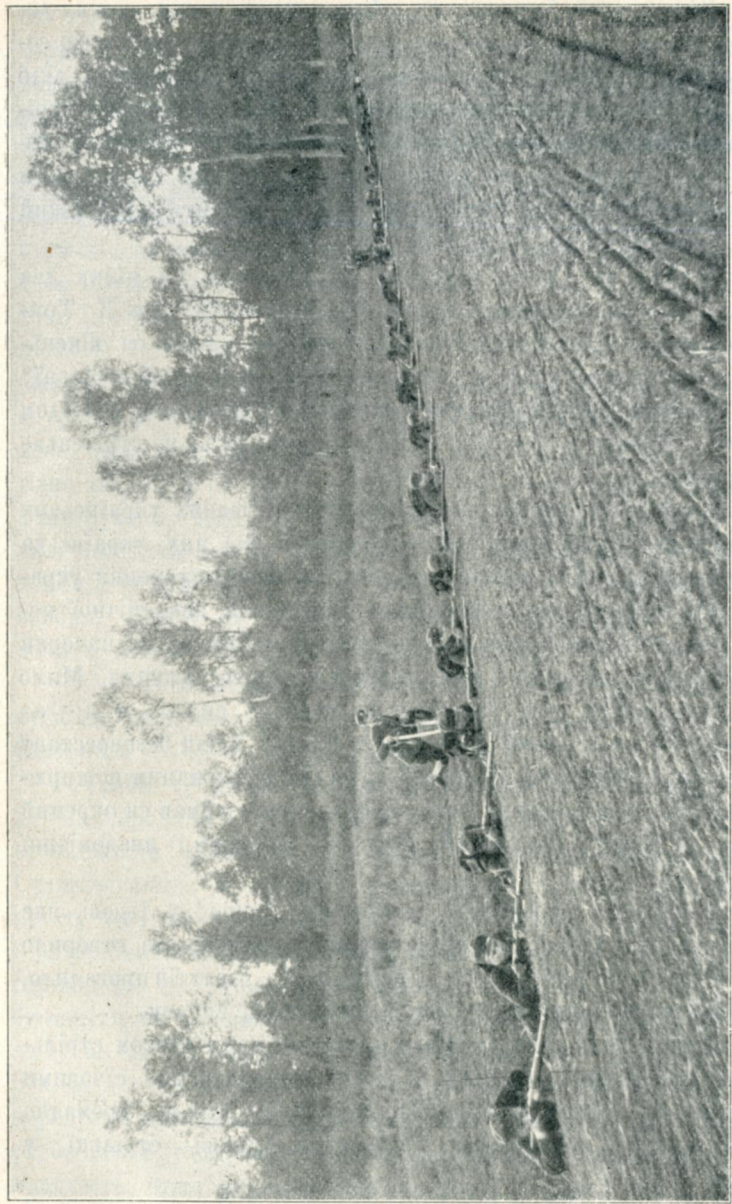
Вже в часі балканської війни почали члени соціал-демократичної і радикальної партії робити заходи, щоб ідею створення українських стрілецьких товариств перевести в діло і за-для того випрацьовано кілька статутів українських стрілецьких товариств, але галицьке правительство відкидало по-слідовно один статут по другім і взагалі старалося по своїм силам і найліпшій волі припинити і цілком задавити стрілецький рух серед галицьких Українців.

Щойно по довгих заходах, які протяглися цілих два роки, і щойно завдяки посольській інтервенції Дра К. Трильовського у віденського правительства — діждався кінце-кінців статут товариства під назвою „Українські січові стрільці“ того, що галицьке намісництво прийняло його до відома, а слідом за тим оснований у Львові перше українське легальне стрілецьке товариство.

Рівнобіжно з тими заходами двох названих українських політичних партій, але зовсім незалежно від них, українська академічна молодь також заходилася коло створення українського стрілецького товариства. Зі сторони академічної молоді випрацьовано і предложено правительству окремі начерки статутів, але ані один з них не діждався затвердження. Мимо того стрілецький рух розвивався гарно і сильно в кругах академічної української молоді у Львові: йшли безперестану стрілецькі справи гуртка молоді, а надто теоретичним поширюванням та дискутуванням стрілецьких справ займався окремий орган „Відгуки“, видаваний заходом та силами академічної молоді.

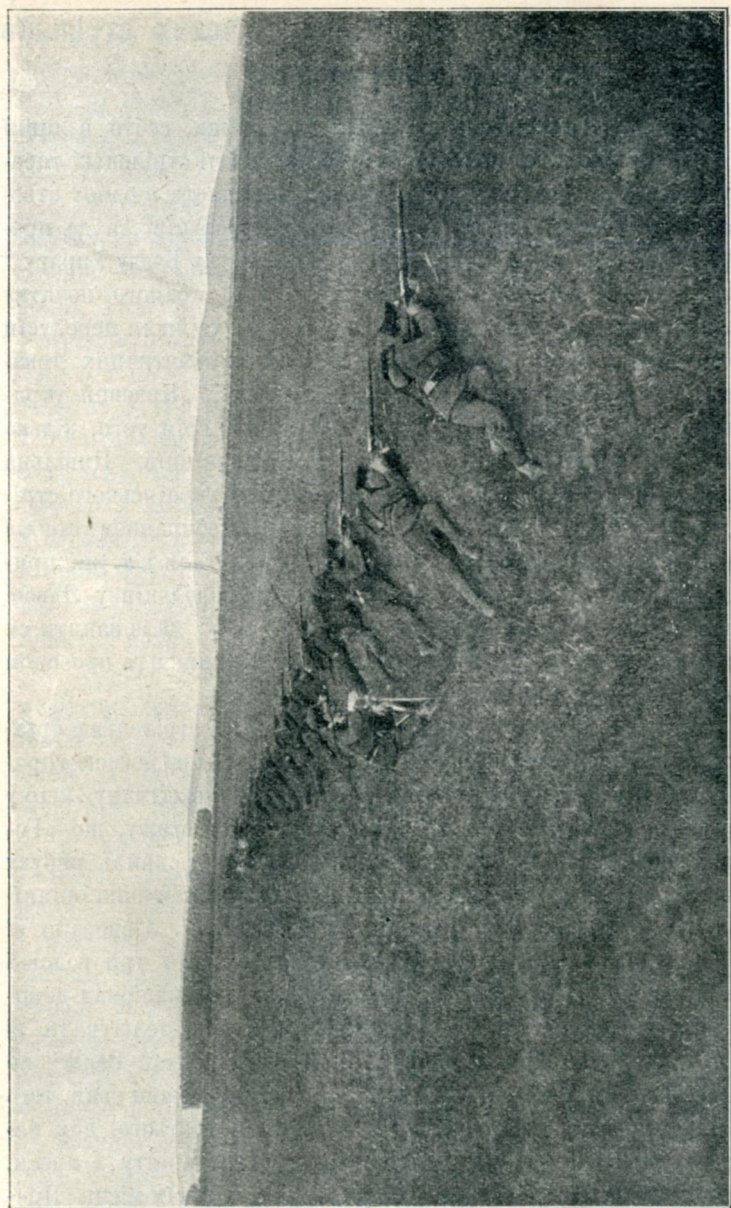
Побіч того гімнастичне товариство „Сокіл“ у Львові, яке знаходилося в руках українських націонал-демократів, створило у себе стрілецьку секцію та в рамках своїх статутів провадило, що правда на невелику скалю — стрілецькі справи.

Літом 1913 року прийшло до злуки межі гуртом стрільців з академічної молоді, а межі „Українськими січовими стрільцями“, себто академічна молодь вступила громадно в статутарне товариство „Українські січові стрільці у Львові“.

Відділ У. С. С. у „розстрілювній“ віддає салгу для провірення віддалення, щоб наставити мірник крісів як слід. Позаду четарь слідить, де падуць стріляна, чи досягають неприятеля.

У. С. С. в „розстріляній“ палубі острілюють неприятеля. Позаду четарь слідить за усім палуби.

II. Творення полків Українських січових стрільців і їхня верховна управа.

З вибухом теперішньої європейської війни, себто в липні 1914 злучились ся всі дотепер окремо працюючі стрілецькі товариства і стрілецькі секції гімнастичних товариств в одно: створили організацію „Українських січових стрільців“, а до проводу сій організації покликано т. зв. „Українську Боеву Управу.“ Склад „Української Боевої Управи“ був від самого початку мішаний: військово-цивільний, бо до У. Б. У. увійшли передусім відпоручники отсих стрілецьких, зглядно гімнастичних товариств: „Українські січові стрільці у Львові“, „Краєвий український січовий союз“ і „Сокіл у Львові“, а крім того, кілька резервових офіцерів австрійської армії Українців. Цивільна секція У. Б. У. мала займатися організацією українського стрілецтва в Галичині, вербуванням добровольців, збиранням фондів на сю ціль, доставченням мундурів, обуви, біля і т. п., приміщенням та харчуванням звербованих добровольців у Львові і на провінції і т. д.; військова секція У. Б. У. мала зайняти ся військовим вишколом, воєнним підготованням та проведом полків „Українських січових стрільців“.

Під політичним оглядом підпадає ціла стрілецька організація українських добровольців з „Українською боевою управою“ на чолі під протекторат і начальну політичну керму „Української головної Ради“. Для пояснення скажу, що „Головна українська Рада“ повстала у Львові в хвилі вибуху європейської війни, як найвисша і начальна політична організація цілої української суспільности в Галичині. Основано її дня 2. серпня 1914 у Львові сим способом, що три головні українські політичні партії Галичини, а саме націонал-демократична, радикальна і соціал-демократична, делегували зі своїх партійних зарядів до „Головної української Ради“ по 4 членів, а надто національним демократам признано звиш того на самім початку двох членів, а опісля ще третього, для ведення спеціальних агенд, іменно: каси, секретаріату і преси, так що національні демократи одержали в Г. У. Р. сім місць. Пре-

зідію Г. У. Р. творять: два національні демократи яко голова і секретар, один соціал-демократ і один радикал яко заступники голови.

В склад Г. У. Р. увійшли на самім початку, себто в серпні також два представники „Союза визволення України“ з дорадним голосом.

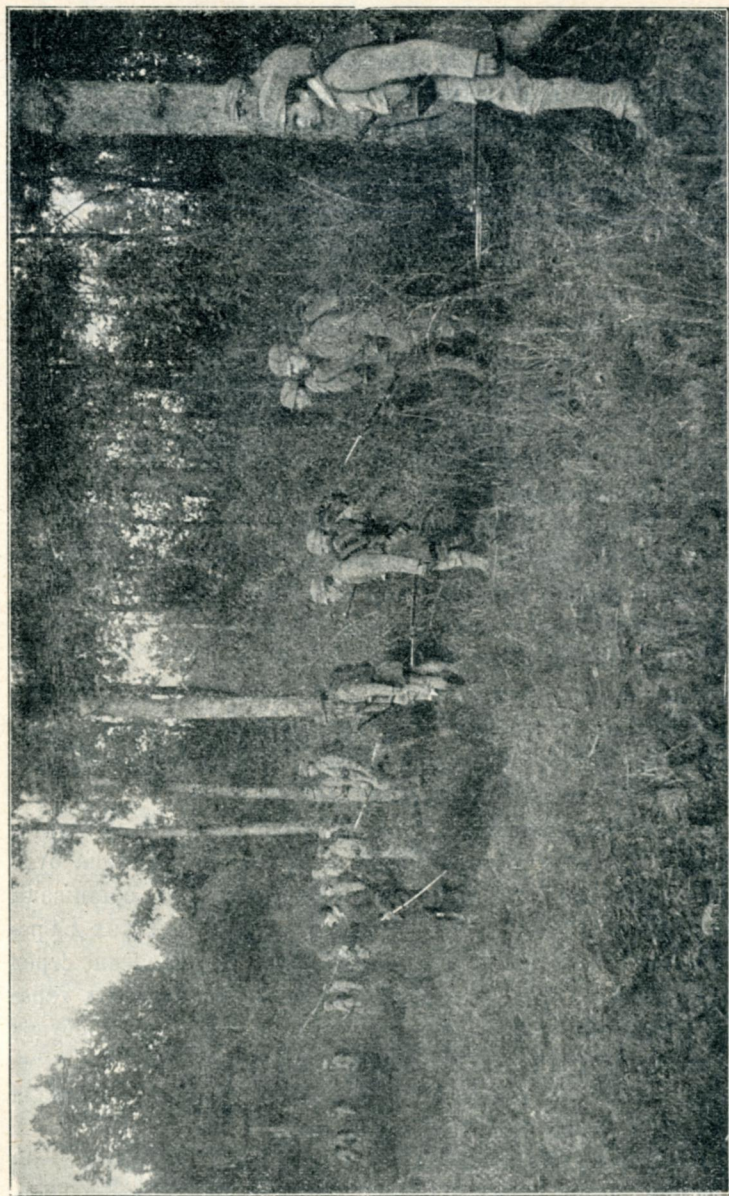
В перших днях серпня видала У. Г. Р. перший свій універсал до українського народу в Галичині з виясненням політичної ситуації, з заявою, яке становище займає український нарід Галичини у сучаснім воєннім конфлікті, з зазивом до творення полків українських добровольців, до вербовання воїнів під стяг „Українських січових стрільців“.

Г. У. Р. проголосила у згаданім маніфесті, що ідеалом і цілю політичних змагань українського народу є самостійна Україна, що у сучаснім воєннім конфлікті між Австро-Угорщиною і Німеччиною з одної сторони, а тридержавним порозумінням з другої — український народ Галичини стоїть по стороні Австро-Угорщини і Німеччини, що до боротьби проти найтяжшого ворога України, царської Росії, український народ висилає полки Українських січових стрільців!

Рівночасно з відозвою Г. У. Р. вислала У. Б. У. до всіх повітових організаційних центрів своїх „вербункових комісарів“, які мали розвести агітацію за „Українськими січовими стрільцями“ і на місцях потворити окремі комітети за-для ведення вербунку і організації українських добровольців.

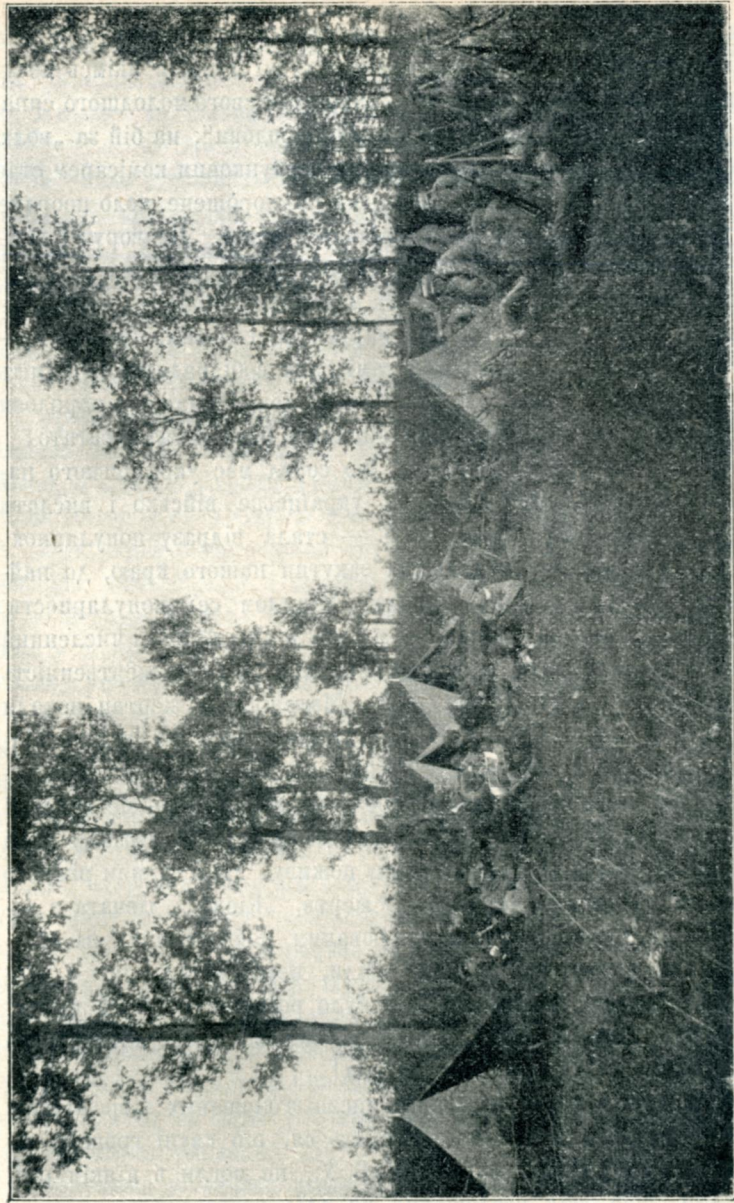
Успіхи сеї прискореної та енергічної роботи були відразу величні! Протягом півтора тижня ціла східна Галичина була засіяна повітовими та місцевими комітетами для організації „українського війська“. Зголошення в ряди українських добровольців напливали нечисленними масами. Одушевлення серед народу, що може йти до боротьби за волю України під українським стягом, було величезне! Треба тямити, що вербупок до Українських січових стрільців відбував ся вже по переведенню військової мобілізації. Всі, кого держава покликала до воєнної служби, були вже під оружем.

І варто було бачити тії українські мами, тії наші хлопські жінки, котрі перед кількома днями пращали своїх стар

Чета У. С. С. з наложеними багнетами іде до приступу, до боротьби на „білє оружє“.

Хвиляка відпочинку в лісі під шатрами. Чотирь студіює карту.

ших синів, виправляючи їх „на службу цісареві“, а кілька днів пізнійше в якимсь небувалім підйомі духа, в якимсь нечувано торжественнім настрою — віддавали свого молодшого сина, нераз остатного, „на службу своєму народови“, на бій за „волю України!“ ... Перед одним нашим вербунковим комісарем стає поважний наш хлоп. Волосє снігом припорошене, чоло пооране журбою, на руках мозолі довголітньої праці. Праворуч і ліворуч два хлопці 17 і 18 літні. „Пане, комісарю! каже — а голос звучить твердо як сталь. Я маю п'ять синів, три вже у війську, а я, старий, і отсі два парубчаки голосимо ся до українських стрільців. Дома най самі баби собі радять. Прийміть нас всіх трьох разом. Нехай і ми поможемо нашому народови добувати волю“ ... Подібних випадків було багато, багато!

Загалом треба ствердити, що серед мас українського народу в Галичині ідея створити українське військо і вислати його до боротьби проти Росії — стала відразу популярною, пробиваючи ся до найдальших закутин нашого краю, до найнижчих верств нашого народу. Мірилом сеї популярности, сього загального захоплення — в першій мірі живий і численний наплив добровольців, а далше широка і загальна жертвенність суспільности на стрілецькі цілі. Матеріальні жертви почали напливати скорше, ніж У. Б. У. уважала за вказане видати відповідні зазиви і поучення. Треба при сім піднести ту обставину, що жертви складали передусім низші і менше заможні верстви народу! На прокормлення добровольців звозили наші селяне фірами з сїл даром всяку поживу. Цілі склади ріжного полотна назбирали ся дорогою жертв. Жінки і дівчата з міської інтелігенції варили звербованим добровольцям на вільнім полі у великих казанах обіди, нераз серед дощу і хляпавки, обкурєні димом, що годі було розпізнати їх. І у кожного був дивний запал, нечувана енергія, святе почуттє, що робить для себе, для свого народу!...

В другій половині серпня число зголошених добровольців сягало трийцяти тисяч. Розумієть ся, що скупі грошеві засоби, якими розпоряджувала У. Б. У., не могли в ніякім разі вистати, щоб усіх зголошених як слід уоружити та зодягти.

Австрійське правительство зложило заяву, що перший полк українських січових стрільців може найбільше числити 5000 людей і на тільки жовнірів обіцяло достарчити мундурів, зброї і т. п. Супроти того У. Б. У. була вже відразу приневолена число добровольців обмежити до 5000. Цілу масу добровольців не тільки зголошених, але таких, що вже були в рядах У. С. С., треба було по неволі завертати домів... Нагадали ся нам давні події з козацьким реєстром... Історія, коли не повторюєть ся, то все таки подібні обставини заходять часто! І ми мусіли переходити такі переживання, які колись в минувшині переходили наші предки...

Зреєстровані до 5000 У. С. С. мали бути розміщені тим способом, що дві тисячі мало стояти у Львові, дві в Станиславові, а одна в Стрию. Тимчасом стало ся, що усі У. С. С. мусіли збирати ся в Стрию і то вже 29. серпня 1914.

При самім кінці серпня опустили Львів У. С. С., а з ним військова часть У. Б. У. і перенесли ся до Стрия. Дня 30. серпня в неділю відбула цивільна секція У. Б. У. останнє засідання у Львові, на яким ухвалено У. Б. У. перенести до Стрия. В понеділок 31. серпня наступила евакуація Львова...

В Стрию спав на У. С. С. новий удар: реєстр обмежено знов! Як колись ставлено домагання, аби був кождий „козак з козаків“, аби не допускати припливу демосу до козацтва — так тепер порішено задержати інтелігентну молодіж, а добровольців з мужицтва поставлено по-за реєстром... Кілька тисяч молодих, здорових і охочих йти у бій проти Росії Українців мусіли кинути прапор українського стрілецтва. Треба було бачити їхній запал до боротьби за волю народа! Треба високо цінити їхню готовість усе віддати за Україну! „Дайте нам лише зброю і кулі, дайте змогу боротьби з ворогами!“ не говорили, а благали сї молоді хлопці Боеву Управу. Але Боева Управа стояла безсильна і безпомічна і з пекучим болем розпуки дивила ся на гірке розчарування тисячів молодих, огнених, геройських сердець!...

Обмежені до одного полку, Українські січові стрільці зложили для 3. вересня 1914 в Стрию на площі для військових

вправ за містом жовнірську присягу, дня 4. вересня виїхали зі Стрия, дня 5. вересня переїхали границю Галичини і опинилися в північній Угорщині. Тут приміщено їх на кватирах в двох українських селах Страбічево і Горонда, чотирнадцять кілометрів від міста Мукачева.

Під тую пору переживало українське січове стрілецтво безперечно пайтяжші хвилі. Вже сам факт, що лютий ворог

Українські селяне в Галичині затягають ся в стрільці.

заяв дикою навалою рідну країну, мусів великим боєм сповняти душу кожного Українця, в додатку до того реєстр, брак зброї, брак одягів і т. п., і дивний холод, що віяв з усіх міродатних місць — усе це разом мов скеля давило серця нашої молодіжи, що з таким геройським поривом пішла за покликом свого народа!

III. Українські січові стрільці на полі бою.

На щастє не було коли над тяжкою долею довго заставляти ся і біль допускати до серця. В кілька днів по при-

їзді на Угорщину відходить на поле бою перша сотня сотника Дідушка, відтак друга сотника Семанюка, вкінці 30 вересня йде у бій решта Українських стрільців — застаєть ся тільки кадра, ранені і хорі. Іде наше стрілецтво боронити наших Карпат від московського заливу, не допускати, щоби російський трибарвний прапор замаєв на шпильх наших гір. І боронить наших гір наше стрілецтво з такою хоробрістю, завзяттем, ви-

Стрільці в дорозі.

трєвалістю — що зараз у перших стрічах з ворогом вибиваєть ся на перше місце, зєднує собі повне признанне начальства, любов усіх співвоїнів, симпатію населення та публичної оінії.

Від тої пори аж досі стоять Українські січові стрільці в лінії огня, зводять бої з московським військом. Не минали їх ворожі кулі, не щадила і недуга, змаргали ся молоді сили у тяжкій службі, але всіх кріпило переконання, що борять ся за святу справу, що ведуть боротьбу проти смертельного во-рога України!

Все, одно, де і коли задаєш рану своєму ворогові! Річ в тім, аби ослабити його, аби розбити нечисленні полчища московські. Для всіх ясно, що щойно на руїнах царської Росії виросте свобода України і відсі береть ся у У. С. С. сила, завзяте, витривалість! . . .

Вмисне не хочу входити в подробиці, поминаю багато різних питань, які перебіг цілої справи У. С. С., їхньої організації, ужиття в полі бою, вишколення і т. п., насував і насуває. Не треба входити в бічні уллички, щоби не збити ся з головного шляху. А головний наш шлях, простий і ясний — проти Росії! За волю України! Кого здиблемо по дорозі, що йде в тім самім напрямі: проти Росії — той мимо всього наш союзник, той мимо всього наш приятель і разом з ним ми підемо, щоби повалити найтяжшого нашого ворога!

Перший активний виступ українського стрілецтва на полі огня припадає на першу половину вересня. Зараз перша огненна проба принесла Українським січовим стрільцям добру славу. Показало ся, що наші стрільці визначають ся щирим запалом, великою відвагою та цінною розвагою — прикметами, що характеризують доброго жовніра. Коли з початку військові сфери з певним лехковаженням відносили ся до корпусу зложеного не з фахових жовнірів, але добровольців, то виступи стрільців в боях зараз же приневодили тії ж сфери звернути бачнійшу увагу на наших стрільців. Приглянувши ся з близька нашому корпусови, військові круги рішили — як слід розумній господарности — використати тії саме прикмети наших стрільців, якими вони передусім визначають ся. Мова про інтелігенцію. Є дуже важна галузь військової служби, котра з природи річі вимагає інтелігенції та орієнтаційного змислу — се розвідна служба. Розвідати ся про все, що має значінне для воєнних операцій, як слід спостерегти, спостережене оцінити, зібраний матеріал добре і точно зреяціюувати, до того треба не тільки відваги, зручности, доброго ока, але і значного вишколення в думанню та робленню висновків. Завдяки висшому шкільному образованию — Українські січові стрільці мають усі дані до повнення як раз сеї служби.

На війні нема безпечної служби — кождий вояк мусить бути відважний і все готовий до боротьби, але є роди служби, що дають поле ініціативі, певного рода самостійній підприємчivosti і такою передусім є служба патруль, розвідна служба. Коли лежить ся в окопах і стріляєть ся, коли на знак чи розказ ідець ся до штурму — то вся така робота прибирає почасти характер махінальности, — розвідна служба має багато помисловости, багато пригод, певний поетичний чар.

Великим скарбом, що на війні може мати неоцінену вартість, є довіре і привязання населення до оперуючої армії. Коли між армією і населенням є лучність і приязність, то особливо розвідникови — удають ся чуда! А наші стрільці окружені просто любовною атмосферою зі сторони населення.

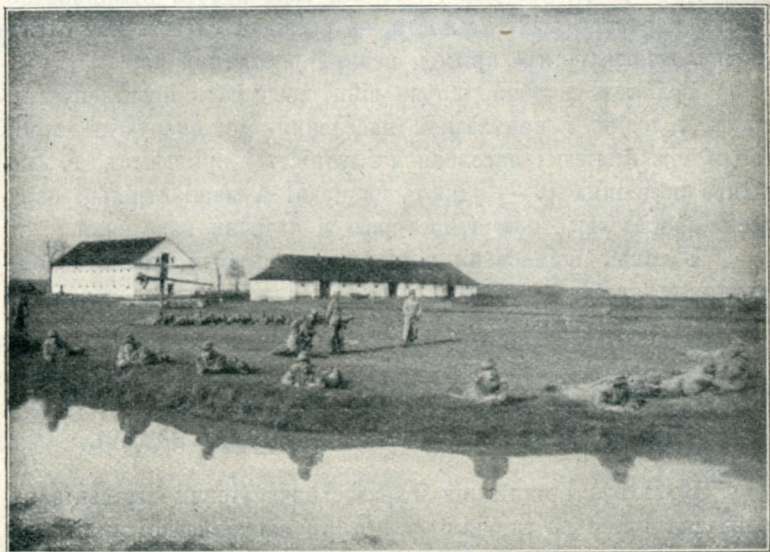
В таких відносинах війна перестає бути виключно оперованням армії — а зміняєть ся у однозгідну кооперацію і військ і населення.

IV. Організація і склад Українських січових стрільців. Участь жіноцтва. Майбутні задачі.

Військова організація Українських січових стрільців переведена точно по взірцям організації австрійської армії. На самім початку творення українського корпусу добровольців приділений був на організатора та інструктора для „Українських січових стрільців“ обершт (полковник) австрійської армії п. Молік. В історії корпусу „Українських січових стрільців“ він відіграв передусім ролю посередника в усіх справах між корпусом стрільців і військовими властями львівської корпусної команди. Самим зорганізованням нашого корпусу займала ся від самого початку в першій ступні „Українська Боева Управа“, а з її рамени підчинені її органи, як асентерункові комісії, вербункові комісарі, що обїздили край та закликали до вступання в ряди січових стрільців, і місцеві стрілецькі команди, що були потворені по всіх головнійших містах Галичини. Дуже багато праці в се діло вложила місцева стрілецька команда у Львові, що стояла під проводом Дра Старосольського, в якій

від самого початку енергічно працювала пна Олена Степанівна, що пізнійше в рядах січових стрільців пішла на поле бою і дослужила ся степеня кадета.

На чолі українського корпусу добровольців поставила Головна Українська Рада відразу п. Михайла Галущинського

Українські січові стрільці на вправах.

резервового офіцера австрійської армії і директора української приватної гімназії в Рогатині. Знаючи заслуги сього чоловіка коло створення рогатинської гімназії і оцінюючи високо його організаційний талан, патріотичний спосіб думання та батьківську любов до молодіжи, інтересовані круги української суспільности були в праві привязувати великі надії до того факту, що на чолі корпусу українських добровольців стане якраз він. Покликаний Головною Українською Радою на команданта українських добровольців п. Галущинський стояв вже в полі, в боєвій лінії австрійської армії і на час, поки він не зістане приділений до січових стрільців, начальником нашого корпусу уста-

новила була Головна Українська Рада п. Теодора Рожанковського, радника суду і соймового посла, який дотепер є заступником почального команданта.

Старшина січових стрільців уложена аналогічно до офіцерської старшини в австрійській армії. На чолі полку стоїть

Збірка.

полковник, що відповідає ц. к. оберштові, на чолі баталіонів, які у нас називають ся курінями, стоять курінні отамани, що знову відповідають ц. к. майорам, на чолі компаній, по нашому сотні, стоять сотники, а під ними субальтерні офіцери: старший четарь і четарь. Окреме розпорядження ц. к. міністерства для краювої оборони управильнює відносини стрілецьких офіцерів до офіцерів ц. і к. армії сим способом, що офіцер ц. і к. армії тої самої ранги, що стрілецький, йде перед стрілецьким офіцером в почестях і правах, а при стрічі стрілецького відділу з відділом ц. і к. армії і при співділанню начальну команду обіймає все ц. і к. офіцер.

Офіцери українського корпусу стрільців — се в переважній частині резервові офіцери австрійської армії, отже випосажені у потрібне теоретичне і практичне військове формування. Є однак межі нашими стрілецькими офіцерами чимало таких, що у військовій службі армейській не були, але займаючи ся живо стрілецьким рухом ще в часах мира, придбали собі стільки теоретичного і практичного знання річи, що сьогодні роблять свою службу цілком не гірше від фахових офіцерів.

Треба тут загалом одну річ підчеркнути — цікаву і важну для питання про способи оборони краю та творення збройної сили. Сучасна велика війна, здається, рішила вже се питання на користь народної міліції. На всіх полях битви воюють не тільки полки, виведені з касарень, і не вони рішають про вислід боїв — а загальні ополчення, отже маси тих людей, що давним давно опустили мури касарні, перейшли в цивільне життя, перестали бути військом у тіснім розумінню цього слова, як щось окреме від цивільних, але мимо того оказують ся дуже добрими жовнірами і знаменитим воєнним матеріалом! Зістало се вже багато разів і з різних місць стверджене. В сучасній війні воюють цілі суспільности, іменню всі мушчини спосібні до воєнних трудів. Отже не касарняна дресура і не відмежованість від цивільної суспільности є ціхою і прикметою тих армій, що стоять в полі і творять збройну силу держав, але власне річи цілком протилежні, а саме найживіша і найтісніша зв'язь з цілою суспільністю, з цілим народом і той дух — недесь у спеціальних інституціях штучно плеканий, але дух впливаючий з душі народу, з його волі до перемоги над тим, хто загрожує його існуванню. Той дух і та зв'язь з цілим народом держать мільйонні армії, дають їм силу, єдність і охоту до боротьби.

Дуже добрим доказом на ствердження отсих тез є власне корпус Українських січових стрільців. Коли вибила година, в котрій має рішити ся судьба України, — сини українського народу вхопили зброю і стали в боєвій лінії. Кожному, хто дивив ся на ряди „Українських січових стрільців“, а мав нагоду приглянути ся, як виглядає регулярна армія якої-небудь

держави, — насували ся страшні сумніви: „а щож се за військо? Як же вони будуть воювати, коли їм так дуже далеко до того війська, яке привикло ся бачити на касарняних подвір'ях і на площах вправ?!“ А одначе Українські січові стрільці пішли такі, які були, на страшне поле огню і увінчали ся лаврами слави! Від початку участі наших стрільців в кривавих боях до тепер — ціла історія їх воювання, їхньої воєнної служби, се довгий ряд горячих похвал і щирого признання зі сторони військових фаховців! З ким небудь з офіцерів армії, котрі рама об рама з нашими стрільцями бували на кривавім весіллі, заведеш розмову про наших стрільців, чуєш самі похвали, стрічаєш самі найсимпатичніші вискази. Дійшло до того, що команданти поодиноких відділів армії, які оперують там, де воюють і українські стрільці, просто випрошують собі хоч по кілька наших стрільців до свого відділу. Отсі факти найкраще свідчать про те, що значить дух армії, якою силою для воюючого жовніра є ідея, за котру воює, яким знаменитим оружжєм є для нього свідомість і переконання, що за свою справу беть ся! Розуміть ся, що ся свідомість і ся сила пливе не тільки зі зрозуміння цілі, до якої прямує, але і з того могутнього почуття, що з ним і за ним стоїть цілий народ, ціла рідна своя суспільність, а він — жовнір у полі се лише частина загроженої суспільности.

Склад Українських січових стрільців, розглядаючи його по фахам та образуванню, виказував на початку, т. з. в перших місяцях війни, кольосальну перевагу інтелігентського елементу. Можна прийняти, що інтелігенція з образованием середніх шкіл творила до 75% січових стрільців. Стало ся се не тому, боуцїм иньші сфери народа не доставили добровольців, але тому, що в перших днях вересня підчас побуту в Стрию переведено на приказ австрійських військових властей перебірку серед стрільців. Перебірка ся стреміла до того, щоби при згаданім вже обмеженню реєстру стрільців в стрільцях остало як найбільше інтелігентних людей, молодіж з низшим образуванням була просто виділена з корпусу стрільців і відіслана домів. Се зарядження пояснюєть ся тим, що Українські січові стрільці,

мали до сповнення передусім задачі, до яких виспий ступінь освіти конечно потрібний. По первісним плянам У. С. С. мали поступати за офензивою в задах і сповняти політично-освідомляючу та агітаційну службу. Бажаний вплив на населенне, лучність армії з населеннем, військова адміністрація зайнятих земель — отсе мала бути в головній части місія стрільців.

Воєнні події зложили ся так, що нашим стрільцям довело ся боронити Карпат. З огляду на географічну будову терену і на кліматичні відносини (великі морози, сніжні засипи, стрімкі скали) припала напим стрільцям ся найтяжша служба, яку можна собі уявити. Розумієть ся, що багато молодіжи з інтелігентських сфер не було дотеперішним способом життя як треба загартовано на тії надлюдські майже труди. Тим і пояснюєть ся, що процентово найбільше страт поніс корпус українських добровольців як раз із середини інтелігентського елементу. Сї страти се не конче убиті або ранені, але знедужалі та знемоцїлі, яких сили не могли перенести усіх тих тяжких трудів...

Серед інтелігентних стрільців знову найповажнійший процент творить шкільна та університетська молодіж. Побіч того є дещо вільних фахів: кандидати адвокатури, нотаріату, інженерії і т. д. Селянська, реміснича та робітнича молодь творила незначний процент вже тому, що переведено свого часу згадану перебірку, котра зменчила дуже участь сеї молодіжи в стрільцях. Але власне більша відпорність на фізичні труди, значнійша загартованість на впливи некорисної погоди і т. д. справила се, що тепер взаїмні проценти інтелігенції і робочих верств пересунули ся значно на користь тих останніх, що сьогодні творять майже половину корпусу Українських січових стрільців.

І ще одного характеристичного прояву не можу поминути мовчки, а саме живої участі нашого жіноцтва у сучасній боротьбі за визволення України. Я вже згадав про велику працю жіноцтва у всіх підготовних та організаційних заходах.

Ціле прокормленне українських добровольців (а було їх пару тисяч) у Львові, Стрию та інших місцях спочивало в руках нашого жіноцтва, крім сього вело жіноцтво знаменито шитте

біля, прилагоджуваннє постелї і т. п. Але й до служби в жовнірських рядах У. С. С. зголошувало ся багато наших дівчат і молодиць. З ріжних причин начальство У. С. С. полагджувало сї зголошення відмовно й треба було залізної витривалости й упертости (в найкращім значінню сього слова) наших дівчат — Олена Степанівна, Софія Галечко, Ярема Кузь, Ганна Дмитерко, П. Михайлишин, О. Підгородецька, — що би вибороти собі право нарівні з хлопцями йти в рядах У. С. С. у кривавий бій. Всі три наші „сїчові стрілиці“ дали доказ, як несправедливо й дрібничково є відмовляти засадничо приняття жіночим добровольцям. Фактови, що жіночі добровольці повнять у нас жовнірську службу не гірше мушин, не хочу надавати якогось надзвичайного виїмкового значіння. Він потверджує лише слушність погляду про рівність людини й її повну рівновартність, чи вона жіночого, чи мужеського пола.

Свої і чужі однозгідно та з правдивим признаннем стверджують, що У. С. С. сповняли і сповняють свої воєнні задачі знаменито! На початку війни ніхто не припускав, що У. С. С. будуть мусіти робити своє діло там і серед таких обставин, серед яких поставила їх тверда дійсність. Несподіваний поворот воєнних подій рішив також про таке ужиттє У. С. С., якого ніхто не очідав.

На диво се, що стало ся з конечности, викликало переважно в чесній громаді крикливих політиканів та в гуртках збігців, що живуть сплетнями, невдоволеннє й голосні нарікання та тяжкі закиди на адресу всіх тих чинників, які ськ чили так були причасні до справи У. С. С. І сєї справи не хочу тут розбирати. Людям доброї волї вистане замітка, що перебіг війни приніс цілу масу несподіванок цілому світови, а не лиш У. С. Стрільцям і що багато дечого стало ся такого, чого ніхто не припускав, ані провидіти не міг. Одначе серед усього того одно треба тямити і по одній мірі оцінювати кождочасну ситуацію. Ми добровільно, з власного розуміння нашого національного інтересу, стали по стороні середньоевропейських воюючих держав. Сей же самий наш український інтерес вимагає програ-

ної і розбиття Росії. Ми не тільки бажаємо розбиття Росії, але й віримо, що так буде. Коли до сеї пори се не наступило, — то доказує, яку трудну задачу мають ті, що проти Росії воюють. А ся обставина лише одною ясною і виразною мовою говорить

Укр. Січ. Стрілець

Олена Степанівна, старша десятниця (кадет-аспірант).

нам: доложім усіх сил і всієї енергії, всюди й на кождім місці уживймо всіх способів, аби перемога була наша!

Не забуваймо, що боротьбу проти Росії, боротьбу за визволення України ми щойно розпочали. Мусимо тямити, що нас жде велика, тяжка праця, колючальні труди, завзяті змагання. Мусимо йти крок за кроком твердо, розумно й витривало! У тую боротьбу за визволення України У. С. С. пішли у перших рядах, але їхня задача ані ще не виповнена, ані не

закінчена. Щойно, коли Росія буде відступати, задача й обов'язки У. С. С. будуть рости, ширшати та набирати ваги. Тоді ждатимуть наших рук великі діла і ми мусимо готувити ся, щоби бути зрілими до сповнення сих діл великих!

*Укр. Січ. Стрілець
Софія Галечко, старша десятниця.*

В першій ряді готувити ся до того повинні теперішні У. С. С. Се мусить мати на увазі „Українська Боева Управа“, начальство й кождий січовий стрілець зокрема, — але цілій нашій суспільности не вільно про се забувати, не вільно губити ся в буденщині, не вільно наставляти ухо зневіреним підшептам малодухів! Пам'ятаймо, що живемо в переломовій хвилі! Стіймо чуйно на сторожі наших справ, будьмо готові підійняти ся великого діла, будьмо сильні і спосібні сповнити се, чого найблизше грядуча хвиля зажадає від нас як народа!

Володимир Темницький.

Марш Українських Січових Стрільців.*

В горах грім гуде, хоч зима паде,
Землю спороли гармати,
Гремить війна, дуднить луна,
Дріжать ранені Карпати.
Хто живий, вставай боронити край,
Вкритий огнем і мерцями!
Не буде тобі сумно в борбі
Між Січовими Стрільцями.

Лютий кат прийшов проливати кров,
Взяти народ наш в неволю,
І море сліз у край приніс,
Розбій і смерть і недолю.
Та вступив ся кат із верхів Карпат,
Втік, наче вовк, манівцями,
Або тут і впав, як у бій попав
Із Січовими Стрільцями.

Січові Стрільці за свій край борці,
За всю рідню і свободу;
У них борба — се їх судба
І дорогого народу.

---

* Діло 1915, ч. 21.

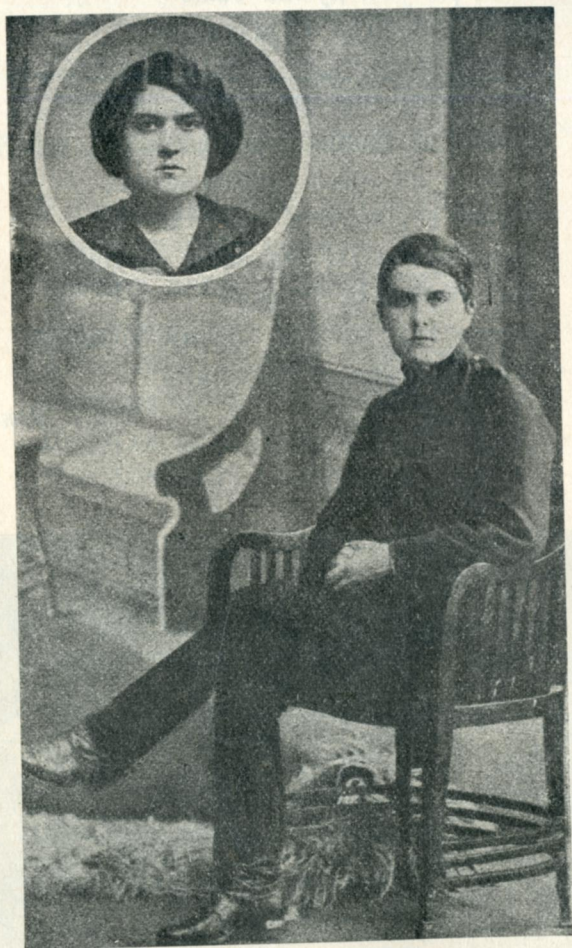
І ряди могил не возьмуть їм сил,
Ворог тут беть ся з серцями,
Лицаря убе, думка ожив
Між Січовими Стрільцями.

Хто-ж то там іде, перед веде?
Диво! се наші дівчата!
Личко, як мак! кругом козак,
Душа стрілецька, завзята.
Не цілуйте їх! На війні се гріх!
Ви вберіть їх вінцями!
Слава тим дочкам, щирим козачкам
Між Січовими Стрільцями!

Осип Маковей.

Стрілиця Гандзя Дмитерко.

Старша десятница Ярема Кузь.

Позір!

(Січовим Стрільцям)

Чи то буря, чи грім,
Чи гуде хмаролім,
Що земля на сто миль грає грізно?
Від Поділя до гір
Чути голос: Позір!
В ряд ставай, щоб не було за пізно!

В ряд ставай, готовись,
На ніщо не дивись,
Чи до пекла підеш, чи до неба.
Кидай маму стару,
Кидай любку, сестру,
Бо настала велика потреба.

Бо настав такий час,
Що умре кождий з нас,
Не у ліжку, а в полі, у крові,
І в хвилину страшну
Спомяне вітчину,
Бо для неї умер він з любови.

Наше тіло — погній
Для квіток-ясних мрій,
Наша кров — то росиця над раном,
Наша думка — то грім;
А рука — хмаролім,
На деспотів підем гураганом.

Хочби всім нам лягти
Й не дійти до мети,
То про нас говоритимуть внуки :
„Так боролись колись,
Полягли й не дались,
А кайдани пірвали на штуки!“

Чи то буря, чи грім,
Чи гуде хмаролім,
Що земля на сто миль грає грізно.
Від Поділя до гір
Чути голос: Позір,
В ряд ставай, щоб не було за пізно!

Богдан Лепкий.

*Український Січовий Стрілець-жінка
Вістун Павла Михайличин.*

Січковий рух на австрійській Україні.*)

Дня 15 мая 1900 року відбули ся заходом д-ра К. Трильовського перші загальні збори пожеарничо-гiмнастичного товариства „Січ“ в Завалю, снятинського повіту. Збори були невеличкі. Окрім місцевих селян та горстки міщан з сусідного Снятина — нікого більше не було. Мабуть і не перед-

Старшина Січи в Старім Місті.

чував ніхто, що отсі скромненькі, невеличкі збори будуть початком великого січового руху в українській части Галичини та на Буковині, так важного в розвитку нашого народу.

*) Вище ми подали опис сотворення й устрою Українського Січового Стрілецтва. Тепер подаємо короткі історичні начерки тих гімнастичних товариств, які попередили стрілецький рух і започаткували його. Се — товариства „Січ“ і „Сокіл“. Обидва нариси написані діяльними членами тих товариств. Ред.

І справді зараз за Січею в Завалю почали закладати ся січові товариства. Спершу по селах снятинського повіту, далі в повіті коломийським і печеніжинським, а врешті й по всій Галичині й на Буковині. Уже в 1902 році було їх стільки, що можна було зробити перегляд своїх сил — перше загальне січове свято. Відбуло ся воно в Коломиї, а взяло в нїм участь кількасот січовиків, що стали до вправ, і кілька тисяч видців. Дальші січові свята мають чимраз більше число вправляючих і чимраз більше число видців, яке наших ворогів усе наповняло страхом і трівогою, бо виділи вони, як народня свідомість росте та кріпшає.

Причини сього, що люде так охоче горнули ся до Січей, були ріжні.

Передовсім сама назва товариства — „Січ“ — та назви січових старшин — кошовий, осавула, хорунжий і ин. — нагадували кождому за наших славних давніх козаків та за їх славні завзяті бої в обороні вітчизни.

*„Боролись завзято колись-то діди,
Кістками степи укривали,
В кітлах розжарених пекли ся вони,
На палях у Турка конали“, —*

співаєть ся у січовій пісні. Кождий рад отже й собі стати таким козаком, аби прислужити ся спільній святій справі, і тому кличе:

„До бою! До бою! — зве поклик і нас!“

тай радо пристає до Січи.

Далі причинили ся до поширення Січей ціли, які вони собі поклали. Передовсім несенне помочи при пожарі. В часі пожежі січовики все спішають з помічю, не дивлячи ся на се, кого зустрінуло нещастє, — ворога чи брата. Се прихияло людей до Січи й збільшало ряди січовиків. Далі січові вправи гімнастичні, роблені під такт музики або звук пісень, приємно вражали око, збуджували почуттє сили в гурті й злуці. Навіть байдужних се зворушувало, знеохочені набирали охоти та всі радо приставали до гарного діла.

Дуже велике значіннє в розвитку січового руху мали також січові пісні, що повставали дуже скоро з розвитком Січей. Вони становлять немов „Кормчую книгу“ для січовиків, у них зібрані всі заповіді, всі приписи, які мають Січи виконувати, щоби сповнити свою задачу. Пісні ті укладали дуже часто самі січовики, а крім того багато їх уложили наші знані поети й діячі, як напр. Іван Франко, Клим Обух (др. К. Трильовський), Віра Лебедова (К. Малицька) й інші.

Деяку ролю відіграли також січові відзнаки. Були се червоні ленти, ношені через плече (Старшина носила відзнаки в різних приписаних красках). Самі собою відзнаки — річ маловажна, одначе коли вони притягають на все байдужних і темних людей до товариства, до організації, тоді й марна лента набирає особливого значіння.

Се зрозуміли були дуже добре вороги українського народу. Вони бачили, що січовий рух огортає чимраз ширші круги, що навіть найбільше байдужі горнуть ся до товариства, набирають ся там освіти, починають розуміти свою людську гідність. Вони розуміли добре, що як так далі піде, то вже недовгий той час, коли скінчить ся панованнє темноти й галицький український селянин пізнає свою силу й право.

Розуміли се добре й тому постановили зробити сьому кінець.

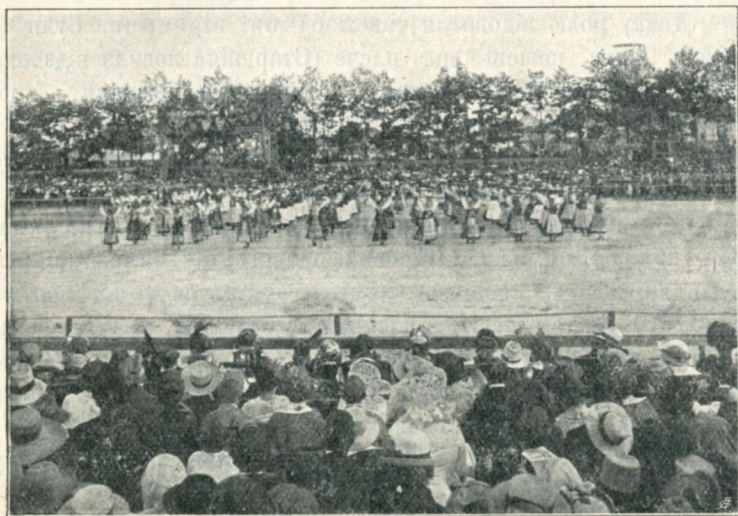
Так почали ся переслідовання Січей, про котрі одначе не пора тепер говорити.

Ті переслідовання припинили трохи січовий рух так, що в роках 1904 і 1905 він у декотрих повітах сильно приуважав. Чимало людей знеохотило ся, — велика часть між ними були люде, що перед вступленнєм до Січі взагалі не інтересували ся публичним життєм і не брали в нім жадної участі, — чимало було знищених матеріально. Та вбити січового руху не змогла могутча ненависть ворогів. Уже в році 1906, а ще більше в 1907, по заведенню загального голосовання, починають Січи відроджувати ся. Люде звертають більше уваги на свою освіту, збирають гроші на бібліотеки, на будову

домів для Січей і т. д. По смерті (в 1908 р.) галицького намістника графа Потоцького, який особливо не любив січового руху, Січи ще вільнійше стали розвивати ся.

До останніх часів заложено у східній Галичині майже 1000 Січей, а не було їх лишень у двох повітах, де зато були інші подібні товариства.

Щоби скріпити себе на Дусі і побачити свою силу, — устроювано загальні січові свята, яких досі від початку

Вправи Січовичок лентами.

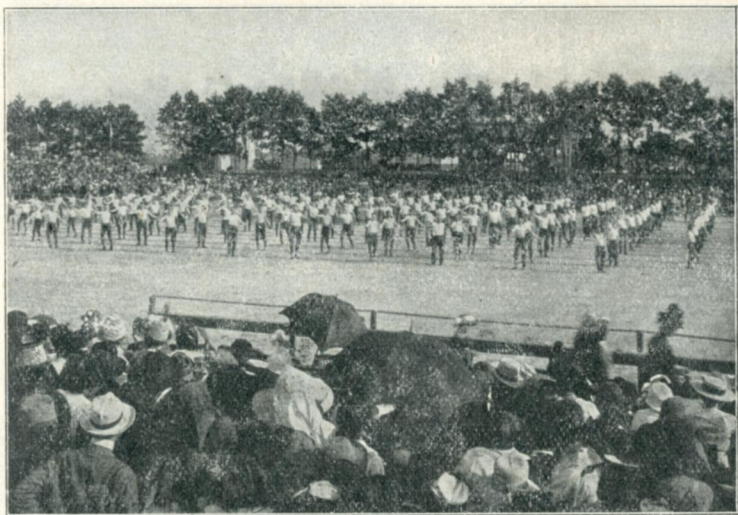
січового руху відбуло ся 6, а саме, останнє, 28 і 29 червня 1914 у Львові в честь Шевченка разом з сокільською організацією. Крім загальних свят відбували ся що року по різних сторонах краю свята повітові і місцеві.

Значінне січового руху головню в тім, що він втягнув до публичного життя навіть тих, які досі до нічого не мішали ся і на все були байдужними, — далі, що поширив охоту до просвіти, навчив людей цінити свою людську гідність і відродив давні історичні українські традиції.

Дальшою заслугою його те, що він покликав до живійшої діяльності рух аналогічний сокільський і, колиб не Січи, то мабуть і сокільський рух був би не розвинув ся так, як се мало місце.

Рівночасно з Січами в Галичині розвивали ся також Січи на Буковині, а то почавши від 1903 р. Тут вони не мали таких перепон, як у Галичині, навпаки правительство їх скрізь попирало.

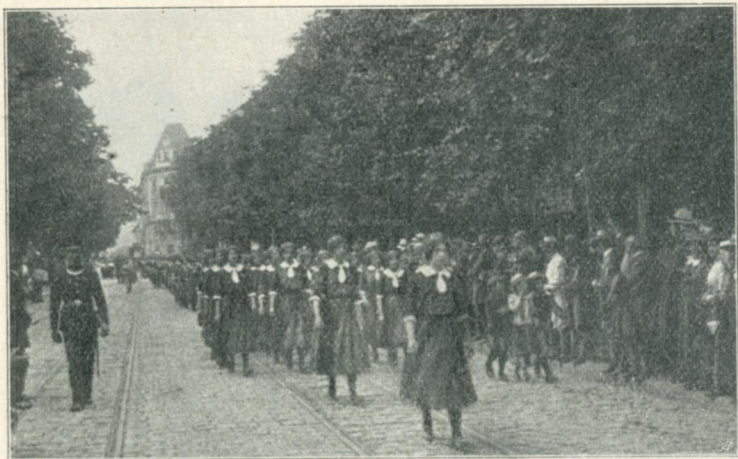

Вправи на здвизі.

Для злуки Січей і надання січовому рухови одного напрямку створено централю, котра складала ся з голов повітових Січей (повітових отаманів) або членів повітових старшин, до сього делегованих. Ся централю мала назву „Головний Комітет Січовий“, а założено його на краєвих зборах січових делегатів у Станиславові дня 9 квітня 1908 року в тиждень по смерті Потоцького. Головою його вибрано ініціатора січового руху — д-ра Кирила Трильовського, а генеральним писарем автора сеї статі.

Пізнійше січові справи дуже збільшилися і треба було конче більше людей втягнути до січової роботи. Тому на зїзді делегатів Січей з цілого краю в грудні 1912 року за-ложено у Львові Український Січовий Союз, котрий від того часу перейняв справи Головного Комітету Січового та вів їх до того часу, коли вибухла війна.

В останнім році займав ся він головню організованнем товариств Січових Стрільців, котрі в теперішній війні відо-

Сокілки в поході.

грали таку важну роль і принесли таку велику славу нашо-му народови.

О перші статuti для Січових Стрільців постарав ся рівнож др. К. Трильовський, генеральний отаман Українського Січового Союзу. Перше таке товариство заложив він у Львові дня 9 марта 1913 року. Незабаром при тім Союзі повстала осібна стрілецька секція. За стараннем тої секції вийшов підручник „Правильник піхотинців“ і заложено до хвилі ви-буху теперішньої війни майже 90 стрілецьких товариств. Исто-ричною хвилею треба назвати ту хвилю, коли дня 28 червня 1914 на січово-сокільським здвизі у Львові карні чети Січових

Стрільців, узброєні крісами, виступили стрійними рядами на майдан. Видців огорнув запал, якого годі описати; кождий зрозумів, що отсе розпочалась нова епоха в історії українського народу, що український народ зі зброєю в руках — перший раз від 1785 року — готуєть ся до оружноі розправи зі своїми відвічними ворогами!

І вже в місяць пізніше загреміли военні сурми, а з цілої австрійської України почали злітати ся січові орли-стрільці. З завзяттем і самопосвятою пішли вони у бій, а геройською своєю кровю освятили шлях, що веде до остаточного визволу українського народу з неволі!

Іван Чупрей.

На Маківцї. Приступ.

Січковий марш.

(Співаєть ся на ноту: „Соколи, Соколи“...)

У Січи! у Січи! гуртуймось, брати,
Най слава козацька востане,
Най клич наш пробудить дрімучі хати,
Взиває зривати кайдани.

Боролись завзято колись-то діди,
Кістками стени укривали,
В кітлах розжарених пекли ся вони,
На палях у Турка конали.

До бою, до бою! зве поклик і нас,
Верімо рушниці й шаблюки,
Ставаймо до зброї, настав бо вже час,
Ходім за Україну й на муки.

Доволі сварились колись-то діди,
Пора нам єднати ся нині;
Лиш єдністю сильні добудуть сини
І волі і щастя Україні.

Гей, хлопці-молодці, як мур всі тверді,
Погляньте на стяг наш там вгорі:
„Усі за одного, один за усіх“!
Сіає на нашім прапорі.

Доволі ходили в ярмах вже діди,
Доволі згинати й нам спину,
Лиш смілим завзяттем поставлять сини
Вільну, самостійну Україну!

Сокільський рух в австрійській Україні.

(Про роботу „Сокола-Батька“).

Кожний нарід хоче, щоб його горожане виховали ся в'здоровлю, рухливости, підприємчivosti, карности та витривалости. До того служить школа, а також товариства, які мають на меті тілесне виховання народу.

В році 1848 повстали в декількох містах Галичини під опікою державних властей українські товариства для народньої оборони, котрі дістали свої прапори й робили рядові вправи (впоряд) і вправи крісом з приказами в українській мові. Товариства ті повстали нагло, але також упали скоро.

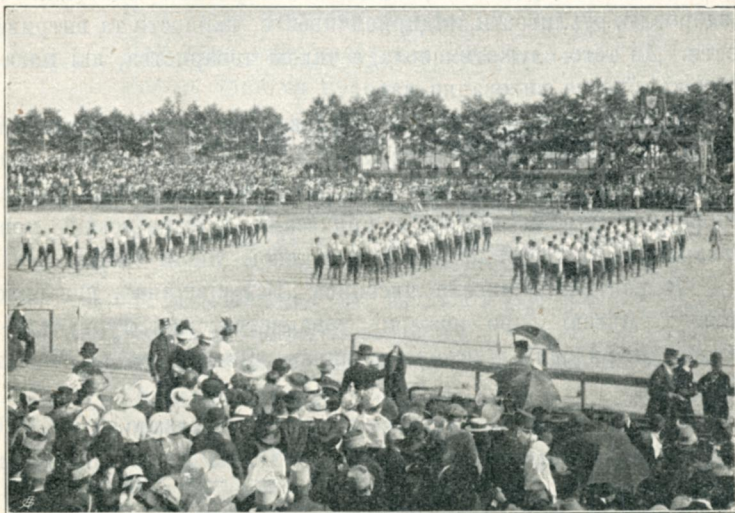
В році 1886 писала часопись „Батьківщина“, що виходила у Львові, про пожарні товариства, які гуртували-б людей до рядових і пожарних вправ. Писав про се Василь Нагірний.

Перше українське пожарне товариство завязало ся в р. 1891 в Купчинцях заходом Кліма Жмура та Павла Думки. Прийняло назву „Сокіл“.

Рівночасно, коли Василь Нагірний піддавав гадку основувати пожарні товариства й поручав назву „Сокіл“ або „Січ“, заохочував Володимир Лаврівський молодіж до закладання товариств, які виховують тіло й духа вправами в ході, скоці, бігу, дужанню, плаванню, веслованню, стрілянню, рубанню шаблею, їзді верхом і вправами на приладах.

В році 1892 відбули ся у Львові перші загальні збори для основання такого товариства. Володимир Лаврівський й Олександр Кулачковський, які сю роботу провадили, ждали, щоби товариство назвати „Січ“, але академічна молодіж хотіла назви „Сокіл“ для того, що чеські товариства для тої цілі носять сю назву. Ухвалено назву „Сокіл“. Товариство прийняло опісля назву „Сокіл-Батько“, бо мало устав, який давав йому

право основувати побічні товариства, себто „Філії“, під якою-небудь назвою. Володимир Лаврівський був з початку душою роботи. Він заохочував народніх діячів, аби закладали товариства для тілесних вправ, говорив про се з організаторами повітів і писав у „Ділі“ та „Громадським Голосі“. Поручав назву „Сокіл“ або „Січ“. Він видав три річники календаря „Сокіл“ з описами вправ рядових і пожарних і два випуски

Уставка руховиків Сокола-Батька до вільноручних вправ.

рухових гор „Копана“ (Футбал) й „Ситківка“ (Тенніс). Робота йшла одначе дуже тяжко, бо недоставало заводових сил, а до того різниця в політичних поглядах викликувала непорозуміння між членами. Володимир Лаврівський покинув роботу в „Соколі“ коло року 1901 й вона перейшла на інших людей.

Товариство старало ся перевести правильні вправи у Львові й основувати побічні товариства по селах і містах. Устав товариства стоїть на становищі, що членом товариства може стати без виїмки кожний Українець і кожда Українка. Товариство має злучити всіх Українців без різниці станів або

поглядів. Всякі політичні або релігійні спори виключені. Ціль товариства: виховати в українськiм народi народню злуку, народню силу й народню честь. А служать до тої цiли передовсiм тiлеснi вправи, себто руханка, або, як се також пiсля грецької мови кажемо, — гiмнастика. Тiлеснi вправи мають велике значiння, щоби виховати в народi рухливiсть, витривалiсть, підприємчiсть, змисл до злуки та карности (дисциплiни). Се пiзнали

Коло „Українського Городу“. По пробі вправ.

вже на підставі довголітнього досвіду Німці, Шведи, Англійці, Французи. Через то, що розбуджуєть ся у людей почуттє сили й карности, розвиваєть ся їх народню свiдомiсть i честь, спонукуєть ся їх сповнювати свої народнi обовязки й боронити свої народнi права. Тiлеснi вправи мають виховати в нас українського горожанина й українського вояка.

До тої цiли стремить „Сокіл-Батько“, який оснував до кінця серпня 1914 року 988 помічних товариств, себто філій під назвою „Сокіл“ або „Січ“. Вибір назви полишаєть ся членам-основникам кожного нового товариства. Галичину по-

ділило товариство на 14 областей, а 54 округів, щоб робота йшла постійно після плану. Товариства мають за задачу постарати ся у своїй місцевості о майдан до вправ і переводити вправи на свободнім воздуху, а також постарати ся о більшу салю до вправ. Товариства мають подбати про купальню, плавальню, стрільницю. Належить урядити постійні, правильні вправи для муштин і жіноцтва, належить уладити прилюдні виступи з вправами, прилюдні змагання, танці.

Похід. (На Академічній вулиці).

Відчити, спів, музика, театральні вистави є лише додатком до головної роботи.

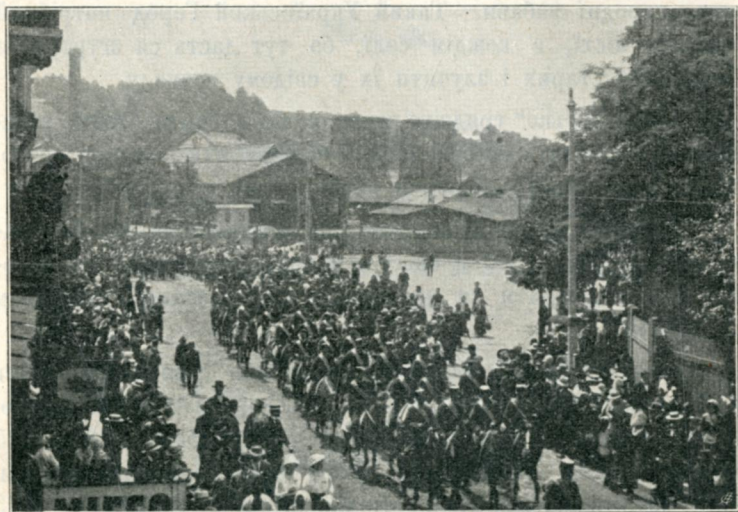
Тілесні вправи отсі:

1. Впоряд, се звороти й походи до уставки в рядах і чергах.
2. Прорух, се вправи рамен, ніг і кадовба в приписаній формі і швидкості.
3. Народні вправи, се хід, біг, скок, мет, дужання, двигання, плавання.

4. Приладові вправи. Такими приладами є поручня, дручник, кінь, козел, жердка, линва, драбина, лавчина, щаблівка, гойдак, кратівка, лата, перстені.

5. Рухові гри: а) Бігові гри, напр. Чорний лицарь, Послідня пара, Чорноморець, Ходи за мною, Перерваний король, Третяк; б) Приладові гри, напр. Подай далше, Гилька, Кичка, Круглі, Ситківка, Тарабанна, Шпурянка, Пястучка,

Похід.

Гаківка, Копана, Воротай; в) Полеві вправи: Походи, стежі, підходи, приступи.

6. Танці. Передовсім належить плекати та розвивати народні танці.

7. Їздові вправи: їзда верхом, їзда на колесі, самоході, літаку, їзда на совгах, їзда на лещетах, їзда на санчатах.

8. Мандрівництво: Прогульки й подорожі в літі і в зимі.

9. Пожарництво, се вправи в гашенню й опанованню пожежу. Тут належить поміч у наглих нещасних випадках.

10. Оружні вправи: Стріляння з кріса. Шерм.

11. Пласт: Таборний побут на свободнім воздуху, щоби виховати знання природи, бистрість спостереження, витривалість, самостійність.

„Сокил-Батько“ розпочав збирати датки на закупню „Українського Городу“ у Львові, щоб був взірцевий майдан на тілесні вправи, а разом на народні сходини, народні свята, народні забави. Такий Український Горód потрібний в кождім місті, в кождім селі, бо тут дасть ся згуртувати й молодіж і старих і злучити їх у свідому громаду.

„Сокил-Батько“ уряджує курси, щоби вивчити охочих учасників, як провадити чи руханку, чи пожарництво, чи стрілецтво, і видає підручники тай описи вправ.

Місячник „Вісти з Запорожа“ виходить накладом „Сокола-Батька“ від року 1910 й коштує річно 2 К 40 с. З тої часописи можна довідати ся про працю над тілесним вихованням і її напрям.

Залежить се від обставин, які вправи головню провадить ся. В роках 1893—1900 улюблені були вправи в шермі (фехтованню) шаблею і вправи на приладах, в роках 1900—1905 пожарні вправи, 1905—1911 рухові гри й народні вправи, 1911—1914 полеві вправи, стріляння. Дня 10 лютого 1913 відбуло ся перше стріляння до влучі з нагородами.

Окружні товариства роблять від часу до часу окружні здвиги. Перший краєвий здвиг відбув ся у Львові в році 1911 на спомин 50-літньої річниці смерті Т. Шевченка. Здвиг є все переглядом праці товариств і заохотою до дальшої роботи. До походу на Шевченківським здвизі в році 1914 стало понад 9000 членів.

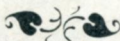
Члени товариств „Сокола-Батька“ в містах носять сивий однострій і чорну шапку з синім козачим вивісом з соколиним пером і синьо-жовтою кокардкою по лівім боці. Замість камізьки синя сорочка.

Члени вітають ся словом: „Гаразд!“

Клич товариства звучить: „Все вперед! Всі враз!“ На прапорі товариства бачимо з одного боку жовтого льва на синім полі з написом: „Все вперед!“ — по другім боці білого св. Михайла на малиновім полі зі словами Т. Шевченка: „Боріте ся! Поборете!“

*Іван Боберський,
Голова „Сокола-Батька“.*

Соکیلський марш.

Соколи, Соколи, ставаймо в ряди!
Нас поклик: „Бодрімось“ — взиває.
В здоровому тілі здорові душі;
Де сила, там воля витає.

Як славно, бувало, козацькі сини
Боролись до смерти — загину, —
Боротись будемо, Соколи, всі ми
За Матір святу — Україну!

Лети-ж, ти Соколе, далеко в степи,
У гори, дуги та лимани!
Наш прапор соکیلський високо неси!
Під ним най народ вольний стане!

Як славно, бувало, козацькі сини... і т. д.

Разом же, Соколи, ставаймо в ряди!
У бій за прапором, гей, сміло!
До праці для Неньки у вічні часи
Несімо все душу і тіло.

Як славно, бувало, козацькі сини... і т. д.

Козацьке військо в поході.

Історія українського війська в нарисі.

І. Княжі часи.

Початки українського війська, правильної воєнної сили, сягають VIII—IX віку. Не мали ще славянські війська старшини попередніх віків, — воно витворилося щойно в часі великих походів українських князів, що починають ся коло 800 р. Хто дав початки тій організації, про се можемо тільки здогадувати ся. Перше ім'я українського полководця є Бравдин; він на початку IX в. напав з своїм військом на полудневе побереже Криму. Військо тих часів носить назву дружини. Се були вибрані сили споміж місцевого населення, що спеціалізували ся у воєннім ремеслі; члени дружини звичайно побіч війни віддавали ся тільки торговлі, бо в тих небезпечних часах лише вояк міг бути купцем. Оружна сила київської держави від початку стояла на услугах економічної політики князів і всі воєнні походи мали на цілі оборону торговельних інтересів України.

Розвиток української оружної сили поступав дуже скоро. Дружини збільшали ся не тільки місцевими людьми, але також ватагами північних вояків, славних Варягів-Норманів.

В цілій могутості показало ся наше військо в походах на Чорне море й під Константинопіль. Бо тодішні князі не волили ся сухопутною армією, але до успішної боротьби в далеких сторонах витворили флоту, що мала служити й воєнним і торговельним цілям. В поході Аскольда та Дира на Царгород 860 р. ся флота числила 200 великих човнів, що могли помістити 10.000 людей — велику силу на ті часи. Завдяки тим походам Чорне море, що до того часу було виключно областю грецького мореплавства, перейшло під супремачію української флоти й перейняло назву Руського моря, бо „тільки Русини там плавають“.

Як великі полководці вславили ся незабаром князі Олег (до 914) й Ігор (914—946). Вони дали українській експанзії рішучий напрям на Чорне море, а побіч сього пробували здобути для української торгівлі нові території над Каспійським морем. В тих походах українська армія зросла незвичайно. В поході Олега на Каспійське море 913 року було 500 човнів, з котрих кождий містив 100 людей; про Ігореве військо, що пішло 944 р., дійшли легендарні подробиці, що воно доходило до числа 900.000, були в ній слони й ин.; так само пересадні грецькі вісти, що під Константинополем 941 р. Ігор мав аж 10.000 човнів!

Своїх попередників перевиспив славою Святослав (960—972). Він лишив ся в пам'яті наших і чужих літописців як взір князя-лицаря, що власним прикладом учить військо сповняти обов'язки. „Коли князь Святослав виріс і став мужем, почав збирати багато хоробрих вояків, бо й сам був хоробрий і легкий, ходив, як леопард, і багато воював. Не возив з собою возів, ні казана, ані не варив мяса, тільки порізавши тоненько чи конину, чи воловину, пік на вуглях і так їв; не мав і шатра, а підстелював на спання підклад, а в голови сідло, — також були й вояки його“. Святославова політика йшла слідами Олега й Ігора, — він також намагав ся розширити українське пановання над побережжям Каспійського моря й укріпити свою власть на Чорнім морі. Щоб обезпечити посідання західного Чорного моря, він підійняв походи аж до

Болгарії; про тодішні оружні сили київського князя доносять грецькі літописи, — військо доходило до 60.000, а в боротьбі брала участь й українська фльота, що зайняла долішній Дунай.

Мирова політика Володимира Великого (979—1015) й Ярослава Мудрого (1019—1054) не служила розвиткови воєнних сил; оба князі повернули працю суспільности на поле внутрішньої культури, не наміряли походів на чужі території. Війни, які вели оба князі, мали на меті тільки оборону або усталення границь; до сього вистарчало місцеве військо так, що можна було розпустити наємних Варягів. Також фльота вийшла з уживання; останній похід на Царгород відбув ся 1040 р. Але й тодішнє військо було ще досить сильне, коли всі війни, як нпр. проти Польщі, були щасливі. Все-таки й сі часи не були без значіння для нашої військовости. Володимир дав почин до великих фортифікаційних робіт. Ще в часах Святослава розпочали ся на Україну напади дикої орди з Азії, — Печенігів. Сей ворог не мав постійних осель, ховав ся в степу й частими докучливими походами мучив населення України; боротьба з ним була дуже тяжка, бо не можна було знищити його одним великим походом, але треба було держати в постійній обороні широкі границі. Володимир перший розпочав планову працю для забезпечення границі від степу. Заложено ряд городів на полудні, що мали боронити приступ до Києва; городи получено високими валами, на яких стояла сторожа. Саму столицю скріплено новими фортифікаціями. Се дало можливість боронити успішно працю заселених околиць перед небезпекою зі степу.

Нешасливий поділ України, що настав по смерті Ярослава (1054 р.), поділив також воєнні сили держави. Се мало очевидно дуже сумні наслідки й для держави й для армії. Загинули давні широкі воєнні пляни, одноцільні змагання, успішні походи, — прийшли дрібничкові спори та війни. Небагато тоді можна знайти великих діл і великих людей. Всі воєнні походи мають тоді відпорний характер. На першім місці стояла боротьба зі степом, — з новою ордою Половців. Найславнішим полководцем був Володимир Мономах (1113—1125),

що майже цілий свій вік перебував на полі серед боротьби з диким противником, руйнуючи партизанською його полки. В його сліди вступав молодий Ігор Святославич, оспіваний „Словом о полку Ігоря“; славним войовником був також Мстислав Удатний. Але ті змагання одиниць не багато могли зробити супроти недостатчі єдності між князями. Коли врешті прийшла татарська буря і князі на хвилю отямили ся і здружили свої війська, — було вже запізно; поразка на Калці

Київське військо (з життя Бориса й Гліба).

показала, що більшість воєнної сили не годить ся до війни з ворогом.

В Галичині воєнна сила стояла краще, ніж в інших землях. Уже перші Ростиславичі змогли побідити велике угорське військо під Перемишлем 1099 р., — незвичайний успіх молодій династії. Всі пізнійші галицькі князі дбали про добре військо, бо кругом мали ворогів — з заходу Польщу, з полудня Угорщину, з півночі Литву, від сходу різних українських князів; крім сього ще й місцеве боярство підносило голову й треба було здержувати його оружною силою.

Організаційним талантом на військовій полі вибивалися також перші Романовичі. Роман (1199—1205) в часі недовгого свого князювання досягнув незвичайні успіхи — зайняв Київщину, побив Половців, ходив на Литву та Польщу, — здобув собі ім'я „самодержця руської землі“. На жаль не дійшли до нас ніякі подробиці з його військової діяльності; в літописи задержався тільки уривок якоїсь пісні про Романа: „Кинувсь він на поганих, як лев, сердитий був, як рись, нищив їх, як крокодил, переходив їх землю, як орел, а хоробрий був, як тур“... Більше знаємо про його сина, короля Данила (1205—1264). По смерті батька молодий князь лишився без держави, бо Польща й Угорщина поділили Галичину між себе, а горде боярство не хотіло признавати своєї династії. Данило мусів мати незвичайні особисті прикмети, коли опущений всіма серед ворожих сил зумів стягнути собі військо та з ним поволі відбирав ворогам город за городом, село за селом, — аж вкінці утвердився на своїй батьківщині. Його талант показався в ще яснійшій світлі, коли цілу Україну зруйнували Татари; тільки він один зміг захистити своє князівство й скріплене віддав наслідникам. З подробиць його діяльності важні фортифікаційні роботи, що розмірами може не дорівнюють Володимировим, але перевищують їх з технічного боку. Данилові завдячували початок такі города, як Львів і Холм, а певно й більше нам незвісних; сліди тих укріплень, як славні Данилові вежі коло Холму, перетривали століття. В тих часах галицькі міста стали могутніми твердинями, будовані на західний спосіб, будили подив навіть у чужих. Часи Данила мусіли бути епохою в фортифікаційній штуці в нас; його наслідники йшли тим самим шляхом і се ратувало Галичину перед чужим завойованнем.

Кінчаючи огляд розвитку воєнних сил на старій Україні, треба сказати ще дещо про устрій війська, його вигляд і прикмети. Крім властивого війська — дружини до оборони землі належало загальне ополчення, що збиралося відповідно до потреби. Вождом був звичайно сам князь; заступали князя бояри-урядники з різними титулами, як тисячний, дворецький

і ин. Зброя була ріжна: до нападу служив спис, меч, топір, лук зі стрілами та сагайдаком, для оборони — щит, властива зброя і шолом. В деяких городах були склади зброї навіть для загального ополчення і табуни коней до війни. До походу скликували трубами; в часі війни вживали й прапорів, — на жаль не знаємо, з якими знаками; тільки в Галичині почав ся уживати як герб золотий лев на синім полі.

Давне наше військо під добрим проводом лицарських вождів набрало ся цінних прикмет, — витривалости, хоробрости, почуття чести й патріотизму. Чуємо про се в походах Святослава на Болгарію; коли князь найшов ся в небезпеці, кликнув до війська: „Уже нема куди діти ся нам, хоч не хоч мусимо стати против них, отже не зробім сорому руській (українській) землі, поляжмо тут кістями своїми! Мертвому нема сорому, а як побіжимо, то буде нам сором! Не втікаймо, а станьмо кріпко! Я підү перед вами, як поляже моя голова, тоді промишляйте самі про себе!“ Тоді воляки крикнули: „Де, княже, твоя голова поляже, там і свої зложимо!“ Такі самі настрої двіста літ пізнійше віддає „Слово о полку Ігоревім“, коли описує крицеві полки лицарів, у шоломах виколисаних, кінцем списа викормлених, що раді головами лягти за землю українську...

II. Початки Козаччини.

Стара наша армія упала з занепадом давньої української держави. В Галичині по першій польській окупації 1340 р. довго йшла ще боротьба за самостійність галицького князівства й серед неї вигинули останки нашого війська, а наші кріпости мусіли прийняти чужі залоги. Завзятою

Козаки (сучасна гравюра).

обороною вславився 1352 р. Белз, котрий сильно укріпив місцевий воєвода, — між иншим напустивши води в рови навколо замку. В середньо-українських землях, що дісталися під пановання Литви, наше військо поволі перейшло під управу литовських великих князів. Литва не змінювала основ давньої організації, але забезпечила собі військову повинність таким способом, що всіх посідачів земельних посілостей зобов'язала до служби в велико-княжій війську. Позатим литовські князі ввійшли зовсім в обов'язки давніх українських князів, так само укріплювали давні твердині, робили походи на Татар і ин.

Литовське пановання на Україні до 1569 р. безперечно не в однім посунуло наперед організацію воєнної сили в нас. Але найголовніша, найбільше цінна з військового погляду наша організація, — козащина, повстала майже без участі центральних властей, одною тільки самопомічю народа.

Сумні відносини українських степів під татарськими нападами примушували населення пограничних околиць зброїти ся на власну руку. Коли селянин іде в поле орати, — при поясі має меч, а на плечах рушницю, — пише сучасник. Хлібороби мусіли будувати собі на степах кріівки в землі, неначе малі замки, де знаходили захист перед ворогом; рибалки, що йшли на ловлю, мусіли організувати ся в уоружені ватаги. Але се не було ще військо. Хто з тих неправильних ватаг зумів зложити постійні відділи, хто був першим організатором козащини, — про се не знаємо нічого певного. Деякі заслуги мали в тім українські пани, як Остап Дашкевич, Дмитро Вишневецький, Богдан Ружинський, що могли принести в степи взірці новійшої військовости, — але їх участь була тільки припадкова, а властиво січова армія творила ся незалежно від них. Заслугою Вишневецького є те, що на Хортиці укріпив уперше замок й обсадив його козацькою залогою.

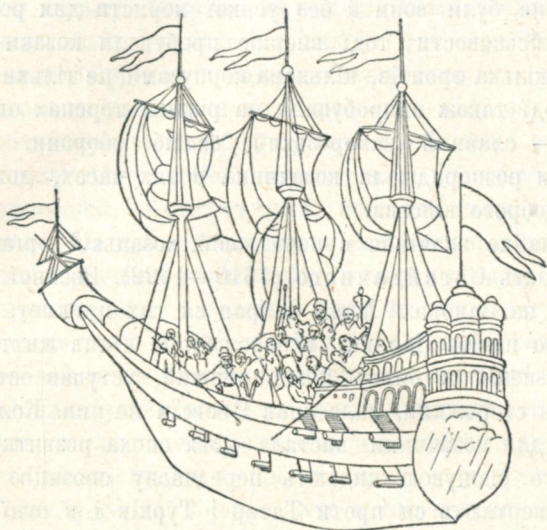
При кінці XVI в. виступають уже на чолі козащини полководці, що самі почувають ся козаками. Але хоч сі перші гетьмани були добрими організаторами мас, їх стратегія не стояла надто високо. Криштоф Косинський (1591—1593) зумів зібрати коло себе тисячі повстанців, кинув переполох на

далекі околиці, але не міг оперти ся шляхотському ополченню. Наливайко, добрий вояк, знаменитий пушкар, був радше кондотером, ватажком, що боров ся для здобичі, — недоставало йому прикмет великого вождя. Грицько Лобода (1593—1596) був ще найбільше з усіх представником доброї запорозької школи, але й він не зміг стати паном положення. Перші війни з Польщею 1591—1596 р. скінчили ся для козаків поразками. Але не були вони й без усякої користи для розвитку козацької військовости; тоді вперше пробували козаки вести боротьбу на кілька фронтів, кількома корпусами, не тільки одним відділом; тоді також випробували на різних теренах операції табором, — славний запорозький спосіб оборони. Военні сили, якими розпоряджала козащина в тих часах, доходили до 10.000 доброго війська.

Незвичайне значіння в початковій козацькій організації мала діяльність Сагайдачного (1610—1622). Военної штуки він учив ся на Запорожі й там набрав ся тих прикмет, за які славили його навіть Поляки: в боротьбі не цїнив життя, сам шукав небезпеки, в битву йшов перший, уступав останній, в таборі був сторожкий, мало спав і зовсім не пив. Коли став гетьманом, для козащини настала нова епоха розвитку. Козаки за його спонукою кидають передчасну опозицію проти Польщі, а звертають ся проти Татар і Турків і в огні війни з бусурманами сталять свої сили на будучність. Ініціативі Сагайдачного треба приписати незвичайний розвиток козацької фльоти на Чорнім морі. Ся нова українська фльота початками сягає середини XVI в., коли то перші козацькі човни появили ся на давнім „руським“ морі, — але могутий зріст і великі успіхи нашої морської сили приходять аж на часи Сагайдачного. Козацькі чайки, коли їх порівнати зі звичайними военними кораблями, — були мініатюрних розмірів, довжиною не доходили до 20 м., а могли помістити 50—70 людей; цілим їх набором були легкі гармати в числі 4—6, а залога мала тільки рушниці і шаблі. І що до числа човнів фльота також була невелика, бо в поході рідко переходила 100 човнів. Тими невеликими кораблями виправляв ся Са-

гайдачний на море й доказував неймовірних діл: знищив Трапезунт і Синопу в Малій Азії, де від 300 років не бував ніякий ворог, здобув Кафу, ринок невідьників, палив передмістя Царгорода. Треба подивляти сміливість вождя й виробленість війська, що додержувало йому місця у таких замислах. Сагайдачний держав військо в залізнім послуку й карав смертю за провини; може від нього взяв початок звичай, що в поході не

Запорозький корабель.

вільно пити горівки ні інших трунків — під карою смерти. Турки не могли надивувати ся хоробрости козаків і їх літописці кажуть, що „не знайти на цілм світі людей сміливіших, які менше бояли ся смерти, — люде, обізнані з морським ділом, оповідають, що ся голота своєю зручністю і відвагою у морських битвах страшнійша від усякого ворога“.

Не згірша була козацька сила й на суші. До московської війни поставив Сагайдачний 20.000 вибраного війська, до турецького походу 40.000; тій підмозі завдячували Поляки свої побіди. Вславила ся вже тоді козацька артилерія, „гармата“,

яка довгий час захувала добре заслужене ім'я. В часах Сагайдачного усталив ся воєнний поділ козаччини. Військо ділило ся на полки, що мали до 4000 людей, — на чолі їх стояли полковники, а гетьман мав також свій полк; в турецькім поході 1621 р. було 11 полків. Кождий полк мав хоругву, добуша й сурмача, а крім сього була й окрема музика. Полк ділив ся на сотні з сотниками й куріні з отаманами. Артилерією

Запорозька Січ (у половині XVII віку).

правив обозний, військовою канцелярією писарь, військовим судом судді; осавули сповняли обовязки нинішніх ад'ютантів. Се показує, яку вагу мало гетьманство Сагайдачного в історії козацького війська, — не говорити вже про його значінне в тодішній українській політиці.

Найблизші наслідники Сагайдачного не дорівняли великому організаторови. Козаччина розвивала ся дальше, — одначе жила не новими набутками, але тим, чого набрала ся в минувшині. Були морські походи — без успіхів, була боротьба з Польщею — невдачна. Проводирі повстань 1625—1638 рр. Жмайло, Тарас, Павлюк, Острянин організують значні маси,

але в бою не додержують Полякам, — не вміють вибрати тактики, не удержують війська в дисципліні, не роблять ніяких уліпшень в армії, — тільки табор й артилерія деколи рятують ситуацію.

Нову епоху в нашій армії (1648—1657) сотворив щойно Богдан Хмельницький. Не вияснено дотепер, чи воєнне

Козак. (Старинний малюнок).

образование він відбував тільки на Запорожжю, чи також десь за границею; є вістка, що він був у Франції в часі 30-літньої війни. Якби ні було, — вже перші виступи Богдана відкрили незвичайний стратегічний талант у невідомім дотепер воєвнику. Тайною перших побід Хмельницького під Жовтими Водами й Корсунем було те, що він кинувся до сміливої офензиви, упереджаючи рухи польських військ — всі давніші гетьмани-повстанці трималися иншої тактики — уступати в степи перед ворогом і боронитися замкненим табором. По тих початкових зудареннях чекали Хмельницького ще тяжші завдання: побіч устанлення політичної лінії організація нової

великої армії з соток і тисяч, що напливали до нього. Довгий побут у Білій Церкві літом 1648 р. був присвячений передусім тим організаційним цілям; зокрема знати велику дбайливість гетьмана коло запровадження армії, — з цього боку військо Хмельницького стояло все дуже добре. Більше до бажання лишало уоруження, — але тут треба було перебороти незвичайні труднощі, бо зовсім не було власних фабрик зброї і навіть не багато фахових ремісників, а також спинився довіз із заграниччя; головне джерело, з якого збільшалося козацьке зброє, була воєнна здобича, — так зросла артилерія під Корсунем о кільканадцять гармат, під Пилявцями о 80 штук. Воєнна сила Хмельницького в короткім часі зросла з декількох тисяч на кількадесят, — числили її навіть до 200.000. В тім числі постійного війська було не більше ніж 40—60 тисяч, але в часі війни армія збільшалася загальним ополченням, черню. Щоб вижити таку величезну силу, Хмельницький перевів територіальний поділ і розміщення армії на новоздобутих краях — по лівім боці Дніпра було стаціонарованих сім полків, по правім девять; в часі війни число збільшалося. Треба було величезної енергії, щоб удержати справність новозорганізованої сили при примітивних комунікаційних умовах того часу; Хмельницький тут вповні стояв на висоті свого завдання — мобілізація його полків дивувала швидкістю і докладністю рухів. Такі операції були облякнені через те, що зі зростом армії й її поділом збільшалося число вищих військових урядників.

III. Гетьманщина. Січ.

Давня військова старшина почала звати ся генеральною, а в кождім полку утворено полкову старшину (побіч полковника полковий обозний, суддя, осавули, писарь), а сотні також збільшилися і сотники дістали ширші компетенції. Через се до участі в військовім ділі могло ввійти дуже значне число людей і кождий визначніший військовий талантист мав поле до попису. Під рукою Хмельницького виробився цілий ряд знаменитих полководців, що зазначилися чи то на полі

битви, чи то в військовій управі. Як войовники були славні: Богун, Нечай, Кривоніс; в генеральній канцелярії проявили свою роботу при укладанню воєнних плянів Виговський і мабуть Чорнота, довголітній генеральний обозний. Сам Хмельницький — згідно з новочасними воєнними звичаями — не ходив в боєвий огонь (як се робив ще Сагайдачний), але сама

Сотник.

Полковник.

(З малюнків XVIII в.).

поява Богдана, грізна й могутня, та його палка, пориваюча вимова мусіли робити незатерте вражіння на військо. Воєнні результати були як найкращі; під особистим проводом Хмельницького козацька армія все побіджала в відкритім полі (крім згаданих баталій Зборів 1649, Батіг 1652, Городок 1655, — під Берестечком 1651 в рішучий момент гетьмана не було); облоги міст удавали ся, коли справді був намір їх здобувати (Львів двічі лишив ся цілий завдяки політичним обставинам). Колиб дипломатичні змагання були рівно щасливі, як воєнні — Хмельниччина була би золотим віком для нас... Але

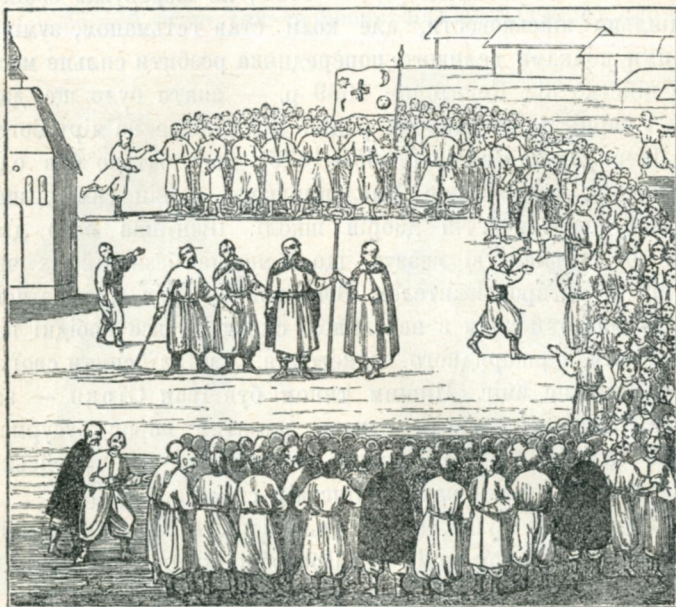
Хмельницький все-таки є найбільшим нашим полководцем часів козаччини.

Син великого гетьмана, Юрко, не перейняв батькових здібностей, як деінде, так і на військовім полі. Наслідниками Богданових ідей могли бути люде, що з ним спільно працювали. Іван Виговський (1657—1659) не жертвував своїх сил спеціально військовості, але коли став гетьманом, зумів добірними полками великого попередника розбити сильне московське військо під Конотопом 1659 р. — знати було ще давню силу і карність Богданових рядів. Ще більше на міру Богдана був Петро Дорошенко (1665—1676); його батько був одним з довірених полковників Хмельницького, а він сам розпочав військову службу в тій добрій школі. Пізнійша його діяльність на гетьманстві вказує, що в менше безнадійних часах він міг бути продовжителем Богданових часів в українськім війську; його походи з невеликою силою, а все побідні вішували в ній першорядного полководця. Але здійснити своїх замислів він не зміг. Іншим типом був Іван Сірко — запорозький лицарь у давнім стилі, завзятий ворог бусурманів, — але чоловік без політичного світогляду, що геройськими подвигами шкодив нераз українській справі...

Нещаслива руїна, що розбила єдність України, знищила могутність козацької армії. На Правобережжю останні правильні козацькі відділи розв'язалися в перших роках XVIII віку. На Гетьманщині перетривало козацьке військо довше, але чимраз більше підпадало під управу російських військових властей, — як і ціле державне життя. Були деякі військові реформи в тих часах, але вони не скріплювали війська, а скорше відбирали йому український характер.

Мазепа (1687—1709) бажав зміцнити свою оружну силу й завів наємні відділи сердюків або компанійців, але ся прибічна гетьманська сторожа будила тільки нехіль в інших відділах. Так само з неохотою стрічалися фортифікації Мазепи на полудневій границі, звернені проти Турків, — були підозріння, що вони звертають ся проти вольностей Січі. Запізно прийшли реформи військового устрою, — розділ компетенцій

військової канцелярії від військового суду, утворення окремої скарбової управи, навіть особня артилерійська канцелярія; рівночасно з тим головна управа армії підлягала Москві, а козацькі полки гинули в походах за чужі інтереси, або на фортифікаційних роботах коло Петербурга... Остаточо скасувала

Запорозьська Рада.

Росія гетьманську управу 1764 р., а потім скасувала окремі козацькі полки 1783 р., переіменюючи їх на полки „карабінерів“; полковників звільнено зовсім зі служби, а низшій старшині дозволено вибирати — нову службу або відставку.

З занепадом Гетьманщини ще короткий час звертала увагу своїм військом Запорозька Січ. Не знищило її перше руйнування в передодень полтавської катастрофи, відродила ся на татарській території в Одешках (коло гирла Дніпра); а хоч 1734 р. прийняла протекторат Москви, лишила собі значні

військові права; запорозького війська було тоді до 7000. Скасована й зруйнована другий раз 1774 р. виросла наново в трьох державах: в Туреччині, Австрії і знов у Росії. На турецькій території Січ була спочатку під Очаковом, а потім на Дунайських гирлах, де існувала до 1828 р. Під австрійське пановання перейшла частина Запорожців в числі вісім

Запорожець.

Чорноморець перших часів.

тисяч за Йосифа II. 1785 р. їй дістала приміщення в Банаті над долішньою Тисою, — але звідти незабаром вимандрувала до Туреччини. В Росії саме правительство відновило козачину під назвою Чорноморського війська 1784 р. для боротьби з Турками; провід обійняв Антін Головатий. Се нове військо числило коло 3000 кінноти й 10.000 піхотинців і мало й свою флотилію. В 1787—92 рр. Чорноморці брали участь у турецькій війні і прославилися особливо при облозі Очакова. В 1792 р. перенесено їх над Кубань; в 1828 р. вернула ся з Туреччини частина тамошніх козаків і з них утворено невелике „Азовське військо“, пізнійше в 1850-их рр. воно

злучило ся з Чорноморцями. Чорноморське військо се останній сурогат давньої української армії, що задержав ся в Росії до нинішнього дня — може й не цілком страчений для української справи.

До сього можна додати, що Росія не раз у крайній потребі для забезпечення симпатій між українським населенням збирала добровільні козацькі полки, як от 1812 і 1831 рр. — обіцяючи відновлення давнього ладу, та ніколи не здійснюючи тих обіцянок.

IV.

Українські військові організації в Галичині 1848 р.

Під австрійським пануванням можливість зорганізування власної збройної сили приніс Українцям 1848 рік — триста-літте повстання Хмельницького — весна народів. Тоді в часи, корисні для нас і з політичного боку, утворили ся три українські військові організації: народня гвардія, селянська самооборона, полк стрільців.

Народня гвардія се була організація дозволена в цілій державі для оборони конституційного ладу. В Галичині на жаль захопили її в свої руки Поляки, — як краєву організацію з польською командою. Українці, а саме тодішня політична організація „Головна Руська Рада“, всіми силами протестували проти сього, — але фактичний стан річи не дав змінити ся і гвардія в більшій часті лишилася польською. Лише в деяких містах, як в Яворові і Бережанах, на силу заведено українську організацію, — памятку по них лишили ся прапори з гербом — львом, що переховували ся в музеях.

Коли 1848/49 р. Маляри підіймали повстання проти Австрії, австрійське правительство для оборони Галичини організувало тут народню самооборону. Ся організація обіймала кілька підгірських округів: Сянік, Самбір, Стрий, Станіславів, Коломия. До сього війська належали всі мушени в віці 20—50 літ; кожде село мало свого команданта, а декілька або кільканадцять сіл творили округ і мали надкоманданта. Командантами по селах були звичайні вислужені військові,

жандарми, лісничі й ин.; крім них була низша старшина, сотники, пятьдесятники, десятники. Люде, приналежні до оборони, діставали оружє; ізза нестачі чогось ліпшого брали коси, настромлені на дручки, списи сільського виробу, сокири. Більші села мали власні хоругви, по містах мали й тарабани. Узброєних у рушниці зібрано в осібний відділ стрільців; кінні tworили відділи кінноти. На даний знак усе військо мало ставити ся в так зв. алярмові місця, що лежали близько угорської границі. Кожде село висилало до окружного центру щоденно одного або двох узброєних людей на т. зв. ординанс, аби принести прикази від надкоманданта до місцевої команди. В селі була також варта, що стримувала переїзdnих і питала ся о пашпорти. Від границі до кожного села йшли стовпи тривоги, пообв'язувані соломою і напущені смолою; коли наближав ся ворог, сторожа мала їх запалити й подати як найскорше знак тривоги узброєним селянам; тоді всі збирали ся в алярмове місце. Деколи збирали ся відділи з цілого округа на загальний перегляд.

Перегляд самооборони відбув ся напр. у Богородчанах в осени 1849 р. — на толоці під містом. На правім крилі уставлено зверх 300 Гуцулів з рушницями через плечі на маленьких гірських кониках; проводили ними умундуровані гайдуки з камеральних дібр. Коло них стало 600 піших Гуцулів і Підгірян, що мали або власні гвінтівки, або старі жовнірські карабіни з кременем, або стрільби, відібрані польський народівій гвардії; були поділені на шість сотень, а проводили ними камеральні лісничі. Дальше уставило ся в трьох рядах до 8.000 селян, поділених не на сотні, але громадами, а кожде село вів селянин, вислужений жовнір, якому перевішено через плечі старий капральський тесак з арсеналу у Львові. В руках мали коси, списи, сокири. Якийсь капітан зі Львова мав промову, а потім відбула ся дефілада. Один старий священик, сивенький, як голуб, сів убраний у фелон на білого коня і з величезним хрестом у руках станув перед військом. На команду „марш!“ затагнув сильним голосом пісню „Пречиста Діво Мати“; потім співали „Мир вам, браття“ і „Ма-

шерують шваліжери, щаслива їм дорога“ . . . Так само святочно відбуло ся в Станиславові посвячення гармати для селянського війська. Гарно вичищена гармата зі синьо-жовтою ляфетою стояла перед церквою, звернена немов умисне на давню біло-червону стражницю польської гвардії народової. Артилеристи були в мундурах голубої краски зі жовтими ви-

Українські гірські стрільці (1849 р.).

логами та в сірих шараварах, на головах мали чорні баранкові шапки з жовтими верхами . . .

Народня самооборона дійшла до значних розмірів, бо в самім станиславівській окрузі числила понад 17.000. Селянські відділи показали свою справність у боротьбі з угорсько-польськими повстанцями, які під покликком свободи й братерства нищили пограничні села та хотіли повернути давню анархію і самоволю. До сутичок з повстанцями прийшло в околицях Лавочного, де селяне взяли до неволі більше ніж 350 людей, між ними багато Поляків, так само в Самбірщині і Коломий-

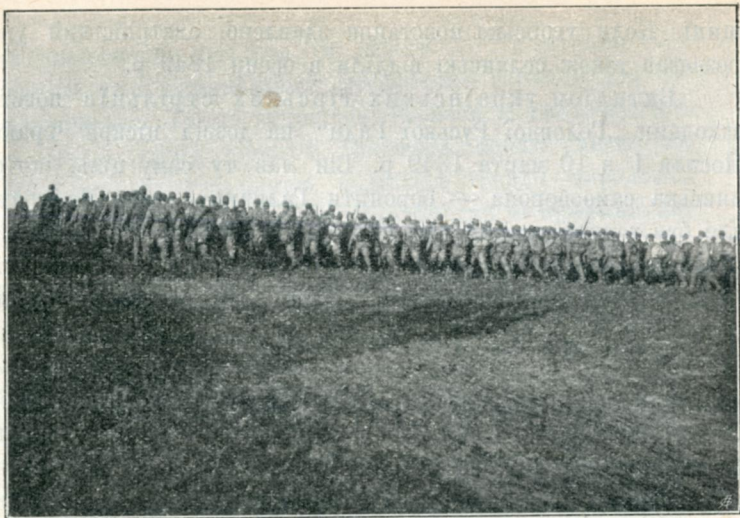

щині. Коли угорське повстання здалено, австрійський уряд розв'язав також селянські відділи в осени 1849 р.

Баталіон українських гірських стрільців повстав заходами „Головної Руської Ради“ на дозвіл цісаря Франца Йосифа I з 10 марта 1849 р. Він мав ту саму ціль, що селянська самооборона — боронити Галичину перед Мадярами, але був зорганізований вже справді по військовому, навіть мав німецьку муштру. Від інших полків відрізняв ся український батальон мундуром: кабат був червоний зі стоячим ковніром і з синіми „рогальками“ на раменах, мав один ряд золотих гузиків. Штани сині зі шнуровими жовтими лямпасами; пояс широкий, ремінний з мосяжними бляшками. Замість плаща був сірак сірої краски з синім обрамованням і з синіми гузиками й петлями. На голові носили сіру гуцульську крисаню зі стрілецькими перами по лівім боці або складану шапку з великим, дашком і жовтим обрамованням. Узброєні були карабіном і довгим багнетом. До баталіону зголосило ся 3.460 добровольців, але прийнято лиш 1.410 люда. Офіцерами в баталіоні були в більшій часті Українці. Баталіон стояв у близькім відношенню до наших політичних кругів: офіцери по іменованню представляли ся „Головній Руській Раді“, командант прислав рапорти про стан баталіону, а при народніх святах, нпр. святкованню панщини, стрільці виступали з музикою і робили ілюмінації своєї касарні.

В воєнних операціях баталіон не брав участі, хоч ходив на Угорщину, бо угорське повстання вже впало. „Головна Руська Рада“ внесла до цісаря прошення, щоби дозволено утворити ще другий баталіон з українською командою й українською хоругвою. Українські політики мали думку побільшувати корпус поступенно до 10000 людей тай утворити національне наше військо. Але тодішній намістник Агенор Голуховський заявив ся проти такого дозволу, бо — як писав — такий корпус, оживлений національними почуваннями, був би оружною репрезентацією українського народу й міг би показати сепаратистичні змагання. Прошенню о другий баталіон відмовлено. Перший баталіон українських гірських стрільців також розв'язано в січні 1850 р.

І. Крип'якевич.

Українське Січове Військо в поході.

За рядами ряди...

По счорнійій землі, за рядами ряди,
Гей, ідем за своїми братами
Через ріки, ліси, ми криваві сліди
Убивавм тяжкими ногами.

За рядами ряди — так вандруємо ми,
А над нами мчуть круки ключами;
Мов ті круки ключем, — ми у даль сіру йдем,
Наче сироти йдемо полями.

Гайворонне сумне криче нам: Де ви, де,
Де бридете чужими світами?
Чи зпустити гроби, де сплять ваші брати,
Що ляли там за край головами?

*

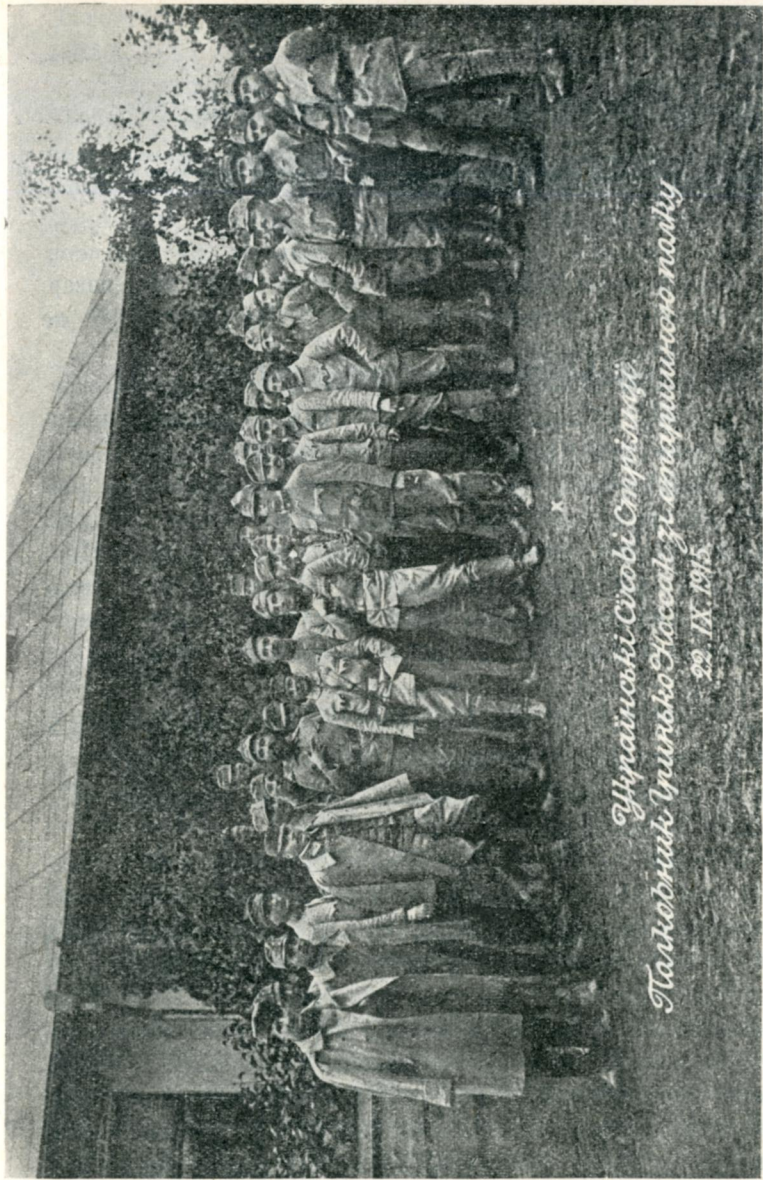
*

*

За рядами ряди — ідуть рідні брати,
До походу гармата їм грає, —
А за ними в їх честь лиш березовий хрест
Срібні сльози на путь проливав.

У. С. С. Юра Шкрумеляк.

*Українські Сторіжники
Полковник Григорій Часик з старшинським парку
22. IX. 1916*

З ліва на право: підх. Н. Волосянський, підх. Н. Ілєцький, підх. Р. Гаванський, чет. П. Франко, підх. І. Берегулак (сидить на паркані), чет. О. Навроцький, чет. В. Кучабський, підх. Калинець (сидить на паркані), сот. А. Мельник, підх. В. Соловчук, сот. др. О. Левіцький, сот. Р. Дудинський, отам. В. Дідушок, хор. Т. Черник, хор. др. мед. В. Білозор, сот. О. Яримович, підх. Ю. Соколовський, полк. Гр. Коссака, от. С. Горука, підх. І. Яремич, сот. А. Вітовський, чет. др. М. Новиковський, сот. О. Будзинівський, чет. Б. Гнатевич, хор. Т. Ковалик (видно лише шапку), хор. П. Дідушок, сот. Р. Сушко, підх. А. Домарадський, хор. П. Суховерський, хор. І. Тукальський, підх. С. Яремківч, підх. І. Пасіка (Зняв І. Іванець в с. Бівсю над Стрипою).

УКРАЇНСТВО В РОСІЇ.

(Новітні часи).

Упадок української автономії в кінці XVIII в. і повернення України в звичайну провінцію російської імперії не знищили одначе українства.

Не зважаючи на всі зусилля російського уряду обмосковити Україну, не дивлячи ся на люті переслідування, український рух не спинав ся ні на хвилину. Бували часи, що ніби-то настав кінець українству, сливе не видко було його на поверхні життя, але так лише здавало ся: в глибинах народніх не погасала іскра самосвідомости ніколи, ждучи лише догідної хвилі, щоб вибухнути ясним полум'ям. За наших часів українство в Росії стало вже на ноги. Український нарід перетворюєть ся тут мимо всіх перепон в *новочасну націю*.

Періоди й центри українського руху в Росії.

Новітню історію українського руху в Росії можна поділити на кілька періодів, з ріжними центрами-огнищами його в кождім із сих періодів.

Перший період — Полтавсько-Харківський припадає більше-менше від кінця XVIII в. до половини 40-их років. Дальше йде короткий Петербурзько-Київський період 40-их років. В кінці 50-их років і в початку 60-их років зосереджуєть ся український рух у Петербурзі. Від початку 70-их років переносить ся він до Києва. Відтоді аж до наших часів Київ стає правдивою столицею новітнього українства. Навіть страшні переслідування укр. руху в сих часах, коли українство мусіло шукати захисту в братній Україні австрійській, не могли відобрати Києву належної йому ролі в українськім

життю. Перед російським угнітом ховало ся українство у Львові і Чернівцях, але звідти йшла наша думка, наша свідомість таки через Київ.

За наших часів український рух широко пішов по цілій Україні, повстало кілька значних огнищ його по всіх усядах, навіть далеко за етнографічними межами України, в столицях російської держави — Петербурзі й Москві. На Україні ж перед ведуть Полтава, Катеринослав, Харків, Одеса, Катеринодар. Та на чолі його всеж стоїть золотoverхий Київ, старадавня столиця колишньої української держави, мати городів українських.

Початки українського відродження.

(Полтавсько-Харківський період).

Цілком природно, що саме Полтава і Харків розпочинають добу відродження України по упадку Гетьманщини. Тут бо ж ще живі були традиції минулого, такого ще недавнього, і ці традиції в звязку з новітніми рухами в Росії і Європі дали початок новому українському життю. Ще й те треба взяти на увагу, що саме в тім часі на домагання нашого громадянства засновано у Харкові університет (1805 р.), котрий незабаром скупляє навкруги себе духове життя Слобідської України й Полтавщини.

Найвиразніше обявило ся нове життя саме в літературі — краснім письменстві і письменстві науковім. Перший голосно озвав ся в поезії незабутній Полтавець Іван Котляревський — батько нової української літератури. Він нагадав нам наше славне минуле, нагадав про обовязки перед рідним народом. За ним пішли Гулак-Артемовський, Метлинський, а далі Квітка, Гребінка, Костомарів і інші.

Одночасно з пробами поезії й повісти на українській мові повстають наукові досліди над Україною — її мовою й побутом, її минулою історією, її багатою устною, народньою творчістю. Під впливом Полтави кн. Цертелів записує пісні, а Росіянин Павловський пише першу граматику української

мови, під впливом Харкова Росіянин Срезневський з запалом і захватом студіює укр. історію, мову й народню словесність, а з Українців ідуть навзаводи з ним Максимович, Бодянский, Метлинський, Костомарів, виказуючи в своїх працях живу й своєрідну індивідуальність українського народу та уґрунтовуючи ними його право на самостійне життя.

Не задовольняючи ся сим починають Українці усвідомлюючи роботу по часописах, пишучи статі в обороні права української мови до вживання в літературі, розяснюючи красу української народньої поезії і таке инше. Ся публіцистична праця вела ся в перших часописах, що повстали тоді у Харкові під впливом роздмуханого університетом інтересу до духового й взагалі громадського життя. Були се „Харьковский Демокритъ“, „Украинский Журналъ“ і „Украинский Вѣстникъ“ і ин. Особливо останній положив великі заслуги для нашої справи. Се була в тих часах, сто літ тому, правдива трибуна українства в Росії.

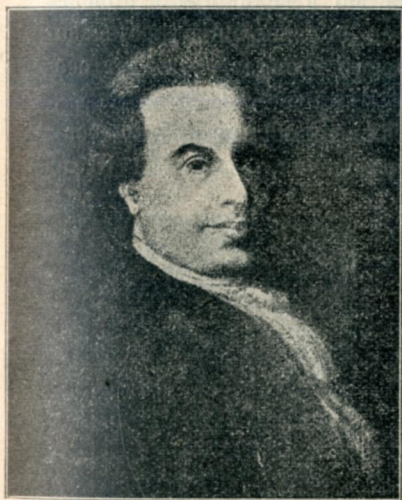
На розвиток літературного й політичного руху в тих часах величезний вплив мала історія України Грицька Полетики, великого українського патріота кінця XVIII в.

В сій історії, котра під назвою „Історія Русів“ (бу-цім-то пера архієпископа І. Кониського) ходила в численних відписах по цілій Україні, представив Полетика тяжку долю України під московським пануванням. Надихана великою любовю до рідного краю й його колишньої волі й зненавистю до гнобителів, історія Русів ворушила скрізь на Україні при-спану думку, кликала до боротьби за свободу. Перед „Кобзарем“ Шевченка була се найбільш усвідомлююча книжка на Україні.

В політичнім життю українські змагання виявляють ся спершу в масонських льожах, а далі і в чисто-політичних організаціях, головню військових, котрі тепер звемо декабристськими від повстання 25 грудня (декабря) 1825 р., яке вони викликали. В усіх сих тайних, вільнодумних і вільнолюбних, товариствах побіч инших (Росіян, Поляків тощо) брали участь і Українці (відомо напр., що Котляревський був

членом масонської льожі в Полтаві), заступаючи там українські інтереси й змагання. Але були й чисто-українські організації. Про існування одної з них під назвою „Товариства

Грицько Полетика.
Написав славнозвісну „Історію Русів“, себ-то України в протимосковським дусі.

Василь Капніст.
Його висилали Українці 1791 р. до Німеччини просити помочи проти Росії.

визволення України“ довідуємося з слідства, яке російський уряд розпочав з приводу декабрьського повстання. В основанню цього товариства обвинувачувано Василя Лукашевича, великого поміщика на Полтавщині, що був тоді маршалком (предводителем дворянства).

Сорокові роки.

(Шевченко і Кирило-Методіївське братство).

В сорокових роках український рух зосередковується головню в Петербурзі, а потім у Києві. В Петербурзі в тих часах повно було Українців, котрі йшли сюди на службу. Серед них було багато свідомих людей, котрі не порвали звязків з рідним краєм і працювали тут на його користь. Тут починають появляти ся українські книжки, а по часописах з'яв-

ляють ся статті присвячені укр. справі. Нитки духового й політичного життя цілої Росії, яке починає оживати по погромі 1825 р., сходять ся в сїм часі тут, у північній столиці царської імперії. Тут виходять твори Гоголя, що в великій мірі присвячені Україні й багато причинили ся до поширення української свідомости серед зросийщеного нашого громадянства, тут оселив ся й наш Гребінка й інші.

А головно був тут в тих часах великий наш Кобзарь, співець нашої волі й пророк нашого визволення, — Тарас Шев-

Іван Котляревський.
Батько нової української літератури.

Грицько Квітка-Основяненко.
Перший почав писати повісті по українськи.

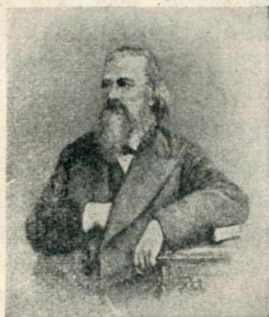
ченко. Доля судила йому нидіти тут у тяжкій неволі, в науці у маляра Ширяєва. Припадком стрівув ся він з земляками й при їх допомозі вийшов на волю. Скоро стає Шевченко в осередку українського життя в Петербурзі як признаний виразник українських змагань і думок.

В 1840 р. виходить перша збірка його поезій під заголовком „Кобзарь“, далі окремою книжечкою поема „Катерина“, в 1841 р. „Гайдамаки“. Україна стрівула сї твори молодого поета з небувалим захопленням. Шевченко відразу стає славою й гордощами України, її національним пророком. І не дурно. Шевченко ясно і недвозначно поставив українську справу. Рішучо торкнув ся болячок сучасности й минулого, гірку правду повідав українському громадянству, закликаючи його опам'я-

тати ся, не зраджувати свого народу, згадати „чиї ми сини, яких батьків, ким, за що закуті“, і без ляку заговорив про гнобителів України, відважно й сміло кличучи до боротьби з споконвічним ворогом. „Вставайте, кайдани порвіте і вражою, злою кровю волю окропіте!“ — озвав ся Кобзарь до своїх земляків.

Твори Шевченка читали ся й переписували ся скрізь по Україні, особливо нецензурні, справляючи величезне вражіння. „Солодко й zarazом страшно було його слухати, — згадує

Микола Костомарів. Славний український історик. Один із основників „Кирило-Методіївського братства“.

Панько Куліш. Видатний громадський діяч і письменник, перекладчик Св. Письма і Шекспіра на укр. мову.

Костомарів про те, як у тіснім гуртку однодумців читав Шевченко свої палкі поезії. — Немов завіса роздирає ся перед нами“... Се була завіса національної темряви. Шевченко сміливою рукою роздер її й показав громадї схований за нею шлях до волі України. І слова поета не падали на твердий ґрунт.

В другій половині 40-их років повстає славетне „Кирило-Методіївське братство“ у Києві, в котрім бачимо найчільніших людей споміж молодого покоління Українців — Костомарова, М. Гулака, П. Куліша й інших. Шевченко також був серед братчиків, хоч офіційно сього й не доведено. Власне ті читання, про які була згадка вище, відбували ся на сходинах братчиків.

Центром діяльності брацтва був Київ, де недавно перед тим (по польським повстанню 1831 р.) засновано університет, котрий, як давнійше в Харкові, значно причинив ся до розбудження духового життя взагалі, а українського зокрема. Тут почав свого професорську кар'єру Костомарів, а Шевченко також мав тут осісти, діставши посаду співробітника археологічної комісії.

Братчики поставили собі дуже широку програму, домагаючи ся утворення загально-славянської федеративної спілки, в котрій кождий нарід — в тім само собою розумієть ся й український — творив би окрему, самостійну республіку, порядкуючи всіма справами самостійно й незалежно від інших.

На чолі кождої з сих республік мав стояти вибраний на час президент. На чолі цілої федерації мав бути загально федеративний сойм, до котрого належали спільні справи всіх союзних республік, і вибираний всіма союзними республіками президент. Усякі привілеї мали бути скасовані, кріпацтво знесене, для всіх мало бути рівне право. Мала бути заведена загальна народня освіта в рідній мові народу, вселюдне виборче право (урядники мали бути виборні), воля слова, совісти і т. д.

Як бачимо програма брацтва — зовсім сучасна широко-демократична програма. Одиноке нереальне в ній — се ідея все-славянського союзу, перейнята від „Общества объединенных Славян“ — масонської льожі 20-их років, в котрій було чимало Українців і ідеї котрої мали широкий вплив на Україні. Ся ідея, піддержувана тодішнім захопленням славянством (то були часи так зв. славянського відродження), згодом могла відпасти й лишилось би здорове зерно самостійної державности українського народу.

На жаль брацтву не судило ся довго істнувати. В 1847 р. на донос одного падлюки, студента Петрова, котрий підслухав розмови братчиків, їх схоплено й арештовано.

Уряд російський страшенно налякав ся. В цілій Європі в тих часах здійснана ся буря, надходила „весна народів“,

тому викрита політична організація ще більшим жахом сповнила Миколу І. Він рішив суворими карами вбити в зародку новий рух.

Братчиків запроторено в тюрму, а звідти на заслання. Шевченко, як відомо, постраждав найбільше: його віддано на віки в салдати і заборонено писати й малювати.

Для українства настало „люте время“. Приказано стежити за найменшими проявами українського руху й безмилосердя „пресїкати“ їх у коріні.

Українська література заборонена. Навіть наукові досліді над Україною підпали переслідуванням. Цензура не пропускала навіть слів „Україна“, „Український“, „Січ“, „Гетьманщина“ і т. д. Що більше, навіть давнійші, ще перед відкриттям брацтва друковані твори, особливо писання братчиків, були заборонені.

Настав довгий антракт, перерва в розвитку українства, котрий тяг ся майже десять літ, аж до нещасливої кримської війни.

Кінець 50-их і початок 60-их років.

Поражка Росії під Севастополем поставила на дневний порядок зміну ладу в Росії. Повіяло свіжим вітром. Почалась так звана „доба реформ“. Усе живе піднесло голову, заворушило ся. Ожило наново й українство. Немов на знак чарівної палички повстав український рух. Але тут не було нічого надприродного. Українство не вмерло під репресіями, — під зверхньою кригою абсолютизму дзюркотїв струмочок народньої свідомости й тепер, коли та крига трісла й розсталася, вплив на поверхню життя.

На перший плян висунула ся справа скасування кріпацтва, культурно-економічного піднесення народу й конечні реформи політичні. Українці взяли живу участь в сїм руху, а українська література може похвалити ся, що перша видигнула борця за увільнення кріпака з панської кормиги. Була се Марко-Вовчок (Марія Маркович), славнозвісна авторка

„Народніх Оповідань“ — „кроткий пророк і обличитель жорстоких людей неситих“ (себ то панів), — як її назвав Шевченко. За нею згодом пішла друга жінка-письменниця Ганна Барвінок (Кулішиха), поет жіночого горя, — авторка гарних оповідань з народнього життя, головню з життя селянок. Се були найкращі представниці в нашій літературі нового народницького руху на Україні, що виставив на своїм прапорі — культурно-просвітні й економічні інтереси селянства.

Марія Марковичка
(Марко Вовчок).
Написала дуже гарні „На-
родні оповідання“.

В науці-ж відзначити треба передовсім широку й плідну діяльність Костомарова, котрий в цілім ряді розвідок, переважно з української історії, або взагалі на українські теми, розвинув й уґрунтував старі принципи Кирило-Методіївського братства — народоправство і федерацію, кладючи сим міцну підвалину для поступового українства. Сі принципи стають осно-

вою української програми не лиш для сього часу, а й на пізнійше.

Поза Костомаровом треба відзначити невтомного Куліша, котрий був в тім часі ніби головою свідомого українства і розвинув великосторонню й енергічну діяльність — і як поет, і як публіцист, і як науковий дослідник (критик і історик літератури й історик взагалі) і як популяризатор та громадський діяч. Се був живий, гарячий чоловік, виразна і яскрава індивідуальність. Заслуги його як слід ще досі неоцінені.

Зосередковуєть ся український рух в тім часі головню в Петербурзі коло журналу „Основа“ (1861—1862 pp.), заснованого бувшими кирило-методіївцями. В Петербурзі оселяєть ся Куліш, що був душею журналу й багато працював у нім, Костомарів, що став тут професором університету, Бідо-

зерський і інші. Тут же оселяється і Шевченко по повороті з заслання. В Петербурзі, а за тим в Києві, Полтаві й ин. містах гурти свідомих Українців організують ся в так зв. „Громади“, котрі положили великі заслуги в поширенню укр. свідомости.

Діяльність громад 60-их років мала характер мирної культурної роботи, не ставлячи перед собою широких політичних плянів. Просвіта і добробут мужика — ось що хотіли передовсім досягнути тодішні українські діячі в межах заповідженого нового ладу. Особливо на полі народньої освіти треба зазначити успішну їх діяльність. Появляється цілий ряд шкільних підручників і популярних книжок для народу, відомих від того часу під назвою „метеликів“. Сам Шевченко складає український букварь. Одночасно і на практиці переводиться ідея навчання в рідній мові учеників. Повстає цілий ряд так зв. недільних шкіл, де вчать по українськи. Рідною мовою вчать і по багатьох приватних школах на Київщині, Полтавщині й Харківщині, навіть в урядовій „Тимчасовій Педагогічній школі“ у Києві.

Але сей мирний характер укр. руху не охоронив його від урядових переслідувань. „Доба реформ“ хилила ся до упадку, а разом з тим відживало старе відношення до українства. Польське повстання 1863 р. дало правительству привід з цілої сили вдарити на українство, хоч Українці не лиш не завинили в сїм повстанню, а ще й стрічали в своїх змаганнях неприхильність і ворожнечу з польського боку. Тоді саме прокинувся на Правобережжю український рух серед напівспольщеного там нашого громадянства. Свідомі наші люде (В. Антонович, Т. Рильський і ин.) вказували, що на Правобережжю живе не польський, а український народ, і закликали гро-

Володимир Антонович.
Другий по Костомарову знаменитий український історик.
„Хлопоман“ 60-их років.

маду дбати про сей народ, серед котрого живе вона і коштом котрого існує. Сей рух, прозваний Поляками за любов до простого мужика-хлопа „хлопоманством“, занепокоїв їх, бо вони саме готували ся до повстання й хотіли й Правобережжя пригорнути до Польщі. І от польські поміщики почали доносити на Українців, обвинувачуючи їх перед урядом в революційних змаганнях.

Се одначе не перешкодило урядови й шовіністичним кіругам російського громадянства обвинуватити українство, що його викликали й піддержують саме Поляки, що в основі його лежить „польська інтрига“.

І от 8 липня (ст. ст.) 1863 р. появил ся „по высочайшему повелѣнію“ секретний розпорядок міністра внутр. справ Валуєва цензурі, щоб до друку дозволяли ся на українській мові лише твори красної літератури, натомість книжки духовного змісту, а також шкільні і взагалі призначені до початкового читання народу не пропускати.

Міністер заявляв у своїм циркулярі, що української мови — „не было, нѣтъ и быть не может“, що се лиш польська вигадка, піддержувана деякими збаламученими „Малороссіями“.

Заразом цілий ряд визначнійших укр. діячів (Кониський, Чубинський, Єфименко й ин.) опинив ся на заслання „за діяльну участь у творенні гуртків задля збудження під покривкою товариств грамотности невдоволення народу з уряду з цілю відділення України“. Тимчасом цензура пішла, як водить ся, ще дальше, як наказував Валуєв, і почала не пускати взагалі української книжки, навіть „Святого Письма“, переклад котрого зладив тоді й подав на розгляд Синоду Морачевський. Знову наступає перерва на десять літ (1863—1872 рр.). Сим разом одначе Українці знаходять спосіб. Стрінувши перешкоди у себе вдома, переносять вони свою діяльність „за предѣлы досягаемости“ — в рідну Галичину, де тоді саме почав ся жвавий народовецький рух і почали виходити живі, надихані щирою любовю до народу і гарячим бажанням працювати для його добра часописі („Вечорниці“, „Мета“, „Основа“, пізнійше „Правда“). От у сих часописах починають з'являти ся дописі з України й твори українських письменників (передовсім Куліша).

Урядові переслідування найменших, наймирніших проявів укр. руху викликали на російській Україні сепаратичні думки. Висловом їх, з усякого погляду добре уґрунтованим, треба вважати дуже цікаву допись знад Дніпра в „Меті“ за січень 1864 р. (під заголовком „Австрія і доля України“).

Галицькі часописі, особливо „Правда“, що почала виходити від р. 1867, доходили на Україну й піддержували там розбуркану свідомість.

Сімдесяті роки.

В початках 70-их років гніт почав ослабати почасти під впливом зростаючого невдоволення в державі й нового загально-російського революційного руху, що почав вбивати ся в силу в парі з сим невдоволенням, почасти й тому, що уряд побачив, що українство має захист в Австрії й його годі приборкати.

Українство знов оживає. На чолі його стає тепер київська громада, де були такі визначні люде, як Драгоманів, Антонович, Житецький, Чубинський, Михальчук, Лисенко, Старицький, Комарь, Вовк, Русов і багато інших. Ся громада проявила багато рухливости й енергії. Тут виробляла ся українська думка й звідси розходила ся по цілій Україні. На всіх полях народнього життя йде жвава енергічна робота. В області народньої просвіти продовжуєть ся перервана діяльність 60-их рр. Київська громада обговорює докладно план популярних видавництв і приступає до переведення сього плану в діло. Появляєть ся ряд популярних книжок для народу, що можуть служити за взірець того роду видань і для нас. Працюєть ся над уложенням словаря української мови. Зароджуєть українська музика, організуєть ся український театр.

В області науковій живу й діяльну роботу над українознавством розвиває засноване в 1872 р. у Києві „Югозападное Отдѣленіе Имп. Географическаго Общества“, котре під фірмою філії загально-російського товариства є властиво українською науковою інституцією. Ведуть ся енергічні досліди над етнографією й устною словесністю укр. народу: під ред. Антоновича і Драгоманова виходить „Історичні пісні укр.

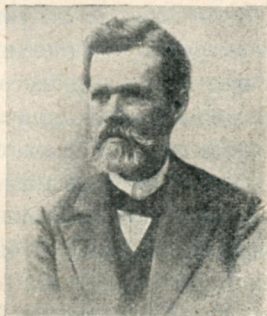
народу“, Драгоманів видає „Українські народні перекази“, укр. музику досліджує Лисенко і т. д.

Вінцем сеї наукової роботи була славетня наукова експедиція під проводом Чубинського, яка зібрала величезне багатство матеріалу з усіх кутків України, головнo з Правобережжя.

Політична думка Українців молодшої генерації починає прибирати щораз радикальнійший характер, головнo в області суспільно-економічній. Разом зі зростом соціалістичного руху в Росії знаходить він своїх прихильників і серед української

Павло Чубинський.
Етнограф і статистик.
Автор укр. народного гимну „Ще не
вмерла Україна“.

Іван Левицький
(Нечуй).
Видатний український повістяр.

молодіжи. Багато Українців іде в ряди російських революційних організацій, гинучи там для української справи, але починають вже завязувати ся і українські радикально-соціалістичні гуртки. Характеристична для них стара федеративна ідея, тим часом як російські революціонери стають виразно на централістичний ґрунт. Зовнішнім виразом нових настроїв і змагань в краснім письменстві є повісти й оповідання Івана Нечуя-Левицького і Панаса Мирного (Рудченка) присвячені новим соціальним відносинам на Україні, які повстали по скасуванню кріпацтва, й горожанська поезія М. Старицького, а в письменстві науковім розвідки Антоновича, котрий також звертає увагу саме на процеси внутрішні, соціальні.

Вісімдесяті та дев'яťдесяті роки.

(Указ 1876 р. — Доба реакції. — Драгоманів).

Жвава українська робота одначе не давала спати місцевим обрусителям, котрі засипували Петербург доносами на „сепаратистів“. Особливо вславився сим пан Юзефович, що свого часу відіграв дуже погану роль під час арешту Кирило-Методіївського братства. Бувши спершу ніби прихильником українського руху, Юзефович стався для кар'єри його лютим ворогом і переслідувачем. Доноси київської чорної сотні наполохали уряд і він рішив ужити як найгострійших заходів, щоб раз на все спинити небезпечний рух. В Петербурзі „по высочайшему повелѣнію“ була заснована особна комісія, котра мала розглянути українську справу й виробити способи боротьби з нею. В сій комісії головну роль грав Юзефович. Було се в 1875 р., а 18-го мая 1876 р. як наслідок праці комісії появилася таємний царський указ, котрий наказував: 1. заборонити пропуск у Росію яких би не було книг і брошур на українській мові з заграниці, 2. заборонити друк усяких українських книжок, крім історичних документів та памяток і творів красного письменства, 3. заборонити всілякі театральні вистави й читання на українській мові й друкування українського тексту при музичних творах.

Заборонено при сїм і українську правопись, а наказано друкувати дозволювані річи тільки урядовою російською правописю. Кожда українська рукопись мала йти на перегляд аж до Головної Управи в справах друку в Петербурзі.

Сим лютим законом хотїв уряд цілком заткнути рота українському народови, зробити з нього безсловесного раба. Думка була спинити творення української інтелігенції й відділування її на народ. Тому по українськи не сміли появлятися ніякі серйозні річи — ніякі журнали, газети, твори наукові й взагалї писання з вищих областей людського духа, ніякі переклади з чужих мов. Також і всякі підручники, шкільні і популярні книжки для народу заборонено, щоб український народ не мав змоги стати самостійним

просвіченим народом, а був темним, безсловесним знарядом для русифікації.

Київський відділ географічного товариства розв'язано, видатніші українські діячі проти своєї волі опинилися далеко за межами України. Найбільш енергійний споміж них Михайло Драгоманів рішив піти краще на віки за кордон, щоб там вільно й незалежно працювати для України, ніж опинитисядесь у Казані, або-щоб їй не сміти слова промовити в обороні рідного краю, рідного поневоленого народу. І от він оселяється

Михайло Драгоманів.
Знаменитий учений і громадський діяч.

Микола Лисенко. Славетний український композитор. Завів у ноти Шевченкового „Кобзаря“ і народні пісні.
Творець української опери.

в Женеві, в Швейцарії, де видає журнал „Громаду“, в котрім описує неволю й темноту на Україні та подає землякам вказівки, як боротися за рідну справу, як прямувати до здійснення українських ідеалів.

Рівночасно він розвиває живу наукову і публіцистичну діяльність на різних мовах, знайомлючи чужинців з Україною й українською справою. З цього погляду був він попередником інформаційної діяльності Українців в Європі, яка розпочалася геть-геть пізніше. На сім полі положив Драгоманів величезні, неоцінені заслуги. Згадати треба й те, що зараз по виїзді за кордон підніс Драгоманів на різних наукових і літературних конгресах енергійний протест проти варварського указу 1876 р.

Згодом (в початках 80-их рр.) стає Драгоманів редактором відомого журналу „Вольное Слово“, що був органом російських лібералів-конституційників. І тут положив він для нас величезні заслуги, вияснюючи й уґрунтовуючи програму й жадання Українців.

Драгоманів хотів, щоб український народ був такий самий культурний і просвічений, як і інші європейські народи. А се можливо тільки тоді, коли на Україні будуть вільні порядки й коли просвічені люде не цуратимуться свого народу, не робитимуться Москалями або недоляшками, а всіх сил своїх уживуть на користь України. В передмові до „Громади“ написав він отсі золоті слова до земляків, котрі всі ми повинні тямити й сповняти: „Кождий чоловік вийшовший з України (себто той, що одцурався їй), кожда копійка потрачена не на українську справу, кожде слово сказане не по українському — єсть видаток з української мужицької скарбниці, видаток, котрий при теперішніх порядках не звернеться в неї ні звідки“. Кличучи так земляків до служби скрізь і при всяких умовах рідному народови, думав Драгоманів і про те, що треба, аби Україна могла як найкраще і найшвидше зрівняти ся з культурними народами Заходу. Для сього потрібна зміна ладу в Росії й до такої зміни накликавав він без устанку в своїх політичних писаннях. Сю зміну бачив він у тім, щоб на місце самодержавного, централістичного ладу настала у Росії вільна спілка (федерація) вільних народів, щоб кожен народ був там сам собі пан і міг свобідно, без перешкод іти широким шляхом свого національного розвитку. (Сі погляди розвинув він головню в спеціальній праці під заг. „Вільна Спілка“ присвяченій програмі перестрою Росії). Драгоманів ціле життя стояв за се, енергічно борючися з російським централізмом, який би він ні був — чи царський, чи ліберальний, чи централізм крайній лівий, бо, як відомо, російські революціонери всякої масти, хоч і виставляють на своїм прапорі боротьбу з царизмом і новий політичний та соціальний лад, в дійсности не хочуть автономної України.

Були се, як бачимо, старі думки Кирило-Методіївського брацтва. Й сам Драгоманів се признавав, кажучи, що саме їх він завсїгди проповідував і пробував прикладати до політичної практики, — „звісно з одмінами, котрі принесла все-світня наука і політика в новійші часи“.

Згідно з сими думками Драгоманів не був сторонником окремої української держави, вірячи, що український народ зможе вільно розвивати ся в перебудованій на федеративних умовах Росії. Та проте вже і в нього подибуємо ми сумніви що до сього. Розглядаючи життє України від часів переяславської умови він яскраво показує, що втратила Україна, попавши під московську кормигу. „Пропаший час“ — ось як назвав він перебування України в державній злуці з Московщиною.

Зробити з сього відповідні висновки судило ся вже одначе пізнійшому поколінню українських діячів.

Указ 76-го року майже цілком спинив усяку легальну українську роботу в Росії. Цензура лютувала скажено. Українська книжкова продукція занепадає сливе зовсім.

Цензура не то що не пропускала української книжки, а навіть в писаних російською мовою повістях з українського життя вичеркувала окремі українські слова, замінючи їх російськими. Український театр цілком заборонено, навіть на концертах не вільно було співати українських пісень, так що їх перекладано по французьки, аби бодай у такім вигляді відспівати їх!

Наскільки була сувора цензура, видно з того, що 1880 р. спалено український переклад книги Іова (з Біблії). Дальше вже нікуди було йти. З початком 80-их років під впливом розворушення, викликаного революційним рухом, гніт сей трохи ослаб. В 1881 р. за звісної „диктатури серця“ Лоріс-Мелікова дозволено печатати українські словарі, текст до нот (з додержанням, розумієть ся, „общерусско-ї“ правописи) й виставляти українські річи по театрах. Та при сїм поставлено умову, щоб не сміло бути чисто-українського театру. Отже при виставлюванню українських пєс мусіло ся

давати й російські, та й то на початку, бо уряд бояв ся, що коли російська песа буде в кінці вистави, то публіка піде собі до дому, не схоче на неї дивити ся. Крім того довший час заборонено український театр в межах київського генерал-губернаторства.

Але все-ж український театр дістав сяку-таку змогу існування. І треба віддати честь нашим театральним діячам, що вони як слід для добра рідного народу використали сю

Михайло Старицький.

Поет і драматург. Один із перших діячів української сцени.

Марко Кропивницький.

Батько українського театру. Автор відомих комедій і драм.

змогу. Великі заслуги на сїм полі положили М. Старицький, М. Кропивницький і три брати Тобілевичі (Садовський, Саксаганський і Карпенко-Карий).

Вони зорганізували першу українську трупу й поставили її на правдиву височину. Більшість сценічних діячів були одночасно й драматургами, як от Кропивницький, Карпенко-Карий і Старицький, постачаючи рідному театрови потрібних пес і тим збагачуючи рівночасно українську літературу. Се були високоідейні працівники, котрі працювали не для наживи, а для добра рідного краю. Довший час — аж до 900-их років — український театр був єдиною трибуною, звідки несло ся українське слово. Українська книжка була заборонена, отже лише з театральних вистав йшла й ширила ся українська свідомість. Се було великою заслугою нашої сцени. Єдино во-

на в глухі часі реакції 80-их і 90-их рр. несла в широкі маси на Україні сю свідомість, будила приспану думку, наводила на болючі запитання . . .

Література не спроможна була сього зробити. Цензура на ділі пішла ще далі, ніж се казав їй робити указ 1876 р. Вона вмисне не дозволяла щонайкращих українських творів (могли то бути, як знаємо, лише твори з так зв. белетристики), зволікано з розглядом їх і без сього утрудненим, бо українська рукопись мусіла переходити цілі довгі митарства від мі-

Микола Садовський.
Славнозвісний артист. Директор укр.
театру в Києві.

Іван Карпенко-Карий.
Видатний артист і широковідомий ав-
тор дуже цінних українських пес.

сцевої цензури аж до головної управи в справах друкарських у Петербурзі. Се затиало розгляд рукописей нераз на рік і більше, а в результаті надто часто приходила заборона. На глум тільки, щоб посміяти ся їй скомпромітувати український рух, дозволяла цензура всякі дурні і безглузді річи, навіть хочби вони переступали рамки указу, а гарної книжки, навіть друкованої вже раз, не пускано.

Весь час цензура пильнувала, щоб не виходило книжок для дітей — „вони, мовляв, повинні вчити ся по російськи“, не дозволяла граматики укр. мови, навіть писаної по російськи, бо се, бач, граматика „язика, засудженого на небутте“ і т. д.! Тільки в ряди-годи проскакувало щось путяще. Тому до нашого часу не можна було видати ні „Народніх Опо-

відань“ Марка-Вовчка, ні „Чорної Ради“ Куліша, ні інших добрих творів, друкованих давнійше. З Галичини книжок не пускано, у себе вдома не дозволювано друкувати... І от українська книжка ставала нечуваною рідкістю на Україні. Про неї багато людей не чули, не бачили її. Уряд хотів, щоб Українці забули й думати, що по українськи можна щось писати й друкувати, щоб вони зростали в переконанню, що єдина можлива на Україні російська книжка, російська просвіченість, російська культура!

Українці, бачучи се, кинули ся до Галичини, куди стежку протоптали ще по заборонах 63-го року. Уже в початках 70-их років зносили з Галичиною стають частійшими й правильнішими. Українські діячі збирають гроші, щоб заснувати у Львові друкарню й розпочати там видавництво, незалежне від російської цензури, дбаючи, щоб українське слово зробити орудем європейської культури й науки. Завдяки сим заходам повстало у Львові 1873 р. літературне „Товариство ім. Шевченка“, котре 1892 р. знов при участі російських Українців перетворило ся в Наукове Товариство і стало в наших часах правдивою українською Академією Наук.

Великим пропагатором тіснійших взаємин рос. України з австрійською був особливо Драгоманів, котрий вказував, що, лише поставивши українську роботу за кордоном, на вільнім ґрунті, можна чогось добити ся в Росії.

В 80-их роках участь рос. Українців в галицьких видавництвах робить ся постійною і щораз зростає, надто з кінцем 80-их і початком 90-их рр., що значно спричинюєть ся до оживлення австрійсько-українських видавництв. В усіх тодішніх часописах — „Зорі“, „Правді“, „Народі“ й „Життю і Слові“, почасти в „Буковині“ за редакторства О. Маковея (рр. 1892—1893) повно всякого рода праць з рос. України. Особливо багато працюють рос. Українці в заснованій в початку 80-их рр. „Зорі“, котра тепер робить ся як-би всеукраїнським органом. Усі кращі твори наших письменників, які аж по революції 1905 р. могли побачити світ на рос. Україні, друкують ся в Галичині.

З російських Українців (по за Кулішем і Драгомановим, котрі вчаснійше навязали зносини з Галичиною), що брали в сїм часі живу участь у літературному руху в Галичині, треба згадати найсамперед О. Кониського,* Олену Пчілку (Косачеву, сестру Драгоманова), М. Комаря, І. Нечуя-Левицького, а згодом (у другій половині 80-их років) — Б. Грінченка й Трохима Зінківського.

Олександр Кониський.
Письменник і діяч. Один із
тих, що лучили рос. Україну
з австрійською.

За ними пішли Карпенко-Карий, Кочубинський, Леся Українка, Кримський і багато інших.

Крім белетристики друкують ся по галицьких і буковинських укр. часописах багато наукових і публіцистичних писань рос. Українців.

У себе вдома тим часом цілу увагу спрямовано на наукову роботу. В Києві 1883 р. повстає журнал „Кіевская Старина“, в котрім аж до її кінця (в 1906 р.) провадить ся енергічна робота над українознавством: друкують ся розвідки, статі, матеріали етнографічні й історичні

документи. Се була, скажемо словами Франка, — „дуже жива і плідна праця коло самих фундаментів нового українського руху, який мусїв вирости з часом.“ Зпосеред наукових робітників, що закладали сї фундаменти, треба згадати особливо історика літератури і лінгвіста Павла Житецького, лінгвіста К. Михальчука, історика внутрішнього ладу Гетьманщини О. Лазаревського, історика й історика літератури М. Дашкевича, не кажучи вже про Драгоманова та Антоновича, котрий виховав цілу школу молодших дослідників минулого України. З сеї школи вийшов між иньшим також широкозвісний учений проф. М. Грушевський і багато інших.

---

* Кониський ще у 60-их рр. почав писати до галицько-українських видань, але систематична й постійна його участь в сих виданнях припадає саме на 80-і роки.

Політична думка в сих часах не мала виразного характеру. Український рух не охопив ще ширших кругів на Україні, коли впали на нього згадані вище переслідування. Тому в тих часах не повстало виразно диференційованих партій, а були самі лише течії і гуртки. На загал українство мало поступовий характер, бо всі свідомі Українці, бачучи на кождім ступні урядові переслідування всього, що українське, не могли — річ очевидна — сприяти урядові. Се було причиною, що в українських „громадах“ гуртували ся найрізномроднійші люде, котрих об'єднувала спільна всім „свідомість“, любов до рідного народу й бажання так чи инакше йому послужити. Але й політичні, й навіть національні домагання громадян були різної сили, різної, сказати-б, напружености, — радикальні й умірковані, непримиренні й угодові. Старше покоління належало здебільшого до мирних культурників, нездатних до якихсь рішучих виступів. Тож не дивниця, що виїхавши за-границю з волі й порозуміння київської громади, Драгоманів швидко розійшов ся з земляками в поглядах на завдання української політики в Росії. Тим часом як Драгоманів ішов усе наперед, ставлячи що-раз енергійнійші жадання до українських діячів, вони під натиском реакції що-раз смирнійшали, відходячи від „політики“ в родинний затишок або в кращім разі замикаючи ся в наукових кабінетах. Драгоманів різко нападав на „аполітичну“ політику своїх земляків, доказуючи, що навіть культурна робота на Україні мусить мати політичний характер. Одначе під важким подихом що-раз зростаючої реакції українство, не зважаючи на гарячі заклики Драгоманова, блідло і вянulo під оглядом політичним. На поверхні життя буяло лишень хиба саме „українофільство“, нездатне навіть в своїм родиннім крузі перевести практично свою любов до українського народу. Але се ще не значило, що українство як таке пішло в нівець. Ні, саме в сім глухім часі зростало молоде покоління, котре згодом виступило активно на ріднім ґрунті, розоранім культурниками і українофілами. Хоч як ні тяжке було повітре на Україні і в Росії під міцною рукою Олексан-

дра III, то все-ж ширшої думки, яскравіших змагань не могло воно цілком забити. Ще в кінці 70-их років були на Україні радикальні й соціалістичні гуртки, які дали початок першій українській еміграції з Драгомановим на чолі (крім нього емігрували Подолинський, Вовк і ин.). Але-ж не всі виїхали, трохи — хоч і не багато їх було загалом, — лишилися й провадили далі свою діяльність. Згадати хоча-б Миколу Ковалевського, що пізнійше, в початках 90-их років, так багато заслужився для поширення на Україні думок Драгоманова і помочи розпочатому під його проводом радикальному рухови в Галичині.

Серед університетської молодіжи раз-по-раз творилися українські гуртки, що нерідко високо підносили український політичний прапор. Так, в початках 80-их років серед студентів-Українців різних вищих шкіл у Петербурзі (1883—1888 рр.) існував гурт „українських соціалістів-федералістів“, до якого між иншими належав інженір М. Василев, ревний укр. діяч, що не так давно перед собою війною помер у Києві. У цього гурта знаходимо дуже широку, всесторонню програму, в котрій виложені його політичні, економічні й культурні задачі. Гурт повставав проти московщення України й стояв за повний і широкий національний розвиток українського народу. Задля цього в області політичній жадав він „повної національної автономії (самопорядкування) України, самоуправи на демократичних основах“. Самодержавний централістичний лад у Росії мав бути замінений на вільний федеративний союз, при чім кождий з народів російської держави має право або прилучитися до цього союзу, або заснувати свою окрему державу. (Програма гуртка надрукована зараз по смерті Василева в 108-ім томі „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові“, 1912 р., кн. 2).

Як бачимо, політичні змагання гурта далеко ширші, ніж ті, які виставив Драгоманів у своїй відомій програмі перебування Росії на федеративну спілку („Вільна Спілка“). Коли Драгоманів ішов до автономії України не прямо, а через автономію окремих її областей, які самі вже мали рішати про

злучення в ширшу спілку, члени згаданого гуртка виставляють відразу постулат автономії цілої української території в Росії.

На жаль умови тодішнього політичного життя не давали сим ідеям змоги виходити по за тісні межі окремих гуртків, не звязаних до того ще між собою. Тому з виїздом членів гуртка з даної місцевости, з даного університетського міста — гурток розпадав ся й новим людям доводило ся починати все з початку.

З кінцем 80-их років такі проби поставлення української справи на ширший ґрунт що-раз зростають. Особливо заслу-

Борис Грінченко.

Відомий письменник і громадський діяч.

Трохим Зіньківський.

Провідник української молодіжі кінця 80-их і початку 90-их рр.

жили ся в сей час під тим оглядом Трохим Зіньківський і Борис Грінченко, два молоді й енергічні діячі з небуденним хистом публіцистичним. Вони піднесли гарячий протест проти формального українофільства, домагаючи ся від укр. інтелігенції рішучого й послідовного сповнювання обовязків перед рідним народом. Своїми відчитами, перепискою, живою публіцистичною працею в австрійсько-українській пресі виступали вони гарячими борцями проти національного гермафродитизму земляків, кличучи до них: будьте Українцями в повнім значінню сього слова на кождім місці, в усяких обставинах!

В сїм дусі виробляють вони програму діяльности „свідомих Українців“, кругом котрої об'єднуєть ся значне коло

тогочасної української молодіжи. (Надрукована ся програма в „Правді“ 1893 р. під заг. „Profession de foi молодих Українців“, див. ст. 201—207).

В сім „визнанню віри“ заявляють вони, що ми, мовляв, передовсім „повинні єсмо бути консеквентними у всьому Українцями, роблячи на народньому ґрунті усе, що вимагає від нас ідея відродження України, усе, що вимагає від нас всесвітній поступ“. Читаємо тут заяву, що „для нас свідомих Українців єсть один український народ. Україна австрійська і Україна російська однак нам рідні і жадні географічні межі не можуть роз'єднати одного народу“, що молодіж переносить „осередок ваги укр. культурно-політичної справи“ в Галичину, „бажаючи поставити свою справу незалежно від російських обставин“, щоб працювати там в межах недосяжності для російських жандармів на користь України, користаючи з австрійської конституції.

Молодіж дбатиме,— каже „Profession“, — „щоб українська мова запанувала скрізь на Україні: в родині, в усяких справах, як приватних, так і загально-суспільних, у громаді, у літературі і навіть у зносинах з усіма іншими народами, що живуть на Україні“. — Так „кожен з нас, свідомих Українців, — заявляють автори сього цікавого документу, — має промовляти в родині, в товаристві і взагалі скрізь, де його зрозуміють, по українському“.

Далі читаємо про обовязок свідомих Українців виховувати свої діти по українськи, про потребу скрізь пам'ятати про укр. школу і взагалі про укр. національну справу і її підносити, обороняючи скрізь права української нації.

Підчеркнувши, що „діяльність наша буде здебільшого поки що культурно-просвітня“, автори „Profession“ заявляють одначе, що вони бажають „такої відміни сьогочасних обставин, щоб при ній був можливий вільний розвій і цілковите задоволення усім моральним, просвітнім, соціальним і політичним потребам українського народу.“ Тому в області політичній молоді Українці домагають ся „федеративного ладу в тих державах, з якими з'єднана українська земля.“

Програма згаданого вище петербурзького гурта була далеко краще й послідовніше проведена і угрунтована, але свого часу не була опублікована й тому не мала такого впливу, як отсе трохи наївно-деклямативне визнання національної віри 90-их років, що виступало головно проти національної нерішучості й непослідовності старшого покоління, котре не зважувалося навіть у своїй власній сімі провести принципи, які в теорії поділяло.

Дуже яскраво виявляєть ся молода українська течія в красній літературі. Появляєть ся цілий ряд сатиричних творів — віршом і прозою, — в котрих висміюєть ся українофільство й бичуєть ся взагалі малосвідоме, байдужне до рідного народу громадянство (Вірші й оповідання Грінченка, Школиченка-Кононенка, поезії Самійленка, Лесі Українки, Кримського й ин.).

В публіцистиці проводять сї погляди, як згадувано вище, головно Грінченко і передчасно померший Зіньківський. Література, що висунула саме цілий ряд молодих, свіжих і надійних талантів, прибирає бадьорий характер. Чуєть ся віра в побіду українства, певність себе.

Так народила ся сучасна, наскрізь свідома українська інтелігенція, що згодом згуртовуєть ся в різних українських партіях. Поки що-ж бачимо в ній головно дві течії — одна кладе більший натиск саме на національний бік з реакції проти національної відсталості українського громадянства, друга підносить передовсім справи соціально-економічного характеру. Між сими групами починаєть ся полеміка, котра вельми оживлює громадську думку на Україні і допомагає виясненню української справи з усякого боку.

Дуже велику ролю відіграв у сій полеміці знов-таки Драгоманів, що в сїм часі вже перебуває у Болгарії на посаді професора університету в Софії. Саме тоді (кінець 80-их і початок 90-их рр.) в Галичині організуєть ся жива радикальна партія під проводом Франка і Павлика, політичних учеників Драгоманова, і під його загальним керівництвом. Драгоманів бере діяльну участь в органах молодої партії,

особливо „Народі“, а потім у заснованім Франком журналі „Житте і Слово“, критикуючи українську політику в Австрії й Росії. Ся критика (особливо „Листи на Наддніпрянську Україну“ й „Чудацькі Думки“) голосним відгомоном відбила ся на Україні, скрізь розносячи по ній гасла поступового, наскрізь європейського українства. Видатніші публіцистичні статті з „Життя і Слова“ (Франка, Лесі Українки — писала вона тоді під псевдонімом Н. С. Ж.) переписують ся навіть на гектографі й ширять ся по всій Україні.

Зносини з Галичиною відтепер частійшають. Звідти йдуть на рос. Україну книжки й часописі, а молоді українські радикали з Росії починають відвідувати Галичину, щоб пригланути ся тамошнім відносинам.

Михайло Грушевський. Професор університету у Львові і довголітній Голова Наукового Товариства ім. Шевченка. Автор монументальної „Історії України“ і видатний громадський діяч.

За сі зносини (поїздки й спровадження книжок) не минає Українців караюча рука уряду. Починають ся труси й арештовання. Так потурбовано в тім часі Арабажина, Кистяковського й інших радикалів з рос. України. Р. 1892-го арештовано за се Тучапського, а галицький Українець-радикал др. Я. Невестюк за транспортування книжок довго насидів ся по російських тюрмах. В 1893 р. за спровадження й перетримування української літератури з Галичини переведено численні арешти й труси у Харкові (арештовано звісну сімю Русових, Падалку, Степаненка за такі невинні річі, як укр. Біблія, „Зоря“, „Записки Наук. Тов. ім. Шевченка“ й т. п.) і т. д.

Поводі та „історична прірва“, котра так довго ділила Українців зза обох кордонів, меньшає й творить ся спільне українське культурне житте, щезають бодай в области духа ті „межі, що помежували нас чужі між собою“. Невдовзі ся культурна спільність виявляєть ся дуже яскраво на-зверх.

На катедру української історії в львівському університеті приходить рос. Українець — Михайло Грушевський, котрий незабаром стає на чолі зреформованого на наукове „Тов. ім. Шевченка“ й робить із нього всеукраїнське наукове огнище. Рівночасно органом літературного й політичного життя для цілої соборної України стає поважний місячник „Літературно-Науковий Вістник“ (від р. 1898-го) з Франком і Грушевським на чолі.

Девятисоті роки.

І. Перед революцією.

(Оживлення укр. руху. — Політичні організації.
Література. — Легальні виступи).

Глухий час 80-их і 90-их років був, як бачимо, добою повільною органічного зросту українського руху в Росії. Не стрічаючи ні звідки помочи, під суворим режимом репресій народжується в кінці сеї доби свідоме українство. Загальне оживлення, яке почалося в Росії з кінцем 90-их рр., розуміється, велико сприяло його зростови. Українство з буйною силою прокидається по всіх усядах широкої України, рішучо струшуючи з себе „ветхого чоловіка.“ Ряди свідомої української інтелігенції що-раз ширшають й вона що-раз енергійніше домагається для себе й для цілого укр. народу повноти національного життя, з обуренням відпекуєчи ся й тіни провансальства на українським ґрунті.

Сей зріст нової української інтелігенції з широкими національними аспіраціями й завданнями починає знаходити відгомін у російській часописній публіцистиці різного табору. Оскільки у темні часи реакції 80-их і 90-их рр. українством перестала цікавити ся російська журналістика, навіть ворожа йому, остільки тепер, з кінцем 90-их років на порядок дня у Росії стає українська справа так само, коли не сильніше, як се було в часах коротких ясних періодів у життю рос. України в 60, 70 і початку 80-их рр.; стає, щоб не зійти з нього аж до нашого часу. Знову, як давніше, на всі лади дискутують ся

справи української мови, укр. літератури, укр. школи. Українці на сей раз, маючи добрий козирь в Галичині, твердо ставляють свої постулати. Чорна преса починає знову торочити про українську небезпеку, про український сепаратизм, змушуючи ліберальну час від часу вийти з її байдужно-холодного відношення до українства й забрати в ім'я абстрактної правди голос у його обороні. В глибині душі одначе ліберали відносили ся до українського руху несеріозно, як до свого роду чудацтва, і аж пізнійше, побачивши, що се не жарт, почали й собі міняти фронт.

Ся газетна полеміка, розумієть ся, була лише на руку українському рухови, ширячи про нього вість по всіх усядах. Була вона zarazом відгуком того, що діяло ся на Україні, свідучи вимовно, що Україна рухаєть ся, що час сплячки минув.

З кінцем 90-их рр. починаєть ся також широкий український рух серед шкільної молодіжи. По університетах, гімназіях, духовних і учительських семінаріях повстають таємні укр. „громади“, закладають ся бібліотеки, провадить ся жива самоосвітня робота в укр. дусі. Між сими громадами завязують ся зносини, котрі приводять згодом до тісніших відносин. Універсанти привозять на провінцію закордонні укр. книжки і ідеї. Згодом повстають ширші організації шкільної молодіжи. Окремі громади відбувати з'їзди, наради. Молодіж легко знайомить ся між собою, сходить ся, починає снувати пляни про систематичну роботу серед народу.

Одним словом українство оживало. В міру зросту загально-революційного руху в цілій державі воно й собі чим раз сильнійше підносить голову. Виходить із стадії гуртківства й береть ся за політичну організацію своїх шеревів.

Початки такого партійного групування на Україні припадають, як було вже сказано, на початки 90-их років, коли вже там і тут повставали різні українські організації. З сих організацій, що мали переступний, так мовити підготовний характер, треба згадати дві, бо саме вони дали найбільше матеріалу для сучасного партійного угрупування українського громадянства.

Перша організація була заснована ще на початку 90-их рр. у Києві з філіями по інших містах, де вже був ґрунт у формі „громад“. Члени її звали себе „Тарасівцями“ й своїм світоглядом наближалися до галицького радикалізму. Самостійної активної ролі „Тарасівці“ не грали, але про них слід згадати тому, що вони перші вийшли за вузькі межі місцевих громад і зробили спробу ширшої організації свідомих українських елементів. Далеко більшу вагу мала натомість загальна українська безпартійна демократична організація, заснована р. 1897 на з'їзді у Києві. Вона мала за завдання згуртувати всі свідомі українські сили, розкидані по різних місцях, і з'єднавши їх виступити спільними силами на боротьбу за національні права українського народу. До речі сказати, Тарасівці ін скорго ввійшли в сю організацію. Була вона, з огляду на тодішні порядки в Росії, конспіративною, таємною; складалася з місцевих автономних громад, звязаних на федеративний лад; виконуючим органом її була виборна центральна Рада, а законодатним — періодичні з'їзди делегатів місцевих громад, що відбувалися тричі на рік.

З огляду на становище українства, позбавленого тоді в Росії найзвичайнісньких прав, скованого заборонами й утисками, згадана організація дбала головно про національні потреби рідного народу.

Тому діяльність її виявляла ся здебільшого в пропаганді ідеї укр. національного відродження, переважно серед інтелігенції, в гуртуванню свідомих елементів, розповсюдженню української книжки, у видавництві і таке инше, словом — була се головно культурна робота. Організація ся була сливе чисто-інтелігентська, майже не звязана з широкими масами.*

Ся власне обставина не задовольняла більш суспільно-настросні елементи київської університетської молодіжи, саме ту її частину, що з одного боку була щиро перейнята думками Драгоманова, а з другого стояла під впливом зросту соціал-

---

* Про сю організацію й про „Тарасівців“ уперше оповів д. С. Бфремов у своїй брошурі „З громадського життя на Україні.“ Київ, 1909 (див. ст. 42—44).

демократичного руху за кордоном і марксівської літератури. На сій ґрунті шукання нових шляхів громадської роботи зародила ся в кінці 90-их рр. група, що назвала ся „Українська Соціалдемократія“, до основателів котрої належала й покійна Леся Українка. Випущені сею групою в Києві в 1897—98 рр. дві гектографовані книжечки „Програма групи“ і „Про соціал-демократичну роботу серед українського селянства“ підготували в Києві ґрунт для будучого успіху згадуваної низче Р. У. П. (Крім сих двох брошур видала У. С. Д-ія пізнійше ще дві брошури за кордоном — „Оцінка програми укр. соціалістичної партії“ й „Царі, пани а люде“, Женева 1903 р.).

Незалежно від сеї групи, майже одночасно з нею повсталала (в 1898 р.) на Київщині укр. селянська організація „Група сільських робітників соц. дем. київської губернії“, яка проявила себе випуском відповідної відозви. Між обома групами згодом були навязані зносини, але арешти по селах припинили досить успішно почату роботу.

Та се було що-йно початки.

Першою дійсно-політичною українською організацією, що понесла в народ гасла революційної боротьби з існуючим ладом, була славетна Р. У. П., себ то Революційна Українська Партія.

Повсталала вона в самих початках великого революційного руху, що охопив цілу Росію і з особливою силою проявив ся на Україні. Се мало величезний вплив на розвиток партії, значно прискоривши її внутрішню консолідацію та поширивши її організаційні рамки. Підготовчу школу члени партії переходили головню в українських університетських громадах, беручи діяльну участь в студентських рухах 900-х років.

Се вже була правдива політична партія в повнім значінню сього слова, себ-то з відповідною програмою й організацією й плянвою роботою серед найширших верств українського населення. Заложена вона була на з'їзді в Полтаві влітку р. 1900-го. Основниками її були молоді люде, тоді головню студенти університету, що не вдовольали ся культурницькою

діяльністю, а хотіли з головою пірнути в боротьбу з ненависним царизмом за волю пригнобленого рідного краю. Р. У. П. виставила на своїм прапорі самостійницькі гасла, уґрунтовані котрих знаходимо в першій її брошурі „Самостійна Україна“, виданій р. 1900-го у Львові.*

Організація партії була в загальних рисах така: на чолі стояв Центральний Комітет, вибраний з'їздом делегатів місцевих організацій (так зв. „вільних громад“). Центральний Комітет перебував у Києві. „Вільні громади“ існували по всій Україні. Особливо діяльна була Полтавська вільна громада (з осідком в Полтаві), далі Прилуцька, Харківська, Чернігівська, Кубанська й ин. За кордоном представляв партію „Закордонний Комітет“ у Львові, кругом котрого гуртувала ся нова українська еміґрація, на сей раз далеко численніша як за Драгоманова.

Р. У. П. розвинула живу й енергійну революційну діяльність, спочатку головню серед селянства. Відомі аграрні розрухи 1901—1902 рр. на Полтавщині й Харківщині й пізнійші революційні виступи (страйки, то-що) зв'язані з її іменем.

Ся діяльність молодой укр. партії дає їй поважне місце в історії революційної боротьби в Росії взагалі. Значінне-ж її для українського руху було — можна сказати без пересадки — просто величезне, і то не лиш для чисто-революційного, а й для загально-національного й культурного руху. Вона-ж бо перша понесла в широкі маси українські політичні гасла, перша почала в нечуваних перед тим розмірах їх організувати й керувати їх виступами на політичній і економічній ґрунті, перша широко розкинула поміж ними вільну, незалежну українську книжку, укр. часопись, укр. відозви, не оглядаючи ся на люті цензурні закони, що сковували українське друковане слово, перша по Драгоманові утворила для України

---

* Ся брошура, а також видана рік пізніше книжечка дра Л. Цегельського „Русь-Україна і Московщина“, що в більшій кількості була перепачкована на Україну, й 2-е видання розвідки Ю. Бачинського „Україна irredenta“, що вийшла в тім самім часі (1900 р.), сильно вплинули на розвиток самостійницького настрою серед тодішньої укр. молодіжи.

політичну літературу, друкуючи її чи то за кордоном, чи то по своїх таємних друкарнях на Україні.

Крім „Самостійної України“ видала Р.У.П. в 1900—1905 рр. у Львові і Чернівцях цілий ряд інших революційних брошур (знаменитого „Дядька Дмитра“, „Чи є тепер панщина“ й багато інших). Крім того видавала вона за кордоном кілька нелегальних часописей, спочатку „Гасло“ (1901—1902 рр.), згодом „Працю“ (1904—1905 рр.), як свій партійний орган, і популярну часопись для народу „Селянин“ (1903—1905 рр.).

Михайло Русов
(1876—1909).

Один із основників Р.
У. П. й діяльний спів-
робітник „Гасла“.

В початку серед Р. У. П. стирали ся й перехреснували ся найрізномордніші течії й впливи. З одного боку так мовити свійський, чисто-українського походження самостійницький напрям (його репрезентували головню Полтавці, Харківці, Лубенці та Прилучане), далі впливи польської соціалістичної партії (PPS.) — головню серед правобережців. По-за тим сюди примішували ся старі драгоманівські впливи і взагалі впливи, що йшли з Галичини — спочатку радикальний, де далі, то все сильніший вплив молодого австрійської української соціалдемократії. З російських впливів мали місце впливи соціалдемократичні і соціалреволюційні. В перших роках усі ці впливи бороли ся й стирали ся між собою, аж поки рішучо не подолав вплив найсильнішої й найміцніше збудованої партії — соціалдемократичної.

Пробою пересадити Р. Р. С. на український ґрунт була недовговічна „Українська соціалістична партія“, заснована покійним Б. Ярошевським, але ся партія (краще сказати — група) швидко цілком зливаєть ся з Р. У. П., а її орган „Добра Новина“ стає на якийсь час органом Р. У. П. для промислового пролетаріату.

Р. У. П. поволю зближаєть ся під оглядом програми й тактики до рос. соціал-демократії. В 1904 р. се вже остаточно вияснюєть ся. Київська партійна організація виробляє проєкт програми в соціал-демократичнім дусі, а згодом, з початком 1905 р. Р. У. П. перетворюєть ся й офіційно в соціал-демократичну та прибирає назву „Українська соціал-демократична робітнича партія“. (У. С.-Д. Р. П.). Рівночасно звертає вона велику увагу на роботу серед міського українського робітництва.

На чолі програми стоїть домагання автономії України з соймом у Києві. По-за тим відрізняє новонароджену У. С.-Д. Р. П. від її російської товаришки домагання національної організації робітництва.

Ся еволюція Р. У. П. була причиною розколу в її середині й повстання нових партій.

Передовсім, ще в самих початках, скоро вияснив ся соціалістичний характер партії, покинули її ряди ті елементи, що на перший план висували чисто-національні змагання й ворожо ставили ся до якого-будь співділання з чужонаціональними організаціями, з другої ті, що під сильним впливом російської соціал-демократії вважали конечним головний натиск зробити не на спеціально-українські постуляти, а на задачі соціального й політичного перестрою Росії в інтересі робітничого пролетаріату незалежно від національної приналежності.

Перші дали початок так званій „Народній Українській Партії“ (Н. У. П.), що виявила себе виданням кількох брошур і одного числа газети „Самостійна Україна“ (в рр. 1902—1905). Н. У. П. не мала великого впливу серед українського громадянства й не здобула ся на ширші організації, однак має свою заслугу в історії розвитку укр. національної свідомости, виразно й рішучо підносячи гасло самостійної української держави.

Ліве крило пізнійше, влітку 1904 р. теж виступило з Р. У. П., оголосивши себе незалежною організацією під назвою „Українська Соціал-Демократія“. Нова організація випу-

стила відразу пару програмових відозв і розпочала видання популярного органу „Правда“, а незабаром, на початку 1905 р. прилучила ся до рос. соціал-демократії яко національно-краєва автономна українська соціал-демократична організація, перемінивши свою назву на „Українська Соціал-Демократина Спілка“. „Спілка“, користаючи з підмоги Р. С.-Д. Р. П., розвинула живу агітаційну і організаційну діяльність серед сільського робітництва на Україні, головним чином на Правобережжю, де керувала масовими сільськими страйками 1905—1906 рр., й безперечно велико причинила ся в сих роках до розбурхання народніх мас до політичного життя.

Хибкою сеї організації було недоцінювання національного питання, особливо в її міських організаціях, хоч у своїй програмі вона не поминала й основних українських національних домагань. За те позитивною стороною в діяльності „Спілки“ було її змагання витіснити Р. С.-Д. Р. П. і зайняти її місце на Україні як єдина краєва соціал-демократична організація на цілу Україну. З сього доходило не раз до боротьби Спілки з місцевими організаціями Р. С.-Д. Р. П., котрих Спілчане хотіли інкорпорувати.

Вкінці до деякої міри се їм і вдало ся. Згодом Спілка робить ся одинокою краєвою організацією Р. С.-Д. Р. П. в губ. Полтавській, Чернігівській, Київській, Подільській і Волинській. Всі самостійні організації російської партії, які існували в сім районі, крім Київського Комітету, вступили в Спілку.

Відскочили вкінці від Р. У. П. і ті, зрештою дуже нечисленні елементи, що симпатизували з соціал-революційною роботою та хотіли вести її на українським ґрунті. Одначе вони були ще за-слабі, щоб утворити в сім часі окрему партію, й розбрели ся хто-куди: одні пристали до російських есерів, інші увійшли до нової — демократично-радикальної української партії. Аж пізнійше (в 1907 р.) зробили вони спробу організувати українську соціал-революційну партію.

Але сей розкіл не ослабив Р. У. П., чи то пак тепер уже УСДРП. Вона й далі зостала ся властителькою дум і мрій української молодіжи.

Завдяки існуванню й діяльності Р. У. П. маса живої, революційно-настроєної молодіжи на Україні не пропала для українства. Давнійше молоді сили, що рвалися до безпосередньої боротьби з царизмом, марно гинули для української справи, бо не знаходячи для себе відповідної української організації, йшли в ряди російських революційних партій і там зникали без користи для рідного краю. Перед Р. У. П. багато несвідомої або малосвідомої молодіжи на Україні вважало цілком серйозно, що зміст українства — се заняття етнографією, мовою, укладання укр. словаря, видавання якихсь невинних брошурок і нічого понад се, й з легковаженням ставилося до „українофілів“ та вважало їх мало що не реакціонерами, в усякім разі людьми, які замість живого діла, замість боротьби за права трудящого люду, „бавлять ся“ казначим.

„Де наші фенії, де Парнель?“ — питався Желябов у Драгоманова. І всі ці Желябови, Кибальчичі, Лизогуби, Фроленки й багато-багато інших йшли гурмою в російський революційний табір, бо лиш там бачили борців „погибающих за великое дѣло любви“. Їм здавалася українська справа надто маловажною супроти боротьби проти „общаго врага“. Розв'яземо, мовляв, усі національні справи як слід „на другий день“ по революції. Але сей другий день ішов роками, а справа не розв'язувалася ані трохи: український народ далі нидів у безпросвітній темряві.

Багато революціонерів українського походження були навіть тої думки, що денаціоналізація українського народу — хоч як болючо дасться вона йому — навіть корисна, бо нищучи „перестарілу“ національну „шкаралушу“, наближає народ до світлого будучого, вільного від усяких національних „обмежень“ і „вузькості“, словом, що вона в інтересі загальнолюдського поступу.

Вплив чисто-російських революціонерів-централістів ще більше скріплював ці думки.*

* Москалі взагалі всі, з малими винятками, страшенні централісти й вороги української окремішності. Про чорносотенців усі се загально знають, розмірно

Р. У. П. самим фактом свого існування раз на завсїгди розрубала сей гордіїв узол, сплетений несвідомістю і недо-думаністю, й охоронила для українства не одну душу, що инакше загрузла-б навіки в багні всеросійства.

Із Р. У. П. вийшов цілий ряд діячів, що відіграють тепер поважну ролю в національнім, політичнім і культурнім життю рос. України. Тут самозрозуміло можемо згадати лише покійних, як от передчасно померших Михайла Русова й Дмитра Познанського, що були одними із основників партії, далі Настю Грінченківну, Левка Мацієвича, П. Ротаря . . . Членами Р. У. П. були також М. Коцюбинський і Леся Українка, що приступила згодом до неї разом з иньшими членами згаданої вище першої групи „Укр. Соц.-Демократія“.

Багато завдячує Р. У. П. й старше українське громадянство, котре вона розворушила й попхнула на шлях організації своїх сил, на дорогу політичної діяльності.

Не перебільшимо отже, коли скажемо, що головню під впливом діяльності Р. У. П. й за її прикладом почало ся гуртування й инших українських партій у Росії. Про партії, що вийшли з її лона, ми згадали вгорі, тепер спинимо ся на тих, що повстали незалежно від неї, хоч і не без посереднього її впливу.

Була се передовсім „Українська Демократична Партія“ (У. Д. П.). В ній зорганізувало ся старше покоління українських патріотів, котре досі стояло оддалік від чинної політики, виявляючи свою активність хіба лише остільки, оскільки окремі одиниці з поміж нього допомагали так чи

недавно виявило ся як слід національне „обличчє“ лібералів (Струве, Погодін й ин.), за те досі мало хто знав про україножерство лівих партій. Отже варто пригадати, що ще знаменитий провідник декабристів—Пестель був ворогом української автономії, а один із учасників замаху на Олександра ІІІ. в 1887 р. Шевирьов казав з приводу українських домагань, що на другий день по поваленню царизму треба буде революціонерам розстрілювати поборників національної окремішности! Сучасні рос. революціонери теж несогірші централісти, що особливо виявило ся підчас теперішньої війни, коли всякі Плеханови, Алексінські й безліч инших з фурією напали на український рух, обстоюючи „цілість і неподільність“ російської імперії!

інакше (грошима, мешканням тощо) ерунівцям. Ліберальні повиви 1905 р. дали нарешті змогу й сим громадянам вийти на світ божий. В 1905 р. відбув ся перший з'їзд У. Д. П. і тоді-ж появилася програма її, згодом кілька разів перероблювана. Партія ся повстала й зорганізувала ся досить швидко, користаючи з того, що скрізь на Україні були безпартійні українські „громади“.

Програма й тактика У. Д. П. нагадує в загальних рисах програму російської конституційно-демократичної партії (так зв. „кадетів“), з котрою укр. демократи йдуть нераз рука-в-руку. Але коли кадети згоджували ся лише на автономію Польщі й Фінляндії й не загикували ся навіть про автономію України, українські демократи домагали ся автономії України й перестрою Росії на федеративних основах.

Трохи скорше, ніж зорганізували ся укр. демократи, згуртувала ся „Укр. Радикальна Партія“, або вірнійше сказати група, бо сих радикалів було не дуже багато. Утворила сю групу радикально-настроєна інтелігенція з покійним Грінченком на чолі, котра не могла погодити ся з соціал-демократичним напрямком Р. У. П., а стояла близше до ідеології рос. радикального народництва, саме того його крила, що пізнійше згуртувало ся в партію народніх соціалістів.

Члени сеї групи стояли свого часу під сильним впливом Драгоманова. В 1905 р. радикальна партія видала у Львові свою платформу, в котрій теж піднесла домагання федеративного устрою Росії з автономією для України й інших національних областей держави. Крім платформи видала партія ряд популярних книжочок для народу, в котрих вияснювала порядки в Росії та показувала, чого і як треба домагати ся тут нашому народови.

З огляду на свою нечисленність пристали радикали до демократів і утворили разом з ними одну партію, що стала звати ся „Українською Демократично-Радикальною Партією“ (У. Д.-Р. П.).

Р. У. П. (чи У. С.-Д. Р. П.) і У. Д.-Р. П. стають відтепер сливе одиними виразницями поглядів і змагань свідо-

мого українства в Росії. Інші напрями, хоч і нуртували серед нього, не спромоглися про те зорганізувати ся в якусь сконсолідовану цілість. Особливо се треба сказати про консерватистів різної масти. По-за окремими людьми на Україні не було поважнішого гурту консервативного напрямку. Праві елементи, о скільки вони були серед Українців, ніколи не виступали яко партія. Лише одиниці тягнули до російських октябристів, або інших їм подібних організацій (напр. проф. Д. Яворницький накладав з октябристами в Катеринославі).

Культурно-національний рух також велико пішов наперед у сім часі в порівнянні з попереднім періодом. Розбудження українського життя повело за собою передовсім великий попит на рідну книгу. Ще в 90-их рр. пробують Українці, користаючи з якої-такої зміни на краще, поставити постійне видавництво, — тепер сі проби збільшують ся й переводять ся в діло. Повстає цілий ряд видавництв, як для народу, так і для інтелігенції. Піонером виступає Б. Грінченко, котрий ще р. 1895 закладає у Чернигові коштом І. Череватенка видавництво популярних книжочок для народу.

Вкінці 90-их рр. зачинає свою діяльність — поки що анонімно — видавництво „Вік“, котре згодом — в 900-их рр. дістає нарешті змогу виступити відкрито й стає найбільш поважною і заслуженою українською видавничою спілкою. В 1898 р. основується у Петербурзі „Добродійне товариство для видавання дешевих книжок в українській мові“, яке також положило чималі заслуги на полі видавання популярних книжок. Поза тим повстають видавництва у Харкові, Катеринодарі, Одесі і т. д.

Цензура все ще була люта, але мусіла трохи попустити, хоч і незначно: за 1895—1904 рр. з 230 поданих у цензуру українських рукописей дозволено до друку лише 80! На популярну книжку уряд дивиться ще скоса, так само й на книжки для дітей. Доводило ся на всякий лад крутити, щоб бодай в формі оповідання перепачкувати через цензуру відомости з тої чи

иншої області знання, напр. „Від чого вмерла Мелася“ (про обклашки), „Клопіт у селі Білашівці“ (про сифіліс), „Добра порада“ (про скаженину), „Страшний ворог“ (про алькоголь) і т. д.

На численні просьби про видавання української часописі, хоча-б чисто-літературної цензура все відповідала відмовно.

Правда, один час досить свobodно переходив на рос. Україну „Літературно-Науковий Вістник“, але незабаром (в 1901 р.), побачивши, що число переплатників його зростає, цензура заборонила доступ Вістника. До сеї заборони причинився також донос галицьких москвофілів. Так само заборонені були в Росії й інші галицькі й буковинські укр. видання, навіть видання Наукового Товариства ім. Шевченка.

Українці пробують заступити журнал періодично випусканими альманахами, збірниками творів різних авторів, очевидно белетристичних, бо ніяких інших цензура не пускала. Так появилася цілий ряд альманахів: „Складка“ 1897, „Хвиля за хвилею“ 1900, „З-над хмар і з долин“, „Дубове листе“ (на спомин про Куліша), „Літературний Збірник на честь Кониського“ (1903), „На вічну пам'ять Котляревському“ (1904) й інші.

По за сими альманахами, котрі приносили багато цікавих і досі незнаних на рос. Україні творів — не лиш російських Українців, а й австрійських, — багато таких творів появляється в „Київський Старині“, котра взагалі з кінцем 90-их рр. оживлюється й поволі починає прибирати характер українського літературно-критичного й громадського журналу в роді старої „Основи“. По за науковими працями з'являються там критичні розвідки про українське письменство, далі напів-публіцистичні статі й досить жива й широка хроніка українського життя — се все поки-що з примусу по російськи. По українськи друкують там повісті й оповідання як нових, так і старших письменників. Так передруковано в ній під заг. „Пропаша сила“ цікавий роман-хроніку П. Мирного „Хіба ревуть воли як ясла повні“, виданий в початку 80-их рр. Драгомановим в Женеві й досі заборонений в Росії.

Крім того бедетристичні твори виходять і окремими книжками. Так новими виданнями (по кількох десятках літ!) виходять нарешті „Народні Оповідання“ Марка Вовчка, „Чорна Рада“ Куліша, появляють ся збірники творів Я. Щоголіва, Ів. Нечуя-Левицького, П. Мирного, О. Кониського, М. Кропивницького, Е. Гребінки, Л. Глібова, Ів. Карпенка-Карого, оповідання Ганни Барвінок, поезії Ст. Руданського, повість Свидницького „Любарацькі“ й ин., а також молодших письменників — Б. Грінченка, Л. Українки, М. Коцюбинського, А. Кримського, М. Чернявського, Гр. Григоренка, то що.

Український читач нарешті міг пересвідчити ся, що рідна література існує, розвиваєть ся й представляєть ся зовсім поважно, так що не сором піти з нею й між чужі люде.

А що се так, то найкраще показують такі твори, як збірка оповідань Грицька Григоренка „Наші люде на селі“ (1898 р.), котрі по силі вражіння треба поставити хіба з „Мужиками“ Чехова — так виразно-правдиво, правдиво до трагізму змалював молодий, досі невідомий автор тогочасне село на Україні.

Оповідання Григоренка мають неаби яке громадське значіння — се жива, яскрава ілюстрація того, до чого довів нашу Україну московський уряд, вимовний покажчик, що принесла нам його політика. Се картина тої темноти, злиднів духових і матеріяльних, в яких жило наше мужицтво напередодні революції.

Крім Григоренка, що дав ще цілий ряд малюнків з селянського побуту, відмітимо Л. Яневську, яка зуміла також глибоко-правдиво підхопити мужицьке життя в своїй новельці „Смерть баби Макарихи.“ Темних сторін селянського життя торкнув ся й Б. Грінченко в своїй цікавій повісті „Серед темної ночі,“ але він уже в сій повісті (як і в її продовженню під заг. „Під тихими вербами“) пробує схопити тип нового чоловіка на селі. Інтересну, глибокопродуману пробу змалювати перелім в господарськім життю на Україні й викликаний ним новий тип міського робітника дав у сім часі Вол. Леонтович (Левенко), письменник, що почав свою літературну кар'єру ще в 90-их рр.,

— в повісті „Старе й Нове“. Але найкращим, найсильнішим художником нової України є безперечно Вол. Винниченко. Винниченко є в сім часі для нашої літератури тим самим, чим була для громадського життя Р. У. П., з рядів котрої він вийшов.

Він вніс у нашу літературу невичерпаний запас молодії, животворної енергії, революційного розмаху. Він влив ся в неї буйним весняним потоком, що всіх захоплює й пориває з собою. Коли-б ми хотіли шукати порівняння, то сміло могли-б порівняти Винниченка з революціонером російської літератури М. Горьким, котрого він нагадує не лиш у своїх первісних творах, а в великій мірі і в пізнійших.

Повісти й оповідання Винниченка та Коцюбинського й збірки поезій Кримського та Лесі Українки замикають народницький період нашого письменства і кладуть початок модерні української літератури. З ними входить вона що до різноманітності тем і способу їх трактування в сімю західно-європейських літератур в повнім значінню того слова.

В області наукової літератури мусимо згадати невсищу діяльність проф. М. Грушевського, що у Львові випускає том за томом свою монументальну Історію України. Величезне значіння для рос. України має виданий в сім часі (1904 р.) його російський „Очеркъ історії українського народа“. З нього і свої і чужі вперше пізнали правдиву історію України в цілім її обемі, а не як якусь причіпку до історії Московщини. Для формування українського самостійницького світогляду мала ся праця просто епохальне значіння. З неї вперше широкі круги нашого громадянства на рос. Україні довідали ся „хто ми і чий ми діти“.

Легальні громадські виступи українства. В міру того, як у Росії розростав ся революційний рух, проявляло себе українство чим раз більше — частійше й одвертійше — і в легальнім громадським життю. Сі виступи нероздільно прибирають ширший характер і виливаються в поважні українські маніфестації, які з одної сторони вимовно свідчать про силу й зріст української ідеї, а з другої велико причиняють ся до

тим більшого поширення й поглиблення її в усіх шарах нашого громадянства.

Українці починають все упертійше й послідовнійше домагати ся скасування обмежень українського слова й заведення української школи. В сім дусі висловлюється цілий ряд земств і міських самоуправ на Україні, резолюції в сім дусі виносять численні й ріжнородні з'їзди, що відбуваються в сім часі у Росії, і т. д.

Так у 1900 році української викладової мови і укр. підручників по школах на Україні домагаються полтавські й чернігівські губернські земські збори і борзеньські повітові (на Чернігівщині), в 1901 р. агрономічний з'їзд у Москві і кустарний (в справах домового промислу) в Полтаві, в 1902 р. цілий довгий ряд так зв. „комитетовъ о нуждахъ сельско-хозяйственной промышленности“, в 1903 р. технічний з'їзд у Петербурзі, в 1905 р. полтавська міська рада (дума) клопочеться про дозвіл навчати українською мовою в школі імені Котляревського, а одеська взагалі про скасування всяких обмежень українського слова. В 1904—1905 рр. Українці збирають сотні тисяч підписів під петиції про „нужди української школи“ і „нужди українського слова“ і т. д. і т. д.

Величезне вражіння роблять українські національні маніфестації під час святкування ювілею нової української літератури при відкритті пам'ятника Котляревському в Полтаві (в 1903 р.) і під час ювілею Лисенка в Києві (в 1904 р.), коли вперше публічно зішлись разом усі Українці без ріжниць кордону — російські і австрійські. Се були могутні всеукраїнські маніфестації, що прилюдно виявили невмирущість української ідеї, навіч показали і ворогам і друзям, що „не вмирає душа наша, не вмирає воля“...

Крім того був ряд інших виступів українства, як от напр. з приводу заборони українських рефератів на археологічних з'їздах у Києві 1899 р. і в Харкові 1902 р., пізнійше в Чернігові й Катеринославі, святкування ювілею І. Нечуя-Левицького в 1904 р., на котрім дано ініціативу до згаданих вище петицій і т. д., але годі про всі тут згадувати.

Всі отсі легальні й нелегальні прояви українства і його домагання заставили уряд поважно застановити ся над українською справою. І от у грудні 1904 р. Комітет міністрів радить над справою скасування цензурних обмежень українського слова і ухвалює засягнути думки в Академії Наук, у київського генерал-губернатора та в київського й харківського університетів. Усі ці чинники рішучо висловили ся за скасування сих обмежень й подали більше-менше уґрунтовані докази на се. Найдокладнійше застановила ся над справою Академія Наук, котра предложила урядови в 1905 р. широке пропамятне письмо, в якому основно розібрала сю справу, доводячи цілковиту безпідставність всяких заборон з погляду наукового й політичного. У вступній частині сього меморіалу подала Академія наукове уґрунтування самостійности української мови й літератури,* чим раз на все заткнула рота всім об'єдинителям, що в ім'я ніби-то одности українського народу з московським хотіли-б спинити наш національний розвиток.

Але ні авторитет найвищого наукового ареопагу імперії, ні голоси університетів і навіть високого представника самого уряду не змогли зломити політики царизму супроти України. Для нього всякі уступки українству були „передчасні“. Треба було аж революційної бурі, щоб упав ганебний закон 1876 р., але української школи не принесла нам навіть ся буря.

II. Революція і реакція.

(Здобутки революції. — Реакція і похід на українство. Розвиток укр. руху. — Війна).

Вплив революції на народню масу.

Революція, особливо події 1905—1907 рр., мали великий вплив на розвиток українства в Росії. Вона бо глибоко, до самого дна розворушила народні маси, розвіяла багато закорієних вірувань і поглядів і розчистила дорогу новим думкам і

* Ся частина меморіалу перекладена по українськи в „Літ.-Н. Вістнику“ 1905 р. і тоді-ж вийшла окремою відбиткою. В 1910 р. видано її в російським оригіналі у Києві.

змаганням. Освячений традицією авторитет самодержавя рух- нув, — перед народом яснійше, як коли, стала потреба нового життя й відкрилась можливість нового вільного ладу... Рап- том захиталися в своїх підставах старі „основи“, по всій державі все рушилося, немов по весні на ріці крига. В сїм загальнім руху Україна взяла діяльну й видатну участь. Вона стала видовищем велитенських подій — робітничі страйки і селянські розрухи, повстання війська й фльоти, рух серед молодіжи й інтелігенції — все се могутньою хвилею переко- тилося по широких просторах нашого краю й глибокі сліди лишило в народній свідомості.

Українські революційні партії, особливо УСДРП. і Спілка, а по часті й ліберальні (УДРП) розвинули в сї часи незви- чайно-інтенсивну гарячкову діяльність, стараючи ся зоргані- зувати розрухану масу й спрямувати її змагання по лінії своїх програм.

По всіх усядах повстають партійні організації, рямці котрих що-раз ширшають, що раз більші круги людности втя- гаються в партійні ряди, що раз голоснійше лунають і що раз даліше розносять ся українські політичні, суспільні й на- ціональні домагання. Особливо енергічно йшла пропаганда автономії України. На нечисленних робітничих і се- лянських мітінгах (вічах) і масовках, в ріжного роду кружках, на всяких зборах і з'їздах, що були такі часті в тім бурливім часі, голосно й відкрито ставить ся се домагання й виносять ся серед запалу публіки відповідні резолюції. Навіть Спілка, котра, як відомо, не йшла в своїй програмі далі так зв. облас- ного самопорядкування, подекуди енергічно й діяльно підно- сила гасло автономії України (з сього погляду заслужив ся особливо Ол. Скоропис, що був одним з перших організаторів селянського вічевого руху політичного на правобережній Укра- їні в р. 1905 і ревним пропагатором автономії рідного краю).

Що більше, печать українства мали й ті рухи, що вини- кади стихійно, не стояли під керівництвом українських партій, або йшли під прапором загально-революційним. Згадаймо хо- чаб військові повстання, або „Загально-російську Селянську

Спілку“. І се не дивниця: аджеж вони відбували ся на території України, учасниками їх були здебільшого Українці, серед котрих знаходив ся великий процент свідомих національно людей, що не раз вибивали ся й на чоло руху, як от С. Мазуренко в Загально-Селянській Спілці, інженер Олександр Коваленко й матрос Опанас Матюшенко на „Потемкін“-ї, екіпаж котрого складав ся майже виключно з Українців і то в значній мірі національно свідомих.

Тож хоч у багатьох випадках і місцях події розвивали ся без участі національно-українських партій, або навіть елементів, то все ж еволюція народньої думки на Україні, викликана великою російською революцією, підготовила ґрунт для пізнішого засіву української свідомости.

Ми знаємо, які великі надії звязувано в Росії з революцією. Здавало ся, що старий лад пішов уже в непамять, а на руїнах його зацвіте нове життя, з усякого погляду вільніше й користніше для широких народніх мас. Зокрема й Українці сподівали ся здійснення своїх віковичних ідеалів — політичної й національної волі рідного краю, — уявляючи їх відповідно до сучасного положення укр. народу в формі повної автономії України.

Надії сі не справили ся, — ворог показав ся міцнішим, ніж думало ся, й опам'ятавши ся сквапно забрав ся відбирати назад і ті невеликі уступки, які встиг видерти у нього в хвилини його слабости й очамріння революційний народ. Але всього годі було відібрати і те, що лишило ся, все-ж таки дало українству змогу виявляти себе далеко ширше, ніж передтим, коли не в області політичній, то бодай в області культурно-національній.

Здобутки революції.

Українська преса. Найважнішим здобутком революційного періоду, здобутком, що вдержав ся і в часи реакції, був упадок варварського закону 1876 р. Формально не скасований рухнув він в кінці 1905 р. разом з иншими скаменіlostями старого режиму під ударами революційної бурі. Українське друковане

слово дістало таким чином давно бажану свободу. Випрацьовані на підставі маніфесту 17 жовтня (ст. ст.) 1905 р. нові правила що до преси і взагалі друку не згадували вже про обмеження українського слова. З сього й поспішили скористати ся Українці. Скрізь починають з'являти ся українські часописі, здобуваючи собі дорогу до народньої маси. Першою ластівкою був „Хлібороб“, що заходом місцевої української громади почав виходити „явочним порядком“ в Лубнях Полт. губ. ще перед появою згаданих вище правил що до друку. „Хлібороб“ правда швидко (на 5-м числі) упав в боротьбі з місцевою адміністрацією, заохоченою холодними повіями з півночі, але поява його була все-ж таки епохальною. Се-ж бо була перша українська часопись на Україні відколи світ-світом! Живо і талановито редагований „Хлібороб“ зробив величезне вражіння серед української людности. Коло видання його заслужила ся відома патріотична українська сім'я Шеметів, головню вельми заслужений в новітнім українськім руху Володимир Шемет. По „Хліборобі“ повстає в кінці 1905 р. укр. тижневник „Рідний Край“ у Полтаві заходом місцевої укр. громади, головню передчасно помершого трагічною смертю відомого укр. діяча адвоката Миколи Дмитрієва. Була се також гарно, приступно й цікаво редагована часопись, що мимо ріжних пригод з боку „незалежних обставин“ дожила до наших днів. Нарешті в 1906 р. повстає цілий ряд українських часописей в ріжних кутках України і навіть далеко за її межами, в столицях держави. Найважнішою зпоміж них була безперечно „Громадська Думка“ в Київі — одинока українська щоденна газета, що пізнійше аж до самого вибуху війни виходила під назвою „Рада“. Крім „Громадської Думки“ почав виходити в Київі місячник „Нова Громада“ під редакцією Б. Грінченка.

В 1907-м році заступив його місце відомий поважний журнал „Літературно-Науковий Вістник“, видаваний досі у Львові. Перенесено його у Київ за почином проф. М. Грушевського, котрий бояв ся, щоб повстання окремих літературних орґанів на рос. Україні, особливо в почат-

ках укр. журналістики, не довело до небажаного сепаратизму ще й в області літературній розділених і без того політичним кордоном обох частин нашої несвоєї землі та не справило розвиток літературної мови тут і там на різні дороги. „Літературно-Наук. Вістник“, що ще у львівським своїм періоді багато причинив ся до об'єднання наших земель по оба боки історичної прізви — бодай в області національно-культурній

Редакція й найблизші співробітники газ. „Рада“.

Від ліва на право: горішній ряд: М. Гехтер, М. Понятенко, за ним (найвище) М. Вороний, далі М. Павловський, П. Гай(ченко), П. Майорський, С. Васильченко, О. Олесь (Кандиба); долішній ряд: А. Вечерницький, С. Черкасенко, Л. Пахарецький, Євген Чикаленко (в самій середині), відомий український діяч, автор численних популярних брошур, далі Г. Шерстюк, С. Бєремов, Ф. Матушевський.

— стає відтепер признаним всеукраїнським органом і об'єднує на своїх сторінках письменників з усіх сторін соборної України.

Крім згаданих часописей в 1906 р. виходило в різних містах України ще кілька інших, але невдовзі одні з них впали чи то з причини недоброго редагування чи то з недостатчі піддержки з боку громадянства, котрому ще не під силу було видержати кілька часописей, другі закриті уряд. До останніх належали досить цікаво ведені соціал-демократичні часописі „Вільна

Україна“ в Петербурзі й популярна газетка „Боротьба“ у Києві, котрих вийшло ледві кілька чисел. В 1907 р. заступив їх тижневник „Слово“, який виходив до половини 1909 р., коли не рахувати видаваного Полтавським Комітетом УСДРП. в початку 1907 р. у власній таємній друкарні нелегального „Соціал-Демократа“.

В 1906 же році зробили Українці спробу поставити також інформаційний журнал у російській мові. Се був „Український Вѣстникъ“, видаваний у Петербурзі. Призначений для познайомлювання широких кругів російського громадянства з українською справою, він положив численні заслуги в сїм напрямі. Але на жаль „Укр. Вѣстникъ“ не довго пережив першу Державну Думу, органом української громади котрої він до певної міри був, упавши наслідком різних трудностей, з котрими довелося йому бороти ся. Пізнійше (1912 р.) його ролю переняла далеко щасливіша „Украинская Жизнь“ у Москві, яка виходить і досі, сповняючи ті самі важні задачі, що й наші заграничні органи на європейських мовах — задачі інформовання чужих про українську справу й обстоювання та пропаганди української ідеї, українських змагань. З сього погляду „Украинская Жизнь“ (а перед нею „Український Вѣстникъ“) має тим більше значіння, що будучи доступна мовою нашим зросійщеним землякам, будить в них приспану українську думку й допомагає їм стати свідомими синами рідного краю.

По сих перших кроках пішли дальші, щасливіші, діло розвивалося рівномірно з загально-національним поступом і настільки успішно, що вже за кілька років, перед вибухом світової війни ми вже мали кільканадцять часописей, не числячи тих, що в межичасї муїли спинити ся головно завдяки урядовим переслідуванням.* Се не так мало, як взяти під

---

* Ось їх реєстр: одна щоденна газета „Рада“ (демократ-радик. напр.); пять поважних місячників, всі у Києві: 1. „Літ.-Наук. Вістник“ (дем.радик. напр.); 2. „Українська Хата“ (від р. 1909-го, орган молоді течії в укр. громадянстві, без виразної партійної фізіономії, але з виразним радикально-національним напрямом, головно в статтях талановитого публіциста М. Сріблянского); 3. „Світло“ — від р. 1910-го, часопись присвячена укр. шкільництву і взагалі педагогічним справам; 4. „Дзвін“ (від р. 1913-го, журнал соціал-демо-

увагу, що досі на Україні нема рідної школи. Про се треба пам'ятати, коли порівнюватимемо число часописей і їх накладу з числом української людности. Дивно тут не те, що їх так мало, а скоріше те, що серед незвичайно тяжких умов укр. життя в Росії є усеж таки стільки українських часописей і то несогірших!

Се добрий знак — показчик не слабости нашої, а навпаки — сили, свідоцтво того, що в інших обставинах ми скоро надолужимо всі недостачі, спричинені минулою недолею. Яке значінне має українська преса для нашої справи, нема що

кратичного напрямку); 5. „Сяйво“ теж від р. 1913-го — ілюстрований місячник українського мистецтва; два наукові органи: „Записки Українського Наукового Товариства у Києві“ (від р. 1908-го, вийшло досі кільканадцять томів) і популярніший орган того самого Товариства „Україна“ (від р. 1914, вих. раз на 3 місяці); вісім популярних часописей: два тижневики „Світова Зірниця“ (від р. 1906-го, виходила спочатку в Могилеві на Поділлі, далі в Києві) і „Маяк“ (від 1913 р., у Києві), два півмісячники: „Дніпрові Хвилі“ (в Катеринославі від р. 1911) і „Життя і Знання“ (в Полтаві, від р. 1913), два місячники: „Рідний Край“ (популярний тижневик перенесений в 1908 р. з Полтави у Київ і згодом переіменований у місячник) і додаток до нього для дітей під заг. „Молода Україна“ (від р. 1908-го), дві популярні економічні й кооперативні часописі: „Рілля“ (від р. 1911-го, замість давніше видаваного „Українського Бжільництва“) й „Наша Кооперація“ (від р. 1913-го) — обидві у Києві, вих. що два тижні. Крім сього треба згадати ще неперіодичний орган укр. студентства „Український Студент“ у Петербурзі. Разом 17 часописей. Як бачимо, укр. преса була досить численна і різнородна.

Поза тим цілий ряд часописей на Україні, видаваних по російськи (головно земствами або сільсько-господарськими і кооперативними товариствами) містив досить правильно, не раз пів-на-пів, українські статті, як от „Муравейник-Комашня“ (кооперативна часопись у Києві), „Хлібороб“ (орган Сільсько-господарського Т-ва у Харкові), „Вістник Золотоношского Сельско-Хоз. Общества“, „Газета Гадяцького Земства“, „Полтавская Земская Газета“, журнал „Огни“ в Києві й багато інших, котрі тут годі вчислити.

З українських часописей, котрі виходили перед 1914-м роком і спинилися з різних причин, годить ся згадати: „Кіевскую Старину“, що скінчила своє многозаслужене існування в 1906 р., переіменивши ся в 1907 р. „Україну“ яка виходила лише рік, „Добру Пораду“ — популярну часопись, видавану в 1906 р. у Катеринославі й закриту адміністрацією (вийшло лише кілька чисел), гумористичний журнал „Шершень“, який виходив 1906 р. у Києві, тижневик „Сніп“ у Харкові 1912 р., досить близький до напрямку Н. У. П., та „Село“ (1909—1910 рр.) й його продовження „Засів“ (1911—1912 рр.) — дуже гарно редаговані популярні часописі для селянства, які мусіли спинити ся також через урядові переслідування. Крім них було ще кілька, але виходили вони недовго і не мали особливого інтересу, тому про них не згадуємо.

довго розводити ся — в теперішніх умовах се сливе одинокий спосіб проводити українську думку в народні маси, організу-

Редакція газети „Слово“.

(В. Садовський; С. Петлюра, тепер редактор „Української Жити“; М. Порш, видатний укр. діяч, автор талановитих розвідок про автономію України; Хв. Міхура).

вати їх довкруги національного ідеалу. І українська преса совісно сповнювала тяжке завдання, покладене на неї життям, багато зробивши для поширення укр. самосвідомости по всіх

кутках широкої України. Завдяки їй розвиток української справи посунув ся нечувано багато в порівнянні з часами панування ганебної пам'яті закону 1876 року.

Товариства. Визволивши українське друковане слово, дала революція Українцям також змогу мати й свої легальні національні організації. На підставі нових правил що до товариств засновують ся по всіх усядах українські громадські й просвітні товариства — „Клуби“ (Громади) і „Просвіти“.

Здебільшого і „Клуби“ й „Просвіти“ мають однакові завдання — єднати місцевих Українців і допомагати їм жити рідним національним життям. Як „Просвіти“, так і „Клуби“ уряджують вечорниці і інші завави, читання, вистави, відчити, тримають бібліотеки, то що. „Просвіти“ крім того видають книжки, уряджують читальні. Першу „Просвіту“ засновано в Одесі ще при кінці 1905 року, в 1906 р. повстали „Просвіти“ в Києві, Катеринославі (з кількома філіями на селах: в с. Амурі, Криничках, Мануйлівці, Діївці, Запоріжжю, Перещепиній), Чернигові (філія в Ніжині і Козельці), Житомирі, Катеринодарі (з 15 філіями — в Майкопі, Темрюці й 13 козачих станицях), Кам'янці Подільській (філія в Могилеві і в с. Печерах та 5 бібліотек-читалень по інших селах), 1907 р. в Новочеркаську, Мелітополі, Миколаєві над Чорним морем, в Грубешові (і читальня в с. Кобилянках) на Холмщині, в Сідлеці. Повстали „Просвіти“ навіть в Баку й далекім Владивостоці і безперечно укрили-б густою сіткою цілу Україну, як би не перешкоди спочатку з боку місцевої адміністрації, котра не допустила напр. до засновання „Просвіт“ на Полтавщині й Київщині, а далі й виразний антиукраїнський курс з гори, з Петербургу.

Розвитку „Просвіт“ і поширенню їх діяльності по селах поставлено непереможні перепони. Могутній „зась“ нераз на самих початках переривав успішну й плідну роботу, закриваючи товариства, або унеможливляючи їхню діяльність ріжними засобами адміністраційного „усмотренія“. Та не зважаючи на се „Просвіти“ проявили дуже багато енергії і встигли зробити чимало для народу. З поміж них заслужила

ся особливо київська „Просвіта“, що видала кількадесятъ дуже гарних популярних книжочок, зібрала велику бібліотеку, уряджувала читання на передмістях Київѣ і т. д.

Багато заслуг має також катеринославська „Просвіта“ для поширення укр. свідомости в Степовій Україні. Добре розвивали ся й працювали також її сільські філії, особливо „Просвіта“ у с. Мануйлівці, де в 1910 р. побудовано навіть власний дім.

Інші „Просвіти“ мали здебільшого характер літературно-артистичних товариств, або й по просту касинів — на взір „Бесїд“ у Галичині, займаючи ся головно виставами та вечорницями. Ще діяльність одеської „Просвіти“ — взагалі досить жива — мала трохи ширший закрій. Заслуга сеї „Просвіти“ головно коло освідомлення місцевої інтелїгенції. По за виставами й вечорницями часто уряджувала од. „Просвіта“ різні виклади; пару з них видала вона й друком. Деякі знов „Просвіти“ під обухом адміністрації не годні були як слїд розвинути ся, як от чернігівська „Просвіта“, котрій місцеві власти просто життя не давали.

Рівночасно з „Просвітами“ почали засновувати ся й „Клюби“, що мали на увазі товариське гуртування місцевих Українців. Звичайно в них гуртували ся старі „Громади“, що давнїйше провадили потаємне життє. Українські клуби повстали в Київї, Одесї, Харковї, Полтаві, навіть геть по за Україною — в Петербурзі Варшаві, Ризі. Ширшому розвитку їх також стоять на перешкодї урядові утиски. Подекуди не дозволено заснувати клубів, як от у Москві, а до існуючих адміністрація чіпляєть ся з якої-будь причини. Київський клуб напр. закрито р. 1912 за виписування американської „Свободи“, хоч сю часопись пропускала до Росії цензура. Правда незабаром дозволено відкрити сей клуб наново під благонадійною назвою „Родина“, котру можна читати й на московський і на укр. лад, але й „Родина“ звесь час беть ся з адміністраційною самоволею. Клуби також мають чималі заслуги в розвитку укр. свідомости, гуртуючи земляків, особливо на далекій чужині, й при звичаючи їх до свого, українського.

Крім Клубів і Просвіт засновують ся й інші товариства — різні драматичні або музикальні гуртки, як от напр. „Гурток аматорів укр. драматичного мистецтва в Бахмуті“, то що. Такого роду товариств є більше. З поміж них вирізняють ся особливо „Кобзарь“ у Москві й „Боян“ у Полтаві (заснов. 1911 р.).

Повстають легальні укр. організації й по вищих школах держави під покровом широкої університетської автономії, яка дозволяла закладати різні студентські організації, очевидно лише наукового або товариського характеру. Давнійші тайні або напівтайні (в роках революції) студентські укр. „Громади“ тепер легалізують ся й провадять свою корисну діяльність відкрито. Се дає їм, розуміється, змогу поставити роботу ширше. При громадах повстають укр. бібліотеки, організують ся реферати і т. д. При них або окремо повстають також „гуртки самоосвіти“ або так зв. „Гуртки українознавства“ — наукові гуртки для студіювання укр. дисциплін або котроїсь з них. Рамки громад теж розширюють ся.

Громади завязують ся по всіх можливих вищих наукових заведеннях — на університетах, вищих жіночих курсах, різного рода технічних і агрономічних інститутах, комерційних школах, то що. Мабуть не було міста з вищою школою, де-б не було такої громади, тайної або легально-існуючої. Легалізовані громади мали власне приміщення в своїй школі, де уряджували свої збори, відчити, читання, держали книгозбірні, то-що. Коли зі зростом реакції почала ся нагінка на автономію вищого шкільництва, довело ся деяким громадам знов переходити у підземелле, особливо там, де шкільне начальство або куратор округи хотіли догодити міністерству.

Вкінці треба згадати „Українське Наукове Товариство у Києві“, засноване 1907 р. з ініціативи проф. М. Грушевського. Воно ставить своєю метою розвивати українську науку і досі вже багато зробило на сім полі, — згуртувало цілий ряд учених, — деякі з них доперва в ній почали працювати як українські вчені, — урядило ряд викладів, видає два органи, згадані вже вище „Записки“ і „Україну“, й випу-

стило кілька „Збірників“ спеціальних праць різних своїх секцій (лікарської, технічної, то що). В працях Товариства беруть участь не лише наші вчені, але й чільні наукові сили чужих народів. При Товаристві почали організувати ся бібліотека і музей. Основанне „Укр. Наукового Товариства“ має велике моральне значіння, свідчучи виразно, що укр. рух не є якийсь провінційально-літературний рух, а змагає до верхів національного розвитку.

Видавництва. Зріст українства велико збільшив попит на укр. книжку і се вкупі з далеко вільнішими, як колись, умовами, користо вплинуло на розвій української книжної справи. Крім старих видавничих фірм, що (як от напр. „Вік“) продовжують далі свою корисну діяльність, повстає цілий ряд нових: революційні „Боротьба“ і „Праця“, що видавали в 1906 р. книжки революційного змісту і незабаром мусіли зникнути з поверхні життя, „Ранок“, заслуга котрого головно у виданню деяких популярних брошур Драгоманова, „Шлях“, „Дзвін“, „Лан“, „Український Учитель“, „Час“ та інші. Деякі з них розвинули ся у поважні видавничі фірми й встигли видати багато гарних і корисних книжок, як от популярні видавництва „Час“ і „Лан“, або видавництво педагогічне „Український Учитель“. Сі видавництва сотворили й так потрібну у нас літературу для дітей.

Поруч з ними треба згадати й львівську „Українсько-руську видавничу Спілку“. Ся широкозвісна й вельми заслужена перед укр. культурою фірма, користаючи з змінених умов, перенесла центр свого видавництва на Україну й видала у Києві цілий ряд добрих книжок. Також і друге галицьке товариство — „Товариство прихильників укр. науки, штуки і літератури“ проявило себе у нас добірним видаванням гарних річей — оригінальних і перекладних.

Крім них визначне місце займає київська „Просвіта“, але діяльності її, як відомо, була брутально перервана в 1910 році.

Багато книжок виходить і в приватнім накладі (як от видавництва Є. Череповського, В. Яковенка й ин.), або коштом

громадських організацій і установ (земства, кооперативи, то-що). Українські книжки видають й деякі рос. фірми, як от напр. Ситін і ин., особливо лубочники (Губанов, Коновалова й ин.), що найкраще свідчить про попит за укр. книжкою, бо чужинці не стали-б займатися видаванням собі на втрату.

Книгарні. Книжний ринок зростає тепер незвичайно швидко. Коли давнійше була одинока на цілу Україну укр. книгарня у Києві — книгарня так зв. Старої Громади під фірмою ред. „Київської Старини“, то тепер у кождім більшім місті на Україні, а часто навіть у повітовім місті можна знайти українську книгарню. В самім Києві є три укр. книгарні — „Укр. книгарня“ (давнійша „К. Старини“), книгарня „Часу“ й книгарня ред. „Літ. Наук. Вістника“. Крім того ще приватна книгарня Череповського є властиво українською книгарнею.

Позатим маємо укр. книгарні у Полтаві, Харкові, Житомирі, Катеринославі, Катеринодарі, Одесі, навіть у Єлисаветі, Ніжині, Василькові, Охтирці і т. д. Є укр. книгарня і в далекім Петербурзі. Крім того укр. книжки можна дістати і по російських книгарнях.

Політичний рух.

Українські Громади в I-й і II-й Державній Думі.

Революційні роки 1905—1907 були часом найбільше жвавої й рухливої політичної діяльності рос. Українців. Відважно, не вяжучи ся нічим, ділали революційні партії, майже покинувши підземелле й конспірації. Ліберали також не покладали рук, користаючи зі „свобід“, з котрих особливо змога вільно користати з рідної преси, взагалі з рідного друкованого слова велико причинила ся до успіхів української пропаганди.

Як уже згадувано вище, головною політичною точкою сеї пропаганди була автономія України, для котрої всі партії працювали в міру своїх сил, ширячи ідеї її і устно на всякого рода легальних і нелегальних зборах, і при помочи друкова-

ного слова — газет, брошур, легальних відозв і нелегальних прокламацій.

Досить енергійну агітаційну діяльність розвинула Укр.

Основники Української Громади в 1-й Думі.

В горі: М. Онацький, В. Шемет, П. Чижевський.

В долині: А. Вязлов, І. Шрай, Г. Зубченко.

демократично-радикальна партія перед виборами до 1-ої Державної Думи, виставляючи в багатьох місцях (особливо на Полтавщині) своїх кандидатів, або підпираючи кандидатів ро-

сійських кадетів, оскільки вони заявляли ся за головними українськими постулятами. (Укр. революційні партії, як

Основники Української Громади в 2-й Думі.

В горі: Є. Сайко, В. Хвіст, Н. Довгополов.

В долинї: М. Рубіс, о. А. Гриневич, С. Нечитайло.

взагалі всі ліві партії в Росії, стояли тоді за бойкот Думи).

Ся діяльність могла незабаром святкувати такий правдивий політичний успіх, як основанне Української Громади в Дер-

жавній Думі. Успіх сей мусимо назвати тим більшим, як що зважимо на умови українського життя в Росії. Все-ж таки, хоч як ні широка й рухлива була діяльність укр. партій, вона не годна була обійняти однаково інтензивно цілу Україну.

Як офіційальні українські кандидати пройшли в Думу такі визначні укр. діячі, як Ілля Шраг, Володимир Шемет, Павло Чижевський, Микола Біляшевський, здебільшого як спільні кандидати УДРП і кадетів. Але таку систематичну виборчу кампанію з виставлюванням власних кандидатів не скрізь було можливо перевести. В багатьох місцях, особливо по селах, народ був ще замало обзнайомлений з українськими справами, або й зовсім невідомий і, вибираючи послів, не все зважав на їх національну думку. Селяне вибирали передовсім селян, „своїх“ людей, котрі-б заступали їх інтереси, головні земельні. Виборчий закон досить сприяв селянству, — бо уряд сподівався, що селянські послы будуть консервативніші, аніж послы від інших станів, тож в Думу попало багато селянських послів, але були вони настроєні досить радикально і то не лиш в земельних справах.

Серед них знайшлося багато свідомих Українців, інтелігентних селян, що тішилися довірем своїх виборців, як от напр. Онацький, Грабовецький, Вировий, Зубченко, Рудченко й інші.

При їх помочи Шраг і товариші зорганізували українську посольську групу — Український Парляментський Клуб, — до котрого почало вписуватися багато послів-селян з України. Приступив до сеї групи й дехто з тих земляків, що досі виступали більше як Росіяне, ніж як Українці, — тепер вони порозуміли свої обовязки перед рідним краєм й рішили стати в обороні його прав. Серед них були такі визначні постаті, як проф. Максим Ковалевський, барон Штейнгель, чернігівський земський діяч Свечін, полтавський Присецький і інші.

Се очевидно не могло не збільшити поваги української думської громади. На жаль Дума не довго проіснувала — всього 72 дні (від 27. IV до 7. VII), тож поки склала ся Громада, їй вже не зосталося часу на діяльність.

Але багато значив уже сам факт засновання Громади. Він виразно, на цілий світ проголосив, що Україна чує себе окремою нацією й домагається свого права. Чужинці побачили, перше, що Росія й Україна не те саме, а друге, що взагалі російська держава се не якась національна держава, а держава національностей. Для самого українського руху існування Громади мало велике агітаційне значіння.

Число членів Громади що-раз зростало. Можна було сподівати ся, що проживіи Дума довше, до неї пристало-б ще більше депутатів з України. При розв'язанню Думи числила Громада 44 членів.

Маючи приклад 1-ої Громади легше вже було заснувати Громаду в 2-ої Думі, куди також багато пройшло свідомих елементів з України. На сей раз ліві партії взяли участь у виборах, тому 2-а Громада відзначала ся більшим суспільним радикалізмом, як перша. Більшість її членів поділяла погляди трудовиків і належала одночасно до думської Трудової Групи. Одначе на практиці скоро показали ся недогоди такого сидження між двома стільцями — раз, що се забиало у депутатів багато часу, бо треба було працювати й там і там, ходити й на збори Громади і до Трудової Групи, а друге — найголовнійше, се не задовольало і обидві сторони.

Серед трудовиків були люде, котрим не до смаку були домагання їх товаришів Українців, українські національні змагання були їм чужі, або й просто немілі. А знов на Україні хотіли бачити Громаду цілком незалежною й самостійною. Звідти йшли протести проти належання громадян до Трудової Групи. Се примусило Громаду виступити з трудової фракції.

Не багато встигла зробити й ся укр. громада, бо невдовзі уряд розігнав знову й 2-у Думу (вона проживотіла всього 103 дні, від 20. II до 3. VI 1907 р.), але всеж лишила вона більший слід, ніж першодумська громада.

Встигнувши швидше зорганізувати ся (перші збори її відбули ся вже 4. III), вона й швидче розпочала свою роботу. В сій роботі дуже помічна була їй її власна часопись „Рідна Справа. — Вісти з Думи“, перше число котрої вийшло 12.IV.

Через сей орган Громада завжди була в звязку з Україною, знала, чого там від неї домагають ся, а знов, з свого боку давала про себе знати. В „Рідній Справі“ друкували ся промови членів Громади, містили ся її заяви, то що. Газета була добре й зрозуміло редагована й тішила ся великими симпатіями серед українського селянства.

В основу своєї діяльності Громади поклала програму укр. демократично-радикальної партії, але представляла властиво ліве крило її, домагаючи ся в області земельних відносин примусового відібрання всіх земель понад трудову норму в укр. „краєвий фонд“, з котрого моглиб користати лише ті, що прикладають до землі свою працю; в робітничій справі Громада обстоювала 8-годинний день, і т. д. В області політичній Громада стояла за автономію України. Дуже ясно виложена програма Громади в її декларації по уконститууванню і в заяві з приводу виступу з Трудової Фракції, оголошених у „Рідній Справі“.* Звідси-ж довідуємо ся й про роботу й заходи Громади в Думі. Громада опрацювала проекти законів, котрі мала предложити Думі, — про автономію України, про місцеву самоуправу, про мову в школі, суді, церкві і т. д., а тим часом в біжучій думській роботі й дебатах не пропускала випадку, щоб недвозначно зазначити своє українське становище. Так, до внесеного міністерством законопроекту про народню освіту, Громада додала важні поправки, домагаючи ся, щоб дітей учено рідною мовою, а для сього, щоб 1) зараз заведено курси укр. мови, літератури й історії для учителів, 2) щоб укр. мову як предмет заведено по учительських семінаріях на Україні, 3) щоб у київськiм, харківськiм і одеськiм університеті заведено катедри укр. мови, літератури та історії.

Громада мала назву „Українська Думська Громада“ й налічувала 47 членів. Безперечно, коли-б Дума жила довше, їх булоб значно більше. Ось імена найбільш визначних її членів: о. А. Гриневич, Н. Довгополов, С. Нечитайло, М. Рубіс, Є. Сайко, В. Хвіст. Все імена молоді, перед тим мало відомі. З провідників 1-ої укр. Громади до 2-ої Думи

* Передруковані у „Літ. Наук. Вісти.“ 1907, кн. 7.

ніхто не попав, утративши виборчі права за участь у виборчій конференції.

По розгоні 2-ої Думи багато з наших послів також опинилося в тюрмі й на заслання. Дехто з них, напр. Хвіст, так там і загинули.

Партії. Як уже вище згадувано, в 1905—1907 рр. виявили укр. політичні партії дуже живу й енергійну діяльність. Перед вели між ними, як і давнійше, соціал-демократи (УСДРП та Спілка) і демократ-радикали. Останні мали в тім часі змогу ділати цілком відкрито. Опираючи ся на місцеві „громади“ дем.-радикали встигли доволі швидко зорганізувати свою партію й поширити свій вплив на Україні. Слабою стороною сеї партії був її надто мішаний склад — під її прапором об'єднало ся майже все свідоме укр. громадянство з виїмком соц.-демократів. Тож серед укр. демократ-радикалів можна було знайти людей і дуже радикально, а то й соціалістично настроєних і навпаки, людей досить уміркованих.

Се, розуміється, не могло не вести до незгоди, котру даремне пробувано поладити частим переглядом і перероблюванням програми. Але ся широкість рамок партії мала й свою додатну сторону — завдяки їй багато елементів, що инакше стояли-б осторонь, втягнули ся в організоване укр. життя. Се значно зміцнило й поширило українську пропаганду. Згодом, розуміється, партія розколола ся-б на дві, або й три частини: праву — умірковану, центр — близький до кадетів і ліву — з нахилом до народних соціалістів або трудовиків. Але реакція перепинила сю природну еволюцію партії.

Укр. демократ-радикали відіграли визначну роль в українськім життю, — культурнім і політичнім. Вони розвинули успішну діяльність під час виборів до 1-ої й 2-ої Думи, куди встигли провести своїх кандидатів. Укр. Громади в Думах стояли на програмі УСДРП. В культурнім життю під впливом або в руках укр. демократ-радикалів стояла сливе вся преса і взагалі видавництва, всякі культурні інституції, як Просвіти, Клуби, то що.

В політиці УДРП. тримала ся більше-менше програми й тактики рос. кадетів, з котрими часто йшла рука в руку, — деякі члени її належали рівночасно й до кадетських організацій. Більшість партії була одначе настроєна значно радикальнійше, ніж кадети, бо склад УДРП. був далеко демократичніший, ніж склад рос. конституційно-демократичної партії.

Так само широко розсунули ся у сї революційні роки й рамці соціал-демократичних організацій, куди пішло багато й таких елементів, що, не будши властиво соціал-демократами, були настроєні надто революційно, щоб пристати до інших укр. партій. Природна еволюція й тут багато змінила й довела-б врешті до якоїсь одностайности.

УСДРП. стояла вже на сій дорозі.

Партія щораз більше переймала ся соціал-демократичним духом, переносячи поволі центр своєї уваги й діяльности до міста й закладаючи свої організації серед міського пролетаріату, — фабричних і заводських робітників та ремісників. З бігом часу партія перемінила ся-б у чисто-пролетарську на взір західно-європейських соціал-демократій. Перехід УСДРП. до міста має безперечну вагу і з погляду національного, бо разом з пролетарською свідомістю будила вона серед робітництва й свідомість національну. Під час виборів до 2-ої Думи обидві укр. соціал-демократичні групи розвинули інтензивну агітацію, котра увінчала ся значним успіхом.

Найбільше пощастило Спілці, котра провела у Думу аж шість своїх кандидатів. Від УСДРП. пройшов Вовчинський. Все се були послы з Київщини. В Думі пристали вони до соціал-демократичної фракції і з розгоном її розділили їх участь. Вовчинський признавав ся в Думі до УСДРП.

Варто згадати, що УСДРП. зробила заходи утворити укр. соц.-демократичну фракцію в Думі. Плодом сих заходів була між иншим часопись „Наша Дума“, видавана заходом петербурзької групи УСДРП. Але хоч до сих заходів прихилив ся дехто й з поміж радикальнійше настроєних членів укр. дум-

ської громади, вони не ввінчали ся успіхом, — газету заборонено вже на 2-м числі, а незабаром розігнано й саму Думу.

Діяльністю укр. лібералів і соціал-демократів властиво й вичерпувало ся укр. політичне життя. Інші партії або знаходили ся ще в періоді формування, або взагалі були малочисельні й маловпливові. Так, про Н. У. П. можна лише сказати те, що відбула вона в 1907 р. свій з'їзд і більш нічого. Українські соціалісти-революціонери щойно народжували ся. Правда, вони відбули свій перший з'їзд (також у 1907 р.), але програми не встигли випрацювати і властиво не зложили ся в партію, або краще сказати, вже не мали часу на се, бо невдовзі все знищила реакція. Основи для укр. селянської соціалістичної партії безперечно були, були почасті й відповідні елементи як в існуючих уже партіях, так і поза ними. Так, серед членів 2-ої Думської Громади були люде, що нахилили ся своїм світоглядом до соціалістів революціонерів, — як от. напр. Хвіст, що вважав себе за українського ес-ера. Між інтелігенцією, надто студентством і народним учительством, взагалі було чимало симпатиків укр. соц.-рев. партії.

Се особливо можна сказати про радикальніших членів Укр. Дем. Рад. Партії, що робили в революційні часи проби заснувати „Всеукраїнську Селянську Спілку“.

В заснованій в 1906—1907 р. „Всеукраїнській Учительській Спілці“ укр. соц.-революціонери мали також свої звязки.

Поза соц.-революціонерами можна згадати ще „Оборону України“, організацію, котра повстала в революційні роки і ставляла собі революційно-мілітарні цілі, щось в роді як ірландські Sinn-Fein'i. На жаль діяльність організації звелася здебільшою до анархістичних виступів (експропріації) і не мала того значіння, якого сподівали ся її основники і яке вона дійсно могла би мати. В 1908 р. організація розв'язала ся, а її члени пристали до укр. ес-ерів. Свою діяльність „Оборонці“ проявляли головню на Чернігівщині. Основателем „Оборони“ був Віктор Чеховський, що погіб у сій світовій війні, проливаючи свою „кров добру, не чорну“ не за Україну, а за її ката.

Від Оборонців, серед котрих знаходимо типових максималістів, можемо перейти до чистих анархістів. Се була найслабша, може, група серед нашого громадянства, — цілком непомітна на поверхні укр. життя. Згадуємо про неї тому лише, що група „українських анархістів“ таки була й досі офіційно існує, як прищипка до своїх російсько-жидівських товаришів.

Так само непомітні були у нас і їх антиподи — укр. консерватисти. Не можна сказати, щоб їх цілком не було, але зорганізовано вони не виступали. Замало для цього було їх і до того розсипані були вони по всіх усядах. Не раз, як уже ми згадували вище, вони присусіжували ся до різного роду „правих“ рос. організацій — до октябристів, або до партії „правового порядку“. На свій спосіб „свідомих“ Українців можна було подибати часом і в „Союзі Русского Народа“. Можна думати, що з часом повстане на Україні й своя сильна консервативна партія. Для неї у всякім разі підстави є. Перед революцією укр. ідея знаходила напр. ґрунт серед поміщництва, навіть досить заможного, але виступ укр. лівих партій з далеко йдучими аграрними вимогами наполохав їх, українство в їх очах стало однозначне з революцією, з „безмежним“ поділом землі і таке інше. Загрожені в своїх класових інтересах вони почули себе ближшими до чужої держави, що їх боронить, як до рідного народу.

Тільки одиниці можуть знести ся понад класовий егоїзм, а не цілий шар. Тож цілком зрозуміле, що майже все, що є захочавчого (охранительного) на Україні, стоїть по-за укр. табором, адже скрізь сей елемент надто користує з держави (поміщитво, купецтво, то що), або надто залежить від уряду, як от чиновництво, духовенство, щоб рвати з ним. Але еволюція українського життя мусить привести до цілковитої українізації всіх станів і шарів на Україні, до витворення здеференційованого укр. громадянства.

Рік 1907-й був останнім роком живійшого політичного життя на Україні, котре чим далі все більше завмирає під

холодним повіом з півночі, хоч цілком і не ослабає ніколи. В сім році відбули ся ще з'їзди сливе всіх головних українських партій — черговий з'їзд УДРП., 3-й з'їзд УСРДП. (розважав головно справу злучення з РСДРП), а також згадані вище Н. У. П. і Укр. Соц.-Рев., а вже від 1908 р. партійне життя глухне.

Участь в виборах до 3-ої Думи була останнім проявом сього життя. І УДРП і УСРДП взяли доволі енергійну участь в виборчій боротьбі, але успіхи заздалегідь можна було передбачити — своїх людей у 3-ю Думу Українці не змогли перевести.

Замах довершений 3-го червня Столипіним, усунув тим самим з Думи свідоме українство, що черпало свою силу в демократії. Новий виборчий закон дав перевагу при виборах упривілейованим станам. Наскільки велика була ся перевага упривілейованих правиборців (великих поміщиків, домовласників тощо) над селянами видно з пари прикладів: від Полтавщини на 117 чоловіка перших було лише 38 селян, від Херсонщини на 90 — припадало 33, і т. д. Давнійше селянських виборців було більше і що до числа і що до процентного відношення, тепер навідворіт.

Коли давнійше від 8 головних укр. губерній (волинськ., катерин., київськ., подільськ., полт., харк., херсонськ., черниг.) правиборців селян було 465, а робітників 39, то по закону 3-го червня селян стало на половину менше: 235, робітників 24.

Третя Дума була вже чорна. Політичне оживлення бурливих літ змінило ся бенкетом реакції в супроводі грандіозних політичних процесів. Українці що до сього не становили виїмки — реакція й тут сплітала дивовижні процеси, в котрих до купи були перемішані представники різних укр. партій і напрямків. Багато Українців опинило ся в тюрмі й на Сибірі, інші втікли за кордон, де таким способом повстала 3-я еміґрація, на сей раз далеко численнійша. Головний контингент її становили укр. соціал-демократи, далі ес-ери, представників

инших партій — ледви по одному. Сій еміграції судило ся відограти в укр. життю досить визначну ролю.

Боротьба за укр. школу. В революційні роки справа укр. школи висунула ся на перший плян, звертаючи на себе загальну увагу. Справа ся, що має не лиш велику культурну вагу, а й далекосягле політичне значінне, перебула в ті часи певну історію, котра заслугує, щоб ми спинили ся на ній окремо.

Почнемо передовсім з університетських катедр, бо ся справа почасти була переведена в життє завдяки зусиллям самої української академічної молодіжи. Ще в осени 1905 р. піднесли справу укр. катедр на своїм вічу з одного боку студенти Українці петербурзьких вищих шкіл, з другого — укр. студенти Одеського університету.

В 1906 р. підносять сю справу студенти Києане. Вони скликають 16. X (ст. ст.) в університеті численне віче — спочатку тільки з самих Українців. По відповіднім рефераті віче приняло ряд резолюцій що до українізації вищої освіти на Україні і ухвалило петицію до університетського Сенату (Ради професорів) з домаганням заведення катедр з українознавства (історії України, укр. літератури, мови, тощо). Далі скликано ще ряд віч, на котрі запрошувано студентів инших народностей, щоб познайомити їх з укр. домаганнями й зєднати їх для сеї справи. Серед студентства збирано підписи під укр. петицією. Зібрано понад дві тисячі підписів і передано Сенатови.

Виступ київських студентів-Українців підтримали укр. студенти инших університетів — в Одесі, Харкові, Петербурзі й Москві, а також слухачки Вищих Жіночих Курсів, як у Києві, так і по инших містах. Українське громадянство також не стояло осторонь. Ще перед тим укр. громадяне Полтави, Харкова й Чернигова звернули ся до всіх трьох університетів на Україні з просьбою заснувати укр. катедри. Тепер виступ студентів стрінув гарячий відгомін по цілім краю. Звідусіль до редакцій укр. газет почали надходити листи,

в котрих представники різних верств висловлювали свою згідність з домаганнями укр. студентства та витали їх заходи.

Живу участь взяли в сїм руху й „Просвіта“. Київська удавала ся до київського університету в справі українських катедр і до Української Громади в 2-й Думі з проською скласти й обстоювати в Думі законопроект про українізацію шкільництва на Україні. Так само і кам'янець-подільська „Просвіта“ звертала ся в укр. шкільних справах до думської укр. Громади і посилала привіт київським студентам з приводу їх домагань укр. катедр. Одеська „Просвіта“ також брала участь в руху за українськими катедрами.

Сенат київського університету, більшість професорів котрого, як відомо, чорносотенна, по довгій мовчанці нарешті дав відповідь. В імени його ректор Цитович заявив, що домагання студентів не можуть бути задоволені, бо університет, мовляв, державний і державними грішми удержуєть ся.

Студенти рішили супроти того розпочати боротьбу, не зупиняючи ся перед рішучими засобами. В сій боротьбі підтримали Українців студенти інших національностей, ухваливши, що здійснення домагання укр. катедр будуть вони добивати ся хоча б і при помочи страйків.

Сенат мусів піти на деякі уступки. В осени 1907 р. на університеті почав проф. Лобода виклади з історії укр. літератури, правда по російськи. На жіночих курсах також заведено такі виклади.

За те далеко краще пішло на харківським і одеським університетах, де таки в 1907—1908 шкільнім році відбували ся виклади українською мовою. До речи сказати, що історично-філологічний факультет харк. унів. сам удавав ся р. 1906 до мін. нар. просвіти з проською про дозвід на утворенне двох катедр з укр. викладовою мовою — укр. літератури і історії. 28. IX 1907 р. відбув ся на харківським унів. перший виклад по українськи проф. М. Сумцова з історії укр. літератури. Се було правдиве свято, на котре зібрала ся сила студентів. І пізнійше, серед року на укр. виклади приїздили

студенти навіть з інших міст. В Одесі почав викладати по українськи історію України приват.-доц. Олександр Грушевський ще весною 1907 року за згодою Ради професорів. Перший виклад його відбув ся 13 марта також дуже врочисто в присутности багатьох професорів і при переповненій аудиторії.

В Петербурзі згодив ся завести три катедри з українознавства (іст., літ. і мови), розумієть ся по російськи, так зв. „Вільний Університет“ (колишні курси Лесгафта), а на Вищих Жіночих Курсах почала викладати історію України відома письменниця Олександра Єфименкова. З настаннем реакції пішли в нівець і українські катедри. Міністерство звернуло ся до харк. і одеськ. університетів з запитом, яким правом відбувають ся українські виклади. О. Грушевському уділено догану. Проф. Сумцов також мусів припинити свої укр. виклади, хоч міністерство й дало свого часу на них дозвіл.

Але й коротке існування укр. кафедр відіграло велику освідмляючу ролю: з одного боку рух за ними причинив ся до значного поширення національної свідомости серед широких верстов укр. громадянства, з другого — допоміг укр. студентству об'єднати ся й зорганізувати ся на загально-українській справі.

Українська мова в середніх і народніх школах.

Справа української народньої школи завжди лежала в основі українських домагань. Вище ми згадували про рух у шкільній справі, що вилив ся в так зв. петиції „О нуждах укр. школы“. Рух сей одначе на згаданій петиції не спинив ся й пішов широкими кругами по всій Україні, відбивши ся голосною луною й серед самої шкільної молодіжи. Ученики учительських семінарій яко будучі вчителі відважують ся подекуди посилати до комітету міністрів заяви „про потреби укр. початкової школи“. Навіть в багатьох народніх школах школярі виставляють домагання навчання укр. мовою, особливо в хліборобських школах і школах садівництва. Тут ученики піддержують свої домагання навіть страйками, припиняючи науку. Учителство також, де може, підносить голос за укра-

їнську народню школу, — на всяких зборах, з'їздах, а особливо на так званих літніх „учительських курсах“, переходючи не раз від слова й до діла. Тут і там в багатьох народніх школах наука провадиться по українськи „явочним порядком“. Покійні Аркас і Кропивницький завели в своїх рідних селах укр. школи. Навіть пізнійше, в часах реакції в багатьох місцях відважнійші учителі вчать по українськи, ризкуючи, розуміється, своєю посадою, бо коли начальство викривало таку науку, то „винуватця“ не минала кара.

Не забували Українці й про середнє шкільництво. По деяких приватних гімназіях роблено заходи навчати українських предметів. Так, завдяки заходам одеських просвітян на се годили ся — д. Ковальчук, що вдержував прогімназію для хлопців, і д. Малиновська, властителька жіночої гімназії. 11. X. 1907 р. одеський шкільний округ дозволив навіть д. Ковальчукови вчити укр. мови з виданих у Полтаві укр. підручників Базилевича і Залозного. В Кам'янці Под. згодила ся на укр. предмети гімназія Славутинської. Одначе з сього нічого не вийшло, бо поки справу наладжено й можна було вже вести науку, наступила реакція, котра перепинила всі заходи. Нічого не вийшло також і з заходів патріотичного подільського духовенства, на чолі котрого стояв єпископ Партеній, під доглядом якого вийшов укр. переклад євангелія, зладжений ще в 60-х рр. Морачевським. На просьбу з'їзду под. духовенства, що клопотав ся про українізацію духовних шкіл на Поділлю, відповів Синод 12. X. 1907 р. указом на імя єп. Партенія, котрим дозволяв: користати українською мовою при викладах по церковних школах та завести по двокласових школах і у винницькій церковно-учительській школі науку укр. мови, але лише в пообідніх годинах, себто після звичайної науки й на „місцевий“ кошт. Та коли подільська „Просвіта“ зібрала потрібні на се гроші, власть відповіла, що „приватних грошей“ взяти вона не може. Так і не вийшло нічого з того цілого дозволу, який пізнійше (в 1912 р.) був таки й зовсім скасований. Краще справа за те стояла в Музично-драматичній школі Лисенка в Києві

і художній школі В. Розвадовського в Кам'янці Под., де дійсно вчено дечого по українськи. Одиноким виходом із такого нестерпного становища могло бути тільки закладання тайних укр. шкіл, як то робили Поляки й інші народи. Се була б відповідь на провокаційну політику уряду достойна нації, що себе шанує і дбає за свою будучність — молодіж.

Почасти Українці так і робили. Вчили, як уже згадувано вище, „явочним порядком“ по українськи в народніх школах, — навіть були спроби закладання дійсних тайних шкіл. Але на жаль таких спроб було надто не багато. Їх могло-б бути більше, не зважаючи на чуйність уряду і поліційний догляд. Як боїть ся уряд такої акції з боку Українців, найкраще свідчить той факт, що в 1910 р. за статтю „Приватна діяльність“ в журналі „Світло“, в котрій по розгляді сумного положення шкільної справи на Україні вказувало ся, що єдиний спосіб зарадити лихови — се своє власне приватне (себто без дозволу властей) шкільництво, потягнуто до відповідальности як часопись, так і автора статті, д. Софію Русову.

Література. Ся доба знайшла в укр. літературі свого найкращого представника в особі О. Олесь.

О. Олесь,
найвизначніший сучасний
укр. поет, — співець „краси
видродження України“.

маємо вираз тогочасного національного піднесення, чуємо в них гарячку тих бурливих днів, прискорений живчик котрих так і беть ся, так і тріпочеть ся в кождім слові, в кождім вислові талановитого співця. В повних краси і сили словах звертаєть ся Олесь до рідного народу, кличучи й закликаючи його встати зі сну, покинути байдужність і лінощі, проклясти ренегатство та йти сміло на боротьбу за свої національні права, потоптані чужою силою. Біблійної сили набирають його виступи проти чужинців.

кого гнобителя й рідного зрадництва, з'їдливо смієть ся він з „земляків“ і гірким стогоном відбиваєть ся в його піснях картина нашої національнї недолї. Але перевага на нашім боці — й могутнім акордом звучить вірш поета, коли він співає про красу відродження України.

Епохальною просто подією в нашому літературному й громадському життю була поява в сїм часї повного Кобзаря, виданого петербурзькими укр. товариствами під редакцією В. Доманицького. Се-ж бо вперше пішла в широкі маси нашого люду на рос. Україні могутня політична поезія великого Кобзаря, вперше вільно, на повний голос загомонїло до них огненне слово Шевченка, будячи земляків до нового життя, кличучи їх рвати наложені чужинцями кайдани й будувати свою власну хату — незалежну українську державу. Україна відразу розхопила велику книгу й треба було видавати її ще кілька разів, аж поки реакція знову не зробила її забороненим овочем.

Далї треба відмітити успішну діяльність на полі популярної літератури. Виходить цілий ряд книжок для народу — з історії України (Б. Грінченка, Гр. Коваленка й особливо М. Грушевського „Про старі часи на Україні“ й ин.), граматки й читанки й таке инше. Але найбільший розцвіт на полі українського письменства, як красного, так і наукового й науково-популярного припадає на часи реакції, коли література стала сливе одиноко-можливим проявом українського життя. Тодїж виходить і ряд праць, початок яких сягає ще сих бурливих днів, напр. популярна „Історія України“ М. Аркаса й ин.

Реакція і українство.

Переслідування українського руху.

В занепадом визвольного руху настали для українства тяжкі часи. Коли бо й досї, за кращих часів українство жило й зростало, так мовивши, „явочним порядком“, наперекір усяким замірам і плянам начальства, то тепер, коли власть почула себе знову на твердїм ґрунті, становище його стало зовсім скрутне.

Револуція не принесла українству яко такому законних норм, які давали б правну підставу для його існування. Закони, що повстали на основі маніфесту 17 жовтня, не давали ніяких гарантій загалом жадній національності, а українській тим паче. Російська „конституція“ не знає нічого подібного напр. до § 19 австрійських основних законів. Вона давала лише деякі дуже куці загальні горожанські „свободи“. І от не стільки опираючи ся на сім проблематичнім розширенню загальнодержавних горожанських прав, скільки завдяки тій революційній хвилі, що своїм напором значно розсувала поставлені їй бюрократією рамки, встигли Українці в 1905—1907 рр. поробити згадані вище придбання. Придбання сі дуже сильно пхнули українство наперед й остільки його зміцнили, що воно не завмерло й пізнійше, коли революційна хвиля спала і „власть знову вернула“ на полишене становище, кажучи словами Розанова. Поворот сей, несучи за собою щораз більше скріплення реакції, найдошкульнійше відбив ся саме на українстві, котре тим легше й швидче тратило свої здобутки, що не були вони йому яко такому забезпечені правно. Се власне було в значній мірі причиною, що вже з самого початку, на другий день по маніфесті 17 жовтня, бачимо спроби обмежити Українців у користуванні навіть з тих полегкостей, які він признавав усім ніби горожанам російської держави. Незабезпеченість національних прав у сім маніфесті була причиною, що нові „горожане“ відразу були поділені на горожан 1-го і 2-го розряду. До першого належали „руські“, а до 2-го „іногородці“. Українці попали в данім разі до категорії іногородців і заняли між ними становище найменш протегованих, а найбільш підозрілих. „Времення правила“ що до преси й товариств, які унормовували нові права „даровані“ маніфестом, ставляли російську пресу й товариства в упривілейоване становище супроти всіх неросійських (коротший речінець для реєстрації зголошених органів і організацій Губернськими Присутствами то що). Не вдоволяючи ся сим, власти взагалі старали ся чим можна шкодити Українцям під тою чи иншою притокою, чіпляючи ся до них коли не за те, то за инше.

„Временныя правила“, не говорячи нічого про права для Українців, давали тим самим повну волю начальственному „усмотренію“ й енергічний адміністратор завсїгди міг толкувати їх на нашу некористь. Один напр. не хотїв пускати газети, другий не дозволяв товариств, третій дозволяв якесь товариство, але иньшого, або навіть філію того самого не хотїв дозволити. Вимівку розумієть ся все можна було знайти, але головний мотив усіх сих причінок був один — адже се українська часопись, українське товариство. Що се саме так, свідчать отсих кілька прикладів, які низше наводимо. Візьмім напр. часописі. У тім самім часі, коли скрізь по Росії без перешкоди виходили найліберальнїйші російські часописі (до соціал-демократичних і соц.-революційних включно) роблено перешкоди навіть далеко уміркованїйшим українським видавництвам. Зголошені київськими Українцями щоденна газета „Громадське Слово“ й місячник „Нове Життє“ не були дозволені на тій підставі, що в предложеній губернським властям програмі їх стояла — страшна річ! — автономія України! Генерал-губернатор заявив, що з програми сих видань він бачить, що вони „домагатимуть ся переміни теперішнього державного ладу Росії, утворення окремих автономних країв на окраїнах держави й перебудування її на федеративних основах, а також домагатимуть ся переходу землі на власність народу, які вчинки забороняють ся карним законом“. Таким чином адміністрація виключила з обговорення українською пресою найпекуційші для українства справи, хоч російська преса могла тоді вільно про них дебатовати.

Правда, потім дозволено замість недозволених часописей газету „Громадська Думка“ і журнал „Нова Громада“, з програми котрих обачні видавці, аби уникнути заборони, усунули інкриміновані уступи, але всеж-таки перше число „Громадської Думки“ було сконфісковане, не зважаючи на те, що було уложене дуже обережно. Була се свого роду остоорога, бо в нїм згадувало ся про українську автономію. Пізнїйше „Громадська Думка“ була цілком заборонена (замість неї почала зго-

дом виходити „Рада“). В Одесі бачимо те саме. Спершу градоначальник відмовляв дозволу на українські газети взагалі, посилаючи ся на старі правила з 1876 р. офіційально не скасовані, а по виході першого числа „Народньої Справи“ спинив її на весь час, поки в Одесі воєнний стан, себто властиво на завсідги. Так само спинено по виході вже нових правил і першу українську газету „Хлібороб“, видавану „явочним порядком“ у Лубнях, і т. д.

На ту саму самоволю доводило ся натикати ся й при заснованню товариств. Так, не дозволено „Товариство охорони могили Шевченка“, не дозволено „Просвіт“ у Полтаві й Лубнях, хоч вони вже й були по інших місцевостях па Україні, не дозволено „Просвіт“ на Київщині — в Черкасах і в Колодистому, ріднім селі покійного Василя Доманицького, хоч у самім Києві „Просвіта“ була дозволена, не дано також дозволу на філію київської „Української Книгарні“ в Умані, київській „Просвіті“ не дозволювано давати відчити по-за самим Києвом і т. д.

Варто запам'ятати мотиви, які подало Полтавське Губернське Присутствіє, не згоджуючи ся на зареєстровання „Просвіт“, бо сі мотиви бачимо ми пізнійше, коли зі зміцненням реакції цілком визначив ся антиукраїнський урядовий курс. Присутствіє відмовляло ся зареєструвати Просвіту, „маючи на увазі, що ті заходи, котрими товариство хоче впливати на народ, уважають ся в теперішні неспокійні часи дуже небезпечними, можуть викликати розрухи, а ще до того Малоросія становить собою частину однієї великої російської держави і про розбудження національної й політичної самосвідомости малоруського народу у сей час не може бути й мови“. Основателі подали скаргу на сю відмову до Сенату, але вона лежала під сукном аж до рішучого столипінського виступу проти українства, — коли, розумієть ся, полагоджено її відмовно.

Варто зазначити, що подібної тактики тримала ся адміністрація виключно супроти Українців — інші „інородці“ поза згаданими вище обмеженнями не стрічали в своїй діяльності таких перепон. Так само по мачушиному трактували ся й

існуючі вже укр. товариства й преса, котрим не вільно було робити або писати того, що дозволяло ся иншим инородчеським, не кажучи вже про чисто-російські часописі й організації. Спочатку сі утиски мотивували ся здебільшого не так боротьбою проти українського сепаратизму, як запобіганням революційним розрухам і неспокоєм взагалі. Та, розумієть ся, річ не в мотивах — мотиви для російських властей не робили ніяких трудностей і в разі потреби вони орудували найбільш протилежними мотивами.

Так, у той самий час, коли українські часописи й книжки, що друкують ся в Росії, не можуть користати з привілеїв, признаних російським, і підлягають обмеженням на рівні з иншими инородчеськими друками, до укр. творів, друкованих за кордоном, прикладають ся, навпаки, тіж обмеження, що й до творів у російській мові.

Робить ся се при помочи фальшивого толковання нової таможенної (митної) умови з Австро-Угорщиною, що ввійшла в життє 1-го марта нов. ст. 1916 р. На підставі сеї умови з Австрії до Росії можуть іти без усякого податку (граничного мита) всі книжки, крім друкованих по російськи, оскільки, очевидно, їх пустить цензура; натомість від російських книжок (з виїмкою лише словарів чужих мов з паралельним рос. текстом) береть ся дуже високе мито — 17 рублів з пуда, себто по карбованцю за кілю, з посилок залізничних і поштових (крім посилок під опаскою, бандеролею, за які мита не платить ся). Таке високе мито на російські книжки толкувало ся потребою охоронити російську книжну торгівлю від небажаної конкуренції не звязаних літературною конвенцією заграничних видавців. В дійсности чи не головну ролю відіграла тут задня гадка — спинити довіз українських книжок з Галичини й тим перешкодити культурному й політичному зближенню розділених кордоном українських земель. Та як би там ні було, але скоро умова ввійшла в силу, російські власти почали накладати мито й на укр. книжки, прикриваючи ся тим, що українська мова се не якась чужа мова, а наріче російської. Українські політики по обох боках кордону піднесли

протест перед своїми правительствами, в обороні своїх безправно порушених інтересів внесли скаргу до відповідних властей також і деякі видавничі фірми, як от Наукове Товариство ім. Шевченка й Укр.-р. видавничча Спілка, але з усіх цих заходів нічого не вийшло: російський уряд стояв далі на своїм, не стрічаючи зі сторони уряду австрійського належно-енергічного протесту. Се ще більше осмілило російські влади й вони зовсім перестали церемонити ся з відповідною постановою умови, накладаючи мито навіть на словарі, а то й на посилки під опаскою, не виключаючи часописей, що було вже цілковитим безправством. Підносячи удвоє ціну книжок, мито робило галицько-буковинські видання майже недоступними для широких кругів російської України. Пересилка-ж книжок під опаскою рівно-ж спинювала книжкову торгівлю, бо раз що годі було пересилати таким способом більшу кількість видань, а друге, опаскова пересилка також підносила ціну на яких 30—40 0/0, не забезпечуючи до того-ж часто-густо й від мита.*

Таким чином крім суворої цензури, котра й без того не перепускала багатьох закордонних українських видань, поставили російські влади добрий кордон і на ті із них, які цензура не годна була заборонити. Супроти сього австрійським Українцям лишало ся хіба одно — перенести друк книжок на рос. Україну, щоб обминути мито. На сей шлях і ступили власне згадані вище „Укр.-р. вид. Спілка“ і „Товариство прихильників укр. літератури, науки і штуки“, друкуючи від того часу свої видання здебільшого у Києві. Але не всі видавництва могли се робити з тих, чи інших причин і тим самим обмежені були головню на свій, австрійський ринок.**

Та всі ці крутіїства й хитрощі були лише слабим образом того, що принесла реакція. Незабаром настає пра-

* Докладний текст митної умови див. в статті проф. М. Грушевського, Новий кордон (ЛНВ. 1906, кн. V).

** Само собою розумієть ся, що з москвофільських видань не брано мита, хоч — оскільки вони були в „чисто-русскомъ“ язиці — мито за них належало ся. Се ще один зайвий доказ політичного, а не економічного мотиву митної умови.

вдивий антиукраїнський курс. Від половини 1907 р., особливо по розгоні 2-ої Думи, коли визначився твердий столипінський курс у внутрішній політиці й реакція почала щораз більше підносити голову, репресії проти українства стають на порядку деннім, сиплячи день за днем ніби з рогу достатків і набираючи характеру послідовної системи в міру того, як міжнародний горизонт почали вкривати зловісні хмари.

Підготовляючи тихцем до війни з Австро-Угорщиною, щоб помстити невдачі японської кампанії й сподіваною перемогою над „гнилою“, „лоскутною“ наддунайською імперією до решти вбити революцію й зміцнити торжество чорної сотні, уряд з тим більшою підозрілістю й нехитю дивиться на український рух і в себе вдома і за кордоном як на такий, що вдома загрожує „цілості й неподільності“ Росії, грозить їй розколом, надто небезпечним під час війни, а за кордоном — ворожою до царської Росії поставою стає навпоперек заборчим плянам царату. Особливо по анексії Босни й Герцеговини боротьба з українським „сепаратизмом“, охрещеним тепер „мазепинством“ і обявленням австрійською інтригою, прибирає форми правдивого хрестоносного походу. Закриваються або обмежуються в діяльності давніші основи товариства, тим часом як нові не дозволяються; забороняються відчити, вистави й концерти — здебільшого зовсім невинні; святкування пам'яті великого Кобзаря знову підлягає заборонам, в котрих найболучійше діткнулися українське громадянство — заборона ювілейних обходів в 1911 і 1914 рр.; на пресу і взагалі видавництва сиплять кари й конфіскації, а автори й редактори нераз мусять скоштувати й тюрми, утиски за належність до укр. товариств, за передплатування укр. часописей і взагалі за участь в укр. руху роблять звичайним явищем, особливо серед людей, що так чи інакше залежні від начальства (учителі, священники, урядники); раз-по-раз доводиться чути про арешти й турси за укр. діяльність, під час яких поліція робить правдиві погроми, забираючи всякі при тім укр. книжки. Спеціальну увагу звернено на шкільну молодіж, аби охоронити її від української „зарази“: школярам, особливо по середніх школах, суворо

забороняєть ся говорити по українськи, читати й передплачувати укр. книжки й часописі, ходити на укр. вистави й концерти і т. д., і т. д.

Зводить ся боротьба навіть з українськими вивісками, афішами й програмами, де часом навіть в примусовім російськім тексті не дозволяєть ся уживати слова „український“ (театр, трупа чи що), а лиш офіціальний термін — малоросійський. Дійшло до того, що навіть сива шапка або сині шаравари стали предметом начальницької уваги яко небезпечні для цілості держави.

Низше ми наведемо кілька яскравіших прикладів, а поки-що спинимо ся на тих урядових розпорядках, що викликали таку сумну практику українського життя, поставивши його буквально поза законом.

Першою ластівкою рішучого протиукраїнського курсу було рішення Сенату (1909 р.) з приводу скарги основників полтавської „Просвіти“ на незатвердження товариства Губернським Присутствием. Сенат відкинув скаргу на тій підставі, що мета Товариства — допомагати культурно-просвітному розвитку української людности Полтавщини криє в собі сепаратистичні змагання й може привести до небезпечних наслідків. Сим рішенням Сенат не лише підтвердив думку Губернського Присутствия, а й вказав иньшим адміністраторам провідну політичну лінію в українській справі, чим вони й поспішили покористувати ся.

Що се рішення не було припадкове, а висловлювало дійсний погляд високих урядових чинників на укр. рух, найкраще доводить обіжник міністерства внутрішніх справ з 20 січня 1910 р. В сім циркулярі наказував Столипін ґубернаторам не дозволяти засновувати товариств „инородческих, між ними українських і жидівських, незалежно від ставлених ними цілей“ з огляду „на незгідність з російськими державними завданнями творення товариств, які мають на меті вузькі національно-політичні цілі, бо об'єднання на ґрунті таких національних інтересів веде до збільшення основ національної відокремлености й розбрату та може ви-

кликати наслідки, що загрожуватимуть громадському спокою і безпечности.“

Вкінці наказувалося переглянути вже видані дозволи й ужити відповідні „міри“. Які наслідки потягнув сей наказ, можна собі представити. Переполохана адміністрація кинулася ревно до роботи, щоб сповнити волю вищого начальства.

Але на сїм не скінчилося. В початку 1911 р. появилася ще одна декларація правительства в українській справі. Сталося се з такого приводу. Українці, що перебувають у Москві, задумали оснувати свій клуб „Українська Хата“ й подали в 1910 р. статут клубу на розгляд московського Губернського Присутствія, котре його прийняло до відома. Та градоначальник спротивився реєстрації й вніс протест на рішення Присутствія до Сенату. Міністерство вн. справ, згоджуючися з становищем градоначальника, вважало за відповідне піддержати його протест і з свого боку вдалося до Сенату з рапортом, у котрім виясняло свій погляд на українську справу.

„Хоча ближшою метою товариства і є матеріальна підмога, — поучував міністер вн. справ сенаторів, — але, очевидно, головними є тут культурні цілі. Тим часом така ціль з погляду російської державної влади видається вельми небажаною й суперечить усім заходам, яких правительство уживає супроти колишньої України. Виходячи з того становища, що три головні галузі східного славянства, Велика, Біла і Мала Росія і походженням і мовою не можуть не складати одної цілості, наше правительство, почавши від 17-го століття, завсїгди боролось з рухом, відомим в наших часах під іменем українського, під яким криють ся ідеї відродження давньої України й урядження малоруського краю на автономних, національно-територіяльних основах. По добровільнім злученню України з московською державою згаданий рух, не маючи під собою твердого ґрунту й історичних причин, утратив свою силу, уступаючи місце природному злиттю споріднених і близьких до себе Славян, і задержався лише серед окремих непримирених шарів малоруської людности. За

наших часів сепаратистичний рух почав наново зростати й піддержуєть ся головним чином із Австрії, Галичини. Впливови непримиренних сепаратистів, що перебувають у Львові, треба завдячувати помітне у нас від 1905 р. змагання творити товариства, котрі під покривкою культурно-просвітних цілей, може бути самі того не свідомі, починають ся до відродження українського сепаратистичного руху (товариства Просвіта, Громади й ин.). Національні й політичні змагання остільки тісно звязані з собою в українськім руху, що розмежувати їх показуєть ся цілком неможливим, і в нашу державну задачу у всякім разі не може не входити усунення всіх подібних обставин, особливо штучних, серед цілком одноплемінних народностей. Тому, признаючи з погляду державних інтересів неможливим допустити утворення товариства „Українська Хата“, яке приймає програму зміцнення сепаратизму, міністер вн. справ уважає, що не годить ся дозволити на основанні в Москві товариства „Українська Хата“ яко такого, що змагає до здійснення вузько-національних цілей і тим загрожує суспільному ладові і безпечности“.*

Розумієть ся, Сенат згодив ся з міністерством. Се рішення не лиш умертвило „Укр. Хату“, а й поставило на краю могили й давнійше засновані й досі ще не закриті українські інституції.

Згідно з сим курсом складала ся й та практика українського життя, загальну характеристику котрої подали ми вище. Спинимо ся тепер коротенько на найбільш яскравих ілюстраціях сеї практики, як несли їх супротивна хвиля, не маючи ані змоги, ані заміру вичерпати всі факти проти-українського походу.

1907-й рік. Закрито чотири філії катеринодарської „Просвіти“, а незабаром її саму й решту її філій за „антиурядову діяльність“. — В червні тогож року розвизано й „Просвіту“ в Кам'янці Под., але за півроку дозволено їй наново розпочати діяльність. — В Петербурзі заборонена

* Оригінальний текст див. у статті проф. М. Грушевського, Фабрикація сепарати зма. ЛНВ. 1911, кн. 4.

часопись „Наша Дума“. — Спинена газета „Рідний Край“ у Полтаві. Друкарня Шіндлера, де друкувала ся часопись, запечатана. — В Харкові не може вийти з незалежних причин укр. робітнича газета „Воля“. — В кінці червня вбита ще в сповиточку українська газета „Буг“ у Холмі. Поліція, прийшовши в ночі з 28 на 29 червня до друкарні, забрала рукописи й розсипала вискладану вже частину 1-го числа газети. — Газета „Рада“ оштрафована двічі на 400 р., „Слово“ на 100 р. — Сконфіскована брошура М. Стасюка „Автономія України і розвиток продукційних сил“ й ин. — Не дозволено В. Наumenкови зробити ряд відчитів про українське письменство, і т. д.

1908-й рік. Адміністрація не дає дозволу на збори „Просвіти“ в Новочеркаську. — Під час тусу в Житомирській семінарії сконфісковані всі знайдені укр. книжки, між иньшим евангеліє в укр. мові, брошура „Страшний ворог“ — про шкodu алькоголізму й ин. — В Полтаві заборонено укр. театральній трупі укр. афіші. — На провінції забороняють ся укр. вистави і вечерниці, й таке иньше. Серед таких причінок в супроводі скажених нападів на українство чорносотенної преси минув цілий рік.

1909-й рік. В грудні закрита одеська „Просвіта“. — Не затверджена постанова полтавських губернських земських зборів пожертвувати 500 рублів на закупню хутора яко почесного дару від укр. громадянства для М. Лисенка. — Сконфіковано ряд укр. книжок, при чім один автор посаджений в тюрму, а другий позбавлений посади. — В укр. книгарні в Житомирі переведено ревізію, сконфіковано деякі укр. книжки й наложено на книгаря кару 100 руб. — Заборонено виставляти дитячу оперу М. Лисенка „Коза дєреза“, песу Володського „На бідного Макара“, дозволєну рівночасно для вистав по російськи й ин. — Знята укр. вивіска з люкаля укр. студентської громади в Дорпаті. — Нагінка на сиву шапку й вишивану сорочку в Полтаві й укр. убір взагалі в Зінькові, і т. д.

1910-й рік. В квітні закрито київську „Просвіту“. — В серпні укр. бібліотеку в с. Кобилянках на Холмщині. — Розв'язано укр. студ. громаду в Томську. — Не дозволено „Просвіт“ в Никольську-Уссурийському і в с. Гуляй-Полі на Катеринославщині. — Не дозволено відкрити в Києві споживче товариство „Крам“, а в Оріхові на Таврії т-во „Труд“. — Не дозволена філія київської „Української Книгарні“ в Умані. — Не затверджена ухвала київського земства дати 1500 рубл. на пам'ятник Шевченка в Києві. — Тижневник „Село“ општрафовано на 500 р., „Раду“ на 50 р. Сконфісовано чотирі книжки „Літ. Наук. Вістника“, редакторів усіх цих часописей потягнуто до суду. — В Оріхові не дозволено видавати укр. часопис. — Київський і катеринославський губернатори видали таємний обіжник, аби поштові уряди не доручали селянам „Села“, київська і харківська шкільні округи заборонили виписувати в шкільні бібліотеки журнал „Наше Діло“ і „Хлібороб“, бо се наполовину українські журнали; „Рада“ заборонена для бібліотек залізничних урядників. — Труси у Українців, при чім забираю „Літ. Наук. Вістник“, Історію України Аркаса, укр. словарі, видавництва київ. „Просвіти“, „Часу“ й „Віку“. — Укр. книжки викидають ся з шкільних бібліотек. — Директор гімназії в Лебедині на Харківщині заборонив ученикам говорити по українськи. — На красній виставі в Катеринославі заборонено кобзарям співати укр. думи. — Заборонена укр. вівіска на школі ім. Котляревського у Полтаві і т. д.

1911-й рік. Адміністрація забороняє святкувати 50-літню річницю смерті Шевченка. — Сконфісовано повні видання Кобзаря. — Закрита „Просвіта“ в Чернигові. — В Харкові не дозволено заснувати видавниче товариство ім. Б. Грінченка. — Општрафовано „Засів“ трьома наворотами на 1.100 рубл., а „Раду“ на 300 рубл. — В Житомирі й Катеринодарі не дозволено видавати укр. часописі. — Сконфісовано ряд книжок укр. журналів і багато інших укр. книг та брошур (між иншим декляматори

„Розвага“ й „Досвітні Огні“, кантату Лисенка в честь Шевченка, то що). — Труси й забирання укр. книжок, навіть таких, як брошури Чикаленка про хліборобство, Королева Скотолічбник, то що (в Оріхові поліція дістала наказ при ревізіях „забирати все в укр. мові — легальне й нелегальне“). — Не дозволено відчитів про Сковороду, Марка Вовчка, Винниченка. — Заборонено виставляти укр. песи М. Старицького „Чарівний Сон“ і Л. Черняхівської „Аппій Клявдій“ і т. д.

1912-й рік. Закрито „Просвіти“ в Житоїрі (за „шкідливу діяльність“) і в с. Каменськїм. — Закрито укр. клуб у Київі за одержуванне американсько-української газети „Свобода“, перепусканої зрештою рос. цензурою. — Почтовим урядам наказано не видавати передплатникам-селянам газети „Засїв“. — В Миргородї ученикам гімназії заборонено говорити по українськи. — Міністерство внутрішніх справ звелїло губернаторам укр. губерній зібрати й подати міністерству відомости про число всіх бібліотек з укр. книжками, про укр. народні часописї, про громадські, просвітні, кооперативні й інші організації, в яких головною мовою є мова українська. — Позатим, як звичайно, труси й конфіскати укр. книжок, заборони укр. вистав, афіш, переслідування учителїв, священників, воєків то що за передплачуванне або читанне укр. часописей. (В чигиринськїм пов. напр. скинено зі служби двох земських лікарів — Українку Свадковську й Лотишку Зандерсон за передплачуванне „Ради“, на Полтавщинї перенесено о. Геращенко за укр. діяльність до колонії переселенців з Московщини і т. д.)

1913-й рік. Закрито укр. клуб в Одесї. — Катеринославській „Просвітї“ не дозволено відкрити на селах ряду філій, про які побивали ся самі селяне. — Не дозволено т-ва укр. художників у Київі, драмат. т-ва „Кобзарь“ в Одесї, то що. — В Золотоноші заборонено відчит про Шевченка, в Київі реферат в укр. клубі „Родина“ про „суть поступу“, в Одесї й Полтаві також не дозволено укр. відчитів.

— І знов, як і в мин. році, труси (в Миргороді напр. шукано „австрійську партію“) й конфіскації укр. книжок, заборони вистав, навіть „Наталки Полтавки“ (в Златополі), „Ой, не ходи, Грицю“ то що, укр. вивісок, прапорців і т. д.

1914-й рік. Заборона столітнього ювілею уродин Шевченка на Україні. — Конфіскація видань „Кобзаря“ й звичайні утиски, як і попереднього року (на Кубанщині потрушено й арештовано кількох Українців як майбутніх українських гетьманів!).

Ми навмисне навели ряд усіх цих досить різних фактів, щоб показати навіч, в яких неможливих умовах довелося жити й розвивати ся Українцям в останніх роках. А се-ж лише незначне звено з того ланцюгу більших утисків і дрібніших причіпок та уціпок, яким так густо обплутав українство російський абсолютизм. Годі бо вчисляти всі подібні факти — ні місця, ні змоги на се нема — навіть пильна щоденна хроніка укр. газет, звідки винотовано ці факти, не годна була зареєструвати на вічну пам'ять грядущому всіх прояв дикої самоволі реакційного режиму.

Відношення російського громадянства. Позицію уряду до Українців зміцняла ворожа постава рос. громадянства до української справи. В пореволюційних роках, як знаємо, остаточно виявилось так зване російське національне „обличчя“ в результаті новішого суспільно-економічного розвитку Росії: на сцену виступив як діяльний політичний чинник войовничий російський імперіалізм, що мріяв про „Велику Росію“, про експансію російської держави до теплого моря, а рівночасно про її „внутрішню“ експансію, про розширення й зміцнення російськості — російської національності, російської культури й російської великодержавної думки в середині самої Росії. Сей імперіалістичний настрій, що з вибухом світової війни обернувся в правдивий шал, огорнув дуже широкі верстви російського громадянства, не виключаючи й радикальної її частини. Відношення його до пригноблених народностей круто змінюється, бо, очевидно, лише їх коштом могла йти російська експансія. Особливо різ-

ко змінюється відношення до українства, розвиток котрого найсильніше підкопував сю експанзію. Тож не дивниця, що ліберальні імперіялісти в своїй українській політиці подають руку найгіршим обрусителям з поміж старого назадняцтва, яке здобуло під час революції почесну назву „чорносотенства“. Активним виступам чорної сотні і її органів („Новое Время“, „Кіевлянинъ“ etc.), котрі що-раз завзятійше й нахабнійше вдаються на Українців, накликаючи уряд до найбільш рішучих заходів проти нього, які лише в силі держави, вторують їм їх ліберальні союзники. На чолі сього походу проти українства з боку лібералів стають такі признані провідники кадетів, як П. Струве й О. Погодін, котрі в цілій ряді статей (головно в газеті „Утро Росії“, місячнику „Русская Мысль“ і „Московскомъ Еженедѣльникѣ“) починають проповідувати „культурну боротьбу“ з українським рухом. Поволі, в міру розвитку українства, починає витворюватися атмосфера, яка нагадує собою польсько-українські відносини в Галичині, — атмосфера дружнього натиску різних російських партій і верств на спільного ворога — Українців. Російсько-українські відносини псують ся, що з особливою виразністю проявляється між молодіжю, особливо шкільною. По вищих школах на ґрунті цих відносин повстають в останніх літах що-раз частійше сутички, викликувані звичайно національною нетолеранцією й агресивністю Росіян. Є се прообраз будучих відносин конституційної Росії до Українців, добра вказівка, чого можуть сподівати ся вони від російського лібералізму, на поміч котрого досі так багато рахували.

Що се дійсно проблематична поміч, свідчать спільні виступи ліберальних імперіялістів з урядом і його чорносотенною гвардією не лиш у пресі, а й на інших полях політичного життя. Як відомо, ліберали взяли участь у всеславянській комедії, звійній під іменем „неославянського“ руху, зааранжованій урядом для оброблення славянського населення Австро-Угорщини на випадок війни. На конференціях і з'їздах неославянських, як знаємо, ворожо настроєних до Українців, котрі, до речи сказати, бойкотували сі зборища, бачимо поруч з ріжної

масти домашніми й закордонними приятелями царизму й представників російського лібералізму;* беруть вони також участь і в агітаційних поїздках гр. Бобрінського по Галичині й Буковині, а також у звісних відвідинах російськими чорносотенцями галицьких москвофільських „мучеників“ під час процесу Бендасюка і Ко; в своїх виданнях виступають ворожо й проти закордонних Українців, боронячи москвофільів та стараючи ся реабілітувати їх в очах поступового російського громадянства, котре звикло вважати сих „піонерів“ російської культури поза межами Росії за звичайних агентів рос. уряду і т. д.

Одночасно зростала боротьба з українством і чорносотених кругів. Не вдовольняючи ся часописною кампанією й тайними доносами на Українців до властей, засновують російські націоналісти спеціальне товариство для боротьби з українським рухом. Невдовзі саме по анексії Босни й Герцеговіни повстає в Києві в 1908 р. „Клубъ русскихъ націоналистовъ“, що ставить своєю метою „культурно-громадську боротьбу з українським рухом і оборону підстав російської державности на Україні.“ Так означає завдання Клубу його статут, затверджений властями, — на ділі-ж се почесне завдання виконує Клуб при помочи тайних і явних доносів на українство, то подаючи відповідні меморіяли до центральних властей, то уряджуючи по різних містах відчити про український рух і його небезпечність для російської держави. Вкупі з іншими подібними організаціями, заложеними давнійше (як от „Славянское

* Як російські, так і австрійські Українці офіційально відмовили ся брати участь в сій всеславянській комедії поруч з своїми гнобителями й неприхильниками. Терплячи саме від своїх славянських братів — Росіяні і Поляків, вони не мали причини виступати проти Австрії, де українство знайшло захист для свого розвитку, а зокрема проти Німців, від котрих ніколи не зазнавали утїту. Ся постова Українців дала, розумієть ся, чорносотенцям зайву нагоду накинути ся на них з доносами й обвинуваченнями в австрофільстві, „зраді славянству“ і т. п., хоч пізнійше те саме „Новое Время“, котре вело перед в сих напастях, признало ся, що на відомім неославянським з'їзді у Празі 1908 р. „було умовлено, що ніякого українського народу як окремої нації не існує.“ Розумієть ся, нам не треба було ждати аж на ревеляції „Нов. Времени“, про се виразно свідчив уже сам характер і склад неославянських зборищ, на котрі, як відомо, запрошувано як офіційних представників неіснуючого „руського“ народу в Австрії галицько-буковинських ренегатів з москвофільського табору.

Благотворительное Общество“ або „Галицко-русское Общество“, котре в сїм часї закладає кілька своїх філій по різних містах Росії), що мали на метї по-за помічу славянським „братам“, спеціально галицько-буковинським „Росіянам“, і оброблюваннем їх у російським дусї також боротьбу з українським рухом, „Клубъ русскихъ націоналистовъ“ причиняєть ся велико до урядових переслїдувань українства. Він не минав нагоди, щоб не виступити проти Українців, а між иншим звернув свою увагу на культ Шевченка. Завдяки „Клубу“ не дійшло до основания „Товариства охорони могили Шевченка“, в 1910 р. „Клубъ“ скликав спеціальні збори для протесту перед начальством проти постанови памятника Шевченкови у Києві, він же-ж був причиною й заборони на Україні ювілейних обходів 50-лїття смерти великого Кобзаря (1911 р.) і 100-лїття його уродин (1914 р.), коли могилу Шевченка облягала поліція, щоб не допустити поклонників поета, і т. д. Сміло можна сказати, що як колись Юзефович і Ко були головними винуватцями ганебного закону 1876 р., так тепер їх сини по духу, обєднані в „Клубі“, спричинили новїйші репресії проти українства.

До речі сказати, одним із діяльних членів „Клубу“ був і відомий гонитель українства, С. Щоголев, головний цензор українських книжок і автор великого друкованого доносу на укр. рух, вихваленого між иншим і в „Русской Мысли“, органі П. Струве.*

---

* „Праця“ п. Щоголева вийшла в 1912 р. під заг. „Украинское движение какъ современный этапъ южнорусскаго сепаратизма“. Се груба книжка (на 588 стор. вел. 8^о), в котрій по відповідно спрепарованім нарисї історії укр. руху й його сучасного стану йде ціла програма рїжного роду „мѣръ престѣпенія и предупрежденія“ для боротьби з українством. Книжка стрїнула великі похвали в урядових сферах і була офіціально ширена серед урядництва й духовенства на Україні. Заохочений сим автор незабаром видав її наново в значно скороченім розмірі, щоб зробити її, мовляв, приступнїйшою для ширшої публїки. Та в багатьох випадках праця п. Щоголева не виправдала надїй, які покладали на неї її хвалителї від міністерства внутр. справ до п. Струве включно. Замість відштовхнути людей від злочинного „мазепинства“ відкрила вона очі багатьом із своїх примусових читачів, передтим часто цілком необізнаних з українською справою, й заставила їх зацікавити ся сею справою, а нераз і прихилити ся до неї.

Сей ріжносторонній, але однодушний похід проти українства не осягнув одначе своєї ціли — не спинив українського руху й не перестрашив його діячів. Навпаки, він приніс навіть користь, бо вбивав серед Українців москвофілство й причиняв ся — особливо серед молодшого покоління — до самостійницької орієнтації. Читаючи в пресі вічні напасти на українство, вершком котрих були статті славнозвісного Меншікова, що всі Українці без виїмки зрадники й сепаратисти, що навіть у найбільш лояльного й зовсім, здається, обрусілого „Малороса“ на дні душі таїть ся таки „мазепинець“;* стрічаючи ся на кождім ступні з урядовими переслідуваннями, що в останніх часах знайшли своє логічне увінчання в розпорядженню куратора одеського шкільного округу не приймати на службу взагалі „Малоросів“; натикаючи ся на нетолеранцію й ворожнечу й серед поступового рос. громадянства, навіть найлояльнішій, найспокійнішій, найбільш уміркованій Україні мусіли глибоко застановляти ся над долею рідного краю й власним становищем, в наслідку чого у них будила ся національна думка, зростало почуття відрубности від Москалів. Серед молодшого покоління, як уже сказано, міцнійшала й поглиблювала ся через се самостійницька орієнтація. Ідеї сепаратизму від Росії вперше саме в сім часі ставлять ся серйозно й знаходять прихильний відгук.

Розвиток українства в часі реакції.

Отже українство розвивало ся, не зважаючи на всі переслідування. Перейшовши в революційних часах з тісних гуртків „громад“ і конспіративних організацій в широкі круги населення й глибоко закорінивши ся в самій гущавині народній, воно набрало непереможної сили опору, о котру розбивали ся всі ворожі натиски. Воно зробило ся в сих часах надто нерозривною частиною політичного й економічного ви-

* З уваги на велике агітаційне значіння в справі розбудження української свідомости серед широких кругів ріжного роду „Малоросів“ видали Україні у Києві незадовго перед війною пару найбільш україножерних статей Меншікова окремою брошурою.

зволення української маси, щоб могло бути знищене. І як давнійше все оживало воно з кожним вільнішим рухом, з кожним свіжішим подмухом у державі, так тепер і поготів не могло й не може воно загинути, бо народне визволення так чи инакше, раніше чи пізніше, а мусить прийти. Воно стоїть на порядку деннім і ніякі зусилля реакції не можуть його усунути.

Реакція, правда, встигла значно приборкати політичне життя на Україні — з його поверхні майже зникли політичні українські партії, але знищити взагалі українства вона задля згаданих вище причин не могла.

Позбавлене політичного самовияву воно з тим більшою силою проявило ся на інших полях — передовсім в області культурно-національній. Власне на пореволюційні часи припадає буйний розцвіт національно-українського життя в культурній і економічній області. Перейшовши від широких соціально-політичних змагань революційної доби знову до політичних буднів, воно з тим більшою увагою заходить ся коло своїх культурних справ, в сій області зужитковуючи набутий капітал енергії й нагромаджуючи тут нові національно-культурні вартости, творячи нові запаси національної свідомости, на сей раз ще глибшої, ще виразнішої, як передтим.

Укр. письменство і мистецтво. В сім власне часі розцвітає, не зважаючи на урядові утиски, українська література. Зростає й кращає молода укр. преса, захоплюючи що раз більші круги інтелігенції й простолюду. Розвивається працями „Укр. Наукового Товариства у Києві“ наукова література. Повстає досить широка й гарна популярно-наукова література, котра багато причиняється до поширення й зміцнення укр. самосвідомости. Тут маємо між иншим такі гарні річи, як „Історія України“ адмірала М. Аркаса, „Ілюстрована історія України“ М. Грушевського, „Історія українського письменства“ С. Єфремова, „Про автономію України“ М. Порша, автора численних статей і розвідок на сю тему в укр. часописах і „Записках“ Укр. Наукового Т-ва у Києві, й чимало инших. В області наукової літератури

крім видань укр. наукового т-ва треба відмітити ще капітальний „Українсько-російський словарь“ Б. Грінченка, виданий у 4 томах ред. покійної „Київської Старини“. Рівночасно виходить ряд книжок, присвячених українознавству, в російській мові для інформовання про укр. справу в широких значінню сього слова російської публіки й своїх же змосковчених земляків, передовсім з історії України — 3-є видання відомого „Очерка истории укр. народа“ проф. М. Грушевського (1911 р., 2-е вид. 1906 р.), йогож „Иллюстрированная история Украины“, огляд укр. історіографії і укр. історії в I-м томі великої укр. енциклопедії „Украинский народъ въ его прошломъ и настоящемъ“, Історія України О. Єфименкової (дві книжки — одна для інтелігенції й друга, коротша, в формі оповідань, для дітей), далі змістовний і всесторонній огляд цілості укр. справи під заг. „Украинскій вопросъ“, видан. ред. „Украинской Жизни“ (1914 р.), й ин., не згадуючи вже про цілий ряд присвячених українознавству статей і розвідок по різних російських видавництвах — наукових і загального характеру. Відмітимо також як курез появу чорносотенної історії України — проф. П. Ковалевського, бо вона також є свого роду знаком часу, виразним свідомством глибокого зацікавлення українством в найріжнородніших кругах рос. громадянства.

В області красного письменства появляється ряд нових молодих сил, — М. Филянський, Г. Чупринка, С. Черкасенко (П. Стах) і ин., а їх славні попередники — Л. Українка, М. Коцюбинський і Вол. Винниченко виступають тепер у повнім розцвіті свого таланту, збогачуючи укр. белетристику творами великої художньої й громадської вартости. В сім же періоді розвивається й українське мистецтво — малярство, різьбярство, архітектура й музика, де на зміну старих талантів приходить багато нових, що віщують дальший поступ на всіх полях рідної штуки: в малярстві Ів. і Мик. Бурячки, Ф. Красицький, М. Жук, В. Масляників, О. Новаківський, І. Северин, П. Холодний і ин., в архітектурі В. Кричевський (рівнож гарний маляр), в скульптурі М. Гаврилко, в музиці П. Синиця,

Я. Степовий і К. Стеценко. Українське малярство спромоглося вже й на власні вистави (у Києві в зимі 1911—1912 і в 1913 р. і в Полтаві в зимі 1913—1914 р.).

Великий поступ зробила в сїм часі й українська архітектура, що викликала велике зацікавлення серед укр. громадянства. На порядок денний виходить справа укр. національного стилю в будівництві. Пильно досліджується стара укр. архітектура, найбільш захована в старих укр. дерев'яних церквах у Галичині і рос. Україні (праці головно В. Щербаківського і К. Широцького), й роблять ся спроби утворення на її основі новітнього укр. архітектурного стилю. По щасливій спробі приложення сього стилю на практиці (будинок полтавського губернського земства по проєкту В. Кричевського), переведений ще в попереднім періоді, повстають сливе по всій Україні численні будинки в укр. нац. стилю — приватні й громадські — в Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі й цілий ряд народніх шкіл по селах (на Полтавщині — земські школи в дохвицькій повіті, на Кубанщині, то що). Навіть в церковнім будівництві, де досі панував препоганий обов'язковий синодальний стиль, зроблено вилім (церква в с. Плїшивці на Полтавщині на старо-український взір, коштом еп. Партенія).

Високо підносить ся також укр. театр. Перед веде тут славнозвісна театральна трупа під вмілою й досвідною орудою М. Садовського, яка грає тепер майже постійно в Києві. Упадок старих обмежень (заборони перекладів і пес з інтелігентського життя й ин.) причинив ся до оновлення театального репертуару й дав тим змогу укр. театрови вийти на широкий шлях європейського розвитку.

Кооперативний рух. Не обмежуючи ся просвітно-літературною діяльністю, працюють Українці також на економічнім полі, головно в кооперації, котра в сїм часі, по упадку революції з її широкими соціально-економічними домаганнями, набирає великої ваги в очах громадянства не лише задля своєї безпосередньої користи для широких мас, а й як етап до кращого соціально-економічного ладу будуччини й практична школа самопомочи й самоорганізації сих мас. Стиснена в політичнім життю ре-

акцією самодіяльність громадянства з тим більшою увагою обертається до кооперації, шукаючи тут приложення своїх сил і енергії. Українці беруть діяльну участь в сім спілковім руху, змагаючи ся надати йому український характер, що їм здебільшого і вдається. Раз тому, що за сими змаганнями стояло само життя з його відмінними умовами й потребами української господарської практики й національна стихія самих спілників — укр. селянства й робітництва, — в великій мірі вже освідомлених національно і політично, а друге — сама ідея спілництва, кооперації не була чимсь новим на Україні. Ще від початку 90-их років завзято і невтомно ширить її відомий кооперативний діяч Микола Левитський, званий популярно „артільним батьком“ за те, що пропагував так звані трудові артілі (спілки). Довший час, як знаємо, його діяльність стрічала ся не лише з підозріннями й переслідуваннями уряду, котрий бояв ся, щоб артілі не стали розсадниками революції, а й з неприхильністю тих самих кругів громадянства, що тепер з цілою головою пірнули в кооперацію, — тоді була дуже поширена думка, що артілі саме з одного боку відвертатимуть народню увагу від революції, а з другого, не можучи спинити природного бігу економічного розвитку, не мають ніяких життєвих підстав, що отже пропагувати їх — річ шкідлива й реакційна як з політичного, так і економічного погляду. Та, не зраджуючи ся сим, М. Левитський далі вів своє корисне діло й чимало причинив ся до спопуляризування кооперативної ідеї. Його заходами по різних місцях на Україні повстали численні трудові товариства — спілки хліборобські й ремісницькі, котрі мають безперечні заслуги в справі поширення ідей самодіяльності й самоорганізації серед широких народніх верств. Тепер кооперативний рух, заініційований Левитським, стає на ширший ґрунт і, стрічаючи гаряче спочуття та піддержку з боку громадянства, швидко розростається, захоплюючи різні сторони народнього життя. Засновують ся численні хліборобські товариства, молочарські спілки, кредитові товариства, споживчі товариства з рядом товариських крамниць, то що.

Як широко пішов сей рух, видно з того, що перед війською самих споживчих товариств було у Київщині 900, на Поділля 600; сільсько-господарських кооператив було на Україні в 1913 р. 850, в тім 769 сільсько-госп. товариств (з чого на саму Полтавщину припадало 225) і 181 спілок (найбільше на Кубанщині).

На чолі української кооперації став цілий ряд молодих діячів, між котрими годить ся згадати насамперед передчасно помершого Василя Доманицького, котрий багато для неї

Микола Левитський,
відомий кооперативний діяч,
„артільний батько“.

Василь Доманицький
— укр. письменник і один
з піонерів новітнього укр.
спілкового руху.

прислужив ся. Разом з сею практичною діяльністю іде не менше жива літературна. Справа української кооперації, її основ і завдань, пильно обговорюєть ся цілою укр. пресою (статті і брошури В. Доманицького, А. Жука, М. Порша, В. Садовського, М. Стасюка й ин.), повстають навіть спеціальні укр. кооперативні часописи й товариства, що ставляють свою метою пропаганду кооперації на Україні й провадження її в українським дусі („Наша Кооперація“).

На кооперативних з'їздах обстоюють ся укр. домагання, напр. на з'їзді в Києві 1909 р. селяне домагали ся укр. ко-

оперативних часописей, на з'їзді в Житомирі 1913 р. виставляло ся домагання, щоб кооперативні інструктори робили свої виклади по українськи, і т. д. На місцях кооперативи дуже причиняють ся до зросту укр. національної свідомости, бо провадять їх здебільшого свідомі селяне-Українці, а наглядають і керують ними земські інструктори, також у більшій частині свідомі Українці, які ширять укр. думку, укр. книжку, укр. часописи й привчають населення цінити своє рідне й працювати для здійснення укр. ідеалів.

Наслідком сього, в міру свого розвитку, кооперація на Україні набирає що-раз більше українського характеру й змагає до повної самостійности й незалежности від російської. Се змагання дуже яскраво виявило ся під час всеросійського кооперативного з'їзду у Києві в початку серпня 1913 р., де різко зіткнули ся між собою Українці, що обстоювали автономність кооперативного руху на Україні, й Росіяне, які стояли за scentралізованням кооперативної справи в цілій державі. Правда, Українцям на сей раз ще не вдало ся досягнути свого, але вже сам факт енергічного й рішучого зазначення укр. позиції багато значив, свідчучи як найкраще про дійсні тенденції розвитку укр. кооперації в напрямі „украєвлення“, що рівнозначне з її усамостійненням. Для пропаганди укр. кооперативної ідеї і взагалі укр. національної думки сей з'їзд мав взагалі дуже велику вагу.

Так отже і в економічній області стають Українці нарешті на твердий національний ґрунт, ідучи за прикладом своїх братів у Галичині. Безперечно, як би не поліційні умови політичного життя у Росії, рос. Українці могли-б уже досі похвалити ся своїми власними кооперативними союзами, своїми банками, аскураційними товариствами, то що.

Публичні виступи Українців. Розвиваючи ся українське життя, розумієть ся, раз-по-раз обявляло ся й на-зверх у цілїм ряді публичних виступів, котрі свідчили, що українство живе й розростаєть ся, не зважаючи на всі утиски.

З нагоди, напр., обох ювілейних річниць Шевченка різні громадські інституції на Україні вшановують пам'ять великого

Кобзаря закладанням шкіл, заснуванням стипендій його імені, називанням улиць і площ по містах і селах його іменем, вивішуванням його портретів у залах засідань, асигнуванням сум на його пам'ятник у Києві, на що, до речі сказати, спеціальний Комітет у Києві зібрав понад сто тисяч рублів, головно з дрібних датків, то що. Не всі ці постанови вдавалося перевести в життя через заборони з боку уряду, як рівно-ж з тої самої причини не можна було на Україні урядити обходів великих роковин у тих розмірах, на які заслуговувала пам'ять поета та які хотіли надати сим обходам громадські інституції й приватні українські організації, але вже те, що зробилося, було вимовним свідомством сили й розросту укр. ідеї.

Крім Шевченка шанувало укр. громадянство подібним способом і інших українських діячів — історичних і новітніх (Котляревського, Квітку-Основ'яненка, то що). На с'їм місці годиться згадати напр. про 75-літню річницю смерті батька нового укр. письменства, дуже бучно, при піднесенім настрою учасників відсвятковану в падолисті 1913 р. у Полтаві.

Позатим Українці дальше виставляють в земських і міських самоуправах старі домагання українізації шкільництва на Україні. Сі-ж домагання, як і давнійше, виставляють ся й на численних так зв. „учительських курсах“ для учителів народніх шкіл, уряджуваних з року на рік по всій Україні під час вакацій земствами. На сих літніх курсах учителі домагаються для себе викладів з укр. історії, літератури й мови, улаштовують вистави укр. підручників і взагалі укр. популярних книжок та книжок для дітей й продажу всяких українських видань, збирають жертви на пам'ятник Шевченкови, посилають телеграми парламентському представництву галицьких Українців, витаючи його заходи коло заложення укр. університету у Львові, то що. Відмітимо тут ще петицію учнів подільської духовної семинарії в справі заведення в семинарії катедр укр. історії і літератури (1911 р.). Українська справа порушувалася в с'їм часі також на всяких з'їздах, як от 1912 р. на з'їзді жіночої освіти в Петербурзі, 1913 р. на всеросійськім сільсько-господарськім з'їзді у Києві, на епідеміологічнім з'їзді,

на агрономічним з'їзді у Вінниці, а вкінці на всеросійським з'їзді вчителів у Петербурзі, котрий тривав від 23. XII. 1913 до 3. I. 1914 р. і на котрім Українці дуже рішучо заманіфестували своє становище, чим страшенно переполохали урядові круги й віддану їм пресу, яка вдарила на гвалт, розписуючи ся про укр. небезпеку. Про укр. виступи на кооперативних з'їздах була мова вище. Всі ці виступи вимагали неабиякої горожанської відваги, бо ініціаторів їх і учасників не минала кара з боку уряду. За виступи, напр., на учительських курсах і на останнім просвітнім з'їзді у Петербурзі цілий ряд учителів Українців втратив посади з заборною вступати взагалі на яку-будь державну чи земську службу.

Приводом до укр. маніфестацій служили також похорони видатних укр. діячів і письменників, як от у 1910 р. Б. Грінченка, В. Доманицького, Л. Мацієвича, М. Кропивницького, О. Юркевича, в 1912 р. М. Лисенка, в 1913 р. М. Коцюбинського і Лесі Українки. Особливо похорони М. Лисенка мали дуже імпозантний характер, обернувши ся в велику укр. маніфестацію, котра напсувала багато крові адміністрації.

Глибоке вражіння зробив також виступ свідомого укр. селянства в 1913 р. з приводу безсоромних слів председателя Держ. Думи „землячка“ Родзянка, котрий під час української дебати в Думі відважив ся й собі кинути камінець на українство, заявивши, що буцім-то української літературної мови селяне не розуміють й воліють книжки у російській мові й як на доказ послав ся на той „факт“, що свого часу катеринославські селяне ніби-то неприхильно поставили ся до виданого катериносл. земством укр. перекладу маніфесту 17-го жовтня. У відповідь на сю брехню селяне з чотирьох повітів Катеринославщини (катериносл., новомоск., олександрівського і павлоград.) подали в Думу протест, підписаний 1790 люда, в котрім рішучо збивали сю брехню, заявляючи, що укр. селянство на рівні з іншими шарами укр. громадянства твердо й рішучо стоїть за волю й права рідного краю, жадаючи сповнення всіх укр. домагань до автономії України включно.

А вже наймогутнійше свідчили про силу й життєвість українства відомі голосні події на Україні в лютім (ст. ст.) 1914 р., коли з приводу заборони Шевченкового ювілею вперше вийшло українство на улицю, щоб відкрито, перед цілим світом запротестувати проти нечуваного чужинецького гнєту. Пару днів тягли ся величезні демонстрації в Києві, в котрих взяли участь тисячі народу, особливо молодіжи й робітництва. Величезні маси народу йшли в поході, співаючи укр. національні пісні й підносячи ворожі оклики проти уряду. Тоді-то вперше голосно пролунало давнє гасло — „Геть з Росією!“ Наполоханий уряд вислав на демонстрантів військо, козаків і поліцію, змобілізував навіть чорну сотню на чолі з відомим „студентом Голубевим“, але, не вважаючи на криваві сутички й арешти, заворушення не скінчили ся того самого дня (25 II) — демонстрації відбували ся й на другий день (26 II ст. ст.). Зробили вони величезне вражіннє й голосною луною відбили ся по всій Україні, скрізь гартуючи духа й підносячи свідомість. В менших розмірах відбули ся подібні демонстрації також у Харкові й Катеринославі.

Українці польської культури. Сей всесторонній розвиток українства захопив собою також спольщених Українців римо-католицької віри, що живуть на правобережній Україні. Серед них що раз живійше починає будити ся національна думка й свідомість. Давнійше, поки укр. рух був слабший, почуттє приналежности до укр. нації серед наших спольщених земляків не могло бути дуже глибоке. Воно звичайно не йшло далі інстинктивного привязання до рідного краю, стихійної любови до його природи й люду. За глухих часів Миколи I-го, коли народ стогнав у панщині, а всякий вільнійший рух був неможливий, ся природна любов виливала ся в ті самі форми українофільства, що й серед змосковлених Українців на лівім березі, лише се було українофільство в польській національній одежі, а не російській. Поза літературним українофільством сей природний потяг до свого й протест проти всевладного абсолютизму виявляли ся на практиці часто-густо в карикатурних формах так зв. „балагульства“, яке що до

своїєї суті зовсім відповідало лівобережному „мочемордію“, широко знаному у нас з біографії Шевченка.

Пізнійше, коли настали вільніші часи й прийшло до скасування кріпацтва, — на Лівобережжю укр. рух виступив, як уже згадувано вище, у формі народництва, а на Правобережжю — хлопоманства. Реакція 80 і 90-их років приглушила одначе сей природний розвиток українства серед спольщеної інтелігенції Правобережжя й доперва в наших часах знову прокинуло ся воно серед неї, на сей раз з далеко більшою силою і в цілком модерній формі. Відновлює традиції Антоновича, Рильського, Свенціцького й ин. хлопоманів 60—70 рр. гурт молодих діячів на чолі з покійним Богданом Ярошевським і молодим талановитим укр. істориком Вячеславом Липинським. Вони в заснованім 1909 р. тижневнику „Przegląd Krajowy“ пригадують своїм спольщеним землякам їх українське походження, відкликують ся до памяти їх предків, що були вірними синами рідного краю, знайомлять їх з розвитком укр. руху й успіхами його й будять тим серед них приспану національну свідомість. Рівночасно озивають ся вони й до Поляків, що живуть на Правобережжю, щоб вони не нехтували народу, серед котрого і коштом котрого живуть, і йшли за одно з його синами в ім'я добра спільного краю. Не вважаючи на заїлий опір, який ставили сій пропаганді польські шовіністи, що й досі не відвикли вважати правобережну Україну за нероздільну часть колишньої історичної Польщі, справа національного відродження спольщених Українців, чи краще сказати Українців польської культури, хутко пішла наперед. Завдячувати се мусимо головно невисипущій енергії В. Липинського, котрий крім статей в „Przegl. Krajow-im“ і особистого впливу багато зробив для повороту своїх земляків до рідного народу своїми талановитими історичними працями, в яких розкривав укр. походження правобережної шляхти й її участь в діях України.*

---

* Книжки: *Szlachta na Ukrainie* (Краків 1909) і особливо „*Z dziejów Ukrainy*“ (Краків 1912).

Взаємини з австрійською Україною. Від часів революції зносини з австрійською Україною стають щораз ширшими й міцнішими. Вільнійше йде на російську Україну укр. закордонна книжка й часопись, не зважаючи на всякі цензурні й митні перешкоди, частійшими стають відвідини рос. Українцями Галичини й Буковини і, навідворот, закордонні земляки частійше навідують ся на рос. Україну. Разом з тим в обмін ідей між обома розділеними кордоном частками укр. території відбуваєть ся нормальнійше й швидче, як колись. Сприяє сьому й та обставина, що тепер відкрила ся змога спільної участі всіх українських літературних сил, незалежно від політичного кордону, в австрійсько-українських і російсько-українських видавництвах. Наслідком сього невинно зростає серед рос. Українців зацікавлення справами закордонної України. З колишніх тісних гуртків переходить воно тепер у широкі круги громадянства, котре з глибоким інтересом стежить за життям і розвитком закордонних братів. Виявляєть ся се заінтересованне з численних відгуків рос. Українців на події по той бік історичної прірви. І чим далі, то з усе більшою силою відгукуєть ся рос. Україна на сі події. Зацікавлення сього не зменшувала й та обставина, що й на рос. Україні настала яка-така змога національного розвитку й українське життя починає тут щораз більше скуплювати ся коло свого старого природного історичного центру — матери городів українських, золотоверхого Києва. Правда, в культурнім життю Львів, який від 1876 року аж до революції був свого роду всеукраїнським огнищем, сходить уже на другий плян, але все ж таки він не тратить свого великого морального значіння для рос. України, як столиця українського Пемонту, в котрім українське життя має свій захист, може свобідно й нестримно розвивати ся в умовах вільного конституційного ладу, далеко поза межами, доступними для „досягнення“ ворожого українству російського царизму. В міру розвитку реакції в Росії, а вкупі з тим плянового антиукраїнського курсу, галицько-буковинський захисток цілком природно набирає ще більшого значіння для цілокупности українського життя, осо-

бливо значіння політичного. Царизм з свого боку не міг очевидно не оцінювати сього значіння австрійської України для України російської. Завсїгда споглядаючи зизим оком на укр. Пемонт, починає він тепер не на жарт готувати ся, щоб відбити у Австрії сей закуток укр. землі й здавити тут „мазепинське гніздо“, аби воно, мовляв, не затроювало, як висловлювали ся російські націоналісти, рос. України.

Тим більшої ваги супроти того набирав для рос. Українців сей „невозсоединений“ ще український оазіс, звідки на цілу рос. Україну розходили ся паруси вільного укр. життя. І рос. Українці, що завсїгда з пієтизмом ставили ся до закордонного притулку, й тепер не минали нагоди, щоб не засвідчити перед своїми австрійськими земляками, як вони цінять їх роботу, й по змозі брали в сій роботі таку чи иншу участь.

Так, беруть вони, напр., участь в Просвітнім Конгресі, урядженім в 1909 р. товариством „Просвіта“ у Львові з нагоди 40-літнього ювілею свого основання, відвідують укр. виставу в Стрию, приїзять на збори Наукового Товариства ім. Шевченка, то що, а при сій нагоді приглядають ся на місці успіхам закордонних земляків на полі їх культурного й економічного життя. Розумієть ся, найбільше рухливою під сим оглядом була молодіж вищих шкіл, котра в останніх літах часто уряджувала подорожі по Галичині й Буковині, приїзду-чи сюди то на всеукраїнські зїзди молодіжи вищих шкіл, скликувані у Львові в 1909 і 1912 рр., то на січові свята, особливо на славний січово-сокільський здвиг у 1914 р. на пам'ять столітніх роковин народження великого Кобзаря, то що.

Надто цікавили ся в широких кругах рос. України шкільними справами закордонних братів, з захопленням стежучи за їх невсипущою діяльністю на полі приватного шкільництва, а особливо за заходами коло основання укр. університету у Львові. Боротьба укр. студентів за свої права на львівськім університеті завсїгда знаходила гаряче-спочутливий відгук на рос. Україні. Події 1910 р. на університеті, що скінчили ся смертю укр. студента А. Коцка, викликали у нас глибоке обурення проти польських шовіністів, а за те радісною луною

відбив ся в 1911 р. по всій широкій Україні відомий апель сивоволосого австрійського Монарха до галицьких Українців, у котрім заповідало ся сповнення заповітньої мрії всіх Українців — засновання в найблизшій часі окремого українського університету.

Дуже яскраво виявляють почуття рос. Українців, викликані сим покликом, ті численні телеграми, які посипали ся з рос. України на імя Українського Клубу в австрійським парламенті. І пізнійше при кожній нагоді вважали рос. Українці за святий обовязок піддержувати з свого боку заходи галицько-українських політиків в університетській справі, чим виразно зазначали, яку велику вагу має самостійний укр. університет у Львові для цілої соборної України.

Але — і се річ не меншої ваги — починають рос. Українці в останніх часах також на ділі користати з рідного шкільництва за кордоном, посилаючи туди на науку своїх дітей (здебільшого до приватної укр. гімназії в Рогатині, де перед війною вчило ся вже кілька хлопців з рос. України).

Так, не зважаючи на всі перешкоди, міцнішала взаїмна звязь між розділеними кордоном українськими землями.

Українська справа в Думі. Всі сі факти, вимовно свідчучи про життєву силу українства, про його глибоке корінне серед найріжнійших суспільних шарів на Україні, примушували й рос. громадянство й політичні сфери так чи инакше з ним числити ся. Перейти мовчки повз нього, як давнійше, годі було, годі було поминути його зневажливо як якусь *quantité negligible*. Тим треба пояснити, що українська справа виринала час від часу і в 3-й та 4-й Думах, не зважаючи на відсутність в них українського представництва.

Деякі депутати з України, числячи ся з сим розвитком укр. руху, а часто й під безпосереднім натиском з укр. кругів вважали за свій обовязок заступати ся бодай за мінімальні укр. потреби. Такою потребою була передовсім українізація початкового народнього шкільництва і от уже в самих початках своєї діяльності довело ся третій Думі зайняти ся сею справою. В марті 1908 р. 37 послів внесло на розгляд Думи

законопроект „про користання укр. мовою в початкових школах місцевостей з українською людністю.“ Проти цього законопроекту рішучо виступила чорна сотня, як у Думі, так і поза нею, — перестрашений сим внеском київський „Клубъ русскихъ націоналистів“ скликав спеціальні збори й ухвалив бороти ся проти переведення законопроекту в життя, „стаючи на сторожі політичних і культурних інтересів єдності російського народу.“ Законопроекти, очевидно, не судило ся побачити світ — його передано в шкільну комісію Думи, в нетрах котрої він і загинув.

Але в падолисті і грудні 1909 р. українська справа знову прикувала до себе увагу, як повної Думи, так і її комісій. На сей раз виринула вона підчас дискусії про те, якою мовою мають послуговувати ся судді. Проф. І. Лучицький, кадетський посол з українськими симпатіями, домагав ся українського судоводства на Україні. Се домагання викликало пристрасні дебати й по бурливім засіданню чорносотенна більшість його з тріумфом провалила. В 1911 р. упять говорено в Думі про українську справу з приводу внеску деяких депутатів про вшанування пам'яті Шевченка з нагоди 50-ліття його смерті. Варто відмітити, що сей внесок підтримували й деякі праві депутати з України, як от Полтавець Пилипенко. І сей внесок також упав, при чім чорна сотня різко виступила проти українства, домагаючи ся для нього всілякого роду скорпіонів. „Малороси — наші вороги“ кричав Марков 2-й, а йому вторував Тімошкін, домагаючи ся заборони творів Шевченка по бібліотеках як революційних. Та в 1913 р. знов прийшло до дебат в укр. справі. Виникли вони з приводу бюджетних дебат, які заняли цілих 26 днів (від 10. V до 12. VI ст. ст.), спочатку при загальній дискусії над бюджетом, а далі при обговоренню бюджету міністерства внутрішніх справ. Говорячи з приводу бюджету про внутрішню політику уряду й гостро критикуючи її, бесідники з опозиції порушили й укр. справу на доказ того безправства й самоволі, яких допускав ся уряд у своїй політиці. З цього розвинула ся жива й гаряча дискусія про український рух взагалі, про його силу, значінне, природність і

таке инше, в котрій виступали найвидатнійші бесідники з опозиції (кадети А. Шінгарьов, П. Мілюков, А. Александров й ин., трудовики А. Керенский, В. Дзюбінский, соц.-демократи Г. Петровский і А. Бурянів), домагаючи ся для Українців свободи їх національного розвитку, при чім проф. С. Іванов, кадетський посол від Києва, обстоював укр. катедри на університетах, а Керенский підносив справу автономії України. Очевидно чорна сотня рішучо виступила проти всяких уступок Українцям. При сій саме okazії забрав слово й голова Думи Родзянко, щоб і собі дзюгнути українство, але як уже ми вище згадували, сей його виступ скінчив ся повною компромітацією, як його власною, так і всеї чорносотенної братії, котру хотів він піддержати своїм авторитетом.

Другий раз порушив укр. справу в осени 1913 р. член Д. Думи, єпископ єнисейський і красноярський Никон, що був свого часу вікарним єпископом на Поділля, своїм законопроектом про українську мову в народній школі та про укр. культурні товариства. В 1914 р. знову вивязалась в Думі гаряча українська дискусія з приводу інтерпеляції в справі заборони Шевченкових свят у Києві і взагалі на Україні, внесеної деякими поступовими послами (11. II ст. ст.). І на сей раз дебата тревала довго й була дуже пристрасна. В ній з боку опозиції виступали майже всі згадані вище бесідники, різко критикуючи поступованне уряду. Чорна сотня з Пуришкевичем на чолі, розумієть ся, боронила се поступованне, але — річ характеристична — на уряд напали й деякі з правих послів з України. Відхрещуючи ся всіма силами від сепаратизму, вони одначе рішучо протестували проти заборон. Серед них треба згадати особливо гр. Капніста 2-го, потомка Василя Капніста, котрий заборону святкування Шевченкового ювілею назвав образою для цілої України.

Політичне життя й партії. Реакція брутально здавила політичне життя в державі. Протягом 1907—1908 рр. при помочи нечуваних політичних процесів, що часто кінчали ся каторгою й „столипінським галстухом“, чи то пак, кажучи просто, петлею, при помочи провокації й безоглядної адміні-

страційної самоволі розторощено революційні організації, недобитки котрих мусіли знову ховати ся в підземелле або тікати за кордон. Українці при сїм потерпіли найбільше, бо раз активних партійних людей у них було менше, отже легше було з ними справити ся, а друге — вони мусіли прийняти подвійний удар, бо взагалі ціле українство як таке, а не лише його революційні елементи, опинило ся поза правом. Тож нема чого дивувати ся, що в підземелле мусіли сховати ся не лише укр. соц.-демократи чи соц.-революціонери, а й далекі від революції демократи — відкрито, як політична партія, не могли виступати й вони, навіть остільки, оскільки було се можливо рівнорядній їм рос. кадетській партії. Зміна виборчого закону до Думи, підкошуючи виборчі права демократії, — селянства й козаків, — на котрій опирало ся українство, відняла у Українців навіть думську трибуну, так що вони опинили ся *de facto* в ще гіршій становищі, ніж російські трудовики або еседеки.

Організації укр. революційних партій здебільшого розбито, — ті, що полишили ся ще, втратили звязь між собою, бо центральні партійні інституції або підупали, або були знищені. Укр. демократ-радикали, хоч не понесли таких страт, позбавлені були одначе свободи рухів і також не могли, як давнійше, користати з своєї організаційної звязи. А в тім і їхні місцеві організації в умовах суворого поліційного режиму розсипали ся, втратили свій недавній характер партійних організацій і зійшли знову на колишні „громади“.

Такий загальний стан внутрішньо-партійного життя всіх укр. партій вкупі з неможливими поліційними відносинами викликав потребу зовсім иншої організаційної формації, котраб перейняла на себе керму біжучої української політики в Росії.

Така нова організація й повстала, скоро лише минув перший натиск реакції. Се був так зв. „Туп“, себто Т. У. П. чи „Товариство Українських Поступовців“, у котрім обєднали ся всі живі й політично-активні сили українського громадянства. Увійшли в нього в переважній часті недавні

члени укр. дем.-рад. партії, але се не була чисто-партійна організація сеї партії, а свого роду союз ріжнопартійних поступових Українців, які об'єдналися на загальній платформі для оборони спільних національних, політичних і культурних домагань. До „Тупа“ прилучилися й деякі бувші укр. соціал-демократи й радикали чи краще народні соціалісти в українській одежі.

Крім потреби принатурити ся до нового режиму сприяв сій коаліції також сильний національно-психологічний момент. Українському громадянству, котре в сих роках значно зросло в своїй кількості (не тільки через приплив молодих сил, що рік за роком збогачували ряди укр. патріотів, а й через навертання до українства багатьох зросійщених Українців, що кидали російські шереги й переходили на український бік), зміцніло в своїй свідомості, довелося під національним оглядом багато пережити й передумати. Під впливом „поглядових лекцій“ життя відбула ся в його середині велика „переоцінка всіх цінностей“, яка в своїй еволюції велико заважила й на взаємних відносинах українських партій, уможлививши їх спільну роботу. Українське громадянство побачило, що воно мусить здати ся на свої власні сили, шукати опертя виключно в собі самім, в розвитку власної самодіяльності та в самоорганізації. Вибух російського націоналізму, що викрив національне обличчя навіть у найбільш поступових Росіян, спільний виступ майже цілого рос. громадянства проти „укр. небезпеки“, вороже відношення його до найменших укр. домагань, утворив саме той психологічний момент, котрий, улекшивши взаїмне порозуміння між укр. партійними елементами, уможливив заснування Тов. Укр. Поступовців, яке ставляло своєю метою спільну працю над виборенням для українства прав у Росії й обстоювання та оборону існуючих уже укр. придбань.

В політичній боротьбі шукав собі „Туп“ союзників між созвучними елементами інших народностей. Не покладаючи ся вже сліпо, як і ціле укр. громадянство, на поміч рос. лібералізму й числячи в кінцевім висліді виключно на сили

самого укр. громадянства, „Туп“ не міг одначе в своїй легальній політичній роботі повертати ся спиною до тих російських груп, порозумінне з котрими в біжучих справах було можливе. З огляду на те, що головний склад Товариства Укр. Пост. творили укр. демократ-радикали, ті звязки й відносини, які давнійше лучили укр. демократію з російською кадетською партією, zostали ся і в Товариства. Вони почасти навіть зміцніли, бо за сей час місцеві кадетські організації на Україні, котрі в великій часті складали ся з зросійщених Українців, встигли значно пересякнути українськими симпатіями й нераз дуже рішучо обстоювали ті домагання, які виставляв „Туп“. Так свого часу київський комітет кадетської партії заявив своїй централі, що виступить з партії, коли та відмовить ся піддержувати Українців.

В 1912 р. відбув ся з'їзд мужів довіря „Туна“ з різних місцевостей України, на котрім вироблено програму укр. домагань від кандидатів до IV-ої Думи. Поза політичними вимогами загального характеру „Туп“ домагав ся від сих кандидатів що найменше обстоювання: 1. українізації народнього шкільництва, 2. заведення по середніх і вищих школах на Україні укр. мови, літератури й історії як обовязкових предметів, 3. допущення укр. мови в церкві, суді й по всіх громадських установах на Україні й уживання чиновниками укр. мови в зносинах з укр. сторонами й 4. скасування мита на закордонні укр. книжки. „Туп“ закликав укр. громадянство брати активну участь в виборах спільно з поступовими партіями інших народностей, піддержуючи їх виборців лише в тім випадку, коли вони пристануть на сю укр. виборчу платформу, в разі-ж їх відмови українські виборці мали-б виступати на виборах самостійно, незалежно від того, чи буде надія провести в Думу своїх кандидатів.* Так і стало ся, причім у Харкові укр. виборці виступали самостійно, голосуючи лише на укр. кандидатів.

---

* Ся платформа оголошена у Літ. Наук. Вістн. 1912, кн. 5, див. ст 377—378.

Поза сим проводом у внутрішнім політичним життю на російським ґрунті, поклав „Туп“ дуже великі заслуги в культурнім життю. Сливе вся легальна українська робота — літературна, економічна, то що йшла здебільшого під його проводом. В ній також всі українські сили виступали одностайно, гуртуючи ся разом на широкій основі національного відродження й працюючи на всіх полях укр. життя в імя спільних ідеалів.

В сій спільній роботі брали участь також, як уже згадувано, й члени УСДРП., встигши в сім часі під впливом загальної еволюції укр. громадянства значно позбутися колишнього доктринерства й партійної нетолеранції, тим більше, що розбита реакцією організація партії лише поволі відроджувала ся. Початки сього відродження припадають на літо 1909 р., коли за почином одної частини укр. соціалдемократичної еміграції відбула ся у Львові партійна конференція, на котру завдяки матеріальній підмозі пок. Л. Мацієвича прибули також представники деяких партійних груп з рос. України. В результаті сеї конференції почала виходити часопись „Праця“, котра поставила на порядок денний відновлення партійного життя відповідно до умов часу. Противна група так зв. ортодоксів виступила згодом (в 1910 р.) з своїм органом „Робітник“, почім став виходити „Наш Голос“, котрий старав ся поєднати обидві течії (1910—1911 р.). Разом з тим пішли спроби відновлення партійних організацій на Україні, котрі ще не встигли дійти до кінця. Одиноким поки що позитивним результатом сих змагань було заложення у Києві легального марксівського видавництва „Дзвін“ (1913 р.), котре розвинуло досить інтензивну видавничу діяльність (місячник „Дзвін“ і окремі книжки й брошури різного змісту). Група „Дзвону“, подібно Т. У. П., стояла на ґрунті діяльності в межах Росії, звязуючи осягнення практичних домагань укр. пролетаріату з перебудовою сеї „тюрми народів“ на демократичних основах.

Рівночасно з щораз більшою силою будить ся на Україні самостійницька думка. Розбуджена національна свідомість,

натикаючи ся на вороже відношення до українства уряду й цілого рос. громадянства, починає звязувати здійснення укр. ідеалів з грядущим світовим конфліктом, сподіваючи ся розбиття в нїм Росії й визволення рідного краю. Прокинула ся ся думка ще в 1908 р. по анексії Босни й Герцеговіни, коли в повітрі вперше запахло війною.

Для розвитку сеї думки багато зробила саме укр. еміграція, що від 1907 р. розсипала ся скрізь за кордоном, осівши головно у Львові й розвинувши тут досить інтензивну діяльність в сїм напрямі — від пропаганди звичайного сепаратизму від Росії до проповіді самостійної укр. держави.

Вічне напруження в міжнародніх відносинах, яке кожної хвилі готове було вибухнути кривавим конфліктом, не давало заснути сим думкам по обох боках кордону. Багато важив також настрої серед українського громадянства, котре зайняло з цілком зрозумілих причин рішучу антиросийську поставу, висловом якої були львівські зїзди в 1912 р. — всеукраїнський студентський зїзд і так зв. зїзд укр. нотаблів (відпоручників усіх партій і груп). Ся постава, як і взагалї вплив австрійської України на рос. Українців, лише зміцняли й поглиблювали серед них самостійницьку орієнтацію. В результаті сеї орієнтації і повстав з вибухом світової війни „Союз визволення України“, головні основи котрого в загальних рисах намічені були ще в 1912 р.; тоді навіть мав виходити й спеціальний орган для пропаганди тих самих ідей, що їх підносить тепер Союз.

Союз обєднує самостійницькі елементи на росийській Україні незалежно від партійних поглядів і виступає в сїй війні як репрезентація національно-політичних і економічних інтересів українського народу в Росії. Політичним постулятом Союзу є державна самостійність України, а реалізацію своїх національних змагань звязує Союз з розбиттям Росії у війні, розвиваючи в тїм напрямі відповідну діяльність.

Володимир Дорошенко.

На цвинтарь сумно не ідѣть,
В жалобі не ридайте....
Погляньте в гору на блакить
І в ній весну пізнайте.

Весна летить,
Весна шумить...
Розвійте чорні думи,
Ловіть весняні шуми.

Народ не вмер, народ живе,
Хвилює по Руїні
І мова плеще і пливе
Річками по Вкраїні.

Вона жива,
Вона співа, —
Чогож ви всі в задумі?
Кохайтесь в ріднім шумі.

Кохайтесь в шумі чарівнім,
Душею розцвітайте,
Несіть квітки й любистки в дім
І лави застеляйте.

Розвійте сум
І пийте шум
І ждѣть ясної долі,
Що рве колосся в полі.

О. Олесь.

Загальна Українська Рада.

Від осені 1914 р. до червня 1915 сливе цілий український нарід на сході й півночі від австро-угорсько-російської боєвої лінії находив ся часово під володінням Росії.

Се часове зєдиненнє „руських земель“ під скиптром білого царя не змінило ні в чім російської політики супротив України. Протівно, в часі теперішньої війни Росія загострила ще всі засоби поневолення та переслідування супротив Українців, загострила й на декілька місяців розширила також на Українців у Галичині й Буковині.

Попавши хвилево під московське володіннє, український нарід мусів замовкнути, бо замкнено йому уста через заборону преси, замкненнє товариств, розв'язаннє всіх організацій, недопущеннє яким небудь способом висловити публично свою волю, бажання, ціли.

Могли не мовчати тільки ті Українці, яких не досягла лапа завойовника, тільки ті, котрі найшли ся на захід від російської боєвої лінії. Вони одні могли не мовчати, — вони не сміли мовчати в ту важку історичну хвилю!

І як російські війська заляли австрійську Україну, — українські політичні діячі з Галичини, Буковини й російської України найшли ся у Відні на еміграції. Фізично відірвані від рідної землі, виперті на чужину, духово зв'язані з нею ще кріпше, бо не тільки відчували її біль і горе, але вони одинокі зберігли спромогу сказати голосно й виразно світові те, що під ту пору мав йому сказати цілий український народ.

І саме, щоб виявити світові політичну думку, політичні змагання й політичну волю цілого українського народу, — треба було сотворити тіло, що зєдинувало-б усі українські політичні чинники, що мало-б дійсну змогу, річеве усправедливленнє й формальне право говорити голосом цілої України. Таким тілом стала Загальна Українська Рада.

Перед сотвореннєм Загальної Української Ради були три головні й окремі політичні організації Українців, сотворені з одного боку війною, з другого правно-політичними, а вла-

ство державно-політичними границями. Головна Українська Рада, яка повстала у Львові з початком війни,* репрезентувала політично Галичину, Союз визволення України — російську Україну, Буковинський парламентарний і соймовий Клуб — Буковину, чи то Українців з тих трьох правно-політично окремих і відокремлених українських земель.

Як одну цілість представляє український народ без огляду на державні кордони, чи красві границі, так мусів він у ту важну й важку історичну хвилю стати один, зєдинений і суцільний перед світом і сказати своє слово.

Вже в осени 1914 р. почали українські політичні діячі, що розуміли вагу положення й відчували потребу зєдинення, шукати доріг, якими можна-б перевести се зєдиненне в діло.

Опираючи ся на сім, що вже існує політична організація, яка єдинить у собі представників трьох головних українських партій Галичини: національно-демократичної, радикальної й соціально-демократичної, а надто має в себе представників Союзу визволення України з дорадним голосом, себто що існує Головна Українська Рада, піднесено думку розширити Головну Українську Раду сим способом, аби в її склад входили також представники буковинських політичних партій, а представники Союзу визволення України щоб дістали рівноправний рішаючий голос.

До переведення сеї реорганізації Г. У. Р. вибрано окрему реорганізаційну комісію, в склад котрої входили: галицький нац. дем. Володимир Бачинський, буковинський нац. дем. Омелян Попович, радикал Микола Лагодинський (чи то Кирило Трильовський), соц.-дем. Володимир Темницький і від Союзу в. Укр. Андрій Жук.

Наради й проекти сеї комісії не принесли одначе бажаного успіху головно через те, що стали проти себе три думки, заступлені трьома групами українських політичних діячів. Українська соціалдемократична партія пропонувала сотворити загально-українську політичну організацію, що була би представництвом цілої України (Галичини, Буковини

* Див. про се статю Лозинського.

й російської України) й тому була за розширенням Г. У. Р. і на Буковинців і на Союз визволення України. Противилися сьому буковинська націоналдемократія та праве крило галицької націоналдемократії, що мало більшість в Народнім Комітеті, бажаючи сотворити спільну організацію тільки австрійських Українців (Галичини й Буковини без російської України); ліве крило галицьких націоналдемократів годилося на прийнятте до Г. У. Р. Союзу визволення України, але противилося прийняттю Буковинців; радикали годилися і на загально-українську Раду й на проект тільки австрійсько-української Ради та заявляли за тим, що легше та скорше можна здійснити; неутрально держав себе в сім спорі Союз визволення України, бо ходило головно про його участь в тих організаційних комбінаціях, а він як організація закордонних Українців волів держати ся в резерві супроти спорів між австрійськими Українцями, хоча принципно був за формою, пропонованою соціалдемократами.

Не місце ані не пора ще входити глибше й докладнійше в цілу сю справу й оцінювати, чому, в якій цілі та з якими наслідками, корисними чи шкідливими, се все діяло ся, обмежуюся тільки до подання головних фактів.

По довгих нарадах і переговорах згадана реорганізаційна Комісія прийшла до висновку, що наразі не дасть ся звести двох у горі представлених розбіжних змагань до спільного й тому прийшла дня 16 лютого 1915 на засідання Г. У. Р. з внеском, аби не покидаючи пляну розширення Г. У. Р. на загально-українську, тимчасово обмежити ся на зміцнення існуючої Г. У. Р. тим робом, щоб національно-демократичний парламентарний Клюб виделегував до Г. У. Р. п'ятьох своїх заступників, а радикальний клуб двох. Потребу такого зміцнення Г. У. Р. виводилось з обставин, що в Г. У. Р. замало парламентаристів і наслідком того нема відповідного контакту межи Г. У. Р. й парламентарними клубами.

Представники правого крила націоналдемократії спротивилися сьому проекту, замічаючи, що представників до Г. У. Р. має визначувати партійна управа, себто Народній

Комітет, а не парламентарний клуб. Більшість Ради обстоювала, що сама Г. У. Р. має право кооптувати членів і що вже декілька разів зробила ужиток з того права, й тому ухвалила звернути ся до обох клубів з проською визначити тих своїх членів, яких Рада мала-б кооптувати.

На запросини Г. У. Р. Український парламентарний клуб визначив: Юліяна Романчука, д-ра Євгена Петрушевича, д-ра Ол. Колессу, д-ра С. Голубовича та Льва Левицького, радикальний: д-ра Льва Бачинського й д-ра Івана Макуха.

У відповіді на ухвалу Г. У. Р. й на становище Клубу Народній Комітет порішив відкликати своїх партійних представників зі складу Головної Української Ради, а наслідком того голова Г. У. Р. др. Кость Левицький застановив діяльність Г. У. Р. на так довго, доки не полагодить ся конфлікту між Народнім Комітетом і Українським парламентарним клубом.

Се стало ся на засіданню Г. У. Р. дня 22 лютого 1915 р. По złożенню такої заяви др. К. Левицький опустив засідання, за ним вийшли І. Кивелюк, В. Панейко та Ст. Баран; провід на засіданню обійняв заступник голови М. Ганкевич. На сім засіданню Г. У. Р. вибрала Миколу Ганкевича й Володимира Темницького своїми заступниками та повновласниками до переговорів у ціли полагоди конфлікту, який довів до здержання діяльності Ради.

В бігу заходів коло полагоди конфлікту між Народнім Комітетом і Українським Парламентарним Клубом, отже внутрішнього конфлікту націоналдемократичної партії, піднесено наново питання сотворення загально-української репрезентації. За сотворенням її побивали ся найбільше буковинські послы, але не годили ся на участь Союзу визволення України в спільній Раді, бажали отже тільки зєдинення всіх австро-українських партій.

Повновласники Г. У. Р. М. Ганкевич і В. Темницький заступали ся за сотворенням представництва соборної України, а щоб допровадити до того, зажадали переговорів між пред-

ставниками всіх тих партій, які мали-б увійти до нової загальної Ради.

Слідом за сим розпочали ся справді такі переговори вже дня 11 марта під проводом д-ра Костя Левицького. Буковинців заступали Ом. Попович та Іл. Семака, радикалів др. Лев Бачинський і др. І. Макух, соціалдемократів М. Ганкевич і В. Темницький, два останні були рівночасно заступниками застановленої Г. У. Р.

По довгих переговорах удало ся вкінці допровадити до того, що Буковинці згодили ся, щоб представники Союзу визволення України мали рівнорядну участь в новій Раді, а ліве крило галицької націоналдемократичної партії згодило ся засісти в Раді разом з буковинськими послами.

Осягнувши з тяжким трудом спільне порозуміння, скликано на день 30 квітня нараду відпоручників тих політичних організацій, які згодили ся приступити до спільної понадпартійної організації, себто галицької націоналдемократичної, радикальної та соціалдемократичної, буковинської націоналдемократичної й Союзу визволення України.

На сій нараді рішено кінець кінців перетворити галицьку Головну Українську Раду на Загальну Українську Раду, спільну організацію всіх тих політичних чинників соборної України, котрі остаточну політичну ціль бачуть у відбудові вільної самостійної України.

У важку переломову пору, коли в світовій заверюсі рішається доля українського народу, наступила спільна сполука політичних українських партій і груп без огляду на державні кордони, повстав речник політичних інтересів нашого народу в його нерозривній і неподільній цілості!

Перше засідання Загальної Української Ради для уконституовання відбуло ся у Відні в середу 5 мая 1915 о 10 год. рано при Штроцігассе 32. По привітній промові д-ра Костя Левицького відчитано статут Загальної Української Ради, прийнятий на засіданню партійних відпоручників дня 30 квітня.

Статут З. У. Р.

„Загальна Українська Рада повстає як розширення Головної Української Ради, що обіймала галицько-українські партії, на цілу Україну на отсих основах:

1. З. У. Р. є репрезентацією всього українського народу на час війни аж до повороту нормальних відносин на українських землях.

Представляючи тим самим також найвищу та єдину політичну репрезентацію українського народу в справах, які дотикають австрійської України, має З. У. Р. рівнобіжно з сим указувати головні лінії в економічних і культурних справах українського народу австрійської України.

Інші українські організації й інституції, зберігаючи свою автономію, координують свою діяльність з головними витичними лініями, вказаними З. У. Радою; зокрема там, де З. У. Р. уважатиме, що якась справа є справою загально-українського значіння й ваги, мають вони йти в своїй діяльності за постановами З. У. Ради.

II. У склад Загальної Української Ради входять:

1. З Галичини:

а) 14 делегатів, вибраних з національно-демократичного сторонництва, а то: 10 визначених Народнім Комітетом і 4 визначених Українським парламентарним Клубом;

б) 6 делегатів, вибраних українською радикальною партією;

в) 5 делегатів соціалдемократії, між ними 4 з Галичини, 1 з Буковини, надто 1 заступник.

2. З Буковини:

а) 5 делегатів буковинської націоналдемократичної партії;

б) 1 делегат української народньої партії.

3. З російської України:

а) 3 делегатів Союзу визволення України.

III. Щодо складу й діяльності З. У. Ради для забезпечення її постійності мають вагу ось такі постанови:

а) чисельний склад З. У. Ради зостається незмінений, не порушаючи управління З. У. Ради щодо еventуального прийняття дальших українських політичних груп, що стоять на політично-національних основах, на яких З. У. Р. опирає свою програму й діяльність;

б) на випадок, колиб з якихось причин опорожнило ся місце в делегації якоїсь групи чи партії, приймає наступника З. У. Рада.

в) З. У. Рада вибирає президію, яка має бути її постійним виконуючим органом і складається ся:

1. З президента (від галицької української націоналдемократичної партії) та чотирьох віцепрезидентів, репрезентантів галицької української націоналдемократичної партії, української радикальної, української соціалдемократичної партії й буковинської націоналдемократичної партії, вибраних на внесення дотичних груп, чи політичних партій.

2. Союз визволення України висилає до президії свого делегата з рішачим голосом у справах загальнонаціонального значіння, які не дотикають виключно інтересів австрійської України.

Спосіб виконання права *vet-a* (протесту), час, в яким, і справи, щодо котрих має виконати ся його, полишається кожній групі зокрема з сим, що кожда група рішає про се в своїй середині автономно.

На першій засіданню З. У. Р. вибрано ось таку президію: голова др. Кость Левицький, гол. нац. дем., заступники: Микола Василько, бук. нац. дем., Микола Ганкевич, соц. дем., др. Лев Бачинський, рад, др. Евген Петрушевич, гал. нац. дем., Ол. Скоропис, С. В. У. До секретаріату вибрано: Всеволода Козловського, С. В. У., д-ра Осипа Назарука, рад., Іллю Семаку, бук. нац. дем., Володимира Темницького, соц. дем., й д-ра Льонгіна Цегельського, гал. нац. дем.

Особовий склад З. У. Ради.

I. Від української націоналдемократичної партії в Галичині увійшли: а) як відпоручники Народнього Комітету: 1. др. Ст. Баран, 2. др. Вол. Бачинський, 3. Іван Боберський, 4. о. Тит Войнаровський, 5. Іван Кивелюк, 6. др. Кость Левицький, 7. др. Євген Олесницький, 8. о. Степан Онишкевич, 9. Василь Панейко, 10. др. Льонгін Цегельський; б) як відпоручники Українського парламентарного Клубу: 1. др. С. Голубович, 2. др. Олександр Колесса, 3. Лев Левицький, 4. др. Євген Петрушевич.

II. Від української радикальної партії: 1. др. Лев Бачинський, 2. Ярослав Весоловський, 3. др. Микола Лагодинський, 4. др. Іван Макух, 5. др. Осип Назарук, 6. др. Кирило Трильовський.

III. Від української соціалдемократичної партії: 1. Осип Безпалко (з Буковини), 2. Микола Ганкевич, 3. Теофіл Мелень, 4. др. Володимир Старосольський, 5. Володимир Темницький, як заступник Юліян Бачинський.

IV. Від буковинської націоналдемократичної партії: 1. Микола Василько, 2. о. Теофіл Драчинський, 3. Антін Лукашевич, 4. Омелян Попович, 5. Ілля Семака.

V. Від буковинської української народньої партії: Володимир Ясеницький.

VI. Від Союзу визволення України: 1. Володимир Дорошенко, 2. Всеволод Козловський, 3. Олександр Скоропис-Йолтуховський, пізнійше Володимир Дорошенко, Маріян Меленевський, Андрій Жук.

Для успішної праці З. У. Р. виділила з себе ось які секції: 1. правно-політичну, 2. економічну, 3. культурну, 4. пресову, 5. еміграційну; справи Українського Січового Стрілецтва веде орган З. У. Ради: Українська Боева Управа.

Найживішу діяльність розвинула правно-політична секція, випрацьовуючи цілий ряд рефератів і пропам'ятних писем у правно-політичних питаннях українського народу, як в австрійських провінціях, так і на терені, завойованім осередніми

державами від Росії; економічна секція веде разом з тов. „Сільський Господар“ справу господарської відбудови української частини Галичини; еміграційна має разом з українським запомоговим комітетом дбати про долю воєнних емігрантів, культурна разом з Загальною культурною Радою мати на увазі культурні інтереси українського народу; пресова секція не розвинула ніякої діяльності.

З хвилею відвойовання Галичини виїхало декількох членів З. У. Ради з поворотом до краю. Наслідком того зайшли особові зміни в складі президії З. У. Р. Й так, від осені 1915 р. починаючи, президія З. У. Ради має ось який склад: голова др. Кость Левицький, гал. нац. дем., заступники: Микола Василько, бук. нац. дем., Ярослав Весоловський, рад., Володимир Темницький, соц. дем., Маріян Меленевський, Союз визволення України.

В оцінку діяльності З. У. Ради ще не пора входити, зокрема не пора ще розбирати критично, в чім її заслуга, а чого не зробила або зробила не так, як було треба. На се прийде час, як повернуть нормальні відносини і як вислід праці З. У. Ради стане в повній цілості перед очима політичного критика.

В. Темницький.

До України.

Моя Україно! Як я тебе любив!
Твої дуги, твої степи розлогі,
Дніпра ревучого славетнії пороги
І хвилі золоті твоїх шовкових нив!

Як я любив у хмарах вишняка
Твої білесенькі, немов хустини, хати,
Поважну річ старих дідів чубатих
І плескіт дівтори веселий на ставку.

Як я любив у нічку весняну
Жабиний івалт, а часом тихий стогін,
Гукання парубків, дівчат веселий гомін
І пісню зза лугів розкішну, голосну!

Як я любив у осени в стіжках
Хліб коло хат, а ранками ясними
Селян за працею хапливою між ними
І стукіт говіркий ціпів по всіх токах.

Як я любив зімової доби
При каганці і веретін сюрчання,
І бесіди, і пісню, чи ридання
Тихесеньке жіночої журби.

Як я любив безрадісно тебе,
Народе мій, убожеством прибитий,
Знеможений і темністю сповитий,
Що вже забув поважать себе,
Потративши свої колишні сили.....
Як я люблю твої сумні могили,
Україно! Як я люблю тебе!
І ось тепер та змучена любов
Мене жене в далекую чужину.

М. Старицький.

Союз визволення України.

Минуло два роки, як у зв'язку з війною розвинув свою діяльність Союз визволення України. Обставини воєнного часу не дозволяють ще на вичерпуюче представлення всього, що Союз зробив і пережив. Та велике зацікавлення діяльністю Союзу серед суспільности примушує нас подати хоч коротко деякі інформації про нашу організацію.

Відчуваємо також внутрішню потребу се зробити. Союз поклав — як не як — багато праці в часі війни на різних полях національного життя й сю працю треба зібрати та подати до відома суспільности, хочби й в найзагальніших нарисах зарисах.

Коло імени Союзу утворило ся за сі два роки багато різних легенд, які нічого не дають для пізнання його становища та його діяльності, натомість ширять багато баламуцтва. Низше подані інформації можуть служити для цікавих достаточним матеріалом, щоб виробити собі правдиве поняття про Союз.

І. Предтеча Союзу.

На протязі трьох років перед вибухом війни серед української політичної еміграції, вкупі з приїзжими з Росії українськими діячами, вели ся оживлені дискусії про потребу самостійницької політичної акції російських Українців. Робили ся різні заходи в сім напрямі, між иншим рішено було в 1912 р. видавати у Львові самостійницьку часопись п. з. „Визволення“, перше число якої вже зредаговано, але через різні причини не могло воно побачити світа.

Безпосереднім практичним вислідом сих дискусій і заходів було основанне у Львові Українського Інформаційного Комітету, який започаткував розвинену тепер Союзом визволення України на ширші розміри інформаційну діяльність за границею. В сій ціли навязав Комітет зносини з порозкиданими скрізь по Європі представниками української еміграції та з українськими діячами на російській Україні. Опісля використав сі звязки в своїй діяльності Союз визволення України.

В звязку з діяльністю Українського Інформаційного Комітету повстала й гадка про основанне Союзу визволення України. Тодіж опрацьовано проєкт самостійницької політично-орієнтаційної платформи російських Українців. Сей проєкт послужив у деяких точках підставою для пізнішої платформи Союзу, проголошеної вже в часі війни.

Хоч Український Інформаційний Комітет складав ся головню з галицьких Українців, але ініціатива його засновання вийшла від російських Українців. Його ціли мали на оці загальні справи українського руху, а його діяльність спочивала фактично в руках одного з членів президії основаного потім Союзу визволення України.

Таким чином можна уважати, що Український Інформаційний Комітет був предтечею Союзу, — деякі сторони діяльності Союзу є продовженням діяльності сього Комітету.

II. Основанне Союзу.

З вибухом війни наступило об'єднання національних сил серед австрійських Українців під прапором державної самостійности й активної боротьби за визволення України. Покликано до життя Головну Українську Раду у Львові, яка зайняла ся організацією легіону добровольців — Січових Стрільців. Російські Українці також мусіли зайняти становище супроти подій.

По відбутих деякими членами емігрантської колонії конференціях з головою Українського парламентарного Кляубу у віденським парламенті та головою щойно основаної Головної

Української Ради д-ром К. Левицьким, предметом яких було вияснення відношення правительствених кругів центральних держав до української справи, прийшло дня 4 серпня 1914 р. до формального оснований Союзу визволення України яко безпартійної політичної репрезентації російських Українців на час війни.

Союз визволення України зголосив відразу своє приступлення до Головної Української Ради, одержавши в Раді два місця з дорадним голосом. На засіданню Ради з дня 5 серпня відпоручники Союзу зложили свою політичну декларацію, в якій визначено загально задачі Союзу та його політичну орієнтацію.

Керуюче ядро Союзу зложило ся з старих членів колишньої Революційної Української Партії, а потім — Української соціал-демократичної Партії й. т. зв. „Спілки“, що займали ранійше в сих партіях провідні становища. Але до Союзу належать люде різних політичних переконань, коли приймають його основний політичний постулат — самостійність України.

Репрезентують Союз назверх загралицею пп. Володимир Дорошенко, Андрій Жук, Маріян Меленевський, Олександр Скоропис-Йолтуховський.

Первісний осідок Союзу був у Львові. По першій російській інвазії осідок Союзу перенесено до Відня.

III. „Орієнтація“ Союзу.

Виходячи з заложення, що в „тюрмі народів“, якою є російська імперія, не було досі місця для свободного розвитку українського національного життя, що Росія між иншим для того розпочала війну з Австрією, щоб забрати Галичину й Буковину, де Українці сяк-так можуть національно розвивати ся, що отже цілю Росії є за всяку ціну не допустити і в будучині до національного розвитку українського народу, — Союз став у сім світовім конфлікті по стороні центральних держав.

Виставивши постулат державної самостійности України, Союз визволення України звязав здійснення сього постулату

з побідою центральних держав і розбиття Росії, виходячи з такої оцінки міжнародних відносин, що для досягнення спокою та рівноваги в Європі треба конче ослабити Росію, а ослабити її можна лише через відірвання українських земель.

Без огляду на те, які наступлять зміни політичних границь воюючих держав, поразка Росії у війні була-б запорукою внутрішніх реформ в російській державі, бо в побитій Росії Українці скорше прийдуть до національних придбань ніж в Росії, зміцненій побідою.

Хоч центральні держави ані до війни, ані на початку війни відкрито не виявили, що в своїх політичних планах беруть у рахунок й українську справу як політичну проблему до еventуального практичного розв'язання, не зважаючи на се, Союз вибрав таку, а не іншу орієнтацію ще з отсих причин.

Чи центральні держави головним своїм ворогом уважають Росію, чи кого іншого, але в ході війни може стати ся, що будуть вони приневолені зайняти коли не всю, то хоч часть України. Раз зайняту українську територію ледви чи віддано-б Росії назад, коли осередні держави захотіли-б забезпечити ся від Росії на будуче, а на такий випадок російські Українці не могли-б пасивно дивити ся, що центральні держави захотять зробити з українськими землями.

Для того з самого початку війни виставлено домагання, щоб відірвану від Росії українську територію, еventуально з українськими землями Австро-Угорщини, зорганізовано в окреме правно-державне тіло, очевидно в зв'язку з центральними державами.

Зрештою постулять державної самостійности України своїм вістрем обертаєть ся проти Росії, а тим самим визначаєть ся орієнтаційна політична лінія Українців — бути по стороні противників Росії.

IV. Політична платформа Союзу.

Платформа Союзу, організації, утвореної на час війни, обрахована на воєнні події, на бажаний вислід війни. Має

вона тимчасове, переходове значіння й сим відрізняється від програм політичних партій, що укладають ся на дальшу мету, переведення яких не обраховується на означений час.

Рахуючи на покониання Росії у війні, Союз практичним постулятом своєї політики поставив остаточну ціль українського визвольного руху — утворення самостійної української держави або принаймні зобов'язку української державності у формі автономії хочби частини українських земель поза межами Росії.

Історія знає вже приклади повстання самостійних держав, от хочби балканських держав, не так наслідком визвольних зусиль дотичних народів, як наслідком того, що постороння держава мала свій інтерес у „визволюванні“ інших народів.

Чи центральні держави мають інтерес і охоту „визволяти“ Україну, чи ні, се питання дуже важке для політичного поведіння Українців, але не рішаче при поставленні Українцями національно-політичних цілей і в змаганні до досягнення їх у часі світової війни, себто в часі всяких можливостей.

Зверненням нашого бойового фронту проти Росії забезпечується Українцям змогу проявити себе в тилу армій центральних держав як самостійний національний чинник. Задачею національної політики є незалежно від того, чи в пляни центральних держав входить завоювання України, чи ні, розвиненням самостійницького руху поставити центральні держави перед проблемою самостійної України яко перед явищем, якого не можна-б було поминути, з яким мусіло ся-б рахувати ся.

В таких обставинах і ближше означення устрою самостійної української держави мусіло відбігати від традиційних формул у програмах українських політичних партій і пристосувати ся до форм державного життя центральної Європи. Для того не вставлено до плятформи демократичної республіки, тільки конституційну монархію, збудовану на демократичних основах. Забезпеченням демократичного устрою самостій-

ної української держави має бути однопалатна система законодавства, виконуваного конституційним монархом, з виборним народнім представництвом, і горожанські, язикові й релігійні свободи населення України, без огляду на віру й походження.

Вставлену до п'ятформи самостійність української церкви треба розуміти сим способом, що церква пануючих серед українського населення обрядів мусить бути національною й незалежною від посторонніх зверхників і сим способом свободною прийняти в свій організаційний устрій і в свої обрядові практики все те, що доброго витворила історія, а що заникло під чужими й ворожими впливами.

В п'ятформі Союзу є уступ про те, що одночасно з збудуванням самостійної української держави має перевести ся радикальну земельну реформу на користь селянства. Додано там, що се основний економічний постулат Союзу.

Союз кладе натиск на потребу переведення радикальної земельної реформи не тільки для того, що уздоровлення, хочби й частинне, соціальних відносин можна досягнути через передачу землі працюючим, а також для того, що розв'язання в часі війни земельної справи по думці змагань нашого селянства в зв'язку з можливим збудуванням самостійної української держави поставило-б сю будову на **ЄДИНО** тривалі основи.

Не пересуджуючи подробиць земельної реформи, що було-б ділом законодавства по війні, Союз уважає нормальним, щоб полишені земельними власниками в часі війни землі брали в свою управу громадські земельні комітети.

V. Програма діяльності Союзу.

Поставивши собі важну й відповідальну ціль, Союз мусів широко зачеркнути свою практичну діяльність, здаючи собі докладно справу з фактичних сил, які можуть стати до роботи. І саме в першу голову поставив Союз приготування й організацію суспільних сил для переведення в життя постулатів Союзу, зосібна, що й найголовніше, — переведення національної громадсько-політичної організації українсько-росий-

ських земель, оскільки їх займеться у війні з Росією, при співучасті австрійських Українців.

Цілю й вислідом сеї організаційної роботи в тилу армій центральних держав, поза біжучими справами практичного життя, має бути скликання українського національного конгресу, який зайняв би становище в справі форми правно-державної організації зайнятих від Росії українських земель, внутрішнього політичного устрою тих земель, земельної справи і ин.

Природна річ, що зачеркнена організаційна діяльність Союзу не може переводити ся поза правительственными чинниками центральних держав. Більші чи менші успіхи сеї діяльності стоять у прямій залежності від такого або иншого відношення правительств тих держав не тільки до ідеї державної самостійності Українців, а також до культурних постулатів і буденних потреб українського населення.

Для того Союз мусів увійти в політичні зносини з правительствами центральних держав для репрезентації й оборони інтересів українського населення та його національно-державних змагань, виступаючи тут яко сторона, яко самостійний і незалежний політичний чинник.

Призабута в Європі українська справа, не зважаючи на те, що важке життя австрійських Українців від часу до часу давало про себе знати в останніх роках і поза межами Галичини та Відня, вимагала в часі війни найширшого спопуляризування її, де тільки можна, бо публична опінія, хоч не рішав політичних проблем, то в усякім разі має під сим оглядом велике значіння. Для того одною з практичних задач Союзу є популяризація української справи в Європі через видавництво публікацій, кореспонденцій і ин.

Щоб забезпечити поміч і співробітництво австрійських Українців, які так само виставили на своїм прапорі визволення України, та щоб політична практика всіх національно-політичних чинників, які ділають у часі війни, була скоординована, Союз приступив до Головної Української Ради, яка з початку об'єднувала всі українські політичні партії Галичи-

ни, а потім розширила ся на всі українські землі, перетворюючи ся на Загальну Українську Раду.

Воєнні події з перших місяців не давали місця на переведення головної практичної задачі Союзу — організаційної роботи в тилу армій центральних держав — і Союз перший рік війни головну увагу мусів звернути на представництво національної справи перед правительствами центральної Європи, на популяризацію української справи серед чужих народів, на пропаганду визвольної ідеї серед власної суспільности, спеціально серед полонених.

Пізнійше воєнні події утворили невеличкий терен для переведення властивих задач Союзу, але загальне воєнно-політичне положення центральних держав і відношення правительств сих держав до української справи, а також деякі обставини внутрішнього національного життя, майже унеможливили зачеркнену Союзом діяльність у зайнятих українських землях.

VI. Репрезентаційна діяльність Союзу.

Взявши на себе репрезентацію визвольних змагань російських Українців, Союз визволення України увійшов у зносини з правительствами центральних держав, аби вияснити їх становище до української справи. В сій цілі члени Президії Союзу відбували конференції з повновласними особами зі сторони правительств центральних держав і мали авдієнції у відповідальних державних мужів тих держав, а крім того вносили до правительств різні представлення, в яких ближше виясняло ся українську справу та змагання Союзу й жадало ся попертя сих змагань.

Бажаючи собі, щоб у воєнно-політичних цілях осередніх держав було ослаблення Росії через відірвання, коли не цілої, то хочби часті російської України, Союз представляв правительствам способи сотворення умов, в яких розв'язання української справи найлегше могло-б відбути ся. Союз жадав урочистого заповідження, що воюючі проти Росії армії несуть українському народови національне визволення, дадуть йому

землю й волю та що Союзови запевнена буде змога національно-політичної організаційної роботи в тилу окупаційної армії.

Отся справа була предметом особного меморіялу, пропущеного Союзом на початку війни австрійському й німецькому правительствам, в яким між иншим говорило ся, що коли хотять центральні держави зустріти прихильність і довіре народніх мас на Україні, мусять піти назустріч основним інтересам і домаганням тих мас.

„Жадного кроку на території України не можна зробити против інтересів української селянської маси, жадного вагання в ім'я інтересів традиційних ворогів українського населення не має бути. Лише повна рішучість і відкритість у відношенню до соціально-правових змагань нашого народу може відразу прихилити наш народ на бік союзних держав і повернути його проти Росії“.

В меморіялі вияснило ся докладно потребу радикального розв'язання аграрної справи під час окупації українських земель, демократичної управи зайнятими землями, згідно з змаганням Союзу до сотворення демократичної самостійної української держави, й жадало ся сотворення уже під час війни політичного тіла, яке мало-б характер української національної влади та яке в міру окупації України творило-б організаційною роботою підстави самостійного життя краю.

Пізнійше по сотворенню Загальної Української Ради виступи перед правительствами в справах загального значіння перейшли до Ради, а оскільки ходило про конкретні справи окупованих українських земель, представлення до правительств часто вносило ся одночасно від Ради й Союзу.

Перебіг воєнних подій аж до мая 1915 р. не творив обставин, в яких постуляти Союзу могли-б знайти в сферах відповідне прийняття. Але й з хвилию окупації Холмщини та части Волині ніщо не змінило ся. До сього прийшли претенсії сусідів на пограничні українські землі й поставили цілу українську справу в нецєвне становище.

За час війни репрезентанти Союзу кілька разів чули освідчення від правительствених чинників центральних держав про прихильність сих держав до визвольних змагань російських Українців. Згадати хочби освідчення турецького міністра Таалат Бей, зроблене в порозумінню з Віднем і Берліном, членови Президії Союзу М. Меленевському, який заявив, що на випадок розбиття Росії Українці можуть рахувати на піддержку їх державно-самостійницьких змагань. Але нічого конкретного в тім напрямку правительства осередніх держав досі не зробили може й для того, що територія російської України лежить поза обсягом практичної політики сих держав, коли не рахувати кількох волинських повітів. Що-ж до Холмщини, не зважаючи на застереження з української сторони, сей край уважається складовою частиною Польського Королівства. Всі старання Союзу відновити українське життя в Холмщині не увінчалися успіхом, хоч язикові права українського населення у школі й публичнім життю забезпечено розпорядками начальної команди австро-угорської армії.

VII. Інформаційна діяльність Союзу серед чужинців.

Особливу увагу звернув Союз на поінформування чужих народів про українську справу про національно-політичні змагання українського народу.

З самого початку своєї акції видав Союз у вересні 1914 року поклик в українській справі до публичної opinii Європи, який у перекладі на всі європейські мови в цілості або в уривках надрукували майже всі органи преси Австро-Угорщини й Німеччини та нейтральних держав і який став відомий також в російській пресі. Крім того видав Союз окремі поклики до народів румунського, болгарського, турецького, шведського, а трохи пізнійше до чеського народу в Австрії. Сі поклики, в яких вияснялося положення українського народу в Росії, зверталося увагу на небезпеку для інших народів Європи від заборчої політики російської імперії та ждалося уваги для визвольних змагань Українців, — викли-

кали скрізь велике зацікавлення українською справою й підготували ґрунт для дальшої літературно-інформаційної діяльності Союзу.

Велику інформаційну службу для німецького журналістичного й політичного світа віддає німецька кореспонденція Союзу п. н. „Ukrainische Nachrichten“, яка почала виходити у Відні від жовтня 1914 р., з початку на правах рукописи й для ужитку газет, а потім перемінено її на друкований тижневник в розмірі 1 до 2 аркушів звичайного газетного формату. На сторінках „Ukrainische Nachrichten“ крім статей на біжучі теми українського політичного життя появило ся багато постійного інформаційного матеріалу про різні сторони українського національного життя по обидва боки кордону, а крім того дано взірці нашої літератури в особах її найвизначніших представників (Шевченка, Франка й инш.) у перекладах д. Грицяя.

„Ukrainische Nachrichten“ друкуєть ся пересічно 4000 примірників і розсилаєть ся переважно даром до редакцій часописей в Австрії, Німеччині та в неутральних державах, а також членам парламентарних тіл у сих державах, визначним ученим і ин.

Ту саму службу для держав почвірного порозуміння й неутральних держав, головно для Швайцарії, сповняє журнал La Revue Ukrainienne, що виходить в Льозанні під редакцією з початку А. Зеліба, а потім Е. Бачинського, при співучасти й помочи членів Союзу. Перші дві книжки сього журналу видруковано в числі 7000 примірників і розкинено скрізь по світу. Доходить журнал свобідно також до Росії й тут служить інформаційним джерелом для російської й української публики про діяльність Українців заграницею.

Для систематичного поінформування західно-європейської публики про українську справу видав Союз масу цінних публікацій у німецькій і инших мовах, не згадуючи вже про листові видання й відозви. Досі вийшло коштом і заходами Союзу 11 німецьких книжок, між ними такі цінні річи, як географія України д-ра С. Рудницького (Ukraina. Land und

Volk) й Історія України проф. М. Грушевського (Geschichte der Ukraina), 5 по французьки, 3 по болгарськи, 2 по румунськи й по одній в отсих мовах: англійській, італійській, турецькій, хорватській, чеській, шведській.

Крім того поширив Союз масу чужих видань.

Слід видавничої роботи Союзу в чужих мовах на кождім кроці видний, кождий чужинець, що береть ся студіювати українську справу, не може поминути видань Союзу.

Поширенням і поглибленням знайомости з українською справою в чужих краях займали ся на місці спеціальні висланці Союзу, а саме — Маріян Меленевський у Туреччині, др. Лев Ганкевич у Болгарії, Олександр Семенів в Італії, др. Осип Назарук у Швеції й Норвегії, Олександр Скоропис-Йолтуховський у Німеччині і ин.

Підпирав також Союз публіцистичну й відчитову діяльність д-ра Євгена Левицького, що від початку війни перебуває в Німеччині.

Перебування делегатів Союзу в перелічених краях дало безперечно багато користей, — сим способом увійшли Українці в безпосередній контакт з журналістичним і громадсько-політичним світом тих країв, завязуючи такі потрібні в політичній діяльності особисті звязки й використовуючи їх для народньої справи.

Найбільші результати дала інформаційна робота в Німеччині, де прийшло до основання спеціального німецького товариства пособників українських визвольних змагань п. н. „Україна“. Се товариство стоїть у приязнім контакті з Союзом, який репрезентує в Берліні д. Скоропис-Йолтуховський.

VIII. Пропаганда ідей Союзу серед власної суспільности.

Для поширення визвольної ідеї серед власної суспільности й поглиблення національно-політичної думки серед широких народніх мас Союз розвинув інтензивну видавничу діяльність в українській мові.

Одночасно з німецькою часописю почала виходити у Відні щотижнева українська часопись п. н. „Вістник Союзу визволення України“ в розмірі пересічно 16 стор. великої вісімки, з ілюстраціями, наклад пересічно 5 до 8 тисяч примірників. Крім статей на біжучі теми загального й українського політичного життя „Вістник“ дає багато річей з красного письменства, а талановитих поезій достарчають головню Січові Стрільці (Шкрумеляк і инш.) і полонені (Кобець і инш.), реєструє голоси чужої преси й чужі книжкові видання про українську справу, дає систематичні огляди російського життя та воєнно-політичних подій і містить хроніку російсько-українського життя. „Вістник“ служить поважним інформаційним джерелом про українські справи для инших органів української преси.

Уважаючи „Кобзарь“ Т. Шевченка найголовнішою книгою для поширення в народніх масах національної свідомости й самостійницької політичної думки, Союз видав два томи вибраних найголовніших поезій Т. Шевченка з автобіографією й популярною біографією поета пера Д. Лукіяновича в числі 21 тисяч примірників разом обох випусків.

Щоб дати широкій народній масі історичні основи для розуміння своєї народньої справи, видав Союз популярну історію України проф. М. Грушевського п. з. „Як жив український народ“ (15 тис. примірників) й історичну розвідку д-ра Л. Цегельського п. з. „Русь-Україна а Московщина-Росія“ (15 тисяч примірників), а брошурою Б. Заклинського п. з. „Що треба знати кождому Українцеві“ (вийшло два наклади, разом в числі 20 тисяч примірників) дано масам національний катехизм.

Щоб поширити серед суспільности знайомість з новішою українською історією, розвитком української політичної думки й українського громадського життя в Росії й Австрії, видав Союз праці В. Дорошенка — „Півтораєст літ української політичної думки“ й „Українство в Росії“, д-ра В. Левицького — „Як живеть ся українському народу в Австрії“, д-ра М. Лозинського — „Галичина в життю України“, В. Гнатюка —

„Національне відродження австро-угорських Українців“, О. Кириленка — „Українці в Америці“ й инш.

Виясненням української справи та завдань української національної політики займають ся брошури д-ра Л. Цегельського: „З чого виникла війна та що вона нам може принести“ й „Самостійна Україна“.

Справам збройної боротьби українського народу за свою свободу присвячені праці д-ра І. Крип'якевича — „Українське військо“, В. Темницького — „Українські Січові Стрільці“, д-ра О. Назарука — „Слідами Українських Січових Стрільців“.

Деякі з перечислених брошур разом з численними статтями інших авторів становлять отсю Памяткову книжку Союзу визволення України, яка обіймає поверх 500 сторін друку та друкується в числі 20.000 примірників.

Крім того Союз видав багато публікацій на інші теми, (м. ин. М. Возняка — „Наша рідна мова“ й „Пам'яті Івана Франка“, Е. Левицького — „Листи з Німеччини“, Іп. Бочковського — Фінляндія“ і ин.). Разом видано по українськи коло 50 книжок (деякі ще в друку) в числі поверх 200.000 примірників.

Природна річ, що на російську Україну, як українські, так і в інших мовах видання, друквані в Австрії, дістають ся тяжко й припадково. Між иншим висилається видання Союзу з неутральних держав до державних і університетських бібліотек в Росії й тут стають відомими хочби обмеженому числу російської й української публіки.

Переважно-ж ширяться видання Союзу серед української еміграції в Австрії і за кордоном, у Галичині, серед австрійських жовнів і серед полонених, які становлять головний контингент читачів видань Союзу.

ІХ. Опіка Союзу над полоненими.

Велике число російських полонених української народности, забраних арміями центральних держав, заставило Союз зайняти ся заспокоєнням їхніх духових потреб. В сій

ціли відпоручники Союзу ще в першій півроці війни звиділи з дозволу військових властей значне число таборів полонених в Австро-Угорщині й Німеччині. При відвідинах таборів виясняло ся число полонених української народности й інтервеніовано у властей в справі поліпшення їх становища.

Заходами Союзу сконцентрували військові власти Австро-Угорщини й Німеччини поважне число полонених Українців в окремих „українських“ таборах. Тут значно поліпшено умови життя полонених і утворено відповідні обставини для ведення серед них культурної роботи в ширших і зорганізованих формах.

При помочи Союзу повстали в таборах бібліотеки, читальні, хори, оркестри, театри, заведено школи грамоти, зорганізовано курси української літератури, політичної історії України, курси політичних наук, господарські й кооперативні курси, курси німецької мови й ин., а потім повстали в таборах кооперативні чайні полонених, запомогові каси й ріжнородні культурні товариства.

Щоб захопити просвітною роботою найширші маси полонених, постарав ся Союз зорганізувати в кількох таборах видаванне силами самих полонених таборових часописей. Таких часописей виходить чотири. Ширять вони національну думку серед десятків тисяч полонених не тільки в тих таборах, де виходять, але й далеко поза ними.

Крім того розсилає Союз по таборах свої видання і посередничить у передплачуванню для полонених інших періодичних українських видань та купуванню українських книжок, поширивши сим способом сотні тисяч примірників ріжного роду книжок і часописей, не рахуючи великого числа книжок свого видання та жертвованих суспільністю, розісланих по таборах даром.

При організації роботи серед полонених маєть ся на увазі крім просвітної також організаційно-педагогічну ціль. А саме змаганням Союзу є привчити широку масу народу до організаційного громадського життя, навчити їх ведення

ріжних громадських, просвітних і економічних інституцій, через безпосередню їх участь у відповідних таборових організаціях і через поширення серед них національної свідомости приготувати інтелігентніших на організаторів і провідників національного руху по війні.

Сконцентровані раніше більшими масами полонені в таборах — від довшого вже часу розкинені скріз по Німеччині й Австро-Угорщині дрібними робітничими групами. В багатьох тих групах є одиниці, які перейшли школу організованого громадського життя та школу національного освідомлення в тих чотирьох таборах, де робота ведеться систематично, і є організаторами просвітної роботи в своїх групах. Загалом нема, здається, жадної місцевости, де живуть полонені Українці, а де не поширено-б української періодичної преси й української книжки, що несуть світло знання й національного освідомлення.

Які результати дає робота серед полонених, зверхнім показником може бути хочби сей факт, що полонені збирають між собою тисячі корон або марок на волинські українські школи й інші національні цілі та відгукують ся на всі прояви українського громадського життя.

Х. Діяльність Союзу на Україні.

Союз не ставив собі жадних авантурничих плянів по тамтій стороні бойового фронту, розуміючи добре, що поведення українського населення в Росії повинно залежати передовсім від становища воюючих з Росією держав до української справи та від воєнних успіхів тих держав у напрямку України.

На початку війни ще у Львові видруковано, але на щастя не поширено відозви до українського народу в Росії під фірмою Союзу з закликом до відкритої боротьби та з ріжними неусправедливленими обіцянками, але ця відозва своїм змістом не відповідала поглядам більшости пізнішого складу членів організації, а сам факт її появи був властиво ділом Головної Української Ради.

Одначе Союз зовсім не виключав революційних виступів українського населення в тилу російської армії, але узаляжнював се від обставини, що „врочистим способом запевість ся, що воюючі проти Росії держави несуть українському народови національне визволення, дадуть йому землю й волю.“

Найважнійшою річю супроти російської України було для Союзу удержання контакту з своїми однодумцями й прихильниками, полишаючи розвиненне політичної акції на Україні їм самим, в залежности від обставин внутрішнього життя Росії, від ходу воєнних подій і становища центральних держав до української справи.

В сій цілі, а також для поширення серед населення визвольної думки й приготування його до можливого зайняття центральними державами українських земель посилав Союз на Україну своїх агітаторів.

Прихильники й однодумці Союзу на Україні відбули в квітні 1915 р. конференцію, яка одобривши політичну позицію Союзу і його діяльність за границею, вислала в маю того року спеціального відпоручника за границю в цілі навязання тісніших зносин з заграничною організацією Союзу.

Другий раз приїздив за границю відпоручник російських Українців у зимі 1915—1916 р. і разом з членами президії СВУ мав авдієнції у державних мужів центральних держав.

Фактичне відношення правительств центральних держав не управнювало Українців в Росії до якихсь маніфестаційних, ворожих до Росії виступів. Хоч на загал російські Українці бажать собі поразки Росії й нічого не мали-б проти відірвання від неї українських земель, але назверх держать ся з резервою, бо не мають певности, що Росія буде аж так побита, щоб Українці мали вигляди на зреалізування своїх національно-політичних змагань.

На Україні здають собі докладно справу з того, що навіть на випадок рішучої перемоги центральних держав цілої

української території не можна від неї відтяти, отже Українці з дальше посунених на схід частин України свідомі, що їм доведеться далі жити під Росією й тут своїх прав доходити.

Вкінці мають російські Українці обаву, що відірвані від Росії части України можуть опинитися, коли не в гіршому, то не в ліпшому становищі, в якому знаходиться Галичина, а чуже верховодство в сьім краю не може служити для них притягаючою силою.

Не бачучи особливих виглядів для розвитку українського життя і в Росії і не привязуючи надто великих надій до вислідів війни, російські Українці на загал держаться „української орієнтації“.

XI. Діяльність Союзу в зайнятих українських землях.

Самостійно і разом з Загальною Українською Радою робив Союз різні старання, щоб забезпечити в зайнятих українських землях розвиток українського національного життя, однак сї старання не увінчалися успіхом. Познаки того життя існують там остільки, оскільки на місці лишилися свідомі національно одиниці й оскільки найшлися там в тім чи иншому характері австрійські Українці.

На иншому місці згадувалося вже про Холмщину, що її вважається складовою частиною польського королівства й нічого там українського не допускається, коли не рахувати кількох оголошень в українській мові, не вважаючи на те, що розпорядками австро-угорської начальної команди армії забезпечено тут яzikові права українського населення.

В тій частині зайнятих українських земель, яка знаходиться в окупації німецької армії, так само нема ніяких познак українського життя.

Треба замітити, що українські землі страшно вилюднені й знаходяться близько бойового фронту, та з сєї причини не становлять терену, на якому вільно можна було-б розвивати яку будь діяльність.

Не дивлячи ся на се, в зайнятих повітах волинської губ. всеж удало ся покликати до життя цілі десятки українських народніх шкіл. Стало ся се завдяки тому, що серед окупаційної адміністрації найшли ся подекуди одиниці української народности з Австрії, та завдяки вербунковим комісаріатам Українських Січових Стрільців, які подавали населенню необхідні інформації в сїм напрямі.

Шкільна акція на Волині вела ся через основане Союзом у Львові Бюро культ. помочи для українського населення зайнятих земель під проводом д-ра І. Крипакевича. Матеріальних засобів достарчили жертви суспільности, Січових Стрільців, полонених Українців і Союза.

До серпня місяця 1916 р. існувало на Волині 29 українських шкіл з числом дітей 1785. Приготованих було до основання 32 школи. Російська офензива під Луцьком, яка припала на кінець шкільного року, зменшила трохи терен українського шкільництва. В другім півроці 1916 р. існує в двох повітах волинської губ. (володимир-волинським і ковельським) коло 20 українських народніх шкіл. Науку подають в часті місцеві учительські сили, в часті приїзжі з Галичини.

Місце не дозволяє нам вдавати ся в подробиці і з сеї причини мусїло ся полишити на боці деякі менше важні сторони діяльности Союза, а також справи внутрішніх відносин в українськїм політичнїм таборі, від яких у великій мірі залежали, як діяльність Союза, так і її вислїди. Отсей коротенький нарис — се тільки віхи, які означують напрямок і характер діяльности Союза, але не показують всього її змісту й значіння, що треба відложити на пізнїйший час.

А. Жук.

ЗМІСТ.

I. Інформаційна часть.

	Ст.
1. Календарій на 1917 р. і календарні вістки	III
2. Нові поштові приписи в Австро-Угорщині	XVI
3. Історичний календарь	XVII
4. Про різницю між юліянським і григоріанським календарем	XXV
5. Міра й вага (I. В Австро-Угорщині. II. У Росії. III. На Україні)	XXXIII
6. Порадник у справах полонених, вивезених, ранених і вбитих	XXXVI
7. Гр. Микетей. Червоний Хрест.	XLI
8. В. Темницький. Велика війна. (Огляд подій за 1914—1915 рр.)	XLVII
9. П. Т. Огляд воєнних подій у першій півроці 1916 р.	XCI

II. Літературна часть.

1. Богдан Лепкий. На новім порозі.	3
2. Тарас Шевченко. Заповіт.	9
3. Василь Сімович. Шевченків заповіт і 1914 рік.	10
4. О. Олесь. Яка краса: відродження країни! (вірш).	13
5. Льонгін Цегельський. З чого виникла війна та що вона нам може принести.	14
6. М. Старицький. На прю (вірш).	22
7. Б. Грінченко. Наш прапор (вірш).	23
8. З. Кузеля. Наше минуле.	24
9. Т. Шевченко. Уривок з «Гайдамаків».	32
10. Народний гимн.	33
11. Богдан Лепкий. Кінець української волі.	36
12. Скасування Січи (народня пісня).	46
13. Богдан Лепкий. Кальнишевський у неволі (вірш).	48
14. Самостійна Україна.	50
15. Іван Франко. Встане Україна (вірш).	75
16. Льонгін Цегельський. Звідки взяли ся і що значать назви «Русь» та «Україна».	77
17. О. Олесь. Колись здавав ся ти мені орлом підтятим (вірш).	86
18. Степан Рудницький. Україна.	87
19. М. Старицький. Нива-Україна (вірш).	95
20. С. Кузик. Потреба самостійности України з народно-господарського погляду. (Як Росія визискує Україну.)	96
21. Ол. Кониський. Ой, поля ви, поля! (вірш).	107
22. Богдан Лепкий. Чим жива українська література?	108

	Ст.
23. Сидір Воробкевич. Рідна мова (вірш).	130
24. Василь Сімович. Короткий огляд української літератури	131
25. Тарас Шевченко. Пророк.	141
26. Леся Українка. На роковини Шевченка (вірш).	142
27. Володимир Левицький. Як живе ся українському на- родови в Австрії.	143
28. Іван Франко. Не пора!	167
29. Б. Грінченко. Приходить час! (вірш).	168
30. М. Лозинський. Українське представництво в Австрії.	169
31. К. Студинський. Українським Січовим Стрільцям (вірш)	177
32. Володимир Темницький. Українські Січові Стрільці (І. Історичний розвій стрілецької ідеї та її поширення серед української суспільности. II. Творення полків Українських Січових Стрільців і їхня верховна управа. III. Українські Січові Стрільці на полі бою. IV. Органі- зація і склад Українських Січових Стрільців. Участь жіноцтва. Майбутні задачі.)	178
33. Осип Маковей. Марш Українських Січових Стрільців	204
34. Богдан Лепкий. Позір! (Січовим Стрільцям — вірш.)	207
35. Іван Чупрей. Січовий рух на австрійській Україні	209
36. Січовий марш	216
37. Іван Боберський. Сокільський рух в австрійській Укра- їні. (Про роботу «Сокола-Батька»)	217
38. Сокільський марш	223
39. І. Крип'якевич. Історія українського війська в нарисі (І. Княжі часи. II. Початки козаччини. III. Гетьманщина. Січ. IV. Українські військові організації в Галичині 1848 р.)	224
40. У. С. С. Юра Шкрумеляк. За рядами ряди... (вірш)	244
41. Володимир Дорошенко. Українство в Росії. (Новітні часи.)	246
42. О. Олесь. На двинтарь сумно не ідть (вірш)	355
43. В. Темницький. Загальна Українська Рада.	356
44. М. Старицький. До України (вірш)	365
45. А. Жук. Союз визволення України	366

Ілюстрації.

1. В. Петрук. На зйну. Прощання з сімєю.	LIX
2. В. Петрук. На війну. В дорозі до збірного пункту.	LXI
3. В. Петрук. Під Перемишлем 1915 р.	LXIII
4. В. Петрук. По втечі Москалів з Карпат (у червні 1915 р.)	LXV
5. В. Петрук. На чатах.	LXVII
6. Тарас Шевченко.	8
7—10. Наші гетьмани: Богдан Хмельницький, Іван Вигов- ський, Петро Дорошенко, Іван Мазепа	27
11. Візд Богдана Хмельницького у Київ.	55
12. Дорошенко на чолі Запорозжців.	59
13. Іван Франко	75 і 118
14. Запорозжці при бесіді	85
15. Український краввид	87
16. Памятник Володимира Великого у Києві	90
17. Село Кирилівка, де провів свої діточі літа Т. Шевченко	91
18. Карта України.	
19. М. Коцюбинський	119

	Ст.
20. Леся Українка	134
21. В. Винниченко	135
22. Чета Українських Січових Стрільців	145
23. Митрополит гр. Андрій Шептицький	161
24. Українська хата	168
25. Юліан Романчук, віцепрезидент австрійської палати послів	171
26. Укр. С. Стрільці в поході	177
27. Українська Боева Управа	178
28. Начальник I полку У. С. С. Мих. Галущинський в окру- женню гуртка офіцерів У. С. С.	180
29. Стежа У. С. С. наближається через гущу ліса до по- зиції неприятеля	181
30. Відділ У. С. С. у розстрільній віддає салву для прові- рення віддалення	184
31. У. С. С. в розстрільній пальбою острілюють неприятеля	185
32. Чета У. С. С. з наложеними багнетами іде до приступу	188
33. Хвилячка відпочинку в лісі під шатрами	189
34. Українські селяне в Галичині затагають ся в стрільці	192
35. Стрільці в дорозі	193
36. С. Стрільці на виравах	196
37. Збірка	197
38. У. с. с. Олена Степанівна, старша десятниця	202
39. У. с. с. Софія Галечко, старша десятниця	203
40. Стрільця Гандзя Дмитерко	205
41. Старша десятниця Ярема Кузь	206
42. У. с. с. вістун Павла Михайлишин	208
43. Старшина Січи в Старім Місті	209
44. Вправи січовичок лентами	212
45. Вправи на здвизі	213
46. Сокілки в поході	214
47. На Маківці. Приступ	215
48. Уставка руховиків Сокола-Батька до вільноручних вирав	218
49. Коло «Українського Городу». По пробі вирав	219
50. Похід (на Академічний вулиці)	220
51. Похід	221
52. Козацьке військо в поході	224
53. Київське військо (з життя Бориса й Гліба)	227
54. Козаки (сучасна гравюра)	229
55. Запорозький корабель	232
56. Запорозька Січ (у половині XVII віку)	233
57. Козак (Старинний малюнок)	234
58. Сотник	236
59. Полковник (З малюнків XVIII в.)	236
60. Запорозька Рада	238
61. Запорожець	239
62. Чорноморець перших часів	239
63. Українські гірські стрільці (1849 р.)	242
64. Українське Січове Військо в поході	244
65. Полковник Гринько Коссак зі старшиною полку	245
66. Грицько Полетика	249
67. Василь Капніст	249
68. Іван Котляревський	250
69. Грицько Квітка-Основяненко	250

	Ст.
70. Микола Костомарів	251
71. Панько Куліш	251
72. Марія Марковичка	254
73. Володимир Антонович	255
74. Павло Чубинський	258
75. Іван Левицький	258
76. Михайло Драгоманів	260
77. Микола Лисенко	260
78. Михайло Старицький	263
79. Марко Кропивницький	263
80. Микола Садовський	264
81. Іван Карпенко-Карий	264
82. Олександр Кониський	266
83. Борис Грінченко	269
84. Трохим Зінківський	269
85. Михайло Грушевський	272
86. Михайло Русов	278
87. Редакція й найблизші співробітники газ. «Рада»	293
88. Редакція газети «Слово»	296
89—94. Основники Української Громади в І-й Думі: М. Опацький, В. Шемет, П. Чижевський, А. Вязлов, І. Шраг, Г. Зубченко	302
95—100. Основники Української Громади в 2-й Думі: Е. Сайко, В. Хвіст, Н. Довгополов, М. Рубіс, о. А. Гриневич, С. Нечитайло	303
101. О. Олесь	316
102. Микола Левитський	339
103. Василь Доманицький	339

„ДНІСТЕР“

ТОВАРИСТВО ВЗАЇМНИХ ОБЕЗПЕЧЕНЬ

ЛьВІВ, ул. Руська, ч. 20 (власний дім).

Телефон ч. 788. — Конто Почтової Щадниці ч. 25261.

... Жирове конто в Австро-Угорським Банку. ...

Приймає до обезпечення від огню будинки, хатні і господарські движимости, меблі, одежу і білизну, збіжжя в снопах і в зерні, худобу і т. п.

Кожний Українець повинен асекурувати ся від огню, щоб на випадок пожежі не понести страти, бо достаток одиниці — то добробит цілого народу.

Кожний Українець повинен асекурувати ся тільки в товаристві взаїмних обезпечень „ДНІСТЕР“.

Нема жадного иншого українського асекураційного товариства від огню, тільки один „ДНІСТЕР“.

„ДНІСТЕР“ рахує найдешевші оплати за обезпечення селянських будинків.

„ДНІСТЕР“ звертає кождорічний чистий зиск своїм членам.

„ДНІСТЕР“ оцінює та виплачує шкоди по огні скоро і совісно, а на членів оцінкової комісії запрошує все двох господарів.

„ДНІСТЕР“ дає підмоги українським школам і бурсам, де виховують ся селянські діти.

Люде, асекуровані в „Дністрі“, можуть дістати позичку у всіх великих банках і в Товаристві взаїмного кредиту „Дністер“.

Власні фонди „Дністра“ виносять з кінцем 1915 року 6,890.075— корон.

В „ДНІСТРІ“ можна обезпечати від крадіжки з вломом движимости всякого роду, а товариства кредитові готівку, цінні папери і векслі за дешевою оплатою премії.

Адреса „Дністра“:

ТОВАРИСТВО ВЗАЇМНИХ ОБЕЗПЕЧЕНЬ
„Дністер“ у Львові, Руська, 20.

Адреса для телеграм: „ДНІСТЕР“, ЛЬВІВ.

Канцелярії Товариства відкриті що дня від 8—2 перед пол.

ТОВАРИСТВО ВЗАЇМНОГО КРЕДИТУ

„ДНІСТЕР“

Телеф. 788. у ЛЬВОВІ, ул. Руська, ч. 20, Телеф. 788.

засноване при Товаристві взаїмних обезпечень „ДНІСТЕР“
в 1895 р. на підставі закона про стоваришення з 1873 р.

Відповідальність членів обмежена до подвійної висоти уділу.
Цілю Товариства є уділювання кредиту своїм членам-хліборобам, обезпеченим в „Дністрі“ від більше літ.

👉 Відсотки від вкладок 4 проц. 👈
👉 без потручення рентового податку. 👈

Вкладки приймає і виплачує Каса Товариства в урядових годинах від 8 до 2 в полудне.

Конто в Почтовій Шадниці 35 527. Жирове конто в Австро-Угорським Банку.

Шадничі вкладки . . . . . К 4,725.000

Власний маєток . . . . . К 649.000

Уділені позички . . . . . К 4,850.000

КАНЦЕЛЯРІЇ ТОВАРИСТВА ВІДКРИТІ ПЕРЕД ПОЛУДНЕМ

Одиноке українське Товариство обезпечень на життє і ренти

„Карпатія“ у Львові, ул. Руська, число 18.

Почесний президент Його Ексцеленція митрополит граф Андрий Шептицький. Товариство основане на взаїмности, а через те всі зиски припадають самим членам.

Ручить вже по трьох літах неоспорність і незапалість обезпечення. Признає по трьох літах право викупу, а рівнож уже по трьох літах уділює позички на низькі відсотки.

Теперішня адреса : Львів, ул. Руська, ч. 18.

ОДИНОКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГОТЕЛЬ ТОВАРИСТВА »НАРОДНЯ ГОСТИННИЦЯ«

у ЛЬВОВІ, ул. Косцюшка, ч. 1.

Ціни кімнат від К 2—10.   ○ ○   Станція електричного трамваю.

Товариство приймає нових членів що найменше з одним уділом К 20 і гроші на вкладковій книжечки на 5%.

21 ТОМІВ 21

ТВОРІВ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

від Котляревського до Руданського включно,
під редакцією Юліяна Романчука,
накладом Товариства „Просвіта“ у Львові,
на добрім папері, гарний друк, у полотняній
оправі з витисками коштує **К 52'50**,
в оправі півполотно з витисками **К 42'—**.

Поодинокі томи 1. в полотняній оправі **К 2'50**. 2. в півполотно **К 2'—**. При замовленню всіх томів нараз оплачуємо порто самі, а при замовленню поодиноких томів належить долучити 45 сот. на реко-
мендоване порто (або 72 сотики на фрахт, коли замовляють ся більше ніж два томи нараз).

Томи обіймають твори отсих письменників і поетів :

1. ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО, П. АРТЕМОВСЬКОГО ГУЛАКА,
Е. ГРЕБІНКИ, стор. 536; другий наклад.
2. і 3. ГРИГОРІЯ КВІТКИ — ОСНОВЯНЕНКА в 2 томах, стор.
544, 552, другий наклад.
4. М. ПАШКЕВИЧА, Я. ГОЛОВАЦЬКОГО, стор. 456, другий наклад.
5. М. УСТІЯНОВИЧА, А. МОГИЛЬНИЦЬКОГО. стор. 512, другий
наклад.
6. А. МЕТЛИНСЬКОГО, М. КОСТОМАРОВА, стор. 496.
7. і 8. ТАРАСА ШЕВЧЕНКА в 2 томах, стор. 552, 544, третій наклад.
- 9., 10., 11., 12., 13., 14. П. КУЛІША в 4 томах, стор. 504, 560, 576,
528, 560, 700.
15. і 16. І. ВОРОБКЕВИЧА в 2 томах, стор. 420, 420.
17. Л. ГЛІБОВА, КС. КЛИМКОВИЧА, ВОЛ. ПАШКЕВИЧА, ст. 592.
18. ОЛ. СТОРОЖЕНКА, стор. 592.
- 19., 20., 21. СТ. РУДАНСЬКОГО в 3 томах, стор. 456, 456, 480.

Висилаємо лише за попереднім надісланням готівки.
Радимо спішити ся з замовленнями тому, що деякі
томи на вичерпанню, а новий наклад нескоро буде
можна зробити.

Замовлення і гроші слати на адресу:

Канцелярія товариства „Просвіта“

ЛЬВІВ, Ринок, ч. 10.

НАЙНОВІЙШЕ І НАЙДЕШЕВШЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ **ТАРАСА ШЕВЧЕНКА** В ДВОХ ТОМАХ

(І. том, стор. 552, II. том, стор. 544) можна набути
в Канцелярії товариства „Просвіта“, Львів, Ринок, ч. 10.

Кожний том коштує 2 кор. 50 сот. в кращій
оправі або 2 кор. в звичайній оправі. На поштову
рекомендовану пересилку треба долучити 45 сот.

По одержанню грошей згори висилається на кожду по-
::: дану адресу, також полевою поштою (Feldpost). :::

=====

ТЕЛЕФОН 706.

ПЕРЕПЛЕТНЯ

=====

ТЕЛЕФОН 706.

ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“, ЛЬВІВ, РИНОК, Ч. 10.

Приймає до переплету: всякого роду накладі, книжки до
бібліотек поодинокі і в цілості, шкільні книжки, торговельні
і бюрові книги, церковні книги.

СПЕЦІАЛЬНІСТЬ: ЄВАНГЕЛІЯ.

ПОСТІЙНИМ ВІДБОРЦЯМ І ЦЕРКОВНИМ БРАЦТВАМ УДІЛЯЄТЬСЯ КРЕДИТУ.
ОФЕРТИ ВИСИЛАЄТЬСЯ ВІДВОРОТНО.

Українське педагогічне Товариство

Львів, ул. Мохнацького, ч. 12.

Числить 60 самостійних Клубів у Галичині. Удержує у Львові: дві хлопчачі
бурси, один дівочий інститут, одну жіночу учительську семінарію зі школою
вирав, п'ятикласову школу виділову, чотири народні школи, а в краю шість
приватних гімназій. Клуби удержують народні школи і бурси. Товариство видає
орган для учительства „Учитель“, для дітей „Дзвінок“, бібліотеку для молоді
і шкільні підручники для народних і середніх шкіл; уладжує педагогічні наради
і конгреси. Орудує кількома стипендійними фондами для шкільної молоді
і приймає нові записи. Комісія підприємств приймає збірки уживаних поштових
марок і різних нежитків на цілі Товариства.

Членом Товариства може бути кожда особа української народності в мо-
нархії. Висоту річних вкладок означають загальні збори Товариства і Клубів.

ЛЬВІВ, ул. РУСЬКА, число 3.

КНИГАРНЯ СТАРОПИГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА

у ЛЬВОВІ, ул. РУСЬКА, число 3

продас богослужбні книги, молитвослови, проповіді і т. п., церковні образи,
друки і формулярі. — На складі є всілякі книжки з української літератури.

Підпирайте й ширіть українську пресу, бо стан преси се найвірнійше дзеркало культури нації.

ВІСТНИК Союза визволення України,

газета російських Українців, що перебувають за кордоном. Виходить раз на тиждень в обемі 16 великих сторінок — з малюнками. Постійний великий відділ газети присвячений життю й подіям на Україні та в Росії. У „Вістнику“ приймають участь також і полонені.

Кожен полонений-Українець мусить читати сю часопись. „Вістник“ мусить бути в руках кожного Українця, його мусить передплачувати кожна робітнича група, кожен барак, де тільки є Українці.

„Вістник“ коштує: на рік 15 корон, на пів року 8 корон, на 3 місяці К 4.50.

Пробні числа висиляють ся задурно.

Комплети за два роки війни, з виїмкою деяких перших чисел (до кінця грудня 1916 р. вийшло 130 чисел), коштують 20 корон.

Листи до редакції „Вістника“ й гроші адресувати так:
**Nachrichtenblatt des Bundes zur Befreiung der Ukraina,
Wien, VIII., Josefstädterstraße 79.**

Виходить що дня рано. **Діло.** Видає: Вид.Спіл. „Діло“.

Редакція й Адміністрація: Львів, Ринок, ч. 10. —
Експедиція: вул. Руська, ч. 1.

Начальний редактор: др. Василь Панейко.

Передплата

	в Австро-Угорщині,	за границею.	у Львові
місячно . . .	2.70 К		2.40 К
чвертьрічно . . .	8.— „		7.— „
піврічно . . .	16.— „	22 К	14.— „
цілорічно . . .	32.— „	44 „	28.— „

Зміна адреси 50 сот. Ціна примірника у Львові 10 сот., поза Львовом 12 сот., на зайнятих територіях 5 коп.

„СВОБОДА“.

Ілюстрована політична, просвітна й господарська часопись.

Виходить що тижня в суботу.

Редагує др. Степан Баран.

Передплата: в Австро-Угорщині річно 8 К, піврічно 4 К, чвертьрічно 2 К. За границею річно: В Німеччині 6 марок,

у Росії 5 рублів, в Америці 3 долари.

Адреса Редакції й Адміністрації:

Свобода, Львів, Ринок, ч. 10, II. пов.

Українське Слово.

Політична, економічно-суспільна

й літературна часопись

ВИХОДИТЬ ЩО ДНЯ РАНО КРІМ ПОНЕДІЛКА

Видає й відповідає за редакцію: др. Сидір Голубович.

Адреса редакції, адміністрації й експедиції:

Львів, Руська, 3.

Умови передплати:

У Львові:		У краю і державі:	
На рік	К 21.60	На рік	К 28.—
На півроку	„ 10.80	На півроку	„ 14.—
На чверть року	„ 5.40	На чверть року	„ 7.—
На місяць	„ 1.80	На місяць	„ 2.40

Ціна примірника 10 сот., поза Львовом 12 с.

Кождай борець за краще українське завтра повинен конче познайомити ся з боротьбою інших поневолених народів Європи за свою кращу долю. Для кожного Українця дуже корисно пізнати фінляндську справу, що має дуже багато аналогій до української. Приступно й повно інформує читача про

„Фінляндію та фінляндське питання“

книжка Іп. Бочковського, видана Союзом визволення України,

з таким змістом: I. Значіння фінляндського автономізму для поневолених „неісторичних“ народів загалом. II. З історії Фінляндії до національного відродження Фінів. III. Нарис культурно-національного відродження фінського народу. IV. Суспільно-економічні відносини у Фінляндії. V. Фінляндське питання з державно-політичного боку. VI. Будучина Фінляндії.

Ціна К. 1.20. Замовляти: Адміністрація видань Союзу визволення України

Wien, VIII., Josefstädterstraße 79, II. St., T. 9.

Джерело обов'язуючого австрійського права.

„Вістник державних законів

для королівств і країв, заступлених в державній раді“

що для української мови є **скарбою наукової правничої словні**, виходить від 1896 р. під редакцією д-ра **Олександра Кулачковського** у Відні.

Для громад, що по нашому урядують і потребують знати урядову українську мову та правничі вислови, як і для вигоди нашого загалу, особливо: правників, судовиків, адвокатів, нотарів, скарбовиків, громадських старшин, писарів і т. и — подаємо адресу накладні ц. к. державної друкарні: „Verlag der k. k. Staatsdruckerei, Wien, I., Seilerstätte, Nr. 24“, де можна набувати за готівку поодинокі річники „Вістника“, як і поокремі випуски.

Ціни поодиноких річників „Вістника“ з доби редакції д-ра Ол. Кулачковського такі: **К. 5.** — 1904 (XXII стор. скороглядів + 487 стор. текстів), **К. 6.** — 1898 (XXX + 579), 1901 (XXVIII + 668), 1905 (XXX + 583), **К. 7.** — 1896 (XXVII + 765), 1900 (XXIX + 674), 1911 (XXX + 672), **К. 7.50** 1902 (XXXI + 882), **К. 8.40** 1910 (XXIX + 805), **К. 8.50** 1909 (XXXVIII + 785), **К. 9.** — 1903 (XXXIV + 955), 1908 (XXXIV + 942), **К. 9.50** 1913 (XXX + 930), **К. 10.** — 1899 (XXXV + 1292), **К. 11.70** 1915 (L + 1114), **К. 12.** — 1906 (XXXI + 1193), **К. 12.50** 1912 (XXVIII + 1224), **К. 13.** — 1907 (XXXVI + 1309), **К. 15.** — 1897 (XXXVII + 1533), 1914 (XXXIX + 1455). На 1916 р. (до 27 жовтня 1102 стор.) передплата **К. 8.** —

При закупні десятиох доволі вибраних цілих річників нараз дають 20 від ста опусту. Українські громади, що укр. видання „Вістника держ. зак.“ досі не мають, повинні вже тепер про те подбати й жадати його в дотичнім ц. к. старостві.

ПЕРВОРЯДНА УКРАЇНСЬКА ЦУКОРНЯ

Данила Стецькова, Львів, ул. Миколая, ч. 7

напротив ц. к. університету.

ЗНАМЕНИТІ ТОРТИ, ТІСТА й ЧАЇВНИКИ.

ЗВІРНИЙ ПУНКТ УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІ.

Всякі замовлення з об-
сягу лічництва виконує
також поштою точно

Аптикарь Т. Глинський
ВАМА, Буковина.

Краєве господарське Товариство „Сільський Господар“ у Львові

порукає своїм членам і загалови рільників отсі дуже корисні й поучаючі господарські книжки:

Спілкова організація для продажу худоби на заріз. Нап. інж. П. Дурбак. — Ц. 10 с.
Інструкція для закладання дослідних піль. Написав А. Гарасевич. — Ц. 20 сот.
Селянський город яринний. Написав Др. Г. Величко. — Ціна 20 сот.

Головні основи годівлі домашніх звірят. Ч. I. з 7 образ. Ціна 60 сот.; ч. II. Годівля рогатої худоби з 64 образ. Ціна 1 К. Написав о. О. Раковський.
Головні основи управи ростин господарських; 22 обр. Нап. К. Кахникевич. — Ц. 30 с.
Управа садовини; 34 образ. Написав В. Кучера. — Ціна 60 сот.

Інструкція для закладання дослідних піль з управою пашних ростин. Написав А. Гарасевич. — Ціна 20 сот.

Виріб вин овочевих, всіляких лікерів і палення сливовиці. Написав В. Кучера. — Ціна 50 сот.

Руські товариства для обезпечення худоби в Галичині. Нап. А. Жук. — Ц. 40 с.
Годівля курей; 17 образ. Написав Г. Герман. — Ціна 1 К.

Годівля гусей, качок, індиків, пантарок, павів, фазанів та лебедів; 23 образ. Написав Г. Герман. — Ціна 1 К.

Управа пашних ростин на рілі, сіножати й пасовиші; 29 образ. Написав Г. Цеєб, з німецької мови переклав проф. С. Кордуба. — Ціна 70 сот.

Кукурудза карличок (Nanerottolo). Написав Др. Г. Величко. — Ціна 10 сот.
Управа люпину або вовкині. Написав Др. Г. Величко. — Ціна 20 сот.

Сумішки конюшин з травами. Написав Др. Г. Величко. — Ціна 20 сот.
О помочи при породах у худоби; 10 обр. Нап. Др. Оттон Ліале. — Ц. 40 с.

Годівля безрог в селянських господарствах; 27 обр. Нап. М. Творидло. — Ц. 70 с.
Права і обовязки цивільного населення в часі війни. — Ціна 30 сот.

Відбудова знищених сіл. Ч. I; 10 образ. — Заходом Технічної Комісії при Товаристві.

Пашні бураки. Написав Др. Г. Величко. — Ціна 40 сот.

Звіт Товариства за рр. 1910 (ціна 1 К), 1911, 1912, 1913 по ціні 1 К 50 сот.

В магазині Товариства можна набути також: Практичний ілюстрований підручник пасіництва. Написав о. В. Пилипчук. — Ціна 2 К. 50 сот., з поштовою пересилкою о 10 сот. більше.

Сі книжки належить замовляти в канцелярії Товариства „Сільський Господар“, Львів, ул. Зіморовича, ч. 20., як рівнож у Книгарні Наукового Товариства ім. Шевченка, Львів, Ринок, 10. — Дрібні квоти до 2 корон за поодинокі книжки можна надсилати поштовими марками.

На кредит книжок не висилаєть ся.

КРАЄВИЙ СОЮЗ ГОСПОДАРСЬКО-стovar. зар.
ТОРГОВЕЛЬНИХ СПІЛОК з обмеженою
поруксю - - -

торговельний синдикат Тов.

..... „Сільський Господар“.

Централя у Львові, ул. Зіморовича, ч. 20.

СКЛАДИ: ПЕРЕМИШЛЬ, дім „ВІРИ“,

КОЛОМИЯ, Ринок, ч. 40, СТРИЙ, РИНОК, ч. 6.

Союзнi Спілки у всіх повітах східної Галичини. Доставляє всього в домашнім і рільнім господарстві потрібного: залізних виробів, штучних погноїв, насіння, рільничих знарядів, машин і т. п. ...

КУПУЙТЕ УКРАЇНСЬКІ КНИЖКИ!

Книгарня Наукового Товариства імені Шевченка

у Львові, Ринок, число 10,

Buchhandlung der Schewtschenko-Gesellschaft der Wissenschaft, Lemberg,
Ringplatz Nr. 10 (Galizien),

має великий вибір усяких українських книжок з усіх галузей знання.

- ◀ Красне письменство (повісті, оповідання, вірші), популярні книжки для ▶
◀ народу, книжки для дітей, шкільні підручники, словарі, співаники, ноти, ▶
◀ різні наукові видання, молитовники, Св. Письмо й інші релігійні книжки. ▶

На складі Книгарня має видання з цілої України — Наукового Т-ва Шевченка у Львові, Українського Наукового Т-ва у Києві, Т-ва „Просвіти“ у Львові, Києві, Катеринославі, Одесі, Укр. педагогічного Т-ва у Львові (книжки для дітей і шкільні підручники), „Укр. Видавничої Спілки“, Т-ва „Сільський Господар“, ред. журналу „Економіст“, київських видавництв „Вік“, „Час“, „Лан“, „Дзвін“, „Криниця“, „Ранок“, „Село“, „Наша Кооперація“, „Укр. Агроном“, Е. Череповського, Г. Маркевича (Полтава), „Дністер“ (Камінець-Под.), „Добродійного Т-ва“ у Петербурзі, „Руської Бесіди в Чернівцях“, „Союза визволення України“, „Укр. Культурної Ради“ у Відні й багато інших.

Через Книгарню можна виписувати також книжки на чужих мовах — польській і німецькій.

Руська Щадниця

В ПЕРЕМИШЛІ

==== ВУЛИЦЯ КОСЦЮШКА, Ч. 3. ====

Приймає і виплачує щадничі вкладки щоденно в урядових годинах. Вкладки опроцентовує на 4½%, починаючи вже від найближшого дня по дні зложення аж до останнього дня перед днем відобрання вкладки.

ВКЛАДКИ в „Руській Щадниці“ можна складати особисто в касі товариства, поштовими переказами, грошовими листами, чеками поштової Щадниці, яких Дирекція Щадниці на жадання безплатно доставляє, і в філіях Австро-Угорського Банку на рахунок „Руської Щадниці“.

Уділяє позичок: а) гіпотечних, платних піврічними амортизаційними ратами на протязь літ 10—45 після вибору позичаючого; б) на льомбард ефектів і на есконт векسلів. Справи позичок помагаєшть ся можливо скоро.

Всяких інформацій і друків уділяє канцелярія „Руської Щадниці“, ул. Косцюшка, Народний Дім, I. пов., щоденно безплатно в урядових годинах від 9—1 год. крім неділь і українських свят.

По § 14 уставу „Руської Щадниці“, затвердженого ц. к. міністерством внутрішніх справ, вкладки в товаристві „Руська Щадниця“ в Перемишлі надають ся до льокації пупілярних, фундаційних і т. п. капіталів, має отже „Руська Щадниця“ пупілярну обезпеку.

Українські бібліотечки.

Щоб облекшити полоненим набування книжок, видавництво С. В. У. підбрало готові українські бібліотечки з науково-популярних, політичних і белетристичних творів.

Бібліотечки мають ся на продаж, починаючи від бібліотечки 1 — 10 корон (з пересилкою 11 корон)
„ 2 — 20 „ (з пересилкою 21 „)
„ 3 — 30 „ (з пересилкою 32 „) і т. д.,
кінчаючи більшими бібліотеками на суму 100 і більше корон.

Хто купив першого місяця бібліотечку за 10 корон, може на другий місяць по надісланню нових 11 корон одержати доповнення книжок до 2 і т. д.

Підбір книжок видавництво полишає собі, одначе прийматиме по можливості під увагу бажання замовляючих (більш або менше наукових творів, чи красного письменства).

Гроші найкраще висилати при замовленні наперед, бо пересилка накладною платою коштує дорожше. На пересилку треба додавати, як то вище зазначено, на кожних десять корон по 1 короні.

Полонені українські громадяне! Вам більш ніж кому небудь іншому потрібно під час перебування в полоні придбати як найбільше знаття, розплющити свої очі та зрозуміти, хто ми й що ми, зрозуміти, які великі сили затаєні в нашій народі, потрібно підготувати себе до боротьби за наші права й нашу волю!

Книга на рідній мові та про рідний край — се те, що розплющує наші очі, підготовляє нас бути справжніми громадянами, єднає нас духово.

Нехай же в кожному місці, де є тільки гурток полонених-Українців, появиться ся бібліотечка. Гуртуйте ся задля сього, складайте гроші до спільної каси та спільно закупавайте книжки, спільно їх і читаючи й обмірковуючи прочитане. Чим ближше до кінця війни, чим ближше до миру й до повороту до дому, тим більше се потрібно. Не гайте-ж дорогого часу!

Замовлення та гроші слати на таку адресу:

=== Bund zur Befreiung der Ukraina, ===

Wien, VIII., Josefstädterstraße 79.

ДОСТАВА

Стовар. зареєстр. з обмеж. (дворазовою) порукою.

ДИРЕКЦІЯ: Львів, ул. Домініканська, число 11.

СКЛАДИ: Львів, ул. Руська, число 20.

Станиславів, ул. Смольки, число 1.

Перемишль, Ринок, число 26.

Поручає свої багато заосмотрені **склади** усяких церковних річей.

Приймає усякі **направи, золочення й переплети.**

Достарчає **дзвонів** готових і після замовлень та стрійних дзвіночків.

Поручає церковних **малярів, різьбарів, золотарів і підприємців** будови й направи.

Продає церковне та столове **білле і срібло**, правдиве, китайське й альпаку.

Виготовляє **хоругви та прапори** для „Соколів“, „Січей“ і Читалень „Просвіти“.

Церквам-членам дає 2⁰/₀ додаткового опусту при закупнї.

Кожда **церква**, кождий свідомий Українець повинен стати членом „Достави“.

Удїл 20 К; платний також ратами; вписове 1 К; дивіденда за 1913 р. 7⁰/₀.

Часть зиску розділює „Достава“ на церковні й народні ціли.

Хто купує в „Доставі“, купує у себе; збільшує народне майно, попирає рідний промисл.

Інформацій удїлює ДИРЕКЦІЯ, ул. Домініканська, ч. 11; на жадання висилає цітники.

ЛЬВІВ, УЛ. РУСЬКА, ЧИСЛО 9.

ДРУКАРНЯ СТАВРОПИГІЙСЬКОГО ІНСТИТУТА

у ЛЬВОВІ, УЛ. БЛЯХАРСЬКА, ЧИСЛО 9,

найстарша й найбільша львівська друкарня, заосмотрена в велике число добірних черенок. СІМ ПОСПІШНИХ МАШИН. Виготовлює всякі друкарські роботи старанно, точно й можливо дешево.

Для познайомлення хорватського народу з українською справою видав Союз визволення України працю д. **Василя Хома-Довського** п. 3.

Ukrajina i Ukrajinci

з етнографічною картою України.

Стор. 69. Ціна 1 К.

Замовляти: Адміністрація видань Союзу визволення України,
Wien, VIII., Josefstädterstraße 79, II. St., T. 6.

Для освідомлення Чехів з українським питанням видав Союз визволення України працю д. **Іп. Бочковського** п. 3.

Ukrajina a ukrajinská otázka

з етнографічною картою України.

Стор. 63. Черпаний папір, гарний друк. Ціна 1 К.

Замовляти: Адміністрація видань Союзу визволення України,
Wien, VIII., Josefstädterstraße 79, II. St., T. 6.

Обов'язком кожного Українця є познайомлювати чужинців з українською справою.

Для цієї цілі найкраще надасться праця проф. М. Грушевського:

Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung

(Українська справа в історичному розвитку).

По передмові автора йдуть загальні уваги, а далі періоди київської держави, галицько-волинської держави, великого князівства литовського, занепад української державности, українське відродження XVI й XVII в., козащина, боротьба з польським пануванням і повстання Хмельницького, боротьба за українську державність у XVII і XVIII в., знищення української автономії й новий занепад українського життя у XVIII в., українське національне життя першої половини XIX в., розвиток української політичної думки в середині XIX в., український рух в Росії і в Австрії в останніх десятиліттях.

Нема другої книжки, щоб так коротко, зв'язно та добре інформувала Українця (бо-ж ця праця не вийшла досі по українськи) й чужинця про історичний розвиток української справи.

За 52 стор. гарного друку на добрім папері всього 50 сот.

Купуйте для себе й ширіть між чужинцями: Історію України проф. М. Грушевського по німецьки:

Geschichte der Ukraine, частина I.

Зміст: Передмова; I. Україна; II. Край і народ; III. Оселі Українців, їх культура та спосіб життя; IV. Торговельні зносини. Початки державної організації; V. Київська держава в IX і X в. Процес її розвитку; VI. Київська держава в IX і X в. Процес її розкладу; VII. Князівства XI—XII вв.; VIII. Політичний і соціальний устрій, право й культура XI—XIV вв.; IX. Українські землі під пануванням Литви й Польщі; X. Українські землі в XV і XVI. Їх прилучення до Польщі; XI. Соціальний і культурний розвиток в XIV—XVI вв. Упривілейовані стани; XII. Мушкетерський стан; Міста. Релігійний і культурний рух в XVI і XVII вв.

Стор. 224 з 2 картами. Добрий папір, чистий друк. Ціна 6 К.

Замовляти: Адміністрація видань Союзу визволення України,

Wien, VIII., Josefstädterstraße 79, II. St., T. 6.

Обидві німецькі книжки проф. Грушевського повинні знайти ся в руках кожного Українця-офіцера, кожного інтелігента Українця, що служить у війську й приходить ся йому інформувати чужинців про українську справу.

На складі видань Союзу визволення України можна також дістати працю посла до австрійської Державної Ради — д-ра Льонгіна Цегельського п. 3.

Die großen politischen Aufgaben des Krieges und die ukrainische Frage.

Обов'язком кожного інтелігента Українця є поширити сю книжку, яка займаєть ся великими політичними задачами війни на Сході й українською справою, як найбільше поміж політиками й військовими почвірного союзу. По вступі говорить ся про російську небезпеку, далі зазначаєть ся, що відірвання Польщі, Литви, Курляндії й Фінляндії не означає жадного ослаблення Росії, та підчеркуєть ся, що теперішня війна може досягнути свою ціль тільки тоді, коли утворить ся українська незалежна держава. Дальші розділи книжки присвячені проектови Бісмарка-Гартмана, мінімальному тимчасовому етапови розвязки українського питання, соціальним передумовам української держави, ідейним передумовам української держави, становищу самостійної України до Росії в будучині й — небезпечному проектови. По кінцевих увагах говорить ся в додатку про Україну як евентуальне поле бою.

Крім кількох карт в тексті на кінці карта націй східного поля бою й української держави, проєктованої Бісмарком-Гартманом у 1888—1889 р.

Ціна К. 1.50.

Замовляти: Адміністрація видань Союзу визволення України,
Wien, VIII., Josefstädterstraße 79, II. St., T. 6.

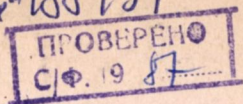

200,0

~~ICE 3080~~
L-188191

3,60

II
78.979

217.

217.

ПАМ'ЯТКОВА КНИЖКА

СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

I

КАЛЕНДАРЬ

НА 1917 РІК

З 103 ІЛЮСТРАЦІЯМИ

Краєве Товариство господарів
"СІЛЬСКИЙ ГОСПОДАРИ"
У ЛЬВОВІ.

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгаузена у Відні.